شىنجاڭ
تارىخ ماتېرىياللىرى

(47)

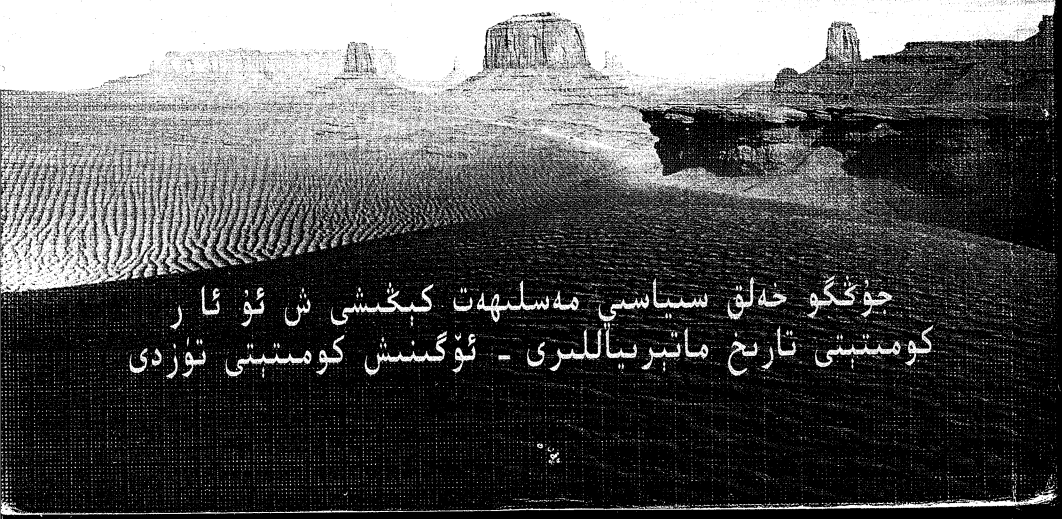

جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى ش ئۇ ئا ر
كومىتېتى تارىخ ماتېرىياللىرى ـ ئۆگىنىش كومىتېتى تۈزدى

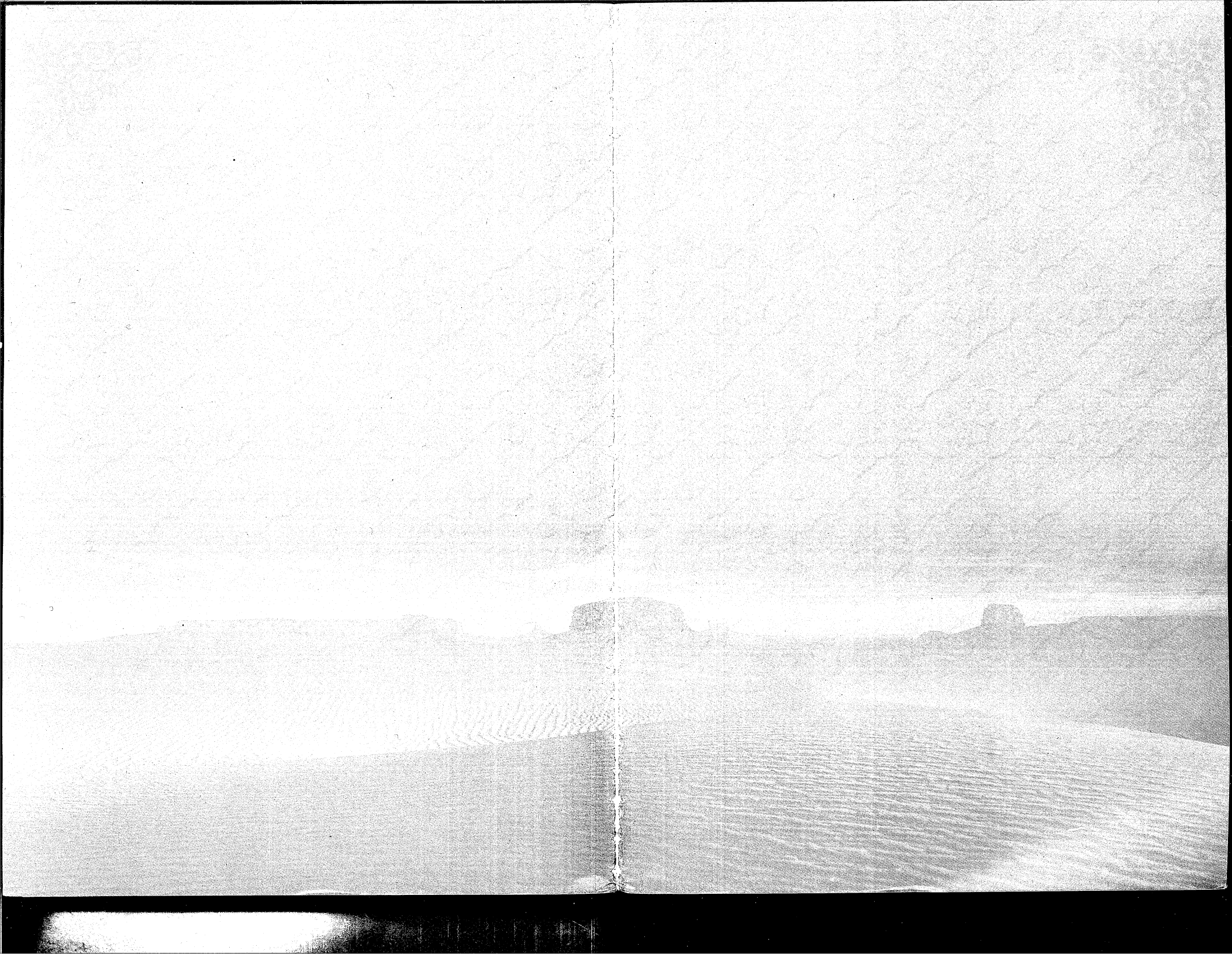

شىنجاڭ
تارىخ ماتېرىياللىرى

47- سان

جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى ش ئۇ ئا ر
كومىتېتى تارىخ ماتېرىياللىرى - ئۆگىنىش كومىتېتى تۈزدى

مەسلىھەتچى: سېرجە

تەھرىر ھەيئىتى مۇدىرى: ئەركىن ھوشۇر ئەلى

تەھرىر ھەيئەتلىرى: ئەركىن ھوشۇر ئەلى
ئىسمائىل ئىبراھىم
ئالىم جۇماش
ئەخمەتجان ھەسەن
توختى ئايۇپ
دىلارە خەمىد
ئەي جىڭشۇن

ماقالىلارنى بىكىتكۈچى: ئەركىن ھوشۇر ئەلى

باش مۇھەررىر: تۇرغۇن ئۆمەر

جاۋابكار مۇھەررىر: جۇرئەت ئابلىمىت

مۇھەررىرلەر: كەنزەي
جەزىرە مۇقامەتۇللا

شنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى (47)
جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى ش ئۇ ئا ر
كومىتېتى تارىخ ماتېرىياللىرى ـ ئۆگىنىش كومىتېتى تەۋزىدى
ئادرېس: ئۈرۈمچى شەھىرى شىمالىي يېكەنكۆل يولى 63ـ نومۇر
پوچتا نومۇرى: 830063

ئۈرۈمچى شىنشىپ باسما ئىشلىرى چەكلىك شىركىتىدە بېسىلدى
ئادرېس: ئۈرۈمچى شەھىرى شىمالىي شىنخۇا يولى 47ـ نومۇر
پوچتا نومۇرى: 830002
180 مىلك خەت، چوڭ 32 فورمات، باسما تاۋاق: 11.75
2005ـ يىل 10ـ ئايدا بېسىلدى
تىراژى: 1～1000
(ئىچكى جەھەتتە تارقىتىلىدۇ)

شنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئىچكى ماتېرىياللارنى بېسىشقا
رۇخسەت قىلىش ئىجازەت نومۇرى (2005) 273 ئومۇمىي 546

شنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى 47ـ سان

مۇندەرىجە

پىشقەدەم مائارىپچى ۋە جامائەت ئەربابى نۇسرەت شەھىدىنى ئەسلەيمىز
..... ئۇيغۇر سايرانى (1)
سېغىنىش — مەرھۇم ئىمىنوف ھامۇت ۋاپاتىنىڭ ئون يىللىقى مۇناسىۋىتى
بىلەن ..... مامۇتوف قۇربان (26)
يېقىنقى زامان شنجاڭ تارىخىدا ئۆتكەن بىر نەچچە ئاتاقلىق مۇزىكانت
توغرىسىدا ..... ئىلى ئىزنز (63)
بۇگۇنكى زامان قەشقەر تېياتىرى ۋە دراماتورگلىرى .....
..... ئابدۇۋاھىت توختى (83)
شنجاڭنىڭ يېقىنقى زامان پۇل مۇئامىلە ئىشلىرىغا نەزەر .....
..... نۇرۇللا مۇئىمىن (95)
ئازادلىقىنىڭ باشلىرىدا ئاۋاتتا بولۇپ ئۆتكەن بەزى ئىشلار
..... ئابدۇۋەلى ئەيسا (119)
ئۇلۇغ بۇرۇلۇش، پارلاق غەلبە ..... نىياز مەھمۇد (132)
1957ـ يىلى لوپ ناھىيىسىدە يۈز بەرگەن كوپىراتىپ ماجراسى ...
..... ز. ئى. كازىم (167)
ھاياتىمدىن ئەسلىمە ..... سىيىت ياسىن (187)
مەن باسقان ئىزلار ..... سادىق ساۋۇت (239)

ئۆمرىمده بېسىپ ئۆتكەن يوللار .....
..... سۆزلەپ بەرگۈچى: رەجەپ سەيدى، رەتلىگۈچى: مۇتەللىپ سادىر (282)
ئىلغار زات نوغايبېك ھەققىده ئەسلىمە
..... ئابدۇجىلىل ئالمىبك (321)
ئىلى تاتارلىرى ۋە ئۇلارنىڭ يېقىنقى زامان پەننىي مائارىپ ئىشلىرى
..... خەيرى ساتتار سالىم (335)
زىيالىي ياشلارنىڭ يېزىلارغا يۆزلىنىشى توغرىسىدا .....
..... فۇ پىكىرى (361)

پېشقەدەم مائارىپچى ۋە جامائەت ئەربابى نۇسرەت شەھىدىنى ئەسلەيمىز

ئۇيغۇر سايرانى

پېشقەدەم مائارىپچى، تونۇلغان جامائەت ئەربابى، تىنچلىق جەڭچىسى، ئەلسۆيەر، خالىس تۆھپىكار نۇسرەت شەھىدىنىڭ ئارىمىزدىن ۋاقىتسىز كەتكىنىگە بۇ يىل سەككىز يىل بولۇپ قالدى. ئەمما ئۇنىڭ شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولۇشى ۋە شۇنىڭدەك شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولغاندىن كېيىنكى مەزگىللەردە ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ تەرەققىياتى، شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشى، پەن - تېخنىكىسى، ئالىي مائارىپ ئىشلىرىنىڭ تەرەققىي قىلىشى ۋە گۈللەپ ياشنىشى ئۈچۈن ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا ئىشلەپ خالىسانە قوشقان تۆھپىسى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قەلبىدە ھېلىھەم يالقۇنلاپ تۇرماقتا. بۇلارنى ئەسلەش بىر تەرەپتىن مەرھۇمغا بولغان ھۆرمىتىمىز ۋە مۇھەببىتىمىزنى بىلدۈرسە، يەنە بىر تەرەپتىن، ئەڭ مۇھىمى، مەرھۇمنىڭ ھايات ۋاقتىدا كومپارتىيە ۋە خەلق ئىشلىرى ئۈچۈن بوشاشماي تىرىشچانلىق كۆرسەتكەن، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى قوغدىغان، سىياسىي جەھەتتە قەتئىي، رەھبەرلىك ئىستىلىدا دېموكراتىك، خىزمەتتە ئەستايىدىل، ئاممىنىڭ ھالىغا يېتىدىغان، كىشىلەر بىلەن چىقىشىدىغان،

تۇرمۇشتا ئاددىي - سادىا، ئىستىلى دۇرۇس، قىممەتلىك ۋە ئالىيجاناپ ئەخلاقى - پەزىلىتى بىزنىڭ خەلق ئۈچۈن جان كۆيدۈرۈپ ئىشلەش ئىرادىسىزغا ئىلھام بېرىدۇ.

نۇسرەت شەھىدى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق 1-، 2-، 3- نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ ۋەكىلى، سىياسىي كېڭەش شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق 4- نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ ئەزاسى ۋە 5-، 6- نۆۋەتلىك كومىتېتلىرى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى ئىدى.

شىنجاڭنىڭ مائارىپ سېپىدىكى ھارماس تۇلپار

يولداش نۇسرەت شەھىدى شىنجاڭ مائارىپىنىڭ تەرەققىي قىلىشى ۋە گۈللەپ ياشنىشى ئۈچۈن ئۆزاق ۋاقىت جاپاغا چىداپ تىرىشچانلىق كۆرسەتكەن ھارماس بىر تۇلپار ئىدى.

يولداش نۇسرەت شەھىدى 20- ئەسىرنىڭ 30-يىللىرىنىڭ ئاخىرلىرىدىن باشلاپ مائارىپ سېپىگە قەدەم قويدى. دەسلەپ 1938- يىلى 9- ئايدا ئۇرۇمچى تاتار باشلانغۇچ مەكتىپىگە ئوقۇتقۇچى بولۇپ خىزمەتكە كىرىشتى. ئەنە شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئۇ ياش ئەۋلادلارنى تەربىيىلەشتىن ئىبارەت شەرەپلىك ۋە جاپالىق خىزمەتكە كىرىشىپ كەتتى. كېيىن ئالتاي ۋىلايىتىنىڭ قابا ناھىيىسىدە باشلانغۇچ مەكتەپتە، قاراشەھەر ناھىيىلىك مائارىپ بۆلۈمىدە ۋە ئۇرۇمچى قىزلار ئىنستىتۇتى شۆبە ئوتتۇرا مەكتىپى قاتارلىق ئورۇنلاردا ئوقۇتقۇچى ۋە مائارىپ كادىرى بولۇپ ئىشلىدى. ئوقۇتۇش ۋە مائارىپ خىزمىتى ساھەسى بۇيىچە مول بىلىم، تەجرىبە ۋە يېتەكچىلىك قابىلىيىتىگە ئىگە نۇسرەت شەھىدى 1964- يىلى

1- ئايدىن 1979- يىلى 9- ئايغىچە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى پارتكومىنىڭ ئەزاسى ۋە مەزكۇر ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولۇپ ئىشلىدى. شىنجاڭ پىداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى يېڭى قۇرۇلغاندا مەكتەپنىڭ قۇرۇلۇشى، ئوقۇتۇشلىرى ۋە باشقا بىر قاتار خىزمەتلىرىنىڭ ئوڭۇشلۇق يولغا قويۇلۇشى ئۈچۈن، ئالاقىدار رەھبىرىي ئورۇنلار ئۇنىڭ پىشقەدەم مائارىپچىلا ئەمەس، يەنە قابىل رەھبەر، ئىقتىدارلىق تەشكىلاتچى ئىكەنلىكىنى نەزەردە تۇتۇپ، ئۇنىڭ خىزمىتىنى بۇ ئۇنىۋېرسىتېتقا يۆتكىدى. ئۇ بۇ مەكتەپتە 1979- يىلى 9- ئايدىن 1983- يىل 11- ئايغىچە مەكتەپ پارتكومىنىڭ ئەزاسى، مەكتەپنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولۇپ ئىشلىدى. 1983- يىلى 11- ئايدىن 1986- يىلى 11- ئايغىچە مەكتەپ پارتكومىنىڭ ئەزاسى ۋە مەزكۇر مەكتەپنىڭ 1- قول باشلىقى بولۇپ ئىشلىدى.

يولداش نۇسرەت شەھىدى شىنجاڭ پىداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتىغا يۆتكەلگەندىن كېيىن، بۇ يەردە نۇرغۇن يېڭى ۋە جىددىي خىزمەتلەرگە كىرىشىپ كەتتى. ئالدى بىلەن مەكتەپ پارتكومى ۋە مەمۇرىي رەھبەرلىكتىكى يولداشلار، يەنى ھەر مىللەت رەھبىرىي خادىملىرى بىلەن ئىناق - ئىتتىپاقلاشقان رەھبەرلىك كوللېكتىپىنى شەكىللەندۈرۈپ، رەھبەرلىك بەنزىسىنىڭ ئىتتىپاقلىقىنى ئاكتىپلىق بىلەن قوغدىدى. مەكتەپ قۇرۇلۇشى، ئالىي سۈپەتلىك پىداگوگىكا ئوقۇتقۇچىلىرى قوشۇنى قۇرۇلۇشى، ئوقۇتۇش سىستېمىسى قۇرۇلۇشىغا كېچە - كۈندۈز كۆڭۈل بۆلدى. بىر قاتار جىددىي كۈن تەرتىپكە قويۇلغان چوڭ - چوڭ مەسىلىلەرنى ۋاقتىدا ۋە لايىقىدا ھەل قىلىش ئۈچۈن ھېرىش - چارچاشلارغا پىسەنت

قىلمىدى. پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە باشقا خىزمەتلەرنى ئۇنۇملۇك قانات يايدۇرۇش ئۈچۈن ئاپتونوم رايون ۋە مەركەزدىكى ئالاقىدار رەھبەرلەر بىلەن كۆپ قېتىم ئۇچرىشىپ، ئۇلارنىڭ ھەر تەرەپلىمە ياردىمىنى قولغا كەلتۈرۈپ، شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ھازىرقى ئومۇمىي ئەھۋالىنى شەكىللەندۈردى. ھەل قىلىشقا تېگىشلىك بىر قاتار مەسىلىلەرنى دوكلات قىلىپ ئالاقىدار ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلەرنىڭ مەزكۇر مەكتەپنىڭ قۇرۇلۇشى، ئىقتىسادىي ئەھۋالى ۋە باشقىلارغا يېقىندىن كۆڭۈل بۆلۈشىنى ۋە مەلۇم ئىقتىساد ئاجرىتىپ بېرىشىنى قولغا كەلتۈردى.

شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ بۇگۈنكىدەك گۈللەپ ياشنىشىغا يولداش نۇسرەت شەھىدىنىڭ زور تۆھپە قوشقانلىقىنى مەكتەپ رەھبەرلىكى ۋە كۆپ ساندىكى ئوقۇتقۇچى ۋە ئوقۇغۇچىلارمۇ ئالاھىدە تىلغا ئالىدۇ.

قەيسىرانە روھ ۋە ئالىيجاناپ ئەخلاقىي پەزىلەت بىلەن ئەۋلادلارنى تەربىيىلەش

ۋەتەننى، مىللەتنى گۈللەندۈرۈشنىڭ زۆرۈر شەرتى — توغرا نىشان بويلاپ مائارىپنى تەرەققىي قىلدۇرۇش، ياش ئەۋلادلارنى ۋەتەنپەرۋەرلىك تۇيغۇسى بىلەن تەربىيىلەش، زامانىۋى ئىلىم - پەن، تېخنىكا بىلەن قوراللاندۇرۇش، غايىلىك، ئەخلاقلىق، مەدەنىيەتلىك، ئىنتىزاملىق مىليونلىغان ئىزباسارلارنى تەربىيىلەپ يېتىشتۈرۈش ۋە ئۇلارغا ئەۋلادمۇ ئەۋلاد كۆڭۈل بۆلۈشتىن ئىبارەت.

ياشلار ۋەتەننىڭ ئۈمىدى، كېلەچەكنىڭ ئىگىسى.

ئۇلارنىڭ بۇگۈن قانداق تەربىيىلىنىپ يېتىلىشى ۋەتىنىمىزنىڭ ۋە مىللىتىمىزنىڭ ئەتىكى تەقدىرى - ئىستىقبالىنىڭ قانداق بولۇشى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك. شۇڭا ئەۋلادلارنى يۈكسەك ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىدا تەربىيىلەش ۋە ئۇلارغا ئەۋلادمۇ ئەۋلاد كۆڭۈل بۆلۈش ئىنتايىن مۇھىم، شەرەپلىك، شۇنداقلا ئۇزاق مۇددەتلىك بىر ۋەزىپە.

يولداش نۇسرەت شەھىدى ئەۋلادلار خىزمىتى مەسىلىسىگە ئەزەلدىن تارتىپلا مۇشۇنداق يۈكسەك مەسئۇلىيەتچانلىق تۇيغۇسى بىلەن قاراپ كەلگەنىدى ۋە ياشلارغا ئەۋلادمۇ ئەۋلاد كۆڭۈل بۆلۈشنى تەشەببۇس قىلغۇچىلاردىن ئىدى.

يولداش نۇسرەت شەھىدى مەيلى مەكتەپ رەھبەرلىكى خىزمىتىدە بولسۇن، ئوقۇتۇش، ئوقۇغۇچىلارغا بېرىلىدىغان تەربىيە خىزمىتى جەھەتلەردە بولسۇن، ئالدى بىلەن ئادەمنى ئاساس قىلىشنى، ئادەمنى ئالدىنقى ئورۇنغا قويۇشنى تەشەببۇس قىلاتتى. ئۇ بۇ جەھەتتە ناھايىتى ئەستايىدىل، ئىلمىي ۋە تەلەپچان ئىدى. مەيلى رەھبەرلىك بەنزىسىدىكىلەر بولسۇن ياكى ئوقۇتقۇچىلار ۋە ياكى ئوقۇغۇچىلار بولسۇن، ئۇنىڭ ئادەم تەربىيىلەشتىكى سەمىمىيلىكى ۋە ئەستايىدىللىقىغا، ئىلمىيلىكى ۋە تەلەپچانلىقىغا، شۇنداقلا ئىزچىللىقى ۋە قىزغىنلىقىغا بىردەك ئىچ - ئىچىدىن قايىل ئىدى. خۇشخۇي، چىقىشقاق، كەڭ قورساق، كىچىك پېئىل، كەمتەر ئىدى. قىلغان سۆزى يۇمۇرىستىك بولۇپ، كىشىنى قايىل قىلىپ سۆيۈندۈرەتتى. «ھۆرمەت قىلساڭ ھۆرمەت كۆرەرسەن» دېگەندەك، ئۇ باشقىلارنى ھۆرمەت قىلاتتى. ئىتتىپاقلىققا ئەھمىيەت بېرەتتى، ئىتتىپاقلىقنى قەدىرلەيتتى. ئەۋلادلارنى يۈكسەك ۋەتەنپەرۋەرلىك روھتا تەربىيىلەش، زامانىۋى ئىلىم - پەن،

ھۇنەر - سەنئەت بىلەن قوراللاندۇرۇش، ئالىيجاناپ ئەخلاقىي پەزىلەت بىلەن تاۋلاشنى ئۆزىنىڭ رەھبەرلىك خىزمىتىدىكى مۇھىم كۇنتەرتىپلەرنىڭ بىرىگە قويغانىدى.

ياش ئەۋلادلارغا كۆڭۈل بۆلۈشنىڭ مۇھىملىقى ئېھتىياجىدىن رەھبەرلىك يولداش نۇسرەت شەھىدىنى 1986- يىلى 11- ئايدىن كېيىن، ئاپتونوم رايونلۇق ماۋارىپ كومىتېتى ماۋارىپ سىستېمىسىنىڭ ئەۋلادلارغا كۆڭۈل بۆلۈش ھەيئىتىنىڭ باشلىقى ۋە شىنجاڭ ياشانغانلار ئۇنىۋېرسىتېتى، پېشقەدەم ئوقۇتقۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ مەسلىھەتچىسى قاتارلىق ۋەزىپىلەرگە قويىدى.

يولداش نۇسرەت شەھىدى مەيلى باشلانغۇچ مەكتەپ، ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئوقۇتقۇچىلىق خىزمىتىنى ئىشلىگەن مەزگىللەردە بولسۇن ياكى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى، شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتىدا رەھبەرلىك خىزمىتىنى ئۆتىگەن مەزگىللەردە بولسۇن ۋە ياكى ئاپتونوم رايونلۇق ئەۋلادلارغا كۆڭۈل بۆلۈش ھەيئىتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق ماۋارىپ سىستېمىسىنىڭ ئەۋلادلارغا كۆڭۈل بۆلۈش ھەيئىتىنىڭ باشلىقى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن مەزگىللەردە بولسۇن، باشتىن - ئاياغ پارتىيە ۋە خەلق ئىشلىرى ئۈچۈن، ئەۋلادلار خىزمىتى ئۈچۈن جان دىلى بىلەن خىزمەت ئىشلىگەنىدى. ئىستىلى دېموكراتىك، خىزمەتتە ئەستايىدىل ئىدى. ھەر مىللەت كادىر ۋە ئاممىا بىلەن ئىناق ئۆتەتتى. ئىدىيىسى ساغلام، پاك - دىنىيەتلىك بولۇپ، ئالىيجاناپ ئەخلاقىي پەزىلەت تىكلىگەن ئەۋلادلار پەرۋىشكارى بولۇپ تونۇلغانىدى.

ئازادلىق تېخى ئۈچۈن باتۇرلارچە كۈرىشىش

يولداش نۇسرەت شەھىدى شىنجاڭدا ئازادلىق تېخنىكىنىڭ بالدۇرراق ئېتىشى ئۈچۈن، ھاياتىنىڭ خەۋپ - خەتىرگە ئۈچرىشىدىن قورقماي باتۇرلۇق بىلەن كۈرەش قىلغان ئازادلىق جەڭچىسى ئىدى.

20- ئەسىرنىڭ 40- يىللىرى خەلقئارادا سوۋېت - گېرمان ئۇرۇشى جىددىي ئېلىپ بېرىلىۋاتقان مەزگىلدە، مەملىكەت ئىچىدە «ياپونغا قارشى ئۇرۇشنىڭ ئىشەنچلىك ئارقا سېپى» دەپ ئاتالغان شىنجاڭدا كوممۇنىستىك ئاڭغا ئىگە بىر بۆلۈك ئىلغار ئاز سانلىق مىللەت زىيالىيلىرى شېڭ شىسەي، گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىقىغا، ئامېرىكا، ئەنگلىيە جاھانگىرلىرىنىڭ شىنجاڭنى تالان - تاراج قىلىش ۋە بۆلۈشۈۋېلىش سۇيىقەستىگە قارشى تۇرۇش ۋە بۇ خەۋپنى يوقىتىش ئۈچۈن پۈتۈن ئۆلكە دائىرىسىدە يەر ئاستى يوشۇرۇن ئىنقىلابىي كۈرەشلەرنى باشلىدى. «ئۈچ ۋىلايەت» دائىرىسىدە ئىنقىلاب غەلبە قىلدى. ئۇرۇمچى رايونىدا يەر ئاستى تەشكىلاتلار قۇرۇلۇپ ئىنقىلابىي خىزمەتلەرنى داۋاملاشتۇردى، جۈملىدىن 1945- يىلى 9- ئاينىڭ 1- كۈنى ئۇرۇمچىدە تۇنجى يەر ئاستى تەشكىلاتى قۇرۇلدى.

1946- يىلى بۇ خىل ئىنقىلابىي تەشكىلات ئۈچكە يەتتى. كېيىن ئىككى قىلىپ ئىخچاملاندى. ئۇنىڭ بىرسى مەخسۇت تېيىپوف باشچىلىقىدىكى «شىنجاڭ دېموكراتىيە ئىتتىپاقى»، يەنە بىرسى، نۇسرەت شەھىدى باشچىلىقىدىكى «شىنجاڭ دېموكراتىك ياشلار تەشكىلاتى» ئىدى.

شۇ چاغدا، گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدىكى

ئۇرۇمچىدە يۇقىرىقى تەشكىلاتلاردىن باشقا، بىر قىسىم ئىلغار خەنزۇ زىيالىيلاردىن تەشكىللەنگەن ئىككى يەر ئاستى ئىنقىلابىي تەشكىلات «كۆرەش» تەشكىلاتى (ئەسلى ئاساسى 1944- يىلى 11- ئايدا قۇرۇلغان «شىنجاڭ كوممۇنىزمچىلار ئىتتىپاقى» بولۇپ، 1948- يىلى 11- ئايدا ئەشر قىلىنغان «كۆرەش» ژۇرنىلى نامى بىلەن ئاتالغان)؛ يەنە بىرسى سابىق 4- يۆنۈلۈش ئارمىيىسى كادىرلىرى تەرىپىدىن تەشكىللەنگەن «ئاۋانگارت» تەشكىلاتى (1947- يىلى 11- ئايدا قۇرۇلغان، ئەشر قىلىنغان «ئاۋانگارت» ژۇرنىلى نامى بىلەن ئاتالغان) بار ئىدى.

مەخسۇت تېيىپوف، نۇسرەت شەھىدىلەر باشچىلىقىدىكى يەر ئاستى ئىنقىلابىي تەشكىلاتلار شۇ ۋاقىتتا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ خەلق ئاممىسىغا قىلغان زۇلۇمى ۋە زىيانكەشلىكلىرىنى، ئەنگلىيە، ئامېرىكا جاھانگىرلىرىنىڭ ۋە ئۇلارنىڭ غالچىلىرىنىڭ سۈيىقەستلىرىنى، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا قارشى قوزغىغان تەتۈر ئېقىمىنى تەكشۈرۈش، توسۇش ۋە ئۇنىڭغا زەربە بېرىش خىزمىتىنى قانات يايدۇرغان. شۇڭا شىنجاڭ گومىنداڭىنىڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىقىنى، يەتتە ۋىلايەت خەلقىگە يۈرگۈزگەن غالجىرانە سىياسىتىنى، ئەنگلىيە، ئامېرىكا جاھانگىرلىرىنىڭ غالچىللىرى ۋە گومىنداڭ ئارقىلىق شىنجاڭنى ئۆزلىرىنىڭ تەسىر دائىرىسىگە كىرگۈزۈۋېلىشقا ئۇرۇنۇشتەك قاباھەتلىك جىنايى قىلمىشلىرىنى گېزىت - ژۇرنال ۋە تەشۋىقات ۋاسىتىلىرى ئارقىلىق كۆرسىتىپ بېرەتتى. كومپارتىيەنىڭ سىياسىتىنى، ئازادلىق ئۇرۇشىنىڭ خەۋىرلىرىنى ۋە ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ ئەھۋالىنى تونۇشتۇرۇپ تۇراتتى. بۇ خىل تەشۋىقىي خىزمەتلەرنى يالغۇز ئۇرۇمچىدىلا ئەمەس، بەلكى قاراشەھەر،

كورلا قاتارلىق جايلارغىچە قانات يايدۇرغانىدى. شۇ ۋاقىتتىكى ئۇلار چىقارغان گېزىت - ژۇرناللار ۋە تەشۋىقات ۋاسىتىلىرى 48 خىلغا يەتكەن بولۇپ، ئومۇمىي سانى 20 مىڭ پارچىدىن ئاشقان.

مەخسۇت تېيىپوف، نۇسرەت شەھىدىلەر باشچىلىقىدىكى ئىنقىلابىي تەشكىلاتلار يۇقىرىقىدەك تەشۋىقى خىزمەتلىرىنى ئىشلەش بىلەنلا چەكلىنىپ قالماستىن، بەلكى يەنە ناھايىتى چوڭ يۇرەكلىك بىلەن گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە ۋە ئۇنىڭ غالچىلىرىنىڭ بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرىگە قارشى تۇرۇپان، پىچان، توقسۇن ناھىيىلىرىدە نامايىش، قوزغىلاڭ ئۇيۇشتۇرغان (1947- يىل 21- فېۋرال كۈنى). بۇ نامايىش، قوزغىلاڭلارغا بۇ تەشكىلاتلارنىڭ بەزى كىشىلىرى قاتنىشىپ، قوزغىلاڭچىلارغا ئىلھام ۋە مەدەت بەرگەن. يەنە ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى قاتارلىق سورۇنلاردا ئەكسىيەتچىلەرنىڭ يېڭىباشتىن ھۆكۈمرانلىق قىلىشىغا قارشى يىغىلىشلار ئۆتكۈزۈپ، ئەكسىيەتچىلەرنىڭ يامان غەرىزى ۋە ماھىيىتىنى ئېچىپ تاشلىغان.

1946- يىلدىن 1948- يىلغىچە بۇرھان شەھىدى مەزكۇر تەشكىلاتلارنى كۆچلۈك قوللاپ تۇردى. 1949- يىلى بۇرھان شەھىدى ئۆلكە رەئىسى بولغاندىن كېيىن (ئەمەلىيەتتە 1948- يىلى 12- ئاينىڭ 31- كۈنى مىللىي ھۆكۈمەت مەمۇرىي بۇيرۇق جاكارلاپ، مەسئۇدنىڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئەزاسى، قوشۇمچە رەئىسلىكىدىن قالدۇرۇلغانلىقىنى، بۇرھان شەھىدىنىڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئەزاسى، قوشۇمچە رەئىسلىكىگە تەيىنلەنگەنلىكىنى ئېلان قىلغانىدى. شىنجاڭ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا دائىر چوڭ ئىشلار خاتىرىسىگە قارالسۇن)، بۇ تەشكىلاتلارنى ماددىي جەھەتتىن ۋە مەنىۋى

جەھەتتىن تېخىمۇ كۈچلۈك قوللىغان ۋە شۇ يىلنىڭ بېشىدا بۇرھان ئەپەندى نۇسرەت شەھىدىگە نۆۋەتتىكى كۆرەش ۋەزىيىتىنىڭ ئېھتىياجىغا لايىقلىشىش ئۈچۈن، يۇقىرىقى ئىككى تەشكىلاتنى بىرلەشتۈرۈشنى تەكلىپ قىلغان. بۇرھان شەھىدىنىڭ تەكلىپىگە ئاساسەن يۇقىرىقى ئىككى ئىنقىلابىي تەشكىلات بىرلەشتۈرۈلۈپ، «شىنجاڭ دېموكراتىك ياشلار تەشكىلاتى» دەپ ئاتالغان.

ئومۇمەن، بۇ تەشكىلات شىنجاڭنىڭ ئازاد بولۇشىنىڭ ئالدىدا ۋە تىنچلىق يولىدا ئازاد بولۇش ھارپىسىدا ناھايىتى مۇھىم «يەر ئاستى» ۋە «يەر ئۈستى» (ئاشكارا) خىزمەتلەرنى ئىشلەپ، شىنجاڭنىڭ تىنچلىق يولىدا ئازاد قىلىنىشى ئۈچۈن تارىخىي تۆھپە قوشقان.

1945- يىلى 9- ئاينىڭ 1- كۈنى قۇرۇلغان بۇ تەشكىلاتلارنىڭ تاكى ئۆزىنىڭ تارىخىي ۋەزىپىلىرىنى ئورۇنداپ بولۇپ تارقىلىپ كەتكىچە بولغان ئارىلىقتا، يەنى 1950- يىل 4- ئاينىڭ ئاخىرىغىچە ئىشلىگەن خىزمەت مەزمۇنى ئېنىق ئىدى، بۇ تەشكىلاتلار كومپارتىيىنىڭ تەسىرى ۋە كومپارتىيىنىڭ رەھبەرلىكىدە يەتتە ۋىلايەت خەلقىنى ئويغىتىپ، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى يولىدا ماسلىشىپ، شېڭ شىسەي ۋە گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىقىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، شىنجاڭنىڭ ئازادلىق تېڭىنى بالدۇراق كۆتۈۋېلىش ئۈچۈن ئىنقىلابىي ھەرىكەت ئېلىپ باردى، تەشكىلاتنىڭ خاراكتېرى شۇبھىسىزكى، ئىنقىلابىي تەشكىلات ئىدى. بۇ ھەقتە تۆۋەندىكى پاكىت ۋە ئاساسلارنى يەنە بىر قېتىم ئېنىق كۆرسىتىپ ئۆتۈش ھاجەت:

1949- يىلى 9- ئاينىڭ ئوتتۇرىسىدا جۇڭگو

كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئالاقىچىسى يولداش دېڭ لىچۈن غۇلجىدىن مەخپىي ھالدا ئۇرۇمچىگە كېلىپ بۇرھان شەھىدىنىڭ ئۆيىگە چۈشتى. ئۇ يەردە بۇ ئۇچ تەشكىلاتنىڭ مەسئۇللىرىنى قوبۇل قىلدى ھەمدە ئۇلارنىڭ ئۆز تەشكىلاتلىرىنىڭ ئىشلىگەن خىزمەتلىرى ھەققىدە دوكلاتلىرىنى ئەستايىدىل ئاڭلىدى. ئاندىن كېيىن ئۇلارنىڭ ئىنقىلابىي ھەرىكەتلىرىگە يۇكسەك باھا بېرىپ، ئۇنى مۇئەييەنلەشتۈرگەن ۋە شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد قىلىنىشى ئۈچۈن قانات يايدۇرىدىغان ئىنقىلابىي پائالىيەتلەر ھەققىدە مۇھىم يوليورۇق بەرگەن. شۇ يىلى 10- ئايدا بۇرھان شەھىدىنىڭ تاپشۇرۇقى بۇيىچە شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت (ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت) نىڭ ۋەكىلى سۈپىتىدە «شىنجاڭ دېموكراتىك ياشلار تەشكىلاتى» نىڭ مەسئۇلى يولداش نۇسرەت شەھىدى ۋە «كۆرەش» تەشكىلاتىنىڭ مەسئۇلى يۈي جياڭجى قاتارلىقلار «جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭغا كىرىشىنى كۈتۈۋالىدىغان ۋەكىللەر ئۆمىكىنىڭ ئەزاسى» سۈپىتىدە جيۇچۇەنگە بېرىپ ئازادلىق ئارمىيىنىڭ شىنجاڭغا كىرىشىنى كۈتۈۋالغان، شىنجاڭنىڭ تىنچ ئازاد بولۇشىغا تۆھپە قوشقانلىقى ئۈچۈن «غەربىي شىمالىنى ئازاد قىلىش خاتىرە مېدالى» غا ئېرىشكەن. شۇ چاغدا قوماندان پېڭ دېخۇەي بىلەن كۆرۈشۈپ ئۆز تەشكىلاتىنىڭ ئەھۋالىنى ۋە شىنجاڭنىڭ ئەھۋالىنى تەپسىلىي دوكلات قىلغان، ئازادلىق ئارمىيە قىسىملىرىنىڭ مۇمكىنقەدەر تېزرەك شىنجاڭغا كىرىشىنى تەكلىپ قىلغان. قوماندان پېڭ دېخۇەي دوكلاتىنى تولۇق ئاڭلىغان ۋە ئەھۋاللارنى مەركىزىي كومىتېتقا دوكلات قىلغان. ئاشۇ يىللاردا ئېلان قىلىنغان ھۆججەتلەردە مەن ئۆزۈمۇ بۇ دوكلاتنى كۆرگەنىدىم. 1949- يىل 12- ئاينىڭ

27- كۈنى ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى شىنجاڭ شۆبە بيۈروسى «پارتىيە قۇرۇلۇشى مەسىلىسى ھەققىدە بىرقانچە بەلگىلىمە» دە ئېنىق قىلىپ: «شىنجاڭدا گەرچە پارتىيە تەشكىلاتى بولمىسىمۇ، ئەمما سوۋېت ئىتتىپاقىغا ناھايىتى يېقىن، ئۇ ئاق ۋاقىت سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ كومۇنىستىك پارتىيىگە نىسبەتەن ئۆزلىرىنىڭ مۇناسىپ تونۇشى ۋە ئېتىقادى بار، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتنا، بىرقانچە يىل بۇرۇنلا «شىنجاڭدا تىنچلىق ۋە دېموكراتىيە ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى»، «كۆرەش»، «ئاۋانگارت»، «دېموكراتىك ياشلار تەشكىلاتى» قاتارلىق ئىلغار تەشكىلاتلار قۇرۇلغان. ئۇلار گومىنداڭغا قارشى كۆرەشتە بىر تۈركۈم ئىنقىلابچىل ياشلارنى چېنىقتۇرۇپ ۋە يېتىشتۈرۈپلا قالماستىن، بەلكى ئاممىنى تەربىيىلەش ۋە ئاممىنىڭ ئاڭ سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈش جەھەتلەردىمۇ مۇئەييەن رول ئوينىغان» دەپ قەيت قىلىنغان. بۇ بەلگىلىمىگە ئاساسەن، ئىنقىلابنىڭ سىناقلىرىدىن ئۆتكەن بىر تۈركۈم يولداشلار ج ك پ گە قوبۇل قىلىندى، ھەتتا ئۇلار ئۈچۈن كاندىداتلىق مۇددىتىمۇ ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. ئەنە شۇنداق يولداشلارنىڭ ئىچىدە «شىنجاڭ دېموكراتىك ياشلار تەشكىلاتى» نىڭ مەسئۇلى يولداش نۇسرەت شەھىدىمۇ بار. يولداش نۇسرەت شەھىدى 1950- يىل 2- ئايدا كومپارتىيىگە رەسمىي ئەزا بولۇپ كىردى.

قىسقىسى، ئاق تېررورلۇق قاپلىغان شىنجاڭدا يولداش نۇسرەت شەھىدى باتۇرلۇق بىلەن كۆكرەك كېرىپ چىقىپ، ھاياتىنىڭ خەۋپ - خەتىرگە ئۇچرىشىغا قارىماي، گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى ئىنقىلابنى قانات يايدۇرۇپ، شىنجاڭنىڭ ئازادلىق ئىشلىرى ئۈچۈن قەھرىمانە كۈرەش قىلغان ئىدى.

قەلبىگە ۋەتەننى، نەزىرىگە دۇنيانى پۈككەن ئوت يۈرەك ۋەتەنپەرۋەر ئوغلان

يولداش نۇسرەت شەھىدى كىچىكىدىن تارتىپلا بىلىمگە ھېرىسمەن، ئۆگىنىشتە تىرىشچان ئىدى.

ئۇ 1929 — 1934- يىلىغىچە ئۇرۇمچىدە باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئوقۇدى. 1934 — 1938- يىلىغىچە موسكۋادا ئوقۇدى. كېيىن ۋەتەنگە قايتىپ كېلىپ ئۇرۇمچى، قاباﺀ قاراشەھەر قاتارلىق ناھىيە، شەھەرلەردە ئوقۇتۇش، مائارىپ خىزمەتلىرى بىلەن شۇغۇللاندى. 40- يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپ شىنجاڭنىڭ ۋەزىيىتى، ۋەزىيەت يۈزلىنىشىنى توغرا مۆلچەرلەپ، بىر تۈركۈم ئىلغار پىكىرلىك زىيالىيلارنى ۋە ئاممىنى يېتەكلەپ ئىنقىلابىي پائالىيەتلەر بىلەن شۇغۇللاندى.

يولداش نۇسرەت شەھىدى مەيلى ئوقۇتقۇچىلىق، مائارىپ خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانسۇن، ئەڭ ئالدى بىلەن ئىتتىپاقلىققا ھەممىدىن كۆپ ئەھمىيەت بەرگەنىدى. ئۇ ئىتتىپاقلىق - كۆچ، ئىتتىپاقلىق تۇرلۇك خىزمەتلەرنى ئوڭۇشلۇق ۋۇجۇدقا چىقىرىشنىڭ تۈپ كاپالىتى، دەپ قارايتتى. شۇڭا ئۇ ئىتتىپاقلىقنى كۈچەيتىشكە ئەھمىيەت بېرەتتى ۋە ئۆزىمۇ ئۆزئارا ئىتتىپاقلىق ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقنى كۈچەيتىش ۋە ئۇنى قوغداش جەھەتتە نەمۇنە تىكلەپ بەرگەنىدى.

يولداش نۇسرەت شەھىدى تۇرلۇك خىزمەتلەرنى ئۇنۇملۇك قانات يايدۇردى. ئۆزئارا ۋە مىللەتلەر ئارا دوستلۇق، ئىتتىپاقلىقنى كۈچەيتىش ۋە چۈشىنىشنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن تىل - يېزىق ئۆگىنىشكىمۇ زور دەرىجىدە ئەھمىيەت

بەرگەندى. شۇڭا ئۇ تىرىشىپ خەنزۇ تىلى، روس تىلى، قازاق، قىرغىز ۋە باشقا تۈركىي تىللارنى پىششىق ئۆزلەشتۈرۈۋالغاندى.

شىنجاڭنىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى ۋەزىيەت ئېھتىياجى ۋە نۇسرەت شەھىدىنىڭ ئالاھىدە ئىقتىدارى ۋە قابىلىيىتى ئۇنى ئالاھىدە خىزمەت ئۆتەشكە چاقىردى. ئۇ بولسىمۇ جۇڭگو - سوۋېت دوسلۇقىنى كۈچەيتىش ۋە ئۆزئارا مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشنى كۈچەيتىش خىزمىتىنى ئىشلەش ئىدى. 1946- يىلى 11- ئايدىن باشلاپ 1947- يىل 3- ئايغىچە جۇڭگو - سوۋېت دوسلۇقىنى نامايەن قىلىدىغان ژۇرنال «جۇڭگو - سوۋېت دوسلۇقى» ژۇرنىلىنىڭ باش مۇھەررىرلىك ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالدى. 1947- يىلى 1- ئايدىن 1951- يىلى 7- ئايغىچە «شىنجاڭ جۇڭگو - سوۋېت مەدەنىيەت جەمئىيىتى» دە تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ باشلىقى بولۇپ ئىشلىدى. 1949- يىلى 1- ئايدىن 1951- يىل 7- ئايغىچە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت كادىرلار ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى، قوشۇمچە «شىنجاڭ جۇڭگو - سوۋېت دوستلۇق جەمئىيىتى» نىڭ باش ئىش بېجىرگۈچىسى، قوشۇمچە باش كاتىپى بولۇپ ئىشلىدى.

1951- يىلى 7- ئايدىن 1955- يىل 6- ئايغىچە ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، قوشۇمچە «شىنجاڭ جۇڭگو - سوۋېت دوستلۇق جەمئىيىتى» نىڭ باش كاتىپى ۋە جۇڭگو خەلقىنىڭ دۇنيا تىنچلىقىنى قوغداش كومىتېتى شىنجاڭ شۆبىسىنىڭ ۋە ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇپ چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش شۆبە جەمئىيىتىنىڭ باش كاتىپى ۋەزىپىلىرىنى ئۆتىدى. 1955- يىلدىن 1960- يىلى 9- ئايغىچە ئاپتونوم رايونلۇق پىلان كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى،

قوشۇمە «شىنجاڭ جۇڭگو - سوۋېت دوستلۇق جەمئىيىتى» نىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، قوشۇمچە باش كاتىپى بولدى.

ئەينى ۋاقىتتىكى بۇ خىزمەتلەرنىڭ مۇھىملىقى ۋە مۇرەككەپلىكىگە گەپ كەتمەيدۇ. ئەگەر بۇ خىزمەتلەرنىڭ مەلۇم بىرەر ھالقىسىدا مەسىلە كۆرۈلىدىغان بولسا، خىزمەتتە سەللا بىپەرۋالىق قىلىنىدىغان بولسا، شىنجاڭ خەلقىنىڭ ۋە جۇڭگو خەلقىنىڭ ئوبرازىغا، جۇڭگو - سوۋېت خەلقلىرىنىڭ دوستلۇقى، مەدەنىيەت مۇناسىۋىتىگە، قىسقىسى، ئەينى ۋاقىتتا پۈتكۈل شىنجاڭ خەلقى، جۇڭگو خەلقى ۋە دۇنيا خەلقى كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان شىنجاڭ رايونى، جۇڭگو - سوۋېت مۇناسىۋىتىدە دەرھال كۆلەڭگە پەيدا بولۇپ قالاتتى. بۇ كۆپ تەرەپكە ۋە خەلقئارا مۇناسىۋەت مەسىلىسىگە تاقىلىدىغان ناھايىتى نازۇك ۋە مۇھىم خىزمەت ئىدى. يولداش نۇسرەت شەھىدى بولسا بۇ خىل ئىنچىكە، ئالاھىدە خىزمەتنى باشتىن - ئاياق يۈكسەك مەسئۇلىيەتچانلىق تۇيغۇسىدا تۇرۇپ سەمىمىيلىك ۋە ئەستايىدىللىق بىلەن ئىشلەپ، بۇ خىزمەتلەردە ھېچقانداق سەۋەنلىك سادىر قىلمىدى. خىزمەتتە يۈكسەك ۋەتەنپەرۋەرلىك تۇيغۇسىنى ئۇرغۇتۇپ، يۈكسەك سىياسىي ھوشيارلىقىنى ساقلاپ، پارتىيە ۋە خەلق ئۈچۈن غايەت زور پايدىلىق ۋە مۇھىم خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. ئۇ دوستلۇق ئۈچۈن كۆزۈك، تىنچلىق ئۈچۈن ئەلچى، ئازادلىق ئۈچۈن پىداكار جەڭچى ولغانىدى.

ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە ۋاكالىتەن «ئۈچ ۋىلايەت» كە ئەلچىلىككە بېرىش

1949- يىلى 1- ئاينىڭ 1- كۈنى شىنخۇا ئاگېنتلىقى

جۇڭگو كومپارتىيەسىنىڭ رەئىسى ماۋزېدۇڭنىڭ يېڭى يىلغا بېغىشلانغان سۆزىنى ئېلان قىلدى. مەزكۇر بېغىشلىما سۆزىدە پۈتۈن مەملىكەت خەلقىگە ۋە دۇنياغا «1949- يىلى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ قۇرۇلىدىغانلىقى»، «جۇڭگو خەلقىنىڭ ئۇلۇغ ئازادلىق ئۇرۇشىنىڭ ئاخىرقى غەلىبىگە ئېرىشىدىغانلىقى» نى تەنتەنىلىك جاكارلىدى. دەل شۇ كۈنلەردە بۇرھان شەھىدى گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن رەئىسلىككە تەيىنلەنگەنىدى. 1949- يىلى 2- ئاينىڭ 10- كۈنى بۇرھان شەھىدى لەنجۇدا گېنېرال جاڭ جىجۇڭ بىلەن كۆرۈشىدۇ. گېنېرال جاڭ جىجۇڭ، جۇڭگو كومپارتىيەسى بىلەن گومىنداڭ ئوتتۇرىسىدا كېلىشىم ھاسىل قىلىش ئېھتىمالىمۇ بار، كېلىشىلمەي قېلىشىمۇ مۇمكىن. كېلىشىلمەي قالسا، شىنجاڭ مەسىلىسىنى تىنچ يول بىلەن ھەل قىلىشقا كۈچ چىقىرىڭلار، بۇنىڭ ئېھتىمالىمۇ بار، ئەھۋالغا قاراپ چارە كۆرەرسىلەر دەپ، شىنجاڭنىڭ كەلگۈسى ئىستىقبالىغا بولغان مۇلچەرىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. رەئىس ماۋ زېدۇڭنىڭ ۋە گېنېرال جاڭ جىجۇڭنىڭ سۆزلىرىدىن ئىلھاملانغان بۇرھان شەھىدى شىنجاڭنى تىنچ يول بىلەن ئازادلىققا چىقىرىش ئىشىغا قىزغىن كىرىشىپ كېتىدۇ. شىنجاڭدىكى گومىنداڭ ئۇرۇشپەرەسلىرى، ئامېرىكىنى ئارقا تېرەك قىلغان بۇلگۇنچى مۇھەممەت ئىمىن، ئەيسا بەگلەر سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى، جۇڭگو كومپارتىيەسىگە قارشى تەشۋىقاتىنى كۈچەيتىپ، شىنجاڭنى جۇڭگودىن بۆلۈۋالىمىز دەپ چۇقان كۆتۈرەتتى. بۇلارنىڭ ئۆز ئالدىغا قۇرغان نەشرىيات ئورۇنلىرى، گېزىتخانىلىرى بار ئىدى. سېپىق نامى پۇر كەتكەن «يالقۇن» گېزىتى شۇلارنىڭ بىرسى ئىدى. بۇلارغا ئەگەشكەن قايمۇقتان

ياشلارمۇ بار ئىدى. «يالقۇن» گېزىتىنى ئۇلكىلىك ھۆكۈمەت ياپتۇرۇۋەتتى. «ئالتاي» ژۇرنىلى، «ئەرك» گېزىتىنىڭ ئەيسابەگ، مۇھەممەت ئىمىنلەر چەت ئەلگە قېچىش ئالدىدا ئۆزلىرى بىر تەرەپ قىلدى.

شىنجاڭنى تىنچ يول بىلەن ئازادلىققا چىقىرىپ، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداشتەك مۇقەددەس ۋەزىپىنى ئۈستىگە ئالغان بۇرھان شەھىدىگە، نۇسرەت شەھىدى باشچىلىقىدىكى يەر ئاستى تەشكىلاتلار ئۆز يارەملىرىنى كۆرسەتتى. ئۇلكىلىك ھۆكۈمەت سىستېمىسىدىكى ھالقىلىق ئورۇنلارغا يەر ئاستى تەشكىلاتىدىكى ئادەملىرىنى بەلگىلىدى. ئۇرۇمچى شەھەرلىك ئىدارىلاردىكى مۇھىم ئورۇنلارغىمۇ يەر ئاستى تەشكىلات ئادەملىرى قويۇلدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە «كۇرەش»، «ئاۋانگارت»، «شىنجاڭ دېموكراتىك ياشلار ئىتتىپاقى» تەشكىلاتىدىكى ھەر مىللەت ياشلىرىنىڭ ھەممىسلا بار ئىدى. مەسىلەن، يۇ جەنلىن (خۇيزۇ)، نى پولى (خەنزۇ)، ھوشۇر مۇسا قاتارلىقلار.

بۇرھان ئەپەندى ئەتراپلىق ئويلۇنۇشلاردىن كېيىن «ئۇچ ۋىلايەت» تەرەپ بىلەن ئۇقۇشماسلىق تۇپەيلىدىن ھەربىي توقۇنۇش يۈز بېرىپ قېلىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، ماناس دەرياسى بويىدا سەپ تارتىپ، ئۇرۇش ھازىرلىقىدا تۇرغان گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنى ئالدىنقى سەپتىن ئارقىغا چېكىنىدۇرۇش قارارىغا كەلدى. ئۇلكىلىك ھۆكۈمەت مائارىپ نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى چېن فاڭبەي بىلەن ئۇلكىلىك ھۆكۈمەت كادىرلار ئىشخانىسىنىڭ باشلىقى نۇسرەت شەھىدىنى ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتكە ۋاكالىتەن «ئۇچ ۋىلايەت» تەرەپكە بېرىپ، گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ «ئۇچ ۋىلايەت» تەرەپكە ھۇجۇم قىلىش نىيىتى يوقلۇقىنى ۋە بۇ ئەسكەرلەرنىڭ ئارقىغا

چېكىنىدىغانلىقىنى، ئۇقۇشماسلىقتىن ساقلىنىش ئۈچۈن، مىللىي ئارمىيىنىڭمۇ هازىرقى تۈرغان ئورۇنلىرىدىن ئالغا ئىلگىرىلىمەي تۇرۇشنى، بۇ ئىشلارنىڭ شىنجاڭنى تىنچ يول بىلەن ئازادلىققا چىقىرىشتەك چوڭ ئىشنىڭ بىر تەركىبى قىسمى ئىكەنلىكىنى سەممىي هالدا ئۇقتۇرۇپ ۋە چۈشەندۈرۈپ قويۇشنى قايتا - قايتا تاپىلايدۇ. نۇسرەت شەهىدى بۇ ئىشنى بەك ئوبدان ئورۇنلىدى. مىللىي ئارمىيىنىڭ ئالدىنقى سەپتىكى قوماندانلىرى مەرغۇف ئىسهاقۇف، مەمتىمىن ئىمىنوفلار ئۆلكىلىك هۆكۈمەت نامىدىن بارغان ئەلچىلەرنى بەك قىزغىن كۈتۈۋېلىپ، بولغان ئەهۋاللارنى غۇلجىدىكى مىللىي ئارمىيە باش شتابىغا تەپسىلىي خەۋەر قىلىدۇ. ئەلچىلەر باش شتابتىن ئىجابىي خەۋەر ئېلىپ ئۇرۇمچىگە قايتىپ كېلىدۇ. نۇسرەت شەهىدىنىڭ مەرغۇف ئىسهاقۇف بىلەن كونا ساۋاقداشلىقى، مەمتىمىن ئېمىنوف بىلەن بۇرۇنلا يېقىن دوستلاردىن ئىكەنلىكى سۆهبەتتىڭ بەك سەممىي ۋە ئوچۇق بولۇشىدىكى سەۋەبلەرنىڭ بىرسى بولدى.

جۈڭگو كومپارتىيىسىنىڭ شۇ كۈنلەردە غۇلجىدا تۇرغان ئالاقىچىسى يولداش دېڭ لىچۈن بۇ ئىشلارنى دەرهال رەئىس ماۋ زېدۇڭ ۋە ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىغا خەۋەر قىلىدۇ. بۇ ئەهۋاللاردىن تولۇق خەۋەردار بولغان رەئىس ماۋ زېدۇڭ «گېنېرال تاۋسيۇ بىز بىلەن سۆهبەت باشلىدى، رەئىس بۇرهان ئىلى تەرەپكە ئادەم ئەۋەتىپ سۆزلەشتى. ئەمدى شىنجاڭ مەسىلىسى تىنچ يول بىلەن هەل قىلىنىدىغان بولدى» دەپ، بۇ ئىشقا چوڭ باها بەردى («شىنجاڭنىڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد قىلىنىشى» دېگەن كىتابنىڭ 57- بېتىگە قارالسۇن). نۇسرەت شەهىدىنىڭ ئۆلكىلىك هۆكۈمەت تاپشۇرغان مۇشۇ ۋەزىپىنى

ئوڭۇشلۇق ئورۇنداپ كەلگەنلىكىنى بىلىدىغان يولداشلىرى ئۇنى «تىنچلىق ئەلچىسى» دەپ تەرىپلەيدۇ.

ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ سابىق شۇجىسى ۋاڭ ئېنىماۋ بۇرهان شەهىدىنى ئەسلەپ يازغان ماقالىسىدە، خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ ئالدىنقى قىسىملىرى قۇمۇلغا يېتىپ كەلگەندە، بۇرهان شەهىدى ئۆز ئورنىدا نۇسرەت شەهىدىنى قۇمۇلغا ئەۋەتىپ قارشى ئالغانلىقىنى بەك يۇقىرى باهالاپ بايانلايدۇ.

شۇ كۈنلەردە شىنجاڭدىكى سىياسىي كۈرەشلەرنىڭ بەك جىددىيلىكىنى مەمتىمىن هەزرەتنىڭ بۇرهان ئەپەندىگە ئۆز قولى بىلەن يازغان تۆۋەندىكى خېتىدىن تېخىمۇ ئېنىق كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ:

رەئىس جانابلىرىغا هۆرمەت بىلەن مەلۇم قىلىمەنكى:

ئۇرۇمچىدە بەزى ياشلارنىڭ هاقارەتلەش، قورقۇتۇش ئىشلىرى كۆپىيىپ كەتمەكتەدۇر. خۇسۇسەن مەن بىلەن ئاز - كۆپ مۇناسىۋىتى بار ۋە ياكى ئىدارىلىرىمدە ئىشلىمەكتە بولۇپ، هېچ بىر تەرەپكە مايىل قىلماستىن (بولماستىن) بىتەرەپ يۈرگەن ياشلار ئېغىر كۈنگە قالدى. تەكشۈرۈشىمىزچە هاقارەت، قورقۇتۇش ئىشلىرىنى بېجىرگۈچىلەرنىڭ باشلىقلىرى هەمدە يوشۇرۇن تىللاش قەغەزلىرىنىڭ ئىجادچىلىرى يۈسۈپ سەئىدى، هوشۇر ئەلى ۋە ئىبراهىم ئۆمەرلەر ئىكەن. بۇلارغا جانابلىرىنىڭ قاتتىق تەربىيە بېرىپ، بۇ ئىشلارنىڭ ئالدىنى ئېلىشلىرىنى سورايمەن. بۇ ئىشلار داۋام قىلۇۋەرسە، نەتىجىسى يامان بولۇدۇر.

1949- يىلى 6- ئاينىڭ 9- كۈنى

مۇهەممەت ئىمىن

ئۇنىڭ ئۆز ئىملاسى بىلەن يازغان خەتنىمۇ تۆۋەندە كەلتۈرۈپ ئۆتىمىز:

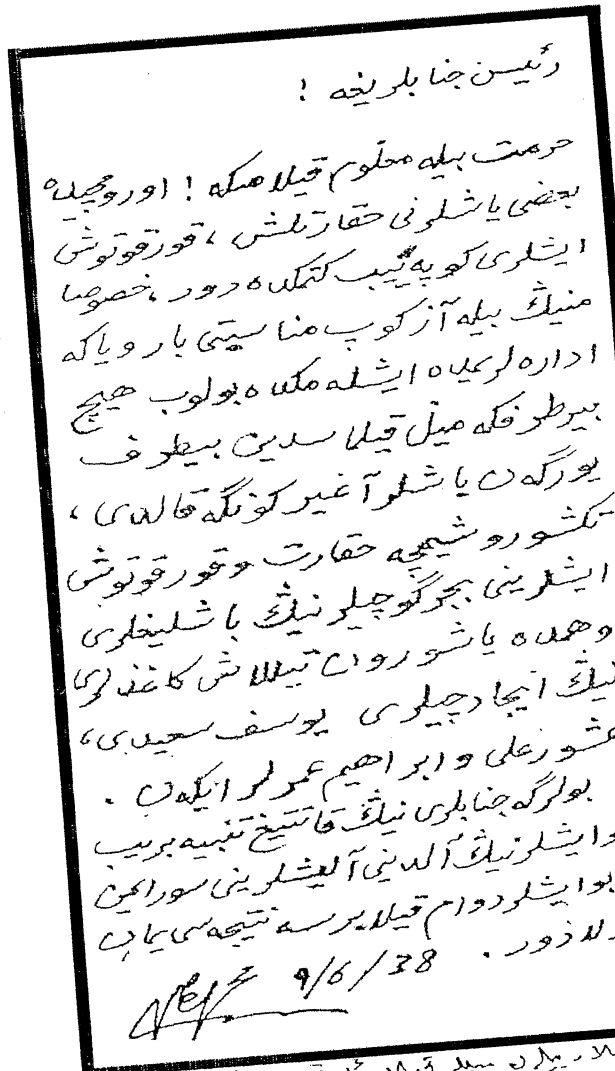

رئيس جنابلرىنجه !

حرمت بيله معلوم قيلامكه ! اورومچيده بعضى ياشلرنى حقارتلش ، قورقوتوش ايشلرى كوپه يتيب كتمكده درور ، خصوصا منيڭ بيله آز كوپ منا سيتى بار و ياكه اداره لرميده ايشله مكده بولوب هيچ بيرطرفكه ميل قيلا سدين بيطرف يورگه ن ياشلر آغير كونگه قالدى ، تكشورو شيچه حقارت و قورقوتوش ايشلرينى بجرگوچيلرنيڭ ياشلغلرى وهمده ياشورون قيلاش كاغذلرى نيڭ ايچادچيلرى يوسف سعيدى ، عشورعلى و ابراهيم عمرلر ايكه ن . بولرگه جنابلرى نيڭ قاتتيق تنبيه بريب بو ايشلرنيڭ آلدينى آلغشلرينى سورامين بو ايشلردوام قيلاسرسه نتيجه سى ياخشى بولا ذور . 9/6/38

ئۇيغۇر ياشلار يىلدا سىياسىي قىلالار ئاز قىسىمى كۆچىگە شۇ ياشلار ئىچىدىكى سىكىنە شۇنىڭ كۆرسەتكەن.

مانا شۇنداق ئايرىلىش - بۆلۈنۈشكە قارشى تۇرۇپ، دۆلەت بىرلىكىنى قوغداشتەك، كەسكىن سىياسىي كۆرەشلەردە نۇسرەت شەھىدى، مەخسۇت تېيىپوفلار باشچىلىق قىلغان يەر ئاستى ئىنقىلابىي تەشكىلاتلارنىڭ رولى چوڭ بولدى. مانا مۇشۇ ئەھۋاللار نەزەرگە ئېلىنىپ، نۇسرەت شەھىدىگە «غەربىي شىمالنى ئازاد قىلىش خاتىرە مېدالى» تەقدىم قىلىنغان ئىدى. ئۇ يەنە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ مۇنەۋۋەر ئەزاسى دېگەن نامغا ئېرىشكەن.

نۇسرەت شەھىدى كىچىكىدىنلا تىرىشچان ئىدى. جاپا - مۇشەققەتكە چىداش ئىرادىسىنى چىنىقتۇرۇپ، تۇرلۇك قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ يول ئېچىپ ئىلگىرىلەيتتى. ئۇ شىنجاڭنى ئاق تېررورلۇق قاپلىغان مەزگىللەردە خەۋپ - خەتەرگە قارىماي يەر ئاستى ئىنقىلابىي ھەرىكەتلەر ئېلىپ بارغانىدى. ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسى گومىنداڭنىڭ يۈز مىڭ كىشىلىك قوشۇنىنى ئىسكەنجىگە ئېلىپ، جەڭگىۋار سەپ تارتىپ ماناس دەريا‌سى بويىدا ئۇرۇش قىلىش بۇيرۇقىنى كۈتۈپ تۇرغان، گومىنداڭ ئاخىرقى كوزىرىنى ئىشقا سېلىشقا تەرەددۇت قىلىۋاتقان، بىر مەيدان دەھشەتلىك ئۇرۇش قاش بىلەن كىرپىك ئارىلىقىدا بولۇپ قالغان ئىنتايىن جىددىي بىر پەيتته، ئۇ قالتىس شجائەت بىلەن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ۋەكىلى سۈپىتىدە ئۇچ ۋىلايەت تەرەپكە بېرىپ، مىللىي ئارمىيە بىلەن گومىنداڭنىڭ ئاخىرقى توقۇنۇشۇپ قېلىش ۋەزىيىتىنى ئىنتايىن ماھىرلىق بىلەن دەل ۋاقتىدا ئۆزگەرتتى. جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭغا كىرىشىدىن ئىبارەت ئۆچمەس تارىخىي پەيتته ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ۋە رەئىس بۇرھان شەھىدىنىڭ ۋەكىلى سۈپىتىدە جيۇچۇەن ۋە قۇمۇللارغا بېرىپ

ئازادلىق ئارمىيىنى كۈتۈۋالدى. شىنجاڭ جۇڭگو - سوۋېت دوستلۇقى جەمئىيىتىدە مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش خىزمىتى ياكى ئۇنىڭدىن كېيىنكى تۇرلۇك يېڭى ۋە مۇرەككەپ خىزمەتلەردە بولسۇن، ئومۇمەن ئۇ ۋەزىيەتنى توغرا مۆلچەرلەپ، دەۋر بىلەن تەڭ ئىلگىرىلەپ قالتىس شجائەت ۋە جاسارىتىنى نامايان قىلدى. شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد قىلىنىشى، شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادى، پەن - مەدەنىيىتى ۋە ماۋارىپ ئىشلىرىنىڭ تەرەققىي قىلىشى ئۈچۈن ئۆزىنى ئۇنتۇغان هالدا تېنىم تاپماي، بىر ئۆمۈر خالىسانە تۆھپە قوشتى.

40 نەچچە يىللىق خىزمەتتىكى جىددىيلىك، ئۇزاق مۇددەتلىك هارغىنلىق، چارچاش قاتارلىق سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن نۇسرەت شەھىدى ئېغىر يۈرەك مۇسكۇلى تىقىلمىسى كېسىلى بىلەن بالىنستا يېتىپ قالدى. كېچىكىدىن تارتىپلا چىدام، غەيرەت بىلەن تاۋلانغان، ئاق كۆڭۈللۈك ۋە خۇش پېئىللىقىنى، كەڭ قورساقلىق ۋە مېهرىبانلىقىنى تەبىئىتىگە سىڭدۈرگەن، تۇرمۇشقا، هاياتقا ۋە دۇنياغا توغرا قاراشنى ئۆزىدە بالدۇرلا پېتىلدۇرگەن نۇسرەت شەھىدى كېسەللىك ئازابىغا بەرداشلىق بېرىپ، دوست - يارەنلىرى بىلەن خۇددى ساق ۋاقتىدىكىدەكلا ئەھۋاللىشىپ تۇرۇپ 76 يېشىدا مەڭگۈلۈك كۆز يۇمدى. بۇ مىلادىيىنىڭ 1997- يىلى 5- ئاينىڭ 8- كۈنى ئىدى. نۇسرەت شەھىدى ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇنىڭغا بېغىشلانغان يۇرەكنى تىترىتىدىغان مەرسىيىلەرمۇ يېزىلغانىدى. ماۋارىپ ساهەسىدىكى بىر سەركەردە شائىر ئابدۇسالام توختى نۇسرەت شەھىدىگە بېغىشلانغان قايغۇلۇق مەرسىيىسىدە، ئۇنى تۆۋەندىكىدەك سۆزلەر بىلەن تەرىپلەيدۇ:

ئەلۋىدا نۇسرەت ئاكا، بەكمۇ ۋاقتىسىز كەتتىڭىز،
ئاھ! دېدۇق، قايغۇ - مۇسىبەتتە ئېزىلدى باغرىمىز.
ئاھ! دېدۇق، هەسرەت بىلەن يەرگە ئېگىلدى بېشىمىز،
ئاھ! دېدۇق، مۇنچاق كەبى يەرگە تۆكۈلدى يېشىمىز.

سىز ئىدىڭىز پەن - ماۋارىپ يولىدا سەركەردىمىز،
تاغ كەبى زور، ئەلگە قوشقان بىباها زور تۆھپىڭىز.
زەپ ئېسىل ئىنسان ئىدىڭىز، ئەلگە قاياق مېهرىڭىز،
خۇش تەبەسسۇمدە باقاتتى خۇددى قۇياشتەك چېهرىڭىز.

بىر ئېسىل ئوغلان ئىدىڭىز، خەلققە سادىق قەلبىڭىز،
پاتمىغاي داستىخانغىمۇ يازساق ئەگەر تەرىپىڭىز.
ئەلۋىدا! نۇسرەت ئاكا! هېچ ئونتۇمايمىز سىزنى بىز،
ئەل ئىچىدە مەڭگۇ ئۆچمەس هۆرمىتىڭىز، نامىڭىز.

شۇ يىللاردا يېڭى ئوقۇش پۈتتۈرۈپ خىزمەتكە چىقىش ئالدىدا تۇرغان تۇرپانلىق ياش شائىر مۇرات ناسىر ئوغلىنىڭ نۇسرەت ئەپەندىگە بېغىشلىغان بىر مەرسىيىسى:

ماۋارىپ سېپىدە بولدۇڭ سەركەردە،
ئەۋلادلار بەختىگە سالدىڭ پايانداز.
كەلگۈسى ئەۋلادلار چىرىقىڭ يېقىپ،
خۇشپۇراق هىد چېچىپ قىلىدۇ ئەنناز.

سۆيەتتىڭ خەلقنى جاندىن ئەزىزلەپ،
گۈللەرگە ئىنتىزار بولغاندەك بۇلبۇل.

دوستلارغا خۇشچاقچاق ئىدىك باھاردەك،
ئېرىتەر تاغ مۇزىنى سەندىكى كۆڭۈل.

ئەجرىڭدىن يېتىلگەن تۇمەن مىڭ ئوغلان،
روھىڭغا ۋارىس بوپ ئاشىدۇ داۋان.
ئەۋلادلار بەختىگە قوشقان ھەر تۆھپە،
ئۆتسىمۇ ئەسىرلەر نۇر چاچار ھامان.

ياشىدىڭ مەرتىۋە - بايلىق قوغلاشماي،
ۋۇجۇدۇڭ باي بولغاچ ئېسىل خىسلەتكە.
ئەل - مىللەت ئىشىغا بولۇپ پەرۋانە،
دۈشمەننى قويغانتىڭ ئاچچىق ھەسرەتكە.

نۇسرەت شەھىدى ۋاپات بولغاندىن كېيىن، جۇڭگو كومپارتىيىسى تەشكىلاتىنىڭ ئۇنىڭ ھاياتىغا بەرگەن باھاسى تۆۋەندىكىچە:

«يولداش نۇسرەت شەھىدىنىڭ ۋاپاتى، پارتىيىمىزنىڭ ياخشى بىر پارتىيە ئەزاسىدىن، ياخشى بىر كادىرىدىن ئايرىدى. بىز ئۇنىڭ پارتىيىگە سادىق بولۇپ، سوتسىيالىزمنىڭ ۋە شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قىزغىن سۆيۈشتەك ياخشى پەزىلىتىنى ئۆگىنىشىمىز، ئۇنىڭ مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى قوغداپ، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى ھىمايە قىلىدىغان ياخشى ئىدىيىسىنى ئۆگىنىشىمىز؛ ئۇنىڭ خىزمەتكە ئەستايىدىل مەسئۇل بولۇش، خالىس تۆھپە قوشۇشتەك كەسپىنى ھۆرمەتلەش روھىنى ئۆگىنىشىمىز لازىم. ھەممىمىز بىرلىكتە قايغۇنى كۆچكە ئايلاندۇرۇپ، يولداش جىاڭ زېمىن

يادرولۇقىدىكى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئەتراپىغا زىچ ئۇيۇشۇپ، شىنجاڭنىڭ ئىسلاھات، تەرەققىيات ۋە مۇقىملىقى ئۈچۈن تىرىشىپ كۈرەش قىلايلى».

نۇسرەت شەھىدىنىڭ روھى مەڭگۈ ھايات!

ئاپتورى: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ سابىق باشلىقى

سېغىنىش

— مەرھۇم ئىمىنوف ھامۇت ۋاپاتىنىڭ 10 يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن

ھامۇتوف قۇربان

مەرھۇم ئىمىنوف ھامۇت بىلەن مەڭگۈلۈك ۋىدالاشقىنىمىزغا 10 يىل بولدى، مەن مەرھۇمنى داۋاملىق سېغىنىپ كېلىۋاتىمەن. بۇ ھەرگىزمۇ مۇنداقلا سېغىنىش ئەمەس، بەلكى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ تەسىرى (ئازادلىقتىن ئىلگىرى) ۋە بىۋاستە رەھبەرلىكىدىكى (ئازادلىقتىن كېيىن) ئىنقىلاب ۋە قۇرۇلۇشنىڭ بىر ئۆمۈرلۈك مۇساپىسى جەريانىدا ئورتاق نىشان ۋە ئورتاق مەقسەت ئۈچۈن ئېلىپ بارغان كۈرەش داۋامىدا چوڭقۇر يىلتىز تارتقان ھەم يىلتىزلىرى بىر - بىرى بىلەن چىرمىشىپ، بىر گەۋدىگە ئايلىنىپ كەتكەن رىشتە، قەلبىمىزنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدىكى ئۇزۇلمەس سېغىنىشىدۇر.

قەلبداش

يولداش ئىمىنوف ھامۇت بىلەن بالا چېغىمىزدا

تونۇشقانىدۇق. 1940- يىلى قەشقەردىن بىر ماشىنىغا ئولتۇرۇپ دېخۇا (ئۈرۈمچى) غا ئوقۇشقا كەلدۇق. ئىمىنوف ھامۇت شەھەر ئىچىدىن، مەن بولسام كونا شەھەر بەشكېرەم رايونىنىڭ بىر قالاق كەنتىدىن، بىرىمىز شەھەرلىك، بىرىمىز سەھرالىق، بىرىمىز شەھەر زىيالىيسى ئائىلىسىدىن، بىرىمىز سەھرالىق ساۋاتسىز كەمبەغەل دېھقان ئائىلىسىدىن بولساقمۇ، تەقدىر بىزنى ئۆزئارا يولۇقتۇرغان ۋە بىرلەشتۈرگەن ئىدى.

مەن 1939- 1940- يىللىرى يېزىلاردىكى بىرىنچى شەنلى (ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى) مەكتەپ — قازىرىق نۇقتىلىق باشلانغۇچ مەكتىپىنىڭ قەشقەر ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسىگە قاراشلىق شۆلەنخۇي (ئوقۇغۇچىلار بىرلەشمىسى) دىكى ئوقۇغۇچىلار ۋەكىلى ئىدىم. شۆلەنخۇي — ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ساۋۇت ئەپەندىم، مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى يولداش لې زىلياڭ (يەنئەندىن ئەۋەتىلگەن كوممونىست) ۋە تاڭ ئەپەندىلەرنىڭ بىۋاستە رەھبەرلىكىدە خىزمەت ئېلىپ بارىدىغان ئىلغار جەمئىيەت ئىدى. مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن، قەشقەردىن ئۈرۈمچىگە ئوقۇشقا كېلىۋاتقان ئوقۇغۇچىلارنى ئۇلارنىڭ ۋەكىلى سۈپىتىدە باشقۇرۇپ ماڭغۇچى ئىدىم. شۇڭا ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلگۈچە بولغان 11 كۈنلۈك سەپىرىمىزدە ئوقۇغۇچىلار بىلەن ئوبدانلا تونۇشۇۋالدىم، جۈملىدىن ساۋاقداش ئىمىنوف ھامۇت بىلەن گويا ئايرىلماس ئاداشلاردەك بولۇپ كېتىشتۇق.

1940- يىلدىن 1942- يىلنىڭ 9- ئىيىغچە ئۈرۈمچى دارىل مۇئەللىمىن (ھەربىي ئوفىتسېرلار يېتىشتۈرۈش مەكتىپى) نىڭ تەييارلىق سىنىپىدا، 1942- يىلنىڭ 9- ئىيىدىن 1944- يىلنىڭ 4- ئىيىغچە شىنجاڭ قۇرۇقلۇق

ئارمىيە ھەربىيلەر مەكتىپىدە بىللە ئوقۇدۇق؛ 1943- يىلنىڭ 8- ئىيىدىن 1946- يىلنىڭ 6- ئىيىغىچە ئۇرۇمچىدە ھەربىي مەكتەپ، ئۇرۇمچى ۋە ئۇرۇمچى ئەتراپىدا تۇرۇشلۇق ھەربىي قىسىملار، شىنجاڭ ئىنىستىتۇتى، ئۇرۇمچى دارىل مۇئەللىمىن، ئۇرۇمچى گىمنازىيىسى قاتارلىق ھەربىي ۋە يەرلىك مەكتەپلەردىكى ئىلغار ئوقۇغۇچىلار ۋە ئوقۇتقۇچىلارنى ئاساس قىلغان «گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى ھەرىكەت» نىڭ ھايات - ماماتلىق كۈرىشىدە بىرگە بولدۇق؛ 1944- يىلنىڭ 4-، 5- ئايلىرىدىن 1946- يىلنىڭ 6- ئىيىغىچە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى تەرىپىدىن تۇنقۇن قىلىنىپ، بىللە تۇرمىگە تاشلىنىپ، فاشىستلاشقان تۇرمىنىڭ ۋەھشىيانە قىيناشلىرىغا بەرداشلىق بېرىپ، ئازابلىرىنى بىللە تارتتۇق؛ 1946- يىلنىڭ 7- ئىيىدىن 1950- يىلىغىچە 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى مىللىي ئارمىيىسىدە، 1950- يىلدىن 1955- 1956- يىللىرىغىچە جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ 5- كورپۇسى (سابىق 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى مىللىي ئارمىيىسىنىڭ جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى قىلىپ ئۆزگەرتىپ قۇرۇلغان قىسمى) دە بىللە ئىشلىدۇق؛ 1956- يىلنىڭ 6- ئىيىدىن «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» غىچە ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە كومىتېتىدا، يەنى ئىمىنوف ھامۇت ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ سىياسىي - قانۇن بۆلۈمىدە، مەن تەشكىلات بۆلۈمىدە ئىشلىدۇق؛ «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دىن كېيىنمۇ يەنىلا ئاپتونوم رايونلۇق ھۆكۈمەت سىستېمىسىدا بىللە ئىشلىدۇق. 1940- يىلدىن 1990- يىلغىچە (مەرھۇم بىلەن مەڭگۈلۈك ۋىدالاشقىچە) توپ - توغرا 50 يىل ناھايىتى يېقىن ئۆتۈشتۇق.

يېرىم ئەسىرلىك مۇساپىدىكى ساۋاقداشلىق، ئىنقىلابىي سەبداشلىق، تۇرمىداشلىق ۋە خىزمەتداشلىق رىشتىسى بىزنى قەلبداش قىلىپ مەھكەم ئۇيۇشتۇردى. بۇگۈنكى كۈندە مەرھۇمنى قەلبىمىزنىڭ ئەڭ چوڭقۇر قاتلىمىدىن چەكسىز سېغىنىمىز، مەرھۇمنىڭ ئىنقىلابىي ھاياتىنىڭ ئۆچمەس خاتىرىلىرى ۋە قەلبىمىز تۆرىدىن ئورۇن ئالغان يارقىن سىماسى مەڭگۈ ئېسىمىزدىن كەتمەيدۇ.

مەرھۇمنى يېتىلدۇرگەن ئىجتىمائىي مۇھىت

شىنجاڭ ئىلگىرى ئېلىمىزنىڭ باشقا جايلىرىغا ئوخشاش كونا - يېڭى مىللىستارىستلار ھۆكۈمرانلىقىنىڭ قاتمۇقات زۇلۇمى ئاستىدا ئىنتايىن خاراپلاشقانىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، شىنجاڭ ساۋاتسىزلىق، خۇراپاتلىق، بېكىنمىچىلىك، كەمبەغەللىك، قالاقلىق ۋە قاششاقلىقىنىڭ ئاسارىتىنى يەتكۈچە تارتتى. ساۋاتسىزلىق ۋە خۇراپاتلىقنىڭ قاراڭغۇلۇقىدا دۇنيانى تونۇمىدى، قوشنىلىرىنى تونۇمىدى، ئۆزىنىمۇ تونۇمىدى، بىر - بىرىدىن ئايرىلىپ تۇرۇدىغان كىچىك - كىچىك تەبىئىي يۇرتلىرىنى «دۇنيا مۇشۇ» دەپ بىلىپ، تەقدىرنىڭ بەرگىنىگە شۈكرى - قانائەت قىلىپ كەلدى.

دۇنيادا ئۆزگەرمەيدىغان، تەرەققىي قىلمايدىغان ھېچقانداق نەرسە يوق. ئېلىمىزدىمۇ، دىيارىمىزدىمۇ شۇنداق. 20- ئەسىرنىڭ 20- يىللىرىنىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ، دىيارىمىز ئويغىنىش، يېڭىلىق ۋە تەرەققىياتقا يۈزلىنىشكە باشلىدى، چۈنكى تەرەققىيات ھەرقانداق مۇتەئەسسىپ قارا كۈچلەر توسىيالمايدىغان مۇقەررەرلىكتۇر.

20- ئەسىرنىڭ 30- يىللىرى شىنجاڭنىڭ سىياسىي، ئىجتىمائىي جەھەتلىرىدە زور ئۆزگىرىش بولدى. بۇ ھەرگىزمۇ يېڭى مىللىتارىست شېڭ شىسەينىڭ ھوقۇق تارتىۋېلىش سۇيىقەستلىك ھەرىكىتى «ئاپرېل ئۆزگىرىشى» ئەمەس، ياكى ئۇ بۇلارنىڭ شەخسىي ئارزۇلىرى ئۈچۈن پەيدا قىلغان توپىلاڭلىرىمۇ ئەمەس، بەلكى خەلقنىڭ ئىجتىمائىي، مەنىۋى ھاياتىدىكى خۇراپاتلىق، ساۋاتسىزلىق ۋە مۇتەئەسسىپلىك جاھالىتىگە قارشى ئېلىپ بارغان «مەدەنىيەت ئۆيغىنىشى» دىن ئىبارەت مىسلىسىز چوڭ ئۆزگىرىشتۇر. بۇ كەڭ خەلقمىزنىڭ، مىللىتىمىزنىڭ تەڭ ئۆيغىنىپ، ئىستىبداتلىققا، خۇراپاتلىققا قارشى يېڭى پەن - مەدەنىيەت مەشئىلىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، شىنجاڭنىڭ بۇلۇڭ - پۇچقاقلىرىغىچە يورۇتۇپ، شىنجاڭلىقلارغا يېڭىدىن ئىشەنچ ۋە ئۈمىد ئېلىپ كەلگەن ئۆزگىرىشتۇر.

20- ئەسىرنىڭ 30- يىللىرىنىڭ ئوتتۇرلىرىغىچە شىنجاڭنىڭ ماۋارىپ ئىشلىرى ئىنتايىن قالاق ئىدى. شۇڭا دەۋر روھى ۋە ئۇنىڭ ئالاھىدىلىكى ھەققىدە ئېغىز ئېچىشقىمۇ بولمايتتى. شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، بىزدە زامانىۋى ئىلىم - پەن ۋە ماۋارىپ — بىر پارچە ئاق قەغەز ئىدى. ئىنتايىن ئايرىم ساندىكى يېڭى پەننىي مەكتەپلەرنىڭ ئېچىلغانلىقى بولسا، يېڭىلىققا تاشلانغان تۇنجى قەدەم ئىدى. لېكىن شۇ زامانىنىڭ ئىچكى - تاشقى شارائىتىنىڭ چەكلىمىسى سەۋەبىدىن، ئاندا - ساندا ئېچىلغان يېڭى مەكتەپلەرمۇ سېپى ئۆزىدىن بولغان زامانىۋى پەننىي مەكتەپ ئەمەس ئىدى، ياكى زامانىۋى پەننىي مەكتەپلەرنىڭ دەرس مەزمۇنلىرى بىلەن چېتىشالمايدىغان ئامىللارنىڭ ئارىلاشمىسى ئىدى، شىنجاڭنىڭ ئوقۇش -

ئوقۇتۇشى پۈتۈنلەي دېگۈدەك دىنىي مەكتەپ ۋە دىنىي ئوقۇش - ئوقۇتۇش ئىدى. بۇنداق بولۇپ كېتىشنىڭ سەۋەبلىرى كۆپ. ئەڭ مۇھىم سەۋەب، خەلقنىڭ بېشىدا ھۆكۈمرانلىق يۈرگۈزگۈچى ئىستىبداتلار ئۆزىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، ھەربىي، ساقچى ۋە تۈرمىدىن ئىبارەت دىكتاتۇرا قورالىغا تايىنىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، يەنە خەلقمىزنى ساۋاتسىزلىق، خۇراپاتلىقنىڭ قاراڭغۇچىلىقىدا ئۇخلىتىشتىن ئىبارەت دىكتاتۇرا قورالىنى تەڭ ئىشلەتكەنلىكى ئىدى. كېيىنكىسى يۇمشاق، ئەمما ئەڭ قەبىھ دىكتاتۇرا قورالى ھېسابلىناتتى. چۈنكى، خەلقنى ساۋاتسىزلىق ۋە خۇراپاتلىق پانقىغا چوڭقۇر چۆكتۈرۈش، جاھالەتتە قالدۇرۇپ، مىدىر - سىدىر قىلالمايدىغان قىلىپ قويۇش تارىختا ئۇتكەن بارلىق ئىستىبدات ھاكىمىيەتلەرنىڭ ئۆز ھۆكۈمرانلىقىنى يۈرگۈزۈش ۋە ساقلاپ قېلىشىدىكى بىردىنبىر ۋاستىسى بولۇپ كەلگەنىدى. بىز دەۋاتقان كېيىنكى سەۋەب بولسا، مىللەتنى نابۇت قىلىۋېتىدىغان ئەڭ قاباھەتلىك قورال ئىدى.

خەلقمىز ئۆزىنىڭ مەھكۇملۇقتا قالغان ئاچچىق ئەمەلىيىتى ئارقىلىق نېمىنىڭ ئازادلىق ئىكەنلىكىنى، ئازادلىقنىڭ قانداق قولغا كېلىدىغانلىقىنى ھېس قىلىشقا باشلىدى. ئۆزىنىڭ زۇلمەتلىك كەچۈرمىشلىرى ئارقىلىق، يېڭى مىللىتارىستلارنىڭ مۇستەبىت ھۆكۈمرانلىقىنىڭ قورالى بىرلا بولماستىن، بەلكى ئىككى ئىكەنلىكىنى، بىرسىنىڭ ھەربىي، ساقچى ۋە تۈرمىدىن ئىبارەت قانلىق دىكتاتۇرا قورالى، يەنە بىرسىنىڭ خەلقنى، مىللەتنى ساۋاتسىزلىق، خۇراپاتلىق غەپلەت ئۇيقۇسىدا ئۇخلىتىشتىن ئىبارەت دىكتاتۇرا قورالى ئىكەنلىكىنى، ئىستىبداتلارنىڭ بۇ ئىككى دىكتاتۇرا قورالىنى

پاچاقلىۋەتكەندىلا، ئاندىن ئازادلىق بولىدىغانلىقىنى؛ ئەڭ مۇھىمى، ئالدى بىلەن خەلقنى، مىللەتنى خۇراپاتلىقنىڭ غەپلەت ئۇيقۇسىدىن ئويغىتىپ، دۆلەتنى، دۇنيانى كۆزدە تۇتۇپ، يېڭى پەننىي مەكتەپلەرنى ھەممە يەردە ئېچىپ، ئۆزىنىڭ ئوقۇمۇشلۇق زىيالىيلاردىن تەركىب تاپقان كادىرلار قوشۇنىنى بەرپا قىلىپ، كۆڭلىگە خەلقنى پۈككەن، ھەم پاك - دىيانەتلىك ھەم ئىقتىدارلىق يېتەكچىلىرىنى يېتىشتۈرۈش ئارقىلىق خەلق ۋە مىللەتنىڭ ساپاسىنى ئۆستۈرگەندىلا، ئاندىن ھەقىقىي ئازادلىققا ئېرىشكىلى بولىدىغانلىقىنى چۈشىنىشكە باشلىدى. بۇ — كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ غەپلەت ئۇيقۇسىدىن ئويغىنىشى ئىدى. بۇ ئويغىنىش بىر قىسىم ئويغىنىشى ئەمەس، بەلكى ئىزىلىپ يەنچىلگەن كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ ئويغىنىشى، مىللەتنىڭ ئويغىنىشى ئىدى. شۇڭلاشقا، «مەدەنىيەت ئويغىنىشى» دىن ئىبارەت مىسلىسىز ئاڭلىق تۈردىكى ئاممىۋى ھەرىكەت دىيارىمىزنى زىل - زىلىگە كەلتۈرگەن ھالدا مەيدانغا كەلدى. 1934- يىلدىن باشلاپ شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى يېڭى پەن - مائارىپقا يۈرۈش قىلىش مەشئىلىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، شەھەر - بازارلاردا، يېزا - قىشلاقلاردا، مەھەللە - كەنتلەردە يېڭىدىن - يېڭى پەننىي مەكتەپلەرنى قۇرۇش دولقۇنىنى قوزغىۋەتتى. 1934- ۋە 1935- يىلىلا خەلقىمىز ئۆزىنىڭ ئەقىل - پاراسىتى، پۇل ۋە ماللىرى، چەبدەس ئىككى قولىغا تايىنىپ، شەھەرلەرنىڭ مەركىزىي كوچىلىرىدا، سەھرالارنىڭ يېزىلىرى ۋە مۇھىم كەنتلىرىدە، چارۋىچىلىق قىشلاقلىرىدا يېڭى پەننىي مەكتەپلەرنى خۇددى يامغۇردىن كېيىنكى بامبۇكتەك باش كۆتەرگۈزۈۋەتتى. شۇنداق قىلىپ، دىيارىمىزنىڭ ھەممە يېرىدە ئوقۇش يېشىدىكى بالىلىرىمىز تارىخىمىزدا تۇنجى بولۇپ

يېڭى پەننىي مەكتەپلەرگە كىرىپ ئوقىدى. بۇنىڭ بىلەن ئىلىم - مەرىپەتنىڭ نۇرلۇق چىراغلىرى يۇرت - يۇرتلىرىمىزنى چاقنىتىۋەتتى. تارىختىن بىرى ھۆكۈمرانلىق ئورۇندا تۇرۇپ كەلگەن دىنىي مەكتەپلەر بارا بارا ئاجىزلاشتى، قەيەردە پەننىي مەكتەپنىڭ نۇرى چاقنىسا، شۇ يەردە دىنىي مەكتەپلەر تەبىئىي تۈردە ئۆز ئورنىنى يوقىتىپ، خۇراپاتلىقنىڭ چۈمپەردىسى يىرتىپ تاشلاندى. خەلق ئۇلۇغ، خەلق دېڭىز، خەلق دولقۇن، خەلقنىڭ كۈچى ھەممىدىن قۇدرەتلىك، خەلق ھەممىدىن ئەقىل - پاراسەتلىك، شۇنچە نۇرغۇن يېڭى مەكتەپلەرنى قۇرۇشتا خەلقنى ھېچكىم سەپەرۋەر قىلمىدى، ھۆكۈمەت خىراجەت چىقارمىدى، قانداقتۇر قايسى بىر يەر، قايسى بىراۋلارنىڭ خەيرى - ساخاۋىتىمۇ بولمىدى، پەقەت خەلق، مىللەتنىڭ مۇتلەق زور كۆپچىلىكى ئۆز كۈچىگە تايىنىپ مەكتەپ قۇردى، بالىلىرىنى ئۆزلۈكىدىن پەننىي مەكتەپلەرگە ئاپىرىپ بەردى ۋە ئوقۇتتى. ئوقۇتقۇچىلارنىمۇ ئۆزى تاپتى ۋە ئۆزى يېتىشتۈردى، ئاساسىي خىراجەتلەرنىمۇ خەلق ئۆزى ھەل قىلدى. پەننىي مەكتەپلەر ۋە ئوقۇتقۇچىلارنىڭ جەمئىيەتتىكى ئىززەت - ئابرويى ھېچقاچان ئەنە شۇ ۋاقتىدىكىدەك ئۇنداق يۈكسەك بولمىغان دېيىلسە قىلچە مۇبالىغە بولمايدۇ. بۇنىڭغا تۈۋەندىكى ئىككى مىسال كەلتۈرسەك كۇپايە قىلىدۇ. بىرى:

1940- يىلىدىكى قەشقەر ۋىلايىتى (ئەينى ۋاقىتتىكى قەشقەر ۋىلايىتى قەشقەر، يەكەندىن ئىبارەت ئىككى ۋىلايەت بولۇپ، بۇ يەردە كەلتۈرگەن ستاتىستىكىغا يەكەن ۋىلايىتىنىڭ ستاتىستىكىسى كىرمەيدۇ) نىڭ ھەر خىل باشقۇرۇشىدىكى پەننىي مەكتەپلىرى 616 ئىدى. بۇنىڭ ئىچىدە ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپ 31 بولۇپ، يېڭى پەننىي مەكتەپلەرنىڭ

ئاران 5.1 پىرسەنتىنى ئىگىلەيتتى. يېڭى پەننىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى 86936 نەپەر ئىدى. بۇنىڭ ئىچىدە ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى 8810 نەپەر بولۇپ، ئومۇمىي ئوقۇغۇچىنىڭ 10.22 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلاتتى. ئوقۇغۇچىلار ئىچىدە ئوغۇل ئوقۇغۇچىلار 56456 نەپەر، قىز ئوقۇغۇچىلار 30480 نەپەر ئىدى. مەكتەپ مۇدىرلىرى 258 نەپەر بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە مۇدىر 258 نەپەر، مۇدىرە (ئايال مۇدىر) 8 نەپەر ئىدى. مۇئەللىملەر 2668 نەپەر بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە مۇئەللىم 2288 نەپەر، مۇئەللىمە 380 نەپەر ئىدى.

يۇقىرىقى ستاتىستىكىدىكى مەكتەپلەردىن ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپ 549 بولۇپ، جەمئىي 75343 ئوقۇغۇچى ئوقۇيتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئوغۇل ئوقۇغۇچى 48172 نەپەر، قىز ئوقۇغۇچى 7171 نەپەر ئىدى. مەكتەپ مۇدىرى 210 بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە مۇدىر 204 نەپەر، مۇدىرە 6 نەپەر ئىدى. مۇئەللىملەر 1885 نەپەر بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە مۇئەللىم 1505 نەپەر، مۇئەللىمە 305 نەپەر ئىدى. قىرغىز ئۇيۇشمىسى باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپ 33 بولۇپ، جەمئىي 2049 ئوقۇغۇچى ئوقۇيتتى. بۇنىڭ ئىچىدە ئوغۇل ئوقۇغۇچىلار 1771 نەپەر، قىز ئوقۇغۇچىلار 878 نەپەر ئىدى. مۇدىر 16 نەپەر بولۇپ مۇدىرە يوق ئىدى. مۇئەللىم جەمئىي 81 نەپەر بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە مۇئەللىم 69 نەپەر، مۇئەللىمە 12 نەپەر ئىدى. خەنزۇ ئۇيۇشمىسى باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپ 1 بولۇپ، جەمئىي 74 نەپەر ئوقۇغۇچى ئوقۇيتتى. مۇدىر 1 نەپەر، مۇئەللىمە 2 نەپەر ئىدى. يۇقىرىقى ستاتىستىكىدىن مەلۇم بولۇپ تۇرۇدىكى، يېڭىدىن دۇنياغا كەلگەن پەننىي مەكتەپلەرنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكىنى ھەر مىللەت ئۇيۇشمىلىرى

ئارقىلىق خەلق ئۆزى باشقۇرغاندى. يەنە بىرى:

مېنىڭ كەنتىمدە (قەشقەر شەھىرىگە 8 كىلومېتىر كېلىدۇ) قوناخۇن ئىسىملىك بىر دېھقان بار ئىدى. ئۇنىڭغا «تاغ ئارقىسى» (شىمالىي شىنجاڭ) دىكى تۇغقىنىدىن بىر پارچە خەت كېلىدۇ، بۇ بىچارە خەتنى قويىنىغا سېلىپ، ئۇ يەر بۇ يەرگە نەچچە قاتىرىغان بولسىمۇ ئۇنى ئوقۇتالماي، تىت - تىت بولۇپ «خەپ» دەپلا قالىدۇ. 1934- يىلى 6- ئاينىڭ ئاخىرى كەنتىمىزگە يېڭى پەننىي مەكتەپ سېلىشقا باشلىدى (ئىلگىرى، كەنتىمىزدە بىر ئېغىز ئۆيلۈك توپا - چاڭغا تولغان دىنىي مەكتەپ بار ئىدى). قوناخۇنكام يېڭى مەكتەپ قۇرۇلۇشىدا تىنىم تاپماي كەتمەن چېپىۋېتىپ، خۇشاللىقىدا: «ھەي خالايىق، كۆرۈپ تۇردۇڭلار، بىر يىل بۇرۇن تاغ ئارقىسىدىكى تۇغقىنىمدىن بىر پارچە خەت كېلىۋىدى، ئۇنى ئوقۇتالماي ساراڭ بولۇپ كېتەي دېگەن ئىدىم، پارقىراپ تۇرغان ئىككى كۆزىمىز بولغان بىلەن كور ئىكەنمىز، بىزمۇ ئادەمغۇ؟ قاچانغىچە كورلۇقتا ياشايمىز؟ قېنى، مەكتىپىمىزنى تېز سالايلى، ياخشى سالايلى، ھېچنىمىمىزنى ئايمايلى، بالىلىرىمىزنى ئوقۇتۇپ، كۆزىمىزنى ئاچايلى! مەن يارىملىق تېرەكلىرىمنى كېسىپ، ئاقلاپ تەييارلاپ قويدۇم، ئاتامدىن ماڭا قالغان، ھازىرغىچە چىڭ ساقلاپ كېلىۋاتقان «تۆت تەڭگە» (كۈمۈش تەڭگە) مىنمۇ يېڭى مەكتەپ قۇرۇلۇشىغا ئاتاپ قويدۇم. نېمە كېرەك بولسا، مەندە بولسىلا، ھەرگىز ئاياپ ئولتۇرمايمەن، بارلىقىمنى مەكتەپ قۇرۇلۇشىغا ھەدىيە قىلىمەن» دەپ ھاياجىنىنى باسالماي قىلغان «خىتاب» نى ئاڭلىغانلار «يارايسەن» دېيىشىپ، «مەنمۇ چىقىرىمەن» دەپ ئاۋاز قوشۇپ، «قېنى، بىزمۇ باشقىلاردىن قالماي كۈچەيلى، بالىلىرىمىز بۇ يىلدىن قېلىپ قالماي يېڭى

مەكتىپىمىزدە ئوقۇسۇن» دەپ جاھانىي بىر ئالغان چۈقىراشلىرى ھېلىمۇ قۇلىقىمدىن كەتمەيدۇ.

«مەدەنىيەت ئويغىنىشى» ئېلىپ كەلگەن يېڭى پەنىي مەكتەپ سېلىش دولقۇنى 1934- يىلدىن 1938- يىلغىچە بولغان قىسقىغىنە ۋاقىت ئىچىدە چاقماق تېزلىكى بىلەن جاي - جاي، يۇرت - يۇرتلاردا دولقۇندەك كۆتۈرۈلۈپ، بىرى - بىرىدىن چوڭ، بىرى - بىرىدىن ياخشى مەكتەپلەر سېلىنىپ، پەنىي ئوقۇش باشلىنىشى بىلەن تەڭ ھېچقانداق زورلۇقسىز، تەبىئىي ھالدا، جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ قانۇنىغا مۇۋاپىق تەرەققىي قىلىپ، پۈتۈن جەمئىيەتنى قاپلاپ، ئۇستۇنلۇكنى ئىگىلەپ كەلگەن دىنىي مەكتەپلەر تارىخىغا خاتىمە بەردى. دىنىي مەكتەپلەرنىڭ «مۇقەددەس» ئورنىنى خەلقىمىز، مىللىتىمىزگە ئىلىم - پەننىڭ نۇرىنى ئايىماي چاچىدىغان يېڭى، يېڭى، يوپ - يورۇق، پاكىزە، ئازادە پەنىي مەكتەپلەر تەبىئىي ھالدا ئىگىلەپ باردى. بۇ مىسلىسىز يېڭىلىق تارىخىمىزدا يېڭى پەنىي مائارىپنىڭ نۇرلۇق سەھىپىسىنى ئاچتى. «مەدەنىيەت ئويغىنىشى» ساۋاتسىزلىق پەيدا قىلغان نادانلىققا، خۇراپاتلىق جاھالىتىگە جەڭ ئېلان قىلدى، كونا ئىستىبداتلارنىڭ خەلقنى، مىللەتنى ساۋاتسىزلىق، خۇراپاتلىق جاھالىتىگە چوڭقۇر پاتقۇرۇپ ھۆكۈمرانلىق يۈرگۈزىدىغان ئەجەللىك يېرىگە قاقشاتقۇچ زەربە بەردى. مانا بۇ 20- ئەسىرنىڭ 30 - 40 يىللىرى شىنجاڭنىڭ سىياسىي، ئىجتىمائىي ھاياتىدا يۈز بەرگەن ھەقىقىي چوڭ ئۆزگىرىش، مانا بۇ شىنجاڭنىڭ تارىخىي تەرەققىياتىدىكى بىر قېتىملىق «سەكرەش»، مانا بۇ جەمئىيەت تەرەققىياتىنى ئالغا سىلجىتىدىغان بىر قېتىملىق خەلق ئىنقىلابى.

بىرىنچى ئەۋلادنىڭ تارىخىي رولى ۋە تۆھپىسى

«مەدەنىيەت ئويغىنىشى» پۈتكۈل رايونىمىزدا زامانىۋى پەنىي مەكتەپلەرنىڭ قۇرۇلۇشىنى مەيدانغا چىقاردى، بۇ مەكتەپلەر 1- ئەۋلاد ھەر مىللەت زىيالىيلىرىنى يېتىشتۈردى. بۇ ئىلغار ئىدىيىلىك بىرىنچى ئەۋلاد ھەر مىللەت ئاممىسى بىلەن بېلىق بىلەن سۈرەك مۇناسىۋىتى بار مىڭلىغان زور كۈچ ئىدى. بۇ كۈچ تۆرىلىشى بىلەن جۈڭگو كوممۇنىستلىرىنىڭ ۋاستىلىك ۋە بىۋاستە تەسىرىگە، تەربىيىسىگە ئىگە بولغان، كومپارتىيىنى چىن قەلبىدىن سۆيىدىغان، سوۋېت كوممۇنىستلار پارتىيىسىنى، سوۋېت سوتسىيالىستىك جۇمھۇرىيىتىنى قىزغىن ھىمايە قىلغان، قانخور شېك شىسەي ھاكىمىيىتىگە، گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى جان تىكىپ كۈرەش قىلغان، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئورتاق مەنپەئىتى ئۈچۈن قورقماس ئىراده بىلەن قان - تەرىنى ئېقىتقان كوممۇنىزمچى خەلقپەرۋەر كۈچ ئىدى. بىرىنچى ئەۋلادىمىز بىر قەدەر ئەتراپلىق پەن - تېخنىكا بىلىمىگە، يۈكسەك دەۋر روھىغا ئىگە ئىدى. دوست قوشنىمىز سوۋېتلەر ئىتتىپاقىنىڭ، جۈڭگو كوممۇنىستلار پارتىيىسى رەھبەرلىكىدىكى جۈڭگو ئىنقىلابىنىڭ ياپون تاجاۋۇزچىلىرىغا قارشى مىللىي دېموكراتىك ئۇرۇشى، فېئودالىزمنىڭ، جاھانگىرلىكنىڭ، بيۇروكرات كاپىتالىزمنىڭ ۋەكىلى جاڭ جيېشى ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى خەلق ئازادلىق ئىنقىلابىي ئۇرۇشىنىڭ ئىلھامى ۋە ياردىمى بىلەن تەدرىجىي ھالدا شىنجاڭ جەمئىيىتىنىڭ تەرەققىيات توغرا ئېقىمىنى كۆرۈپ يېتىپ،

ئۆزىدىكى يېتەرسىزلىكنى ئۇزلۇكسىز تۈگىتىپ، توغرىلىقنى يېتىلدۇرۇپ ھالقىلىق بۇرۇلۇشلاردا توغرا مەيداندا چىقىۋ تۇرۇپ كەلگەن تارىخىمىزنىڭ يېڭى ئەۋلادى ئىدى.

بىرىنچى ئەۋلادىمىز كۆزگە كۆرۈنەرلىك سىياسىيون، مۇتەپەككۇرلارنى، مائارىپچى، پىداگوگلارنى، ئەدىب ۋە سەنئەتچىلەرنى، ھەربىي قوماندانلارنى، ئىجتىمائىي، تارىخىي پەن ئالىملىرىنى، تىلشۇناس، تەرجىمانلارنى، تېببىي مۇتەخەسسىس قاتارلىق ئىختىساس ئىگىلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان نەچچە مىڭلىغان زور كۈچ بولۇپ، ئازادلىقتىن ئىلگىرى، بولۇپمۇ ئازادلىقتىن كېيىن ئەسقاتقان قوشۇن ئىدى. دىيارىمىزنىڭ ئۆزىدە بۇرھان شەھىدى، ئابدۇكېرىم ئابباسوف ۋە مۇھەممەت ئىمىن ئىمىنوف، لۇتپۇللا مۇتەللىپ، لى تەييۇ، چېن شىخۇا، فەن يىڭجۇ، يۇ جەنلىن، ئەنۋەر جاكۇلىن، دوبىك، بادەي، تېيىپجان ئېلىيوف، ئابلىز مۇھەممەدى، ئەزىزوف قاسىم، شۇ مۇتۇك، چياۋ گوزىن قاتارلىق كۆزگە كۆرۈنگەن ھەر ساھەنىڭ تايانچ كۈچلىرى يېتىشتۇرۇلگەن شىنجاڭ «مەدەنىيەت ئۇيغىنىشى» يېڭى پەننىي مائارىپىنىڭ ئۇمۇملىشىشى، يېڭى ئەۋلاد زىيالىي كۈچلىرىنىڭ يېتىشتۇرۇلۇشى يالغۇز پۈتۈن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ بارلىقى بىلەن قوللاپ قۇۋۋەتلىشىگىلا ئەمەس، بەلكى يەنە جۇڭگو كوممۇنىستلىرىنىڭ، سوۋېت كوممۇنىستلىرى ۋە سوۋېت ھاكىمىيىتىنىڭ لايىق كۆرۈشى، قىزغىن قوللاپ قۇۋۋەتلىشى ۋە ئەملىي ياردىمىگە ئېرىشكەنىدى.

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كوممىتېتى يەنئەندىن شىنجاڭ خىزمىتى ئۈچۈن ئەۋەتكەن مۇنەۋۋەر كوممۇنىستلار يېڭى پەننىي مائارىپىمىزنى پۈتۈن كۈچى بىلەن

قوللىدى ۋە ياراملىق بىرىنچى ئەۋلاد زىيالىيلىرىمىزنىڭ يېتىلىپ چىقىشى ئۈچۈن يۈرەك قېنىنى سەرپ قىلىپ، ئابدۇكېرىم ئابباسوف ۋەكىللىكىدىكى نۇرغۇنلىغان كوممۇنىزم ئىدىيىسىدىكى ۋەتەنپەرۋەرلەرنى يېتىشتۇرۇپ چىقتى؛ سوۋېت كوممۇنىستلىرى ۋە سوۋېت ھاكىمىيىتى شىنجاڭنىڭ «مەدەنىيەت ئۇيغىنىشى»نى، يېڭى پەننىي مائارىپقا يۈرۈش قىلىشنى، ئىلغار ئىدىيىلىك، پەننىي بىلىملىك، ساپاسى بىرقەدەر يۇقىرى بىرىنچى ئەۋلاد زىيالىيلىرىمىزنىڭ يېتىشىپ چىقىشىنى پۈتۈن كۈچى بىلەن قوللىدى. 20ـ ئەسىرنىڭ 30ـ يىللىرىدىن ئېتىبارەن ئوتتۇرا ئاسىيا، موسكۋالاردىكى ئالىي ۋە ئوتتۇرا تېخنىكوملاردا تۇركۈملەرگە بۆلۈپ، ئەخمەتجان قاسىمى ۋە سەيپىدىن ئەزىزى، سەيدۇللا سەيپۇللايوف، ئەسئەت ئىسھاقوف، ئۇيغۇر سايرانى، ئىسمائىل ياسىنوف، ئابدۇراخمان مۇھىتى، ئەنۋەر خانبابا، ئابلىمىت ھاجىيوف، ئىبراھىم تۇردى، ئابلا داۋۇتوف قاتارلىق 300 دىن ئارتۇق بىرىنچى ئەۋلادلىرىمىزنىڭ بىلىملىك تايانچلىرىنى يېتىشتۇرۇپ بەردى.

دىيارىمىزنىڭ ئۆزىدە ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىدا يېتىشتۇرۇلگەن بىرىنچى ئەۋلادلىرىمىزنىڭ خېلى كۆپ قىسمى ئەينى ۋاقىتتىكى «جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» نىڭ ئەزالىرى ۋە ئايرىملىرى تايانچلىرى ئىدى. بىرىنچى ئەۋلاد ئەينى ۋاقىتنىڭ مۇشۇنداق ياخشى پۈرسەتلىرى ئارقىلىق كوممۇنىزمنىڭ تەسىرى ۋە تەربىيىسىگە ئېرىشكەن كوممۇنىستىك پارتىيەلەرنى، كوممۇنىزمنى سۆيگۈچى، تاقاۋۇزچىلىققا، ئېكسپىلاتاتسىيەگە قارشى ئىنقىلابىي ھەرىكەتلەرنى قوللىغۇچى، دىيارىمىزنىڭ تەقدىرىگە ۋەكىللىك قىلغۇچىلار ئىدى.

سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ رايونىمىزدا كونسۇلخانىلىرى

قۇرۇلغان ئۇرۇمچى، قەشقەر، غۇلجا، قاتارلىق شەھەرلەردە سوۋېت كىتابخانىلىرىنى تەسىس قىلىپ ئۇيغۇر، ئۆزبېك، قازاق، رۇس تىلىدىكى ماركسىزم كىتابلىرىنى، پەننىي ساۋات كىتاب - ژۇرناللارنى، باشلانغۇچ، ئوتتۇرا مەكتەپ دەرسلىك كىتابلىرىنى تارقىتىپ، دەسلەپكى زىيالىيلىرىمىزنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىش قەدىمىنى تېزلەتتى. ياشلىرىمىزنىڭ كۆڭلىنى يورۇتۇپ تۇرۇۋاتقان ھەقىقەتكە ئىنتىلىش جۇشقۇن مۇھىتىدا، مەكتەپلىرىمىزدە، جەمئىيەت ئورگانلىرىدا ماركسىزمنى ئۆگىنىش كۇرژۇكلىرى قۇرۇلۇپ، ماركسىزم ۋە ماركسىزمغا ئائىت بايانلارنى، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ جۇڭگو ئىنقىلابى توغرىسىدىكى لۇشيەن، فاڭجېن، سىياسىتىگە ئائىت ماتېرىياللارنى قىزغىن ئۆگىنىش كەيپىياتى ئىنتايىن جانلاندى، بەلگىلىك مەدەنىيەت سەۋىيىگە ئىگە ياشلارنىڭ قولىدىن ماركسىزم ۋە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ تەشەببۇسلىرى بايان قىلىنغان كىتابچە، گېزىت - ژورناللار چۈشمەيدىغان بولدى. جۇڭگو كوممۇنىستلىرىنىڭ ۋە تەرەققىيپەرۋەر ئىلغار زاتلارنىڭ، سوۋېت ھاكىمىيىتىنىڭ شىنجاڭدىكى پائالىيەتلىرى يېڭى پەننىي مائارىپ بازلىرىنى نۇقتا قىلىپ، يېتىشۇاتقان بىرىنچى ئۇلادلىرىمىزنى ئاساس قىلىپ ئېلىپ بېرىلغانلىقى ئۈچۈن مائارىپ ئورۇنلىرىنىڭ، مەكتەپلىرىنىڭ ئورنى، مائارىپچىلارنىڭ، مۇدىر، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ جەمئىيەتتىكى ئورنى، نوپوزى، ھۆرمىتى تولىمۇ يۇقىرى بولدى. ئەكسىيەتچى ھۆكۈمرانلىققا قارشى ئېلىپ بېرىلغان ئىنقىلابىي ھەرىكەتلەر بىرىنچى ئۇلادىمىزدىكىلەرنىڭ تەشەببۇسى، ئۇيۇشتۇرۇشى ۋە باشلامچىلىقى بىلەن بولغان. ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ

ئاساسلىق كۇچلىرى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ تەسىرى ۋە ئاخىرىسىدىكى يېتەكچىلىكى، سوۋېت كومپارتىيەسىنىڭ ياردىمى ئارقىسىدا ئىنقىلابنىڭ توغرا يۆنىلىشىنى ئاكتىپ ئىگىلەپ، كۆرۈلگەن كەمچىلىك، خاتالىقلارنى كەسكىن تۈزىتىپ، شىنجاڭ خەلقىنىڭ كۇرىشىنىڭ تەقدىرىنى، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ رەھبەرلىكىدىكى جۇڭگو ئىنقىلابىنىڭ تەقدىرى بىلەن، شىنجاڭ خەلقىنىڭ تەقدىرىنى، پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ تەقدىرى بىلەن چەمبەرچەس باغلىغان ئەخمەتجان قاسىمى، ئابدۇكېرىم ئاباسوف باشلىق رەھبەرلىك كوللېكتىپىدىكى بىرىنچى ئەۋلاد تايانچلىرىمىز ئىدى.

يېڭى پەننىي مائارىپىمىز يوقلۇقتىن بارلىققا كېلىپ ئاجايىپ تېز ئىلگىرىلىشۋاتقاندا يولۇققان ئەڭ چوڭ قىيىنچىلىق — مائارىپ خىراجىتى، باشقۇرۇش خادىملىرى، مەكتەپ مۇدىرلىرى، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ سان - سۈپىتىدىكى يېتىشسىزلىكلەر ئىدى. بۇ قىيىنچىلىقلارنى خەلقنە تايانغاندىلا، خەلق ھۆكۈمەتنى ۋە جەمئىيەت كۇچلىرىنى قىسقان شارائىت ئاستىدىلا ھەل قىلغىلى بولاتتى. ئەقىل - پاراسەتلىك خەلقىمىز دەل شۇنداق قىلدى. يۇقىرىقى جىددىي ئېھتىياج مۇقەررەر ھالدا ئۆلكە ۋە ئۇلايەتلەردە پەن - مائارىپنىڭ تەرەققىياتىنى تېز ئىلگىرى سۈردى. ئۆلكە، ئۇلايەت ۋە چوڭ ناھىيىلەردە ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ساپاسىنى ئۆستۈرۈش كۇرسلىرى ئېچىلدى، شارائىتى ياخشى رايونلاردىكى نۇقتىلىق باشلانغۇچ مەكتەپلەر، 6- سىنىپلىق ئوقۇش - ئوقۇتۇشنى تەسىس قىلدى، سوۋېت ئىتتىپاقى تەربىيىلەپ بەرگەن زىيالىيلىرىمىزنى تايانچ قىلىپ، دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىنى ئوقۇپ چىققانلارنى، بىلىم

ئاشۇرۇش كۆرسلىرى، 6- سىنىپلاردا ئەلا ئوقۇغانلارنى تەكشەپ سەپلەشتۇرۇش بىلەن مەكتەپ مۇدىرلىرى ۋە ئوقۇتقۇچىلارنى ھەل قىلىپ، ئوقۇش - ئوقۇتۇش مۇنتىزىملاشتى، ئوقۇش - ئوقۇتۇش سۈپىتى ئۆستۈرۈلدى. يېڭى پەننىي مەكتەپلەرنىڭ جامائەتچىلىكىنىڭ مەدەنىيەت پائالىيەتلىرىنىڭ مەركەزلىك ئورنى، مەكتەپ مۇدىرلىرى ۋە ئوقۇتقۇچىلارنىڭ جامائەت ئىچىدىكى ئابرويى، ھۆرمىتى ھېچقاچان، راستتىن ئېيتقاندا ئاشۇ ۋاقىتتىكىدەك بولمىغان ۋە بولمىدى.

دارىلمۇئەللىمىن ماائارىپىمىز ئوقۇتقۇچىلارنى يېتىشتۈردى، ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنى ئىدارە - ئورگان ۋە جەمئىيەت ئۈچۈن كادىر يېتىشتۈرۈپ بەردى. شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، پەننىي ماائارىپىمىز بىرىنچى ئەۋلادىمىزنى ۋە ئۇنىڭغا ئۇلاپ كېيىنكى ئەۋلادلارنى يېتىشتۈرۈپ بېرىش بۆشۈكىگە ئايلاندى. خەلق پۈتۈن ۋەخپە يەرلەرنى، ۋەخپە مۇلۇك ۋە بايلىقلارنى جايلاردىكى ئۇيۇشمىلارغا ئۆتكۈزۈپ، پەننىي مەكتەپلەرنىڭ خىراجەت مەنبەسى قىلىش يولىنى ئاچتى. پۈتۈن ۋەخپە بايلىقلار جايلاردىكى ئۇيۇشمىلارنىڭ قولىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى، بۇلاردىن كىرگەن كىرىم ئۇيۇشمىلارنىڭ باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپلەرنىڭ خىراجەت مەنبەسى بولدى.

1937- يىلدىن كېيىن، شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا بىرنەچچە يىل ھەر خىل شەكىل، ھەر خىل كۆلەمدە ياپون تاجاۋۇزچىلىرىغا قارشى تۇرۇش، ئالدىنقى سەپكە يارەدەم بېرىش، ۋەتەننى قوتقۇزۇش ۋەتەنپەرۋەرلىك ئاممىۋى تەشۋىقات - تەربىيە ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى. بۇ ھەرىكەت جۇڭگو كوممۇنىستلىرىنىڭ تەشەببۇسى ۋە رەھبەرلىكى، «جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشما» سىنىڭ ئوتتۇرىغا

چىقىشى، يۇقىرى ۋە ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى ئاساس قىلىپ ئېلىپ بېرىلدى. شىنجاڭنىڭ شۇ ۋاقىتتىكى كونكرېت شارائىتىدا ئەمدىلا قاتارغا قوشۇلغىلى تۇرغان بىرىنچى ئەۋلادىمىز ئالدىغا چىقىپ كىشىلەرنى يىغىش، تەشكىللەش، تەشۋىق قىلىش، ئىئانە توپلاش، توپلىغان ئىئانىنى تاپشۇرۇش ئورۇنلىرىنى كۆرسىتىشتەك ئەڭ جاپالىق خىزمەتلەرنى ئەستايىدىل ئىشلەپ تارىخ بېتىگە ماختاشقا تېگىشلىك ئۆلۈغ بىر سەھىپىنى يازدى.

بىز ئۇرۇمچى دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىدە ئوقۇۋاتقىنىمىزدا (41-، 42- يىللار) ئۇدا ئىككى يىل يازلىق تەتىلدە مەكتەپ تەشكىلىنىڭ گۇرۇپپا - گۇرۇپپىلارغا بۆلۈپ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ ياڭخاڭدىن نۇرباغقىچە، شىخاباناڭ ئىككى ياقىسىدىكى كوچا مەھەللىلىرىگىچە ياپونغا قارشى تەشۋىقات پائالىيىتىنى ئېلىپ باردۇق. شىنجاڭ ئۇچۇن ئېلىپ ئېيتقاندا، ياپون تاجاۋۇزچىلىقىغا قارشى تۇرۇش، ئالدىنقى سەپكە يارەدەم قىلىش، ۋەتەننى قوتقۇزۇش ئاممىۋى مول مەزمۇنلۇق تەشۋىقات تەربىيىسى، بىر قېتىملىق ئەڭ ئەملىي، ئەڭ ئۇنۇملۇك مول ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيە ھەرىكىتى بولغانلىقتىن، ئۇ يېتىلىپ بېرىۋاتقان بىرىنچى ئەۋلادىمىزنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلەر ئاۋانگارتلىرىدىن بولۇپ يېتىلىشىنىڭ ئالىي مەكتىپى بولدى.

1948-، 1949- يىللىرى ئۇچ ۋىلايەتنى بازا قىلىپ، پۈتۈن شىنجاڭ بويىچە قانات يايدۇرۇلغان مەسئۇد، مەمتىمىن بۇغرا، ئەيسا گۇروھىدىكى پان تۇركسزمچىلەرگە قارشى ۋەتەن بىرلىكىنى قوغداشتىن ئىبارەت كەڭ كۆلەملىك ۋەتەنپەرۋەرلىك تەشۋىق، تەلىم - تەربىيە ھەرىكىتىنى قوزغىغۇچى، ئۇيۇشتۇرغۇچى، رەھبەرلىك قىلغۇچى كۇچ - ئۇچ ۋىلايەت

ئىنقىلابىنىڭ يېڭى رەھبەرلىك يادروسى بولۇپ، ئەخمەتجان قاسىمى، ئابدۇكېرىم ئاباباسوف ۋە سەيپىدىن ئەزىزى، مۇھەممەت ئىمىن ئىمىنوف، سەيپۇللايوف، ئەسئەت ئىسھاقوف ۋەكىللىكىدىكى بىرىنچى ئەۋلاد تونۇلغان ۋەتەنپەرۋەر كوممۇنىزمچىلار ئىدى؛ شىنجاڭنىڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد قىلىنىشىدا ئاشۇلارنىڭ تۆھپىسى زور ئىدى. شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولۇش بىلەن تەڭ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى شىنجاڭدىكى ھەر خىل خىزمەتلەرنى قانات يايدۇرۇشتا ئەشۇ بىرىنچى ئەۋلادقا تايانىدى.

بىرىنچى، خەلق ئازادلىق ئارمىيىمىز غەلىبە بايرىقىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ شىنجاڭغا كىرگەندىن كېيىن، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى مىللىي ئارمىيىسى خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ ئارمىيە قۇرۇلۇشى تۈزۈمى بويىچە ئۆزگەرتىلىپ قايتا قۇرۇلدى ھەم شىنجاڭغا كىرگەن خەلق ئازادلىق ئارمىيە قىسىملىرى بىلەن بىرگە جەنۇبىي، شىمالىي ۋە شەرقىي شىنجاڭلارنىڭ مۇھىم جايلىرىغا ئورۇنلاشتى. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ يېڭى قۇرۇلغان خىزمەت كومىتېتلىرى تەشۋىقات گۇرۇپپىلىرىنى تەشكىللەپ، ئاساسىي قاتلام ئاممىسى ئىچىگە چوڭقۇر چۆكۈپ، ھەر مىللەت ئاممىسىغا ئازادلىقمىزنى، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنى، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنى، جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنى ۋە ئۇنىڭ ئاساسىي پروگراممىسىنى، پارتىيىنىڭ نۆۋەتتىكى ئاساسىي خىزمىتىنىڭ فاڭجېن، سىياسەتلىرىنى تەشۋىق قىلدى. تەشۋىقاتنىڭ مەركىزىي نۇقتىسى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنى سۆيۈش، ۋەتەنىڭ بىرلىكىنى، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى قوغداش، خەلق كۆڭلىنى تۇراقلاشتۇرۇپ، ئىشلەپچىقىرىشنى

ئەسلىگە كەلتۈرۈپ راۋاجلاندۇرۇش، خەلق تۇرمۇشىنى خاتىرجەملەشتۈرۈشتىن ئىبارەت ئىدى. تەشۋىقات گۇرۇپپىلىرى يېزا ـ قىشلاقلاردا ئىككى ـ ئۈچ ئاي جاپا مۇشەققەتلىك مۇھىتتا پاك دىيانەت بىلەن كەنتمۇ كەنت، ئۆيمۇ ئۆي يۈرۈپ ئىنچىكە تەشۋىقات ئېلىپ باردى. بۇ چوقۇم ئېلىپ بېرىلىشقا تېگىشلىك بولغان، خەلق كۆڭلىگە ئەڭ يېقىپ، نەتىجىسى ياخشى بولغان بىرىنچى قەدەمدىكى خىزمەت ئىدى. بىز 1950ـ يىلىنىڭ 1ـ ئېيىدىن 3ـ ئاينىڭ ئاخىرىغىچە رايونلارنىڭ تەشۋىقات گۇرۇپپىلىرىنى باشلاپ تەشۋىقات خىزمەتلىرىنى ئېلىپ باردۇق. ماڭا شۇنداق ئېنىقكى، تەشۋىقات گۇرۇپپىلىرى مىللىي كادىرلار ۋە مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىدىن تەشكىللەنگەن بولۇپ، بۇلار سېپى ئۆزىدىن بىرىنچى ئەۋلادىمىزدىكىلەردىن ئىدى. ئازادلىقنىڭ بىرىنچى كۈنىدىن تارتىپلا كوممۇنىستىك پارتىيىمىزنىڭ خىزمەتلىرىنى بىردىنبىر قوللىغان، پارتىيىمىزمۇ رايونىمىز ئىچىدە ئىشەنچ بىلەن تايانغان كۈچ ئاشۇ بىرىنچى ئەۋلادىمىزدىن ئىبارەت ئىلغار كۈچ ئىدى.

ئىككىنچى، شىنجاڭ ئازاد بولغاندىن كېيىن كونا يەرلىك ھۆكۈمەت ئورگانلىرىنىڭ ئورنىغا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى رەھبەرلىكىدىكى يېڭى خەلق ھۆكۈمەتلىرىنى دەسسىتىش ـــ پارتىيە خىزمىتىدىكى ئىنتايىن جىددىي مۇھىم سىياسىي خىزمەت ئىدى. پارتىيىمىز بۇ مۇھىم ۋەزىپىنى سىياسىي ساپاسى ياخشى، بەلگىلىك مەدەنىيەت سەۋىيىگە، مەلۇم خىزمەت تەجرىبىسىگە ئىگە يەرلىك ئىلغار كۈچكە تايانغاندىلا ئورۇندىيالايتتى. ئېنىقكى، بۇنداق يەرلىك ئىلغار كۈچ بىرىنچى ئەۋلادىمىز ئىدى. خەلق ئىچىدە دېموكراتىيىنى جارى قىلدۇرۇش، ئاممىا رايىغا ياقىان ناھىيە ھاكىملىرى، ۋالىيلىرى

ۋە سىياسىي قانۇن ئورۇنلىرىنىڭ مەسئۇللىرى ۋە ئاساسلىق خادىملىرى ۋە ناھىيە، ۋىلايەت ھۆكۈمەت تەركىبلىرى، ئىجتىمائىي تەشكىلاتلارنىڭ مەسئۇللىرى ئاساسەن بىرىنچى ئەۋلادىمىزنىڭ تايانچلىرىدىن تەشكىللەندى، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تەركىبلىرى، نازارەت - ئىدارە كومىتېتلىرى قۇرۇلۇشىدىمۇ ئاساسەن بىرىنچى ئەۋلادىمىز ئاساس قىلىندى.

شىنجاڭ ئازاد بولغاندىن كېيىن، مەركەز تۈركۈم - تۈركۈملەپ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئەزالىرىنى، مەمۇرىي كادىرلارنى ۋە ياشلارنى شىنجاڭغا ئەۋەتتى. شىنجاڭ ئۆلكىسىدە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ شىنجاڭ شۆبە بيۇروسى قۇرۇلدى، جايلاردا جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيە قىسىملىرىنىڭ رەھبەرلىكىنى ئاساس قىلىپ پارتىيە خىزمەت كومىتېتلىرى قۇرۇلدى. شىنجاڭ بيۇروسى مەركىزىي كومىتېتنىڭ يوليورۇقى بويىچە، 1949- يىلىنىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى كادىرلىرى، مىللىي ئارمىيە (يېڭى 5- كورپۇس) نىڭ ئوفىتسېرلىرى ئىچىدىكى كوممۇنىزم ئىدىيىسىگە ئىگە ئىلغار كۈچلەردىن تۈركۈم - تۈركۈملەپ (1950- يىلنىڭ 1- ئېيىدىن 6- ئېيىغىچە) جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ئەزا قوبۇل قىلىپ، بۇلار ئىچىدىكى تايانچ ئىلغارلارنى كاندىداتسىزلا قوبۇل قىلىپ، شىنجاڭدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى تەشكىلاتلىرى قۇرۇشقىمۇ مۇھىم شەرت - شارائىت ھازىرلىدى. بۇلار يەنىلا بىرىنچى ئەۋلادلىرىمىزنىڭ مۇنەۋۋەر ئەزالىرى ئىدى. مۇشۇ ئاساستا پۈتۈن شىنجاڭ مىقياسىدا دېموكراتىك ئىنقىلاب ۋەزىپىلىرىنى ئورۇنداش ئەمەلىيىتىگە زىچ بىرلەشتۈرۈلۈپ، ئاكتىپ يوسۇندا پارتىيە قۇرۇلۇشى ئېلىپ

بېرىلدى. يۇقىرىقى ئاساستىن باشقا، ناھىيىدىن ئۆلكىگىچە رەسمىي پارتىيە كومىتېتلىرى، پارتىيە گۇرۇپپىلىرى ھەم ناھىيىدىن تۆۋەن رايون، يېزا - كەنتلەردە پارتىيە ئەزالىرى قوبۇل قىلىنىپ ئاساسىي قاتلام پارتىيە تەشكىلاتلىرى ئارقا - ئارقىدىن قۇرۇلدى. ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرىغا يەرلىك كوممۇنىستلار بەلگىلىك نىسبەتتە قاتناشتۇرۇلدى، ھەر دەرىجىلىك پارتكوملارنىڭ خىزمەت بۆلۈمىنىڭ باشلىقلىرىغا يەرلىك كوممۇنىستلاردىن كۆپلەپ قويۇلدى. ئالايلى، يولداش سەيپىدىن ئەزىزى پارتىيە ئەزالىقىغا ئەڭ ئالدىن قوبۇل قىلىنىپ ئۇزاق ۋاقىت ئۆتمەي شىنجاڭ بيۇروسىنىڭ بىرلىك سەپ بۆلۈمىنىڭ باشلىقى، ئارقىدىنلا شىنجاڭ بيۇروسىنىڭ 4- سېكرېتارى بولدى. 1952- يىللىرى يولداش مۇھەممەت ئىمىن ئىمىنوفمۇ دەسلىپىدىلا جەنۇبىي شىنجاڭ پارتىيە كومىتېتىنىڭ 4- سېكرېتارى بولدى. پارتىيىنىڭ باشقا يەرلىك تەشكىلاتلىرىغىمۇ يەرلىك كوممۇنىستلار خېلى نىسبەتتە كىردى. خىزمەت بۆلۈملىرىگە بىرقەدەر يۇقىرى نىسبەتتە سەپلەندى. مانا بۇلارمۇ بىرىنچى ئەۋلادىمىزنىڭ مۇنەۋۋەرلىرى ئىدى. بۇنىڭ بىلەن شىنجاڭدا پارتىيە رەھبەرلىكى تېز كۈچەيتىلىپ، خىزمەتلەر پۇختا، ساغلام قانات يايدۇرۇلۇپ، ئىنقىلاب، ئىگىلىك، مەدەنىي مائارىپ، ئىتتىپاقلىق خىزمەتلىرى ياخشى ئىشلەندى.

شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولۇشىدا، يەرلىك خەلق ھاكىمىيىتىنىڭ قۇرۇلۇشىدا، كومپارتىيە قۇرۇلۇشىدا، باندىتلارنى تازىلاپ، ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش، جەمئىيەت ئامانلىقىنى، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى، مىللەتلەر ئىتتىپاقىنى مۇستەھكەملەشتە، ئىگىلىك، مەدەنىي - مائارىپ

ئىشلىرىنى يېڭىدىن راۋاجلاندۇرۇشتا، مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى تۆۋەندىن يۇقىرىغا قاراپ يولغا قويۇشتا ۋە باشقىلاردا پارتىيىمىز تايانغان ئىشەنچلىك مۇھىم كۈچلەرنىڭ بىرسى بىزنىڭ بىرىنچى ئەۋلادىمىز بولدى.

شىنجاڭ خەلقىنىڭ «مەدەنىيەت ئۇيغىنىشى» دا يېڭى پەننىي مەكتەپلەرنىڭ شۇنچە كۆپ سېلىنغانلىقى، شۇنچە كۆپ يېڭى بىر ئەۋلادنىڭ يېتىشكەنلىكى توغرۇلۇق خېلى كۆپ سۆزلەندى. بۇلارنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ئالاھىدە سۆزلەش — مەرھۇم ئىمىنوف ھامۇتنىڭ ئۆسۈپ يېتىلگەن دەۋرىنى ئەسلەپ ئۆتۈشتىنلا ئىبارەت. ئەگەر بۇ ئارقا كۆرۈنۈش سۆزلەنمىسە، مەرھۇمنىڭ قانداق ئۆسۈپ يېتىلگەنلىكىنى بايان قىلىش قىيىن، ئەلۋەتتە.

مەرھۇمنى سېغىنىمەن، مەرھۇمدىن ئۆگىنىمەن

كىشىنىڭ ئارتۇقچىلىقى بولىدۇ، يېتەرسىزلىكىمۇ بولىدۇ. باشقىلارنىڭ ئارتۇقچىلىقىنى ئۆگىنىپ، ئۆزىنىڭ يېتەرسىزلىكىنى تولدۇرۇش پارتىيىمىزنىڭ بىر ياخشى ئەنئەنىسى. مەرھۇمنىڭ ھارماس ئۆگىنىش روھىنى، مەسىلىلەرنى كۆزىتىشتىكى سالماقلىق ۋە زېرەكلىكىنى، خىزمەتتىكى قىيىنچىلىققا چىداملىق ۋە مەسئۇلىيەتچانلىقىنى، خەلقنى ئۆمۈر بويى كۆڭلىگە پۈكۈپ، خەلق ئۈچۈن، مىللەت ئۈچۈن جان كۆيدۈرۈپ ئىشلەشتەك ئالىيجاناب ئەخلاقىنى، ئوچۇق - ئاشكارا، سەمىمىيلىكىنى، كۆيۈمچان ۋە كەڭ قورساقلىقىنى، پاك - دىيانەتلىكلىكىنى ئۆگىنىمەن.

مەرھۇمنىڭ ھاياتى — بىر ئۆمۈر ھارماي - تالماي

تىرىشىپ ئۆگەنگەن ئىلمىي ھايات. مەرھۇم بىلىملىك تالانت ئىگىسى ئىدى، ئۇنىڭ مەدەنىيەت سەۋىيىسى يۇقىرى ئىدى. ئۇ 1940- يىلدىن باشلاپ ماركسىزم - لېنىنىزم كىتابلىرىنى، ماۋزېدۇڭ ۋە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ياپون فاشىستلىرىنىڭ تاجاۋۇزچىلىقىغا قارشى مىللىي ئازادلىق ئۇرۇش توغرىسىدىكى نەزەرىيىسى ۋە مىللىي بىرلىك سەپكە ئائىت سىياسەت ۋە ماتېرىياللارنى بېرىلىپ ئوقۇپ، خېلى ئىلگىرىلا ئىلغار ئىدىيىنى قوبۇل قىلغان ئىدى. بىلىم ئىزدەش، ھارماي بىلىم ئىلىش مەرھۇمنىڭ ئالاھىدىلىكى ئىدى. ئۇ، كۆپ ۋە ئەتراپلىق بىلىم ئىلىشنىڭ زۆرۈر قورالى بولغان تىل - يېزىقنى ياخشى ئۆگىنىپ، مەدەنىيەت سەۋىيىسىنى ئۆستۈرگەن، ئانا تىل - يېزىقنى پىششىق بىلىش شەرتى ئاستىدا، خەنزۇ تىل - يېزىقىنى ئىخلاس بىلەن ئۆگەنگەن ھەم ئىشلىتىشكە كامىل ئىدى. خەنزۇچە تىل - يېزىق سەۋىيىسىمۇ بىرىنچى ئەۋلاد تايانچىلىرىمىز ئىچىدە ئالدىدا تۇراتتى. ئىنگلىزچە، رۇسچىنىمۇ مەلۇم دەرىجىدە ئىگىلىگەن ئىدى.

مەرھۇمنىڭ مەدەنىيەت سەۋىيىسى يۇقىرى بولۇپ قالماستىن، نەزەرىيە، سىياسىي سەۋىيىسىمۇ يۇقىرى ئىدى. 1954- يىلى مەرھۇم مەركىزىي ئالىي پارتىيە مەكتىپىگە ئوقۇشقا ئەۋەتىلدى. ئۇ پۈرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ، بۇ يۇقىرى دەرىجىلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت رەھبەرلىرىنى يېتىشتۇرۇش مەكتىپىدە ماركسىزم - لېنىنىزم، ماۋ زېدۇڭ ئىدىيىسىنىڭ ئاساسىنى ئىخلاس بىلەن ئۆگىنىپ، بىرقەدەر سىستېمىلىق تەتقىق قىلىپ، ماركسىزملىق نەزەرىيە سەۋىيىسىنى تىرىشىپ ئۆستۈردى. مەرھۇمنىڭ خەنزۇچە سەۋىيىسى يۇقىرى بولغانلىقى

ئۇچۇن، تەرجىمىگە، ئۇيغۇرچە يېزىقتىكى ماتېرىياللارغا قاراپ قالماستىن، خەنزۇچە يېزىقتىكى ماتېرىياللارنى كۆپ كۆرۈش ئارقىلىق، ئۆگىنىش نەتىجىسىنى يۇقىرى كۆتۈردى.

1956- يىلدىن ئېتىبارەن مەرھۇم بىلەن بىر نەچچە يىل ئۇدۇل ئىشىك قوشنا بولۇپ ئولتۇردۇق. ئىككىمىز ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومدا ئىشلەيدىغانلىقىمىز ئۈچۈن، خىزمەتكە بىرگە بېرىپ، بىرگە قايتاتتۇق. مەرھۇمنىڭ تەشەببۇسى بىلەن دەم ئېلىش ۋە ئالاھىدە ئەھۋالدىكى كۈندىن باشقا كۈنلەرنىڭ ھەممىسىدە ھەر كۈنى كەچقۇرۇنلىقى ئۆزلۈكسىزدىن ئىككى سائەت بىرگە ئۆگىنىش قىلاتتۇق. ماركسىزم - لېنىنىزم، ماۋ زېدۇڭ ئىدىيىسىگە ئائىت كىتابلارنى تاللاپ ئوقاتتۇق، پارتىيىنىڭ مۇناسىۋەتلىك ھۆججەتلىرىنى كۆرەتتۇق، پەن - تېخنىكا ئىجادىيەتلىرىگە ئائىت گېزىت - ژۇرناللارنى ئوقاتتۇق ۋە ئۆز چۈشەنچىلىرىمىزنى ئالماشتۇرۇپ تۇراتتۇق. بىزنىڭ ئۆزلۈكسىزدىن بۇنداق ئۆگىنىشىمىزنىڭ ئۇنۇمى ياخشى بولغانىدى. بىر ئىدارىدا بىرگە ئىشلەش، قوشنا ئولتۇرۇش ۋە ئۆز يېقىنچىلىقىمىز بىلەن ئۆزئارا ئىزدىنىپ، مۇڭدىشىپ تۇراتتۇق، مەن قاچان كىرسەم مەرھۇمنىڭ باش كۆتەرمەي زېھنىنى يىغىپ، ماركسىزم - لېنىنىزم كىتابلىرىنى، جۈڭگو ۋە شىنجاڭنىڭ تارىخىنى ياكى كلاسسىك ئەدەبىي ئەسەرلىرىنى ئوقۇپ ئولتۇرغانلىقىنى كۆرەتتىم. مەرھۇم «ۋاقىت قىممەتلىك، ئۇنى قويۇپ بەرسە ئۆتۈپ كېتىدۇ، بۇنىڭ ئورنىنى ھەرگىزمۇ تولدۇرغىلى بولمايدۇ»، «بىلىملىك بولۇش، تالانتلىقلاردىن بولۇپ يېتىشىش، ۋەتەنگە، خەلقگە، مىللەتكە يارامليق چاكارلاردىن بولۇش ئۈچۈن ئۆگىنىش لازىم» دەيتتى. ئۇ ئەمەلىيەتتە شۇنداق قىلاتتى ۋە يېقىنلىرىنى ئىلھاملاندۇرۇپ

تۇراتتى.

مەرھۇمنىڭ ھاياتى — پارتىيىگە، خەلققە، مىللەتكە بېغىشلانغان ئىنقىلابىي ھايات ئىدى. ئۇ باشتىنلا ھەقىقەت يولىنى ئىزدىدى، شېئىر شىسەينىڭ مىللىتارىستلىق ھۆكۈمرانلىقىغا، گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى كۈرەشكە پائال قاتناشتى. 1944- يىلنىڭ 5- ئېيىدىن 1946- يىلىنىڭ 6- ئېيىغىچە ئۇرۇمچىدە ئىككى قېتىم قولغا ئېلىنىپ تۈرمىگە تاشلاندى، تۈرمىنىڭ فاشىستلاشقان ئازابىدىن كۆرمىگىنى قالمىدى، ئۇ جادۇ، مىلتىق، قىلىچ ئالدىدا قىلچىمۇ تەۋرىمىدى، تۈرمىدە جۈڭگو كومۇنىستلىرىنى ئەينەك قىلىپ «تۈرمىنى ئۆزۈمنى چېنىقتۇرىدىغان ئوچاق قىلىمەن» دېگەن قەيسەر ئىرادىسىدە چىڭ تۇردى. شۇنچە قاتتىق ئازابلىسىمۇ قىلچە بوشاشمىدى، ئەكسىچە «... كېرەك يوق، تۈرمە ئازابى ھەقىقەتەن قاتتىق، چىداشلىق بەرسەك ياخشى تاۋلىنىمىز، قانچە تاۋلانساق كۈرەشنى شۇنچە قەتئىي داۋاملاشتۇرالايمىز، دۈشمەن تۈرمىسىدە ئۆلتۈرۈلسەك شەرەپلىك قۇربان بولغان بولىمىز، گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ھەددىدىن ئاشقان زۇلۇمىغا قارشى كۆكرەك كېرىپ چىقىپ كۈرەشكە ئاتلانغان ئىكەنمىز، ئەلۋەتتە قۇربان بېرىمىز، قۇرۇقاندا ئىنقىلاب قىلغىلى بولمايدۇ - غۇ!» دەپ قەيسەر ئىرادىسىنى تېخىمۇ تاۋلىغانىدى. تۈرمە سىرتىدىكى كۈرەش بىلەن تۈرمە ئىچىدىكى كۈرەش زىچ بىرلەشتۈرۈلۈپ كۈندىن - كۈنگە ئەۋج ئالدۇرۇلغانلىقى، ئۇرۇمچىدىكى يەر ئاستى كۈرىشىمىز ئۈچ ۋىلايەت ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتىنىڭ ئېتىراپ قىلىشى ۋە باشپاناھ بولۇشىغا ئېرىشىپ كەلگەنلىكى، تۈرمە ئىچىدە كومۇنىستلارنىڭ ھېسداشلىق ۋە قوللىشىغا

ئېرىشكەنلىكى ئۈچۈن، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى كۈرەش ھەممە يەرنى قاپلاپ ئەكسىيەتچىلەر ھاكىمىيىتىنى تەۋرىتىپ، ئەكسىيەتچى ئەمەلدارلارنى تەشۋىشكە سېلىپ قېچىش تەييارلىقىغا چۈشۈرۈپ قويدى.

1946- يىل 6- ئاينىڭ 18- كۈنى ئۇرۇمچىدىكى ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلقى تۇرمە ئىچىگە نامايىش قىلىپ كىرىپ، بىزنى تۇرمە ئىچىدىن (مەرھۇمۇ ئىچىمىزدە) قۇتۇلدۇرۇپ چىقتى. بىز شۇ ئاندىلا ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ھۆكۈمىتىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇۋاتقان رەھبەرلىرىنىڭ بىۋاستە ئەڭ قىزغىن كۈتۈۋېلىشى ۋە غەمخورلۇقىغا ئېرىشتۇق. بۇ، ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ داغدۇغلۇق ئېلىپ بېرىلىۋاتقان ھالقىلىق پەيتى بولۇپ، ئىنقىلاب يولداش ئىمىنوف ھامۇتتەك ئىدىيە ۋە سىياسىي جەھەتتە ئىلغار، بىلىم سەۋىيە جەھەتتە يۇقىرى بىلىم ئىگىلىرىگە تازا ئېھتىياجلىق بولۇۋاتقان ۋاقىت ئىدى. ئۇرۇمچىدە ئەخمەتجان قاسىمى، ئابدۇكېرىم ئابباسوف، ئىسھاقبېك قاتارلىق رەھبەرلەر يولداش ئىمىنوف ھامۇتلارنى نەچچە رەت قوبۇل قىلىپ، خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇردى. مەرھۇم رەھبەرلەرنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىنى شەرتسىز قوبۇل قىلىپ، ئۇرۇمچىدىن غۇلجىغا بېرىپ، ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى مىللىي ئارمىيە سېپىدە بىلىمىنى ئىشقا سېلىپ، مىللىي ئارمىيىنىڭ قۇرۇلۇشىدا جان كۆيدۈرۈپ ئىشلىدى ۋە تېزدىن تونۇلدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ مىللىي ئارمىيە باش شتابى تەرىپىدىن «ھۆرلۈك ئۈچۈن كۈرەش» مېدالى بىلەن تارتۇقلاندى. ئىمىنوف ھامۇت ئازادلىقتىن كېيىن، خەلق ئازادلىق ئارمىيىمىزنىڭ ئىقتىدارلىق سىياسىي كادىرى بولۇش سالاھىيىتى بىلەن، مەركەز ۋە مەركىزىي ھەربىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ فاڭجېن،

سىياسەتلىرىنى ئەستايىدىل ئىجرا قىلىپ، قىسىم قۇرۇلۇشىدا ياخشى نەتىجە يارىتىلىقى ئۈچۈن، دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىكى تەرىپىدىن تارقىتىلغان ئۈچىنچى دەرىجىلىك «ئازادلىق» مېدالى بىلەن تارتۇقلاندى.

ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ۋە مەسلىھەتچىسى بولۇپ ئىشلىگەن خېلى ئۇزۇن مەزگىلدە، خىزمەت تەقسىماتى بويىچە ھۆكۈمەتنىڭ مەدەنىيەت، مائارىپ، پەن - تېخنىكا، ئەدەبىيات - سەنئەت، سەھىيە ۋە تەنتەربىيە قاتارلىق خىزمەتلىرىگە مەسئۇل بولۇپ ئىشلىدى. يېشىنىڭ چوڭىيىشى، كېسىلىنىڭ ئېغىرلىشىشى، تېنىنىڭ ئاجىزلىشىپ بېرىشىغا پىسەنت قىلماي، ئاپتونوم رايونىمىز مائارىپ ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى، بولۇپمۇ مىللىي مائارىپىنىڭ تەرەققىياتىغا تىنىم تاپماي ئاخىرقى نەپەسگىچە يۈرەك قېنىنى سەرپ قىلىپ تەرىنى تۆكتى.

مەرھۇمنىڭ ھاياتى — ئۇمىدۋارلىققا تولغان جۇشقۇن ھايات ئىدى. مەرھۇمنىڭ بېشىدىن ئىسسىق - سوغۇق كۆپ ئۆتكەن، ئۇ ئارقا - ئارقىدىن بېشىغا كەلگەن ئېغىر سىناقلارنىڭ ھېچ قايسىسىدىن تەۋرەنمەي ئۆتكەن، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ ئىنتايىن ئېغىر كۈنلىرىدە ئەزرائىلىنىڭ چاڭگىلىدىنمۇ ئۇمىدۋارلىقنىڭ كۈچ - قۇدرىتى بىلەن ئۆتكەن ئاجايىپ ئەزىمەت ئىدى.

يىراقنى قويۇپ كېيىنكىسىنى ئالساق، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دىن ئىبارەت 10 يىللىق قالايمىقانچىلىق مەزگىلىدە، جەمئىيەتكە تونۇلغان، جەمئىيەت ئېتىراپ قىلغان، جەمئىيەتنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولغان بۇ ئىختىساس ئىگىسى چوڭ ئۇۋالچىلىققا ئۇچراپ، 1969- يىلنىڭ 10- ئېيىدا قولغا

ئېلىنىپ تۇرمىگە تاشلاندى، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ ئاشۇ ئەڭ ۋەھىمىلىك كۈنلىرىدە ئۇچ يىلدىن ئارتۇق تۇرمە ئىچىدە كۆرمىگىنى قالمىدى. ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنىشقا تاس قېلىپ، روھى ئىنتايىن ئېغىر ئازابقا ئۇچرىغاندىمۇ «بۇ ئۇۋالچىلىقنىڭ قارا تۇمانى ئاسمانىنى يەنە قاپلاپ تۇرىۋەرمەس، بۇنداق بولۇۋېرىشىگە ئىشەنمەيمەن، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىلا بولىدىكەن خەلقىمىزنىڭ بېشىغا چۈشكەن بۇ ئېغىر بالايىئاپەت چوقۇم تۈزىتىلىدۇ. ئۇۋالچىلىققا ئۇچرىغۇچىلار ئۇۋالچىلىقتىن قۇتۇلدۇرۇلىدۇ، پېقىر مۇشۇنداق بولىدىغانلىقىغا ئىشىنىدۇ» دەپ ئۈمىدۋارلىقتا تەۋرەنمەي تۇردى. 1972- يىلنىڭ ئاخىرى ئەزرائىلنىڭ قولىدىن ئامان ئېسەن قۇتۇلۇپ، يېڭى ھاياتلىققا ئېرىشتى. 1982- يىلى ئۇغۇستتا ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ «1969- يىلى يولداش ئىمىنوف ھامۇتنى ‹نەق ئەكسىلئىنقىلابچى› دېگەن نام بىلەن قولغا ئېلىپ قاماش پۈتۈنلەي خاتا، يولداش ئىمىنوف ھامۇتنىڭ تەل - تۆكۈس ئاقلاش، نامىنى تولۇق ئەسلىگە كەلتۈرۈش توغرىسىدىكى قارارى» ئېلان قىلىنىش بىلەن يولداش ئىمىنوف ھامۇت تەل - تۆكۈس ئاقلىنىپ، نامى خەلقى ئالەم ئالدىدا تولۇق ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىشەنچىسى، ھۆرمىتىگە سازاۋەر بۇ پېشقەدەم، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ كاتتا يىغىنىدا ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە سايلىنىپ، يېڭى قىياپەت، يېڭى روھ، يېڭى جاسارەت بىلەن ئاپتونوم رايونىمىز، خەلقىمىز ۋە مىللىتىمىز ئۈچۈن 10 يىل تەر تۆكۈپ يېڭى تۆھپىلەرنى قوشۇپ، پارتىيىنىڭ، خەلقنىڭ، مىللەتنىڭ ئۈمىدىنى يەردە قويماي ئارام

خودا ئالەمدىن ئۆتتى.

مەرھۇمنىڭ ھاياتى — ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداپ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى مۇستەھكەملەپ كەلگەن ھايات. مەرھۇمنىڭ ئوقۇغۇچىلىق ۋاقتىدىلا ۋەتەننىڭ بىرلىكى، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىدىن ئىبارەت تۇپ مەسىلىگە بولغان كۆزقارىشى ئېنىق ئىدى. ئۇ «شوئارىمىز - شىنجاڭ خەلقىنىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن كۈرەش بولۇشى كېرەك. بۇ قايسى بىر مىللەتنىڭ ئازادلىقىنى ئەمەس، ھەممە مىللەتنىڭ ئازادلىقىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ»، «... مىللەتلەر ئارا نىزا بولماستىن، بىرلىك بولۇشى كېرەك، بىرلىك بولسا ئىتتىپاقلىق بولىدۇ، ئىتتىپاق بولغاندىلا كۈچ بولىدۇ، دوستلار قانچە كۆپ بولسا، ئەكسىيەتچى ھۆكۈمرانلار شۇنچە يېتىم قالىدۇ، كۈرىشىمىز ئاندىن قانات يايالايدۇ، غەلبە قىلىدۇ» دەيتتى. ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى دەۋرىدە يەنە بىر قېتىم ئىلگىرىلەپ «شىنجاڭ خەلقىنىڭ ئىنقىلابى پۈتۈن جۇڭگو ئىنقىلابىنىڭ بىر قىسمى بولىدۇ، جۇڭگو ئىنقىلابى غەلبە قىلغاندىلا ئاندىن شىنجاڭ ئىنقىلابىمۇ غەلبە قىلىدۇ» دەيدىغان خېلى مۇكەممەل تونۇشنى ھاسىل قىلغانىدى. يۇقىرىدا ئېيتىلغاندەك، مەرھۇم ئىمىنوف ھامۇت ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا قاتنىشىش ئالدىدا خەنزۇچە تىل - يېزىقتا بىرقەدەر مۇكەممەل بولۇپ قالغان. 1943- يىلدىن ئېتىبارەن ئۇ ماۋ زېدۇڭ ئەسەرلىرى، مەسىلەن، «ئۇزۇنغا سوزۇلىدىغان ئۇرۇش توغرىسىدا»، «يېڭى باسقۇچ توغرىسىدا»، «يېڭى دېموكراتىزم ھەققىدە»، «بىرلەشمە ھۆكۈمەت ھەققىدە» قاتارلىق كىتابلىرى ياكى ئىزاھاتلىرىنى، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ جۇڭگو ئىنقىلابى توغرىسىدىكى تەشەببۇسلىرىغا ئائىت تەشۋىقات ماتېرىياللىرىنى ئوقۇپ

تۇراتتى. شۇنى ئېتىراپ قىلىشىمىز كېرەككى، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى قوشۇنىدا يۇقىرىقىدەك ۋەتەنپەرۋەر، مىللەتپەرۋەر ئىلغار كۇچلەر ئايرىم ساندا ئەمەس، بەلكى خېلى كۆپ ساندا ئىدى. مەرھۇم ئازادلىقتىن كېيىنكى نەچچە 10 يىلدا، مىللەت، دىن، تارىخ نۇقتىئىنەزىرىدە چىك تۇرۇپ، پارتىيىنىڭ مىللىي، دىنىي سىياسەتلىرىنى توغرا ئىجرا قىلىپ، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى پارچىلاش، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا بۇزغۇنچىلىق سېلىش ھەرىكەتلىرىگە قارشى تۇرۇپ، كەڭ كادىر، ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئىچىدە ۋەتەننىڭ بىرلىكى، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا پايدىلىق بولغان سۆز - ھەرىكەتلەرنى قىلىش، پايدىسىز بولغان سۆز - ھەرىكەتلەرنى قەتئىي قىلماسلىقنى ئىزچىل تەشۋىق قىلىپ كەلدى.

1960- يىلى ئۇ ئېلىمىز خەلقىنىڭ تىنچلىق ئەلچىسى بولۇش سالاھىيىتى بىلەن ئوتتۇرا شەرق ۋە ئافرىقىدىكى نۇرغۇن ئىسلام دۆلەتلىرىدە 3 ئايدىن ئارتۇق دوستانە زىيارەتتە بولدى. زىيارەت جەريانىدا دۆلىتىمىزنىڭ مۇستەقىل، ئۆزىگە - ئۆزى خوجا بولۇش ئاساسىدىكى تىنچلىق دىپلوماتىيە سىياسىتىدە چىڭ تۇرۇپ، قايىل قىلارلىق چۈشەندۈرۈپ، ئېلىمىزنىڭ مىللەت، سىياسىتىنى قىزغىن تەشۋىق قىلىپ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىتتىپاقلىق يېڭى تۇرمۇشىنى مەدھىيىلەپ، زىيارەتتە بولغان ئەللەرنىڭ بەزى توغرا بولمىغان قاراشلىرىنى ئايدىڭلاشتۇرۇپ، ئېلىمىز خەلقى بىلەن زىيارەتتە بولغان ئەللەر خەلقلىرى ئوتتۇرىسىدىكى چۈشىنىش، ئىشىنىش ۋە ئۆزئارا دوستلۇق مۇناسىۋىتىنى ئىلگىرى سۈرۈشتە جاپالىق، ئەمما ئالاھىدە نەتىجىلىك خىزمەتلەرنى ئىشلەپ، جۇمھۇرىيىتىمىزنىڭ مۇناسىۋەتلىك رەھبەرلىرى ۋە مۇناسىۋەتلىك ئورگانلىرىنىڭ

ياخشى باھاسىغا ئېرىشتى.

1989- يىلى ئېلىمىزدە يۈز بەرگەن مالمانچىلىق، بېيجىڭدا يۈز بەرگەن ئەكسىلئىنقىلابىي توپىلاڭ، ئاپتونوم رايونىمىزدا يۈز بەرگەن «19- ماي» ئېغىر ئۇرۇش، چېقىش، بۇلاش، پاراكەندىچىلىك ۋەقەسىدە ئوچۇق، توغرا تونۇشتا بولۇپ، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى بىلەن بىردەك بولۇپ، مەركەز ۋە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ سىياسەت يولىيورۇقلىرىنى قەتئىي ھىمايە قىلىپ، بارلىق پۇرسەتلەردىن پايدىلىنىپ، بايرىقى روشەن ھالدا ھەر مىللەت كادىر، ئىشچى - خىزمەتچى ۋە ئاممىسىغا ۋەتەن بىرلىكىنىڭ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنىڭ مۇھىملىقىنى سۆزلەپ، بىر ئوچۇم توپىلاڭچىلارنىڭ ئەكسىلئىنقىلابىي جىنايى قىلمىشلىرىنى غەزەب بىلەن ئەيىپلىدى ۋە سۇيقەستلىرىنى ئېچىپ تاشلىدى. مەركەز ۋە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ مۇقىملىق توغرىسىدىكى قارار - يولىيورۇقلىرىنى قەتئىي ئىجرا قىلىپ، شىنجاڭنىڭ تىنچ، ئىتتىپاق بولغان ياخشى سىياسىي ۋەزىيىتىنى مۇستەھكەملەش ۋە راۋاجلاندۇرۇش يولىدا ئاكتىپ خىزمەت كۆرسەتتى.

مەرھۇمنىڭ ھاياتى — پارتىيە، خەلق، مىللەت ئۈچۈن جاندىللىق بىلەن جان كۆيدۈرۈپ ئىشلەپ كەلگەن ھايات. ئۇ مەيلى ھەربىيدە بولسۇن ياكى يەرلىكتە بولسۇن پارتىيە رەھبەرلىكىدە چىڭ تۇردى؛ پارتىيە رەھبەرلىكىنى ئىزچىل قوغدىدى. ئۇ كېسىلىنىڭ ئېغىرلىشىپ، تېنىنىڭ ئاجىزلىشىپ كېتىۋاتقانلىقىغا، خىزمەتتىكى قىينىچىلىق، چارچاشقا قارىماي، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ مەدەنىي مائارىپ، پەن - تېخنىكىسىنىڭ تەرەققىياتىغا، بولۇپمۇ مىللىي مائارىپىنىڭ

تەرەققىياتىغا، يۇقىرى ساپالىق مىللىي كادىرلار، پەن - تېخنىكا قوشۇننىڭ تېزرەك يېتىلىشىگە، مىللەت ساپاسىنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىگە قولىدىن كېلىشىچە تىرىشتى، «ئاخىرقى نەپەسىمگىچە پارتىيە رەھبەرلىكىدە جان - دىلىم بىلەن خەلق ئۈچۈن، مىللەت ئۈچۈن ئىشلەپ ھاياتىمنى تەقدىم قىلىمەن» دېگەن ۋەدىسىنى ئىشقا ئاشۇردى. بىزنى تولىمۇ تەسىرلەندۇرىدىغىنى — مەرھۇم ئۆز ھاياتىنىڭ ئاخىرقى مىنۇتلىرىدىمۇ «پارتىيە، خەلق، مىللەت ئۈچۈن تېخىمۇ كۆپرەك تۆھپە قوشالمايدىغان ئوخشايمەن» دېگەن ئۆكىنىشى ئىدى. مانا بۇ دەل ئىسمى - جىسمىغا لايىق ھەقىقىي «خەلق چاكىرى» لىق ئالىي پەزىلەتنىڭ ئۆچمەس ئىپادىسىدۇر.

1990- يىل 4- ئاينىڭ 28- كۈنى، يەنى مەرھۇمنىڭ نەپىسى توختاشتىن ئىككى كۈن ئىلگىرى دوختۇرخانىغا يوقلاپ باردىم. بۇ مېنىڭ ئەڭ ئاخىرقى قېتىملىق يوقلىشىم بولۇپ قالغانلىقىنى، بۇ مېنىڭ جان دوستۇم بىلەن ئەڭ ئاخىرقى قېتىملىق مۇڭدىشىشىم بولۇپ قالغانلىقىنى، بۇ مېنىڭ يېرىم ئەسىرلىك دائىم بىرگە ئۆتكەن ئەڭ يېقىن سەپدىشىم بىلەن مەڭگۈلۈك خوشلىشىشىم بولۇپ قالغانلىقىنى كىم بىلگەي! ئەلۋىدا!!

قارىسام روھىي ھالىتى تۇزۇكلا يېتىپتۇ. كۆرۈشۈشمىز بىلەن ئورنىدىن قىينالمايلا تۇرۇپ سافادا ئولتۇردى. مەرھۇمنىڭ يېقىنلىرىنى سېغىنىپ تۇرغانلىقىنى، قېنىپ - قېنىپ مۇڭداشقۇسى كېلىپ تۇرغانلىقىنى ھېس قىلدىم. ئۇياق - بۇياقتىن، ئۇ ھەم بۇلاردىن بولۇپ ئۇزۇن مۇڭداشتۇق. ئۇ ئاخىرىدا «مانا توپ - توغرا 45 يىل بوپتۇ، بارلىقىمىزنى پارتىيە ئۈچۈن، خەلقىمىز ئۈچۈن، مىللىتىمىز ئۈچۈن سەرپ

قىلدۇق ... مانا 10 يىل بولدى، ھۆكۈمەتتە ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ مەدەنىي - مائارىپ ئىشلىرىنى تۈتتۇم، ئەمدى بىلىپ تۇرۇپتىمەن، خىزمەتتە بىخەستەلىك قىلماپتىمەن، داۋالىنىشقا سەل قاراپ مۇشۇ ھالغا يېتىپ قالدىم، بۇنىڭ ھېچ ۋەقەسى يوق، بۇنىڭغا ھەرگىز ئۆكۈنمەيمەن. ئاپتونوم رايونىمىز مائارىپىنىڭ، بولۇپمۇ مىللىي مائارىپىنىڭ ئوقۇ - ئوقۇتۇش، مەكتەپ باشقۇرۇش شەرت - شارائىتىنى ئوبدان ياخشىلاپ كېتەلمىدۇق، مىللىي مائارىپىمىزنىڭ قېيىنچىلىقى كۆپ، ساپاسى تۆۋەن، مانا بۇ مېنى تولىمۇ ئۆكۈندۇرىدۇ، بۇ ئىبغىر يۇكنى كېيىنكىلەر كۆتىرە» دېدى ۋە ئورنىدىن تۇرۇپ دورىسىنى ئىچىۋېلىپ يەنە مۇڭداشتى. قەدىرگە يېتەلەيدىغان بولساق، ئۇ خەلقىمىزنىڭ يۇقىرى ساپالىق سادىق ئوغلانى ئىدى. ئۇ بىزگە بىرقانچە جەھەتتىن قىممەتلىك نەمۇنىلەرنى قالدۇرۇپ كەتتى.

مەرھۇمنىڭ ھاياتى — پاك - دىيانەتلىك بىلەن ئۆتكەن ھايات.

مەرھۇم ئىمىنوف ھامۇت ئۇزۇن مۇددەتلىك ئىنقىلابىي كۆرەشلەرنىڭ سىناقلىرىدىن ئۆتكەن، پارتىيىنىڭ تەربىيىسىدە ئۆسۈپ يېتىلگەن، ئاز سانلىق مىللەت ئىچىدىن يېتىشىپ چىققان كۆزگە كۆرۈنگەن رەھبىرىي كادىر ئىدى. ئۇنىڭ مۇھەببەت - نەپرىتى ئېنىق، ئاق كۆڭۈل، پاك دىيانەتلىك، بىلىملىك، كەمتەر، كەڭ كادىرلارنى، زىيالىيلارنى، ئاممىنى ئۆزىگە ئۇستاز تۇتۇشقا ماھىر، ئامما بىلەن يېقىن مۇناسىۋەت ئورناتقان، بىر ئۆمۈر ئۆزىنى دېمەي پارتىيە، خەلق، مىللەت ئۈچۈنلا ئىشلىگەن، ھەر مىللەت خەلقىگە ئۇنتۇلماس ياخشى تەسىرلەرنى قالدۇرغان، ئالىي پەزىلەتلىك بىر رەھبەر ئىدى.

ئىككىمىزنىڭ ھەمسۆھبىتىدە دائىم «... يەيدىغىنىمىز، كېيىدىغىنىمىزنى، ھەتتا مائاشىمىزنى ۋە ھەممە پاراۋانلىقىمىزنى خەلق بېرىدۇ ۋە خەلق تەمىنلەيدۇ. بىزنىڭ خەلقتىن ئالىدىغىنىمىز كۆپ، بېرىدىغىنىمىز ئاز بولۇۋاتىدۇ، ھەرگىز بۇنىڭدىن ھالقىپ كېتىپ ئۆز كۆمىچىگە چوغ تارتىش - خەلق ئىچىدە ئەمەس، خەلق بېشىدا تۇرۇش بولىدۇ، دۆلەت ۋە خەلقنىڭكىنى ئۆزىنىڭكى قىلىۋېلىش، خىزمەت قولايلىقىدىن پايدىلىنىپ قاقتى - سوقتى قىلىش، خەلقىمىزنىڭ تېخى كەمبەغەللىكىنى، مىللىتىمىزنىڭ تېخى بەكمۇ نامرات ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ تۇرۇپمۇ، خەلقنىڭ قان - تەرى ھېسابىغا سەمرىپ قورساق سېلىپ، «ئاكاڭ قارىغاي» دەپ جاھانغا پاتماي كېرىلىپ، ئۆزىدىن تۆۋەندىكىلەرنى كۆزگە ئىلماي گىدىيىپ يۈرۈش، خەلقنىڭ دەرت ھەسرىتى بىلەن كارى بولماي يۈرۈش كەچۈرگۈسىز نومۇس» دەيتتى. بىرىنچى ئەۋلادىمىزنىڭ ئىچىدىن چىققان ئايرىم ساندىكى ئەسكىلەردىن باشقا ئاساسىي گەۋدىسى پاك - دىيانەتلىك ئىدى، ئىسمى - جىسمىغا لايىق خەلقنىڭ چاكىرى ئىدى. ئۇلار مائاشى، باشقا تېگىشلىك بەھرىمەن بولىدىغانلىرىدىن باشقا خەلقنىڭ پۇل - مېلىغا قول ئۇزاتمىغان، قول - پۇتى پاكىز ئۆتۈشكەن ئىدى.

مەرھۇم ئىمىنوف ھامۇتنىڭ ئاپتونوم رايونىمىزدا يۇقىرى ئورنى بار ئىدى، پارتىيە، ھۆكۈمەت ئىچىدە ئىناۋىتى، ئاممانىڭ ئىچىدە ئابرويى بار ئىدى. شۇنداق تۇرۇقلۇق مەرھۇمنىڭ كۆزى يۇمۇلغىچە ئۇنىڭ تۇرمۇشى كەڭ كادىرلارنىڭ، كەڭ ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىلىرىدىن ئانچە پەرقلىنىپ كەتمەيتتى. ماڭا شۇنداق ئېنىقكى، ئۇنىڭ تۇرمۇشى غورىگىل ئۆتۈپ كەلدى. مەرھۇمنىڭ ئايالى ۋە پەرزەنتلىرىگە يېزىپ

قالدۇرۇپ كەتكەن ۋەسىيەتنامىسىدا مۇشۇ نۇقتا ئالاھىدە گەۋدىلەندۈرۈلگەن. «مەن ئاپاڭ بىلەن تۇرمۇش قۇرغاندا ئۆيىمىزدە بىر يوتقان - كۆرپە، بىر پارچە كىگىزىمىز بار ئىدى ... ئازاد بولۇپ 5 - 6 يىل ھەربىي تەمىنات بىلەن تۇرمۇش كەچۈردۇق، كېرەكلىك ئاددىيلا ئۈي جازىلىرىنىمۇ ئارىيەت ئېلىپ ئۆتتۇق ... مەمۇرىيەتكە چىقىپمۇ قانچە يىل ئۇزۇكچىلىك بىلەن نەرسە - كېرىكىمىز بولمىدى، ھەممىنى دېگۈدەك ئىجارە تۆلەپ ئۆتۈپ تۇردۇق ... «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دا ئانچە مۇنچە بار نەرسىلىرىمىز ئېلىپ كېتىلىپ، ھەرقايسىمىزگە ئىبىغا 15 يۈەندىن تۇرمۇش پۇلى بەرگەندىمۇ لۇئىمىزنى چىشلەپ ئۆتۈپ، بىلىندۈرمەي ئۇچىڭلارنى (3 پەرزەنتىنى) مەكتەپتىن قالدۇرماي ئوقۇتتۇق ... ھەرقايسىڭلاردىن ئاتاڭلارنىڭ ئەخلاق - پەزىلىتىگە ژارىسلىق قىلىپ، خەلققە يۆلەنمەي، تەشكىلگە ئېسىلۇالماي، ئۆز ئەمگىكىڭلارغا يۆلىنىپ، تىرىشچانلىق ۋە ئىقتىسادچىللىق بىلەن ئۆتۈشكەلارنى ئۈمىد قىلىمەن ... ھەر كىمنىڭ چىرىغى ئۆزىنى يورۇتىدۇ، باشقىلارغا يۆلىنىپ تۇرمۇش ئۆتكۈزمەن دېيىش ئۆتكەن نادانلىق ... ھازىرقى زامان ئاتا - ئانىسىدىن بالىلىرىغا يەر - مۈلۈك دۇنياسى، دەپنە مىراسلىرى قالدۇرۇلىدىغان زامان ئەمەس، مەندىنمۇ سىلەرگە شۇنداق بولىدۇ ... مەن پۈتۈن ھاياتىمدا كۆپ ئىسىق - سوغۇقنى باشتىن كەچۈردۈم، ھازىرقى ئورنۇمغا ئاسان ئېرىشمىدىم، قانداقلا بولمىسۇن پارتىيەگە، خەلققە ھەسسەم بولغانلىقى ئۈچۈن خەلق ئىچىدە، زىيالىيلار ئىچىدە مەلۇم ئىناۋىتىم بولدى، مەن ئۆز مىللىتىم ئۈچۈن ۋە باشقىلار ئۈچۈن قولۇمدىن كېلىدىغان ۋە قىلالايدىغان ئىشلارنى قىلدىم. مەندىن كېيىن سىلەر ھەرگىز مېنىڭ نامىمغا

نۇقسان يەتكۈزىدىغان ئىشلارنى قىلماڭلار، بۇ مېنىڭ سىلەردىن كۈتۈدىغان ئۈمىدىم» دېگەنلەرنى تەكرار يېزىپ قالدۇرغان.

مەرھۇم ئىمىنوف ھامۇت بىزلەرگە نۇرغۇن نەمۇنىلارنى قالدۇردى، مەرھۇمنىڭ ھاياتى ھەقىقەتكە، تەرەققىياتقا ئىنتىلگەن ھايات، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدىگەن، ئوچۇق - ئاشكارا بولغان، پاك - دىيانەتلىك بىلەن ئۆتۈپ ئۆزىگە ھېچقانداق داغ تەگكۈزمىگەن ھايات. مەرھۇمنىڭ بىزگە قالدۇرۇپ كەتكىنى ئېلىمىزنىڭ غەربىي شىمالىنى كەڭ ئېچىش، شىنجاڭنى كەڭ ئېچىش، ۋەتەنگە، خەلققە، مىللەتكە بەخت كەلتۈرۈش ئۇلۇغۋار ئىشىمىزدا ئەسقاتىدۇ ۋە باشقا گۈللەر بىلەن بىرگە پورەكلەپ چېچەكلەيدۇ.

مەرھۇمنى مەڭگۈ سېغىنىش - ئوتلۇق قەلبداشلىقىمىزنىڭ چوڭقۇر قاتلاملىرىدا يېنىپ باردۇ.

ئاپتورى: ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيىدىن

يېقىنقى زامان شىنجاڭ تارىخىدا ئۆتكەن بىرنەچچە ئاتاقلىق مۇزىكانت توغرىسىدا

ئىلى ئېزىز

تالانتلىق مۇزىكانت جۇمە مۇقام

جۇمە مۇقام — جۇمە كەشمىر دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ئۇ، خوش ناۋا مۇقام ئېيتقۇچى بولۇپ، 1750- يىللىرى قەشقەر يېڭى شەھەر ناھىيىسىنىڭ بارىن يېزىسىدا دۇنياغا كەلگەن، 7 - 8 ياشلىرىدا دىنىي مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان مەزگىللىرىدىلا خەلق ناخشا - قوشاقلىرىنى قىزىقىپ ئۆگەنگەن. يېزا مەشرەپلىرىگە بېرىپ خەلق ناخشىلىرى، داستان نەغمىلىرىدىن تەسىرلىنىپ، ناخشا - مۇزىكا سەنئىتىگە ئىشتىياق باغلاپ، ئاخىرى يېزا - بازىرىدىن ئۆزىگە لايىق كىچىك بىر دانە راۋاپ ئېلىپ خەلق ناخشىلىرىنى راۋاپ بىلەن ئورۇنلاش بىلەن خەلق ئىچىدە «جۇمە راۋاپ» دېگەن نام بىلەن ئاتالغان. ئۇ، ساۋاقداشلىرىغا ھەر ئاخشاملىرى راۋاپ تەڭكەش قىلىپ ناخشا - قوشاق ئېيتىپ بېرىپ، كىچىك دوستلىرىنى ئۆزىگە رام قىلغان.

جۇمە راۋاپ 15 ياشلارغا كەلگەن چاغلىرىدا ئاتا - ئانىسى ئۇنىڭ كەلگۈسىنى ئويلاپ مەدرىسىگە بېرىپ ئوقۇتىدۇ. جۇمە راۋاپ مەدرىسته 3 يىل ناۋايى، لۇتفى، ھوۋەيدا. . . قاتارلىق ئالىملارنىڭ ئەدەبىي ئەسەرلىرىنى ۋە خەلق داستانلىرىدىن «غېرىپ - سەنەم» ، «لەيلى-مەجنۇن» ، «يۈسۈپ-ئەخمەت» ،

«تاهىر - زۆهرە»، «رابىئە - سەئىدىن» ... قاتارلىق ئەسەرلەردىكى بېيىت - ناخشىلارنى راۋاپ بىلەن چالالايدىغان بولىدۇ. ھەر كۈنى كەچتە تالىپلار ئارا ھۈجرا مەشرىپىـ مۇزىكىلىق ئولتۇرۇش ۋە ئىلمىي مۇتائىلە (مۇزاكىرە) لەر ئۈيۈشتۇرۇشلىرىنى داۋاملاشتۇرىدۇ.

جۈمە راۋاپ 20 ياشلارغا كەلگەندە قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيە خان ئىرىق رايونىدىكى تالانتلىق مۇقامچى نىياز ئەلنەغمە، داستانچى مۇزىكانت ناسىر ئورۇق گۈرۈپپىسىغا قاتنىشىپ، يۈرت ئارىلاپ داۋاملىشىدىغان چوڭ - چوڭ مەشرەپ، توي بەزمىلەرگە تەكلىپ قىلىنىپ كىشىلەرنىڭ نەزەر - ئېتىبارىغا ئىگە بولىدۇ.

جۈمە راۋاپ «12 مۇقام» نى تېخىمۇ تولۇقلاش ئىشتىياقىدا، «12 مۇقام» نى قېلىپقا سېلىپ بىرقانچە مۇقامچىلارنى يېتىشتۈرگەن ئالىم قىدىرخان، خانىش ئامانىسا خانىملارنىڭ شاگىرتلىرىدىن ئۆگىنىش ئۈچۈن سەئىدىيە خانلىقىنىڭ پايتەختى يەكەنگە بارىدۇ، ئەمما مۇقام ئۈستازلىرىدىن بىرنەچىسى بىلەن ئۈچرىشىش ئاسانغا چۈشمەيدۇ. چۈنكى يەكەن سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ۋارىسلىرىمۇ سۈپى ئىشانلار تەرىپىدىن ئاغدۇرۇلۇپ، مۇقام ۋە مۇقامشۇناسلار تەقىپ ئاستىغا ئېلىنغانلىقتىن ھايات قالغان مۇقامچىلار تارقىلىپ كەتكەنىدى. جۈمە راۋاپ ئاخىرى مەكىت رايونىغا بېرىپ توخنىياز قالۇن① دېگەن كىشىنى تاپىدۇ.

توخنىياز قالۇن مۇقام ئۈستىسى، سەئىدىيە خانىنىڭ ئىسمايىلخان ھۈزۈرىدا «12 مۇقام» ئورۇنلاش كەسپى بىلەن

① توخنىياز قالۇنىڭ 5 - ئەۋرىسى شىنجاڭ سەنئەت ئىنستىتۇتىنىڭ مۇزىكا ئوقۇتقۇچىسى پروفېسسور مۇساجان روزى.

شۇغۇللانغان بولۇپ، يەكەن شەھىرى ھەدىگەرلىكىنىڭ شىمالىدىكى كۆنچى مەھەللىسىدىكى دۆڭلۈكتە تۇغۇلغان، مۇقام ئېيتىشتا «توخنىياز قالۇن» دەپ نامى مەشھۇر بولغان. جۈمە راۋاپ مەكتتە ئۇنىڭدىن «12 مۇقام» نى تولۇقلاپ ئۆگەنگەن ئىكەن.

جۈمە راۋاپ مەكتتىن مارالبېشى، پەيزىۋات، قەشقەر كونىشەھەر، ئوپال، بۇلاقسۇ، تاشمىلىق، يېڭىسار قاتارلىق جايلارنى ئايلىنىپ، تۇردى ئاخۇن ئاكىنىڭ دادىسى تەۋەككۈل ئاكا ۋە بوۋىسى قاۋۇل ئاكىلار بىلەن ئۇچرىشىپ، يوشۇرۇنچە ھەمسۆھبەتتە بولۇپ ئۆزىنىڭ «12 مۇقامى» نى ئورۇنداش (مۇستەقىل ئورۇنداش) سەۋىيىسىنى يېتىلدۈرىدۇ.

بۇ چاغلاردا سوپى ئىشانلارنىڭ غەلۋىسى ئەدەپ كەتكەن بولغاچقا، جۈمە راۋاب سودا كارۋانلىرىغا قوشۇلۇپ كەشمىرگە بېرىپ بىر مەزگىل مۇقامچىلىق كەسپىنى داۋاملاشتۇرىدۇ، كېيىن ئافغانىستان ۋە تاشكەنت، يەركەنتلەردە «12 مۇقام» نى خەلق ئىچىگە تارقىتىدۇ.

بۇ زاتنىڭ ئاخىرقى ھاياتىنىڭ قەيەرلەردە ئۆتكەنلىكى توغرىسىدا مەلۇمات يوق. سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئالمائاتا «يازغۇچىلار» نەشرىياتى 1987- يىل نەشر قىلغان «12 مۇقام» ناملىق كىتابىدىمۇ جۈمە كەشمىر (راۋاپ) نىڭ قەيەردە ۋاپات بولغانلىقى توغرىسىدا بىر نەرسە دېيىلمىگەن.

مەشھۇر مۇقام پېشۋاسى ئىسلام تەمبۇر ۋە ئۇنىڭ ۋارىسلىرى

داڭلىق مۇقام پېشۋالىرىدىن مەشھۇر ئىسلام تەمبۇر 1831-

يللىرىدا قەشقەر شەھىرى قۇم دەرۋازا مەھەللىسىدە سازەندە ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇ بالىلىق دەۋرىدە دىنىي مەكتەپتە ئوقۇغان ھەم سازەندىلىكتە تەربىيىلەنگەن. كېيىنچە ئىسلام تەمبۇر دادىسىغا ئەگىشىپ كىچىككىنە تەمبۇرى بىلەن داستان نەغمىلىرىگە بىمالال تەڭكەش قىلالايدىغان بولغان. بۇ چاغدا ياقۇپ بەگ قەشقەردە ھاكىمىيەت بېشىغا چىقىپ شەھەر سىپىلى سوقتۇرغان كۇنلىرىدە ياش مۇزىكانت ئىسلام تەمبۇرمۇ سىپىل سوقۇش ھاشىرىغا تۇتۇلىدۇ. ئىسلام تەمبۇر ئاخشاملىرى ھاشارچى دوستلىرىغا تەمبۇر چېلىپ داستان نەغمىلىرى بىلەن ھاشارچىلارنىڭ كۆڭلىنى ئاچىدۇ. كېيىن ئىسلام تەمبۇرنىڭ مۇقام - داستان نەغمىلىرىنى ئاجايىپ دىلكەشلىك ماھارەت بىلەن ئورۇندايدىغانلىقى ياقۇپ بەگنىڭ قۇلىقىغا يېتىدۇ - دە، ئىسلام تەمبۇرنى ئوردىسىدىكى مۇقامچىلار گۇرۇپپىسىغا قوشۇپ نەغمىچى ھەم ئائىلە خىزمەتچىسى (چاكار) قىلىۋالىدۇ.

بۇ مەزگىللەردە ئىسلام تەمبۇر بايىز ئاخۇن ساتار، ھىلىم - سېلىم لاردىن چوڭ نەغمە، داستان نەغمىلىرى بىلەن «12 مۇقام» نى مۇكەممەل تولۇقلاپ، ھەرقانداق جاپا - مۇشەققەت زۇلۇملارغا چىداپ، بىجاندىل خىزمەت قىلغانلىقتىن، ياقۇپ بەگ شەرققە يۇرۇش قىلىش سەپىرىدە ئىسلام تەمبۇرنى يول بويى ئات ئۈستىدە ساز چېلىپ مۇقام ئېيتىشقا مەجبۇرلايدۇ. «يول ئازابى - گۆر ئازابى» دېگەندەك ئۇزۇن چۆل - جەزىرىلەردە تەمبۇر چېلىپ، مۇقام ئېيتىپ باينىڭ سايرام رايونىغا (موللا مۇسا سايرامىنىڭ يۇرتى) غا كەلگەندە ياقۇپ بەگنىڭ بىر ئەسكىرى سايرام بازىرىدا بىر قېرى ئايال قېتىق ساتقۇچىنىڭ بىر ساپال تاۋنقىدىكى قېتىقىنى ئىچىپ پۇلىنى بەرمەي كېتىپ قالىدۇ.

قېتىقچى ئايال ياقۇپ بەگ چۈشكۈن قىلغان چېدىرىنىڭ ئالدىغا بېرىپ: «دات پادىشاھى ئالەم! بىر نەۋكىرىڭ قېتىقىمنى ئىچىۋېلىپ پۇل تۆلىمىدى. مەن قېتىقچىلىق بىلەن بەش بالامنى باقىدىغان كەمبەغەل خوتۇن. . . . ! » دەپ پەريات كۆتۈرىدۇ. ياقۇپ بەگ پۇتۇن لەشكەرلىرىنى يىغدۇرۇپ:

— قېتىق ئىچكەن نەۋكەر قايسىڭ؟ — دېگەندە، پۇتۇن ئەسكەر زۇۋان سۇرمەيدۇ. ياقۇپ بەگ ھېلىقى قېتىقچى مومايغا:

— ھەي مەزلۇم! قېتىقىڭنى ئىچكەن ئەسكىرىمنى تونۇمسەن؟! — دەپ سورايدۇ. قېتىقچى بىر ئەسكەرنى كۆرسىتىدۇ. ياقۇپ بەگ ئۆز ئەسكىرىنىڭ پەريات ئېيتقىنىغا قارىماي قارىنىنى خەنجىرى بىلەن يارغاندا قان ئارىلاش قېتىقمۇ چاچراپ چىقىدۇ.

ھېلىقى قېتىق ئىچكەن يىگىت ئىسلام تەمبۇر بىلەن بىر مەھەللىلىك بولۇپ، بىر تاۋاق قېتىق ئۈچۈن قۇربان بولغانلىقىغا ئىنتايىن ئېچىنىدۇ. . . .

ياقۇپ بەگ سايرامدىن قوزغىلىپ، كۈچادىكى راشىدىن خانلىقىنى پەتھ قىلىش يولىغا مېڭىپ سايرامدىن قىزىل دېگەن ئۆتەڭگە كەلگىچە ئىسلام تەمبۇر مۇقاممۇ ئېيتمايلا ئىچىدە يىغلاپ ماڭىدۇ. قوشۇن كېچىدىمۇ نەۋكەرلەر ئاۋازسىز ھازىدار يۇرۇش قىلىۋاتقاندا ياقۇپ بەگ:

— ھەي ئىسلام، ئۇنۇڭ ئىچىڭگە چۈشۈپ كەتتىغۇ؟! ناۋا قىل! — دەيدۇ.

ئىسلام تەمبۇر ئىلاجسىز تەمبۇرنى مۇڭلۇق ئاۋازغا تەڭشەپ مۇقامنىڭ ئاخىرقى بىر كۇپلېتىغا تۆۋەندىكى بېيىتنى قوشۇپ:

. . . . . .

ئا! . . . هەي . . . خۇدايىما! ! !
ئاللىمىڭنى كەڭ ياراتتىڭ،
زامانىڭنى تار.
سەگلىرىڭنى بەگ ياراتتىڭ،
بەندىلىرىڭنى خار! . . .

دەپ ئېيتقىنى ئۇچۇن، ياقۇپ بەگ ئىسلام تەمبۇرنى ئۇردۇرۇپ، سۆكسۆك ئانقا مىندۇرۇپ سايرامدىن كۆچاغىچە ئېلىپ بېرىپ، نىمجان ئىسلام تەمبۇرنى كۆچادا تاشلاپ قويۇپ كورلىغا ماڭىدۇ. ياقۇپ بەگ كورلىدا زەھەر ئىچىپ ئۆلگەندىن كېيىن، ئىسلام تەمبۇر قاماقتىن چىقىپ كۆچا خەلقىنىڭ ياردىمىدا ئۆيلۇك - ئوچاقلىق بولىدۇ. كۆچادىكى مۇزىكانت مۇقامچىلار ئۇنى ئۆز گۇرۇپپىسىغا قوبۇل قىلىدۇ. ئىسلام تەمبۇر كۆچادا ئۆيلەنگەن ئايالىدىن ئىبراھىم قارى، ئەلانۇر خېنىم ئاتلىق ئىككى پەرزەنت كۆرىدۇ ۋە بۇ ئىككى بالىسىنىمۇ مۇقامچى، ئەلنەغمىچى قىلىپ تەربىيىلەيدۇ.

بۇ ئىككى پەرزەنتنى كېيىنكى ۋاقىتلاردا كۆسەن مۇقاملىرىنىڭ داڭدار مۇقامچىلىرى قاتارىدىن ئورۇن ئالىدۇ. ئەلانۇرخان كۆچادىكى دىلەيساخان، زەيتۇنەخان ئەلنەغمە، نىساخان جىلدىر (دۇتتارچى) قاتارلىق ئايال نەغمىچىلە قاتارىدا نام چىقىرىدۇ.

ئەلانۇر خېنىم ئاكىسى ئىبراھىم قارى بىلەن بىرلىشىپ ئاتىسى ئىسلام تەمبۇردىن ئۆگەنگەن «12 مۇقام» نى ئورۇنلاشتۇرۇشتا كۆسەن ئەلنەغمىلىرى ئاساسىدا تېخىمۇ يېقىملىق، تېخىمۇ شوخلۇققا تەرەققىي قىلدۇرغان. ئىبراھىم قارى كۆچادىكى بايىز ئاخۇن ساتار (باي قېيىرلىق)، كېيىنكى

ۋاقىتدا مەشھۇر سەنئەتكار ھاشىم ھاجىم گۇرۇپپىسىدا تۇرىدۇ، ئەلانۇر خېنىم، نىساخان دۇتتار، زەيتۇنەخان ئەلنەغمە قاتارلىق ئايال ئەلنەغمىچىلەر گۇرۇپپىلىرى كۆچا ۋاڭى مەھپۇز خوجا ئوردىسىغا بەنت قىلىۋېلىنغان بولۇپ، بۇ ئايال ئەلنەغمىچىلەرنى خەلقنىڭ توي - مەرىكىلىرىگە قاتناشتۇرمىغان. بۇ ئايال ئەلنەغمىچىلەر دۇپ بېگىنىڭ (مىڭ ئۆيلۇكنىڭ بېگى) قىز تويىغا بېرىپ نەغمە قىلغانلىقى ئۇچۇن مەھپۇز ۋاڭنىڭ كىچىك ئوغلى (كىچىك غوجام) بو ئوچ نەپەر ئايال ئەلنەغمىچىنى يالاڭغىداق ھالدا ساز چالدۇرۇپ شەھەر ئايلاندۇرۇپ، ئوردىغا ئاپىرىپ، ئات - ئېشەك ئېغىلىغا سولاپ: سەنلەر ئوردا نەغمىكەشلىرى تۇرۇپ، ئوردىنىڭ ئابرويىنى چۈشۈرۇپ دۇپ بېگىنىڭ قىز تويىدا نەغمە قىلغانلىقلىرىڭ ھايۋانغا نەغمە قىلغانلىقىڭ بىلەن ئوخشاش، --- دەپ بىر سوتكا تاماق بەرمەي، ھايۋانغا نەغمە قىلدۇرغان.

ئىسلام تەمبۇرنىڭ ئوغلى ئىبراھىم قارى ئۆلكە ئازادلىقىغا قەدەر مەشھۇر سەنئەتكار ھاشىم ھاجىم مۇزىكانتلار گۇرۇپپىسىدا «12 مۇقام» ئۆزلەشتۇرۇش ئىشىدا دادىسى ئىسلام تەمبۇرنىڭ مۇقامنى ئورۇنلاش ئۇسلۇبىنى ئۆگەنگەن. ئىبراھىم قارى 1951 - يىلى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىگە قوبۇل قىلىنىپ، «12 مۇقام» نىڭ بىرقانچە پارچىلىرىدىن ئۇسسۇللۇق ناخشىلارنى ئىشلەش - رەتلەش، سەھنىلەشتۇرۇش ئىشلىرىغا كۆرۈنەرلىك تۆھپىلەرنى قوشقان.

مەشھۇر ئەلنەغمىچى سېيىت ساتار

«12 مۇقام» داستان نەغمىلىرىنىڭ ئاتۇش نەزمىلىك

نەغمىلىرىنى ئىجرا قىلىشتا داڭقى چىققان سېيىت ساتار هاياتىدا «12 مۇقام» داستانچىلىقى، ئاتۇش ناخشىلىرىنىڭ ساتار تەمبۇر، راۋاپ قاتارلىق مۇزىكا ئەسۋابلىرى بىلەن ئورۇندىلىپ، خەلق ئىچىدە «سېيىت ساتار — سېيىت ئەلنەغمە» دېگەن نامى بىلەن مەشھۇر بولغان.

سېيىت ئەلنەغمە 1930- يىللىرىدىكى مەشھۇر مائارىپچى مەرىپەتپەرۋەر، كومپوزىتور ۋە شائىر مۇھەممەدئىلى تەۋپىق ئەپەندىم ئىجاد قىلغان ئوقۇغۇچىلار مارشى، خەلق داستانلىرى، ئاتۇش خەلق ناخشىلىرىنى ساتار، تەمبۇرلىرىغا تەڭكەش قىلىپ ئەل ئىچىگە تارقاتقان.

ئۇ يېگىتلىك قورامىغا يەتكەن چاغلاردا ئاتۇش خەلق ناخشىلىرىنىڭ ئالاھىدە شۇنىسى، پۇراق ئۆزگىچىلىكى، شوخلۇقى، كۆتۈرەڭگۈلۈكى . . . قاتارلىق ئالاھىدىلىكلىرىنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئورۇنداپ ئەلنىڭ دەردىگە دەرمان بولغان، بۇنداق ناخشا - داستانلىرىنى ئاتۇش خەلق مۇزىكا پەدىلىرىدە (مىلودىيىلىرىدە) ئورۇنداشتا ئالاھىدە خاراكتېرلىنەتتى.

ئۇ چوڭ سورۇنلاردا، مەشرەپ بەزمە، نورۇز ئايەملىرى، كەچكى ئولتۇرۇشلاردا «غېرىپ - سەنەم» ، «يۈسۈپ - زلىيخا» ، «پەرھات-شىرىن» ، «تاھىر - زۆھرە» ، «رابىئە - سەئىدىن» ، «سېيىت نوچى» . . . قاتارلىق خەلق داستانلىرىنى ئورۇنلاشتا دېھقان ئۇستىدە كىتابىنى ئېچىپ قويۇپ، كىتابقا قاراپ، ناخشا كەلگەن پېرىدە ساتار ياكى تەمبۇرى بىلەن ئاھاڭلىق ئورۇنلايتتى. مەشرەپ - يىغىن ئەھلى ئۇنىڭ سۆزۈك، مۇڭلۇق ئاھاڭىغا، جاراڭلىق مۇزىكىسىغا مەھلىيا ئىدى.

سېيىت ئەلنەغمىنى يۇرت - يۇرتلاردىن كىشىلەر تەكلىپ

قىلىپ نۆۋەت ساقلايتتى. ئايەم (تۇنەك) كېچىلىرى ئۇي - ئۆيلەردىكى تۇنەكچىلەرگە داستان ئېيتىپ بېرەتتى، ئادەتتە بىر داستانىنى ئىككى سائەتتە تاماملاپ بولاتتى.

ئۇنىڭ «لەيلىگۈل» دېگەن ناخشىسىنى 1955- يىلى جۇڭگو شىنجاڭ سەنئەت ۋەكىللەر ئۆمىكى تەركىبىدىكى پاتەم قۇربان ئورۇنلىغاندا، سابىق سوۋېت ئۆزبېك شائىرى غولام غوپۇر قاتارلىق پۇتۇن تاماشىبىنلار ئورنىدىن تۇرۇپ باركاللا ئېيتىشقان ۋە ئىنتايىن تەسىرلەنگەن. سېيىت ئەلنەغمە 1952- يىلى قەشقەردە ئۆتكۈزۈلگەن خەلق سەنئەتچىلىرى كۆرىكىدە ئاقسۇ سەنئەت ئۆمىكى ئۇنىڭ «دوست خېنىم» ، «روزىلەم» ، «مىراجىخان جېنىم بالام» «يادوست» . . . قاتارلىق تارىخىي ۋەقەلىك ناخشىلىرىنى «ئاتۇش قىزلار ئۇسسۇلى» دېگەن نام بىلەن سەھنىلەشتۈرگەن. كېيىن 1954- يىلى 2- قېتىم خەلق سەنئەتچىلىرى - سەنئەت كۆرىكى قەشقەردە ئۆتكۈزۈلگەندە سېيىت ئەلنەغمە ئۆزىنىڭ 79 ياشقا كىرگەنلىكىنى ئېيتىپ بەرگەن.

شۇ چاغدا ئۇ روزىخان ئەخمەدى، ئايشەم ئابدىرېھىم، ئازادەم روزى. . . قاتارلىق ناخشچىلارغا بىرنەچچە ئاتۇش ناخشىلىرىنى ئۆگەتكەن ئىدى.

سېيىت ئەلنەغمە 1875- يىلى ئاتۇش ئازاقتا دۇنياغا كېلىپ، 1954- يىلى 79 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتتى.

ئۇنىڭ بىزگىچە قالدۇرۇپ كەتكەن ئاتۇش پۇراق مۇزىكا، ناخشا - داستان، قوشاق سەنئىتى سوتسىيالىستىك ئۇلۇغ دەۋرىمىزدە هاياتىي كۈچىنى داۋاملىق جارى قىلدۇرماقتا.

داڭلىق ئۇسسۇل ئەربابى، رېژىسسور ھەمراخانىمنىڭ سەھنىدىكى 60 يىللىق ھاياتى

ھەمراخانىم 1922- يىلى قەشقەر پەيزىۋاتلىق روزى ئاخۇن ياغاچچى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. روزى ئاخۇن ئۇستام 1911- يىللىرى قەشقەردىن توقماق (پىشكەنت) تەۋەسىگىچە سەمتاناپ تۆۋرۈكى ئورنۇتۇش ئىشى بىلەن پىشكەنتكە بېرىپ تۇرۇپ قالغان جۇڭگو پۇقراسى بولۇپ، ئۇ قىزى ھەمراخانىمنى 10 ياشقىچە پىشكەنت يېڭى مائارىپ باشلانغۇچ مەكتىپىدە ئوقۇتىدۇ. ھەمراخانىم مەكتەپتە بالىلار سەنئەت كۇرژىكىگە قاتنىشىپ، بالا ئۇسسۇلچى بولۇپ كۆزگە كۆرۈنىدۇ.

ھەمراخانىم 1933- يىلى ۋەتەنگە قايتىپ ئائىلىسى بىلەن غۇلجا شەھىرىدە ماكانلىشىدۇ ۋە ئۆزبېك مەكتىپىگە قوبۇل قىلىنىپ، مەكتەپتە ئوقۇشتىن سىرتقى سەنئەت كۇرژىكىدە، كېيىنچە ئۆزبېك ئۇيۇشمىسى سەنئەت ئۆمىكىدە، ئىشتىن سىرتقى پائالىيەتلەردە ئۇسسۇل، لەپەر نومۇرلىرىنى پۇختا ئىگىلەپ كۆزگە كۆرۈنىدۇ. كېيىن رەسمىي سەنئەت ئۆمىكىگە قوبۇل قىلىنىدۇ. ئۇ غۇلجىدىكى سەنئەت ئورۇنلىرىدا ئۇسسۇلچى، لەپەرچى ئارتىسلىق قىلىپ، 1944- يىلى ئۆكتەبىردە ئانا ماكانى پەيزىۋات ناھىيىسىگە كۆچۈپ كېلىپ، ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكىگە قاتنىشىپ، ئۇسسۇل رېژىسسورلۇقى، ئۇسسۇلچىلىق كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىپ، ئۇسسۇلدىكى ماھارىتى بىلەن قەشقەر رايونى بۇيىچە داڭق چىقىرىدۇ.

1947- يىلى قەشقەر ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىگە يۆتكىلىپ، 1953- يىلىغىچە ئۆمەكنىڭ ئۇسسۇلچىسى ھەم

ئۇسسۇل ئىجادىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىپ، ئۆزبېك تەنەۋەر ئۇسسۇل مۇزىكىسىدىن پايدىلىنىپ «ئايالار ھۆرلىكى»، «ئەمگەك ئۇسسۇلى»، «بوستان ئۇسسۇلى»، «ئاتۇش ئۇسسۇلى»، «ئوشاق مۇقام مەرغۇلىغا ئۇسسۇل» قاتارلىق ئۇسسۇللارنى رەتلەپ قىلىپلاشتۇرىدۇ. لەپەرلەردىن «باھار كەلدى»، «سۇ بويىدا» قاتارلىق نومۇرلارنى سەھنىلەشتۈرىدۇ. «غېرىپ - سەنەم» تىياتىرىدا سەنەمنىڭ رولىنى ئوينىغان ھەم كېنىزەكلەر ئۇسسۇلىغا رېژىسسورلۇق قىلىدۇ.

«تاھىر - زۆھرە» ئوپېراسىدا موڭغۇل پادىشاھ قىزىنىڭ رولىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئورۇنلايدۇ. كېنىزەكلەر ئۇسسۇلىنى ئۆگىتىدۇ. باش رولدىكى زۆھرەنىڭ ئوبرازى ۋە ھەرىكەتلىرىگە رېژىسسورلۇق قىلىدۇ. «ئارشىن مال ئالان» ئوپېراسىدا باش رولچى گۈلچېھرىنىڭ رولىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئورۇنلايدۇ.

ھەمراخانىم ئۇسسۇل سەنئىتىدىلا جاپالىق ئەمگەك سىڭدۈرۈپلا قالماي، يەنە بىر سەھنە ئەسەرلىرىنى سەھنىلەشتۈرۈش ئىشلىرىدىمۇ بىر ئۆمۈر ئەمگەك سىڭدۈرگەن.

ھەمراخانىم 1953- يىلى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ناخشا - ئۇسسۇل ئانسامبلىغا يۆتكەلگەندىن كېيىن، «تەنەۋەر»، «ئاتۇشچە ئۇسسۇل»، «ئايالار ھۆرلىكى»، «بوستان»، «يالغۇز ئۇسسۇل»، «سۇ بويىدا»، «كەشتىچى قىز ئۇسسۇلى»، «ئىستانوكچى قىزلار»، «كۆمۈر كانچىلار ئۇسسۇلى»، «توقۇمچى قىزلار ئۇسسۇلى»، «ئاتۇش يالغۇز كىشىلىك ئۇسسۇلى» (بۇ ئۇسسۇلنى سائادەت ئوينىغان)، «ئەمگەك ئۇسسۇلى» (كوللېكتىپ)، «ئالما ئۈزۈش ئۇسسۇلى»، «گۈل تاللاش ئۇسسۇلى» قاتارلىق ئۇسسۇللارنى ئىجاد قىلىدۇ، رەتلەيدۇ ۋە رېژىسسورلۇق قىلىدۇ.

1953- يىلى 8- ئايدا يۇقىرىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە چاۋشيەن خەلقىدىن ھال سوراش ئۈيۈن قويۇش ئۆمىكى تەركىبىدە چاۋشيەن ئالدىنقى سېپىگە بېرىپ ئۈيۈن قويۇشقا قاتنىشىدۇ. ئۇ چاۋشيەن فرونتلىرىدا يېرىم يىل ئۈيۈن قويۇپ 1954- يىلى 2- ئايدا غەلىبىلىك ۋەتەنگە قايتىپ كېلىدۇ. 1958- يىلىغىچە ئۆمەكنىڭ بەدىئىي سەنئەت - ئۇسسۇل ئىجادىيىتى خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. ئۇرۇمچىدىكى زاۋۇت، كارخانىلاردىكى ئىشتىن سىرتقى سەنئەت گۇرۇپپىلىرىدىكى ھەۋەسكارلارغا يېتەكچىلىك قىلىدۇ. 1955- يىلى ئۆكتەبىر تراكتور زاۋۇتىدىكى سەنئەت گۇرۇپپىسىغا يېتەكچىلىك قىلىپ، بېيجىڭدا ئۆتكۈزۈلگەن ئىشچىلار ئىشتىن سىرتقى سەنئەت گۇرۇپپىسىغا 20 نەپەر سەنئەتچىنى تەييارلاپ، كۆرەكتە 2- دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشىپ غەلىبە بىلەن قايتىپ كېلىدۇ.

1958- يىلى سېنتەبىردە مەدەنىيەت نازارىتى ھەمراخانىمنى قۇمۇل ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىگە رېژىسسورلىققا ئەۋەتىدۇ. ھەمرا خانىم قۇمۇلغا بارغاندىن كېيىن، يەرلىك رەھبەرلىكىنىڭ تەستىقى بىلەن 10 نەپەر ياش ئۆسمۈرنى ئوتتۇرا مەكتەپلەردىن تاللاپ، 1959- يىلى 2- ئايدا قۇمۇل ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىنى يېڭىدىن قۇرۇپ چىقىدۇ. قۇمۇل خەلقىنىڭ ئەنئەنىۋى سەنئەت ئالاھىدىلىكى، ئۆزىگە خاسلىقىغا ئاساسەن ئۇسسۇل ئىجادىيىتى، ئۇسسۇللارنى رەتلەش، ئۆزگەرتىش بىلەن شۇغۇللىنىدۇ ھەمدە خەلق مەشرەپلىرىنى قىزىپ بۇگۈنمىز ئۈچۈن خىزمەت قىلىش يولىدا ھارماي مېھنەت قىلىدۇ.

ھەمرا خانىم ھازىر دەم ئېلىشقا چىققان بولسىمۇ، 70 نەچچە يىل ئۇسسۇل سەنئىتى بىلەن شۇغۇللىنىپ چېنىققاچقا،

تېنى ساغلام، روھى جۇشقۇن، خاتىرجەم ياشىماقتا. ئۇ قىزى تامارانىمۇ (شىنجاڭ ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكىنىڭ ئۇسسۇلچىسى) ياخشى تەربىيىلەنگەنلىكتىن، ئۇمۇ ئۇسسۇل كەسپى رېژىسسورلۇقى بىلەن، شۇنداقلا ياش ئۇسسۇلچىلارنى تەربىيىلەش بىلەن شۇغۇللانماقتا.

ھەمرا خانىم ئۇسسۇل ئىلمى توغرىسىدا مۇنداق دەيدۇ: — ئۇسسۇل تىلى بىلەن بىرەر ۋەقەلىكنى (ھېكايەتنى) ئۇسسۇلدا ئىنكاس قىلىپ لەززەتلەنگىدەك ھالەتكە يەتكۈچە، ئۇنىڭغا كۆپ ئېنېرگىيە، ئەقىل، پاراسەت كۈچى سەرپ قىلىنىدۇ. ئالدى بىلەن بىر ئۇسسۇلنىڭ ھېكايىسى، مەزمۇنى، مۇزىكا بىرلىكى، مۇزىكا بىلەن ئۇسسۇل تىلى، ئۇسسۇل تىلى بىلەن مۇزىكا تىلى بايان قىلالايدىغان ھالەتكە يەتكۈچە ئاز بولمىغان ئېنېرگىيە سەرپ قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. ھەمراخانىم بۇ ئىدىيىنى ھەر بىر يېڭى ئۇسسۇل نومۇرلىرىغا سىڭدۈرگەن.

ھەمرا خانىمنىڭ «ئاياللار ھۆرلىكى» دە ئاياللار ئەرلەر بىلەن ئىجتىمائىي ھوقۇقتا باراۋەر بولۇشى كېرەك. كىشىلىك تۇرمۇشتا ئاياللارنىڭمۇ ئورنى بولۇشى كېرەك» دېگەن ئىدىيىنى ئالغا سۈرگەن.

ئۇسسۇل پەرىسى نۇرنىسا ئىسمايىل

مەملىكىتىمىزدە «ئۇسسۇل پەرىسى» دەپ داڭقى چىققان مەملىكەتلىك 2- دەرىجىلىك ئالىي ئۇسسۇل سەنئەتكارى نۇرنىسا ئىسمايىل قىزى 1939- يىلى ئاتۇش قايراق يېزىسىدا دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇ ئاتۇشتا باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇغان دەۋرلەردە (8 يېشىدا) مەكتەپ ساۋاقداشلار سەنئەت

كۆرژىكىدە ئۇسسۇل ھەۋەسكارى ئىدى.

ئۇ 1953- يىلى غەربىي شىمال سەنئەت ئىنىستىتۇتىغا ئوقۇشقا تاللىنىپ، مەشھۇر ئۇسسۇل پېشۋاسى قەمبەرخانىم قاتارلىق پروفېسسورلار تەربىيىسىدە 3 يىل ئوقۇپ ئۇسسۇل ئەمەلىي ماھارىتى ۋە ئۇسسۇل نەزەرىيە بىلىم، ماھارەت ۋە مەشىق ئاساسلىرىنى ئىگىلەپ، 1955- يىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ناخشا - ئۇسسۇل سەنئەت ئۆمىكىگە قوبۇل قىلىنغان.

ئۇ چاغلاردا ئۇسسۇل ئىجادىيىتى، ئۇسسۇل تەتقىقاتى ھەم ئۇسسۇل ئاساسى بولغان مەشىق، بەدەن مۇسكۇل پائالىيەتلىرى يوق ئىدى.

ئۇسسۇل كەسپى نەزەرىيە بىلىمى، ماھارەت جەھەتلەردە تەربىيىلەنگەن نۇرنىسا ئىسمايىل يېڭىچە قىياپەت ھەم ئىلمىي ئاساستا ئۇسسۇل ماھارىتى كۆرسىتىپ، كەڭ تاماشىبىنلارنىڭ قەلبىنى لەرزىگە كەلتۈرىدىغان نەپىس خەلق ئۇسسۇلىنى دۇنيا بالىت ئۇسسۇلى بىلەن مۇڭاپىق بىرلەشتۈرۈپ، قويۇق تۇرمۇش پۇرىقى سىڭدۈرۈپ، تېخنىمۇ يارقىن، لېرىك، جەلپكارلىققا كۆتۈرۈپ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۇسسۇل سەنئىتىنى مەملىكىتىمىز ۋە دۇنياغا يۇزلەندۈرۈشتە بىر ئۇلۇش ئەمگەك سىڭدۈرگەن.

نۇرنىسا ئىسمايىلنىڭ تەشەببۇسى بىلەن شىنجاڭ ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكىدە ئۇسسۇل تەتقىقاتى، ئۇسسۇل ئىجادىيىتى، ئۇسسۇل مەشىقى، رېژىسسورلۇق قاتارلىق ئىلمىي گۇرۇپپا، ئىشخانا قۇرۇلغان.

نۇرنىسا ئىسمايىل ھاجى راخمان بىلەن بىرلىشىپ يىپەك يولى دىيارىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان — «ئەتلەسچى قىزلار ئۇسسۇلى»، «ئوقۇتقۇچىغا گۇل تەقدىم

قىلىش ئۇسسۇلى»، «ستودېنتلارنىڭ تاغقا سايا ھېتىي»، «باغۋەن قىزلار ئۇسسۇلى» غا بالىت ئۇسسۇلى بىلەن مىللىي ئۇسسۇلنى بىرلەشتۈرۈشتە يېڭىلىق يارىتقان. ئۇ يەنە «پوچتالىيونچى قىز»، «قىز ئارزۇسى»، «ئىلاجىم قانچە؟» قاتارلىق ئۇسسۇللارنى ئىجاد قىلىپ، زامانىمىز قىزلىرىنىڭ ئىجتىمائىي ئورنىنى ئۇسسۇل سەنئىتى ئارقىلىق تونۇشتۇرغان، مەدھىيىلىگەن.

نۇرنىسا ئىسمايىل مەكتەپتە ئالغان بىلىملىرىنى كەسپىي خىزمەت تەجرىبىلىرى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ «ئۇسسۇل ئىجادىيىتى»، «ئۇسسۇل تەپەككۇرى»، «ئۇسسۇل مەنبەسى ئەمگەكچى خەلق»، «ئۇسسۇل تۇرمۇشتىن كېلىدۇ»، «مۇزىكا ئىلمى، رېتىم، ئۇدار، تېما... قاتارلىقلار بىلەن ئۇسسۇلنىڭ مۇناسىۋىتى»، «ئۇسسۇل تىلى»... قاتارلىق تېمىلاردا لېكسىيە سۆزلەپ ۋە مۇزاكىرە ئۇيۇشتۇرۇپ، ئۇسسۇل ئارقىلىق ئاممىا بىلەن ئىچقويۇن، تاشقىيۇن بولغان. بۇنىڭ بىلەن ئۆمەكتە بىرنەچچە ئۇسسۇل ئىجادچىلىرى بارلىققا كەلگەن. نۇرنىسا ئىسمايىل ھاجى راخمان ئىجاد قىلغان «تارىم قىزى» (دولان ئۇسسۇلى)، «رومال ئۇسسۇلى»، «جانان چېنىدە بېيجىڭ چېيى»، «قىزىل گۇل ئۇسسۇلى» قاتارلىقلارنى كامالەتكە يەتكۈزۈپ ئوينىغان. نۇرنىسا ئىسمايىل «گۇل ئۇسسۇلى» نى ئىچكىرى ئۆلكىلەردە ئويناپ كەڭ ئاممىنىڭ ھۆرمەت - ئالقىشىغا سازاۋەر بولغان.

«قىزىل گۇل ئۇسسۇلى» باش رولىدىكى نۇرنىسا ئىسمايىلنىڭ سەھنىدىكى ئۇسسۇل ئويناۋاتقان ئوبرازى قاشتېشى تاراشچىلىرى تەرىپىدىن خوتەن قاش تېشىغا تاراشلىنىپ دۆلەت ئىچى ۋە چەت ئەللەرگىچە تارالغان (قىممەت باھادا سېتىل-

غان) ، «ئۇيغۇر ئۇسسۇل ھەيكىلى مۇزېيى» لىرىدە قويۇلغان.

نۇرنىسا ئىسمايىلنىڭ ئىچكىرىدە ئويناغان «توز ئۇسسۇلى» نى كۆرگەن گوۋۇيۈەننىڭ مۇئاۋىن زۇڭلىسى، خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ باش سەنمۇجاڭى مەرھۇم لورۇيچىڭ نۇرنىسانىڭ قولىنى چىڭ سىقىپ: — بۇ ئۇسسۇلنى نېپال قىزلىرىدىنمۇ ياخشى ئويناپكىز. . . . رەھمەت سىزگە «نېپال قىزى» — دېگەن.

نۇرنىسا ئىسمايىل شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى ۋىلايەت، ناھىيە، زاۋۇت، كان، يېزا - بازار كارخانىلىرىنىڭ دۆلەت ئىگىلىكى ۋە ئىشتىن سىرتقى سەنئەت ئورۇنلىرىغا بېرىپ، ئۇلارنىڭ سەنئەت ئىشلىرىغا يېتەكچىلىك قىلىش، ئىجاد قىلىش ئىشلىرىنى قىزغىن ئىشلەپ ئۇلارنىڭ ئالقىش ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولغان.

نۇرنىسا ئىسمايىل ئۇسسۇل سەنئىتىدە سەھنە سەنئىتى بىلەنلا چەكلىنىپ قالماي، شىنجاڭدا ئىشلەنگەن كىنو ئېكرانلىرىدىكى يارقىن ئوبرازلىرى بىلەنمۇ خەلققە تونۇلغان. «غېرىپ - سەنەم» كىنوسىدا غېرىبنىڭ ئانىسى، «يايلاقتىكى بۇركۇت» كىنوسىدا ئاساسىي قەھرىمان ئاننىڭ رولىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئوينىغان. نۇرنىسا ئىسمايىل ھازىر پېنسىيىگە چىققان بولسىمۇ، كەسپداشلىرىغا ئۇسسۇل توغرىسىدا يەنىلا تەكلىپ ۋە پىكىر بېرىپ تۇرماقتا.

ئۇيغۇر ئۇسسۇل مۇتەخەسسىسى ھاجى راخمان

ئاتاقلىق ئۇيغۇر ئۇسسۇل ماھىرى، ئۇسسۇل ئىجادچىسى، ئۇسسۇل رېژىسسورى ھاجى راخمان 1930- يىلى ئاتۇشنىڭ ئۇستۇن ئاتۇش يېزىسى يولچىلار كەنتىدە دېھقان ئائىلىسىدە

دۇنياغا كەلگەن. ھاجى راخمان كىچىكىدىن باشلاپلا خەلقنىڭ باي، رەڭدار، نەپىس ئۇسسۇل سەنئىتىگە ئىشتىياق باغلاپ ئاتۇش ئۇسسۇللىرىنىڭ ئۆزگىچە ئالاھىدىلىكىگە ئىگە بولغان «مەرخانە مەشرەپى» ۋە يەرلىك ئائىلە مەشرەپلىرى، توي - تۆكۈن، بەزمىلەردىكى ئۇسسۇللارغا ھەۋەس - ئىشتىياق باغلىغان.

ئۇ خەلقنىڭ قىممەتلىك روھى بايلىقى بولغان ئۇسسۇلدىكى ئۆزگىچىلىكى، نەپىس، مەردانە، شوخلىقى، سالماقلىقى. . . ۋە لېرىك شەكلىنى ئالغان لېگەن ئۇسسۇلى، سىنچاي ئۇسسۇلى قاتارلىق يوقىلىش گىردابىغا بېرىپ قالغان ئۇسسۇللارنى ھازىرقى زامان سەھنىسىگە يېڭى تۈس كىرگۈزۈپ ئومۇملاشتۇردى.

ھاجى راخمان ئۇسسۇل ئويناغاندا بېشىدا پىرقىراۋاتقان چىنە لېگەن گويا ناۋاينىڭ بېشىدىكى تەۋەڭدەك لەپەڭشىپ پىرقىراپ، گاھ گەدەنگە، مۇرىگە ۋە بەلگە ئايلىنىپ چۈشۈپ، قايتا يەنە بېشىغا چىقاتتى. ئۇ پىلدىرلىغۇچتەك پىرقىراپ، چاقپەلەكتەك ئايلىنىپ لېگەننى بېشىدا توختاتماندا كۆرمىگىلى تاماشىبىنلار ئۇنىڭ ماھارىتىگە ئاپىرىن ئوقۇپ ئالقىشلار ياغدۇراتتى.

ھاجى راخمان 1948- يىللىرى قەشقەر ۋىلايەتلىك دارىلمۇئەللىمىنده ئوقۇۋاتقان چاغلىرىدا مەكتەپنىڭ سەنئەت كۆرۈنكىدا ئالاھىدە كۆزگە كۆرۈنگەن ئۇسسۇلچى ئىدى.

ئۇ قەشقەر ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكى ۋە سوۋېت گىراژدانلار جەمئىيىتىنىڭ سەنئەت كېچىلىكلىرىنى كۆرۈپ، ئۇسسۇل سەنئىتىگە بولغان ئىشتىياقى تېخىمۇ كۈچىيىدۇ. تاشپولات قاتارلىقلارنىڭ ۋە قاسىم ئاخۇن مۇقامشۇناسنىڭ

ئۇسسۇللىرىنى ئۆزلەشتۈرىدۇ.

ئازادلىقتىن كېيىن 1952- يىلى ئاپرىل، ماي ئايلىرىدا سابىق جەنۇبىي شىنجاڭ پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە تەرىپىدىن ئۇيۇشتۇرۇلغان تۆت ۋىلايەت سەنئەت ئۆمىكى قەشقەر سوۋېت گىرازدانلىرى سەنئەت ئۆمەكلىرى ۋە خەلق سەنئەتكارلىرى بولۇپ 500 دەك سەنئەتچى قاتناشقان، شىنجاڭ بويىچە تۇنجى سەنئەت مۇسابىقە ئويۇنىغا قاتناشقان ھاجى راخمان ئۇسسۇل سەنئىتىنىڭ ئىدىئولوگىيە ساھەسىدىكى پەن ئىكەنلىكىنى چۈشىنىدۇ.

بولۇپمۇ رەئىس ماۋزېدۇڭنىڭ 1942 - يىل سەنئەت توغرىسىدا يەنئەندە سۆزلىگەن «يەنئەن نۇتقى» نى ئۆگىنىش مۇزاكىرىلىرىدىن ئىلھام ئېلىپ، ئۇسسۇل سەنئىتىنىڭ ئىستىقبالىغا بولغان ئاڭ - ئىدىرىكى پەيدا بولىدۇ. شۇ چاغدا ھاجى راخمان ئۆلكىلىك سەنئەت ئۆمىكىگە قەشقەردىلا قوبۇل قىلىنىدۇ.

ھاجى راخمان 1952- يىلىدىن 1982- يىلىغىچە ئاپتونوم رايونلۇق ناخشا - ئۇسسۇل سەنئەت ئۆمىكىدە ئۇسسۇل ئىجادىيىتى ۋە رېژىسسورلۇق تېخنىكىسىنى يېتىشتۇردى. ئۇ ئىجادىي ئەمگىكى ئارقىلىق ئۇيغۇر خەلقىنىڭ كلاسسىك ئۇسسۇللىرىنىلا راۋاجلاندۇرۇپ قالماي، ھەرقايسى مىللەت خەلقلىرىنىڭمۇ ئۇسسۇلىدىكى ئالاھىدىلىكىنى ئېپادىلەش ئۇسلۇبىنى، رايونلار بويىچە يەرلىك خەلق ئۇسسۇلىنى ئۆزىدە مۇجەسسەملەشتۇرۇپ ئۇسسۇل سەنئىتى ئارقىلىق خەلق ئېڭىنىڭ ئالاھىدىلىكى، بەدىئىي ئۆرپ ئالاھىدىلىكى، قەيسىرانە پەزىلىتىنى ئۆز ئىجادىيىتىنىڭ تېمىسى قىلىپ، نەپىس، يېڭىگىل بەدەن ھەرىكىتى ئارقىلىق ئوبرازلاشتۇرۇپ ئۇسسۇل تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرگەن.

لايىق ئۆزىگە خاس شەكىل، قويۇق مىللىي ئۇسلۇب، نەپىس ئۇسسۇللارنى ئىجاد قىلىپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ پۈتۈن مەملىكىتىمىزگە ۋە دۇنياغا تونۇتتى.

ئۇ شىنجاڭنىڭ تىلىنى ياردىغان باغ مېۋىلىرىدىن ئۇزۇمنى ئۇسسۇل ئارقىلىق ئېپادە قىلىدىغان «ئۇزۇمچىلىك» ئۇسسۇلىنى ئىجاد قىلىپ ئەمگەكچى قىز - ئايالىرىمىزنىڭ بەدىئىي ئوبرازىنى يارىتقان. «ئۇزۇمچىلىك ئۇسسۇلى» 7 - قېتىملىق دۇنيا ياشلىرى فېستىۋالىدا ئالتۇن مېدالغا ئېرىشىپ ۋەتىنىمىزگە شان - شەرەپ كەلتۈردى. شۇنداقلا «قوغۇنچى قىز ئۇسسۇلى» 6 - قېتىملىق دۇنيا ياشلىرى فېستىۋالىدا كۈمۈش مېدالغا ئېرىشتى.

ھاجى راخمان مەركىزىي ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكىگە تەكلىپ قىلىنىپ (1957- يىلى) بىر يىل ئىشلەش جەريانىدا مەملىكىتىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقلىرىنىڭ ئۇسسۇل جەۋھەرلىرى بىلەن تونۇشۇپ، ئۇسسۇل ئىجادىيىتىنىڭ ئالاھىدە ئۇسلۇبى، شەكىل ئارقىلىق ئوبراز يارىتىشتەك ئىلمىي ئاساسىنى تولۇقلىدى. نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتتى. ئۇنىڭ ئىجادىيىتىنىڭ تېما دائىرىسىنىڭ كەڭلىكى، شەكلىنىڭ خىلمۇ خىللىقى، ھېسسىياتقا بايلىقى، ئۇسسۇل ئوبرازىنىڭ يارقىنلىقى، نەپىس ھەرىكەت شەكلىدىكى تەبەسسۇم، خۇشچىراي، ئوچۇق - يورۇقلۇقى ئۇنىڭ ئۇسسۇل ئىجادىيىتىدىكى يېتەكچى ئىدىيە ئىدى. ھاجى راخمانىنىڭ ئىجادىي ئۇسسۇللىرى «قوغۇنچىلىق ئۇسسۇلى»، «ئۇزۇمچىلىك ئۇسسۇلى»، «قىزىل گۈل ئۇسسۇلى»، «جانان چېنىدە بېيجىڭ چېيى»، «ماۋجۇشىغا دوپپا تەقدىم قىلىش»، «چۆلدە ئېچىلغان كۈمۈش گۈللەر» (پاختىچىلىق)، «پاختىكار

قىزلار» ، «پىلىچى قىز» ، «تارىم دولقۇنلىرى» ، «شامال ئاغزىدىن ئاشلىق ئېلىش» ، «تىيانشانغا باھار كەلدى» ، «شىنجاڭ ياخشى» ، «تەنتەنە» ، «دولان سەنىمى» ، «مېنىڭ راۋابىم» ، «لەيلىگۈل» (ئۇسسۇل ئوپېراسىنىڭ ئۇسسۇل رېژىسسورلىقى) ، 12 مۇقامدىن «تەزە مەرغۇلىغا ئۇسسۇل» . . . قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

ھاجى راخمان ئۇسسۇل مەشقى ئۈچۈن ئادەم بەدىنىنىڭ چوڭ 12 ھەرىكىتى، ھەربىر ھەرىكەتنىڭ مەركىزى 4 دىن ئوشۇق شۆبە ھەرىكەت (ئاساسىي مەشىق) قىلىش ئۇدارلىق ھەرىكەت مەشقىنى ئومۇملاشتۇرغان. ئۇيغۇر ئۇسسۇلىنىڭ ئەڭ نازۇك ئىستېتىك قىممىتىنى نامايان قىلىدىغان بەدەن ھەرىكەتلىرىنى تۇزۇپ چىقىپ 30 يىل ئىچىدە 200 دىن ئارتۇق ئۇسسۇل سەنئەتكارنى يېتىشتۇرۇپ چىققان.

1982- يىلى 5- ئاينىڭ 20- كۈنى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ناخشا ـ ئۇسسۇل ئۆمىكىنىڭ چەت ئەلگە چىقىپ ئويۇن قويۇش ئۆمىكى پايتەخت مىللەتلەر كۇلۇبىدا بېيجىڭ تاماشىبىنلىرىغا «دوكلات ئويۇنى» قويۇپ، ھاجى راخمان «لىگەن ئۇسسۇلى» نى ئوينىاۋېتىپ قۇيۇندەك پىرقىراۋاتقاندا تۇيۇقسىز يۇرەك كېسىلى قوزغىلىپ ئالەمدىن ئۆتتى.

مەرھۇم سەھنە ھاياتىنى لىگەن ئۇسسۇلى بىلەن باشلاپ، ھاياتىنى لىگەن ئۇسسۇلى بىلەن ئاخىرلاشتۇردى. ئۇ بىز بىلەن مەڭگۈلۈك ۋىدالاشقان بولسىمۇ، ئۇنىڭ شاگىرتلىرى ئىز بېسىپ ئالغا ئىلگىرىلىمەكتە.

ئاپتورى: شىنجاڭ ناخشا ـ ئۇسسۇل ئۆمىكىدىن

بۇگۈنكى زامان قەشقەر تىياترى ۋە دراماتورگلىرى توغرىسىدا

ئابدۇۋاھىت توختى (ۋاھىدى)

بۇگۈنكى زامان قەشقەر تىياترى ۋە ئۇنىڭ تالانتلىق دراماتورگلىرى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىياترى تارىخىدا ئالاھىدە مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ ۋە تۇتۇپ كەلمەكتە. 20- ئەسىرنىڭ 50- يىللىرىدا قەشقەر تىياتىر سەنئىتى كۆپىنچە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئۆزبېكىستان، ئەزەربەيجان، قازاقىستان قاتارلىق جايلاردا يېزىلىپ سەھنىلەشتۇرۇلگەن ئۇيغۇرچە، ئۆزبېكچە ۋە ئەزەربەيجان، تاتار تىلىدىكى «شايى سۇزەنە» ، «ئانارخان» ، «ئارشىن مال ئالان» ، «غېرىپ ـ سەنەم» قاتارلىق دراملارنى ئىجادىي ئورۇنلاپ، مەرھۇم ئەمەت ئۆمەر، مەرھۇم كامال ۋە پىشقەدەم دراما ئارتىستلىرىدىن مەمتىمىن نورۇز، يولۋاسخان، ئابدۇقادىرھاجى، ئابلىز ھاجى، سەپەر ھۆسەيىن، ئۆمەر ھۆسەيىن، ئابلىز ئايۇپ. . . قا ئوخشاش تالانت ئىگىلىرى يېتىشىپ چىقىپ، قەشقەر ۋە شىنجاڭ دراما سەھنە تەرەققىياتىغا زور تۆھپە قوشتى. 60- يىللارنىڭ باشلىرىدا، دراماتورگ زۇنۇن قادىرنىڭ «غۇنچەم» دراممىسى ناھايىتى ياخشى ئوينالغاندى. قەشقەر تاماشىبىنلىرى غۇنچەم، نۇرۇم قاتارلىق پىرسۇناژلار ئوبرازىنى سەھنىدە قانچە ـ قانچە قېتىم كۆرسىمۇ قانمىغاندى.

60- يىللار قىيىنچىلىق ۋە مالىمان يىللار ئىدى، كۈرەشنىڭ مۇھىم نۇقتىسى - خۇسۇسىيلىققا قارشى كۈرەش قىلىش، شيوجىڭجۇيىغا قارشى تۇرۇش، ئۈچ قىزىلبايراق تەربىيىسى، سوتسىيالستىك تەربىيە، كاپىتالىزىم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدارلارنىڭ ئەدىپىنى بېرىش بولۇپ، تىياتىر سەنئىتىگە تازا ئېتىبار بېرىلمىگەن ئىدى. شۇنداقتىمۇ 60- يىللارنىڭ باشلىرىدا خەنزۇچىدىن ئۇيغۇرچىغا ئۆزلەشتۈرۈپ سەھنىلەشتۈرۈلگەن «تىمتاس ئەمەس بۇ ماكان» درامىسى ئوينالغان. شۇنداقلا قەشقەر دارىلمۇئەللىمىننىڭ ئىقتىدارلىق ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچىلىرى «شىنجاڭ تۈرمىلىرىدىكى كۈرەش خاتىرىسى» درامىسىنى سەھنىلەشتۈرۈپ، ھېيتگاھ خەلق كۇلۇبىدا ياخشى ئويناپ، قەشقەر تاماشىبىنلىرىنىڭ ئالقىشىغا سازاۋەر بۇلغان.

پارتىيە مەركىزى كومىتېتى 11- نۆۋەتلىك 3- ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، پارتىيە مىللىي سىياسىتىنىڭ پارلاق نۇرىدا قەشقەر تىياتىر سەنئىتى يېڭىۋاشتىن پەرۋاز قىلىشقا باشلىدى. ئاتاقلىق دراماتورگ مۇھەممەتئېلى زۇنۇن قەشقەر ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىگە يۆتكىلىپ كېلىپلا (1980- يىلى فېۋرالدا) تۇنجى قېتىم 6 كۆرۈنۈشلۈك ناخشا - مۇزىكىلىق دراما «مەسلىھەت چېيى» نى يازدى ۋە سەھنىلەشتۈردى. تىياتىرنىڭ قەدرى ئۆتۈلگەن سەنئەتخۇمار قەشقەر خەلقى بەس - بەس بىلەن كۆرۈشكە باشلىدى. «مەسلىھەت چېيى» نىڭ داڭقىسىنى ئاڭلىغان قېرىنداش ناھىيە، ۋىلايەتلەردىن نۇرغۇن كىشىلەر ماشىنا - ماشىنىلارغا ئولتۇرۇپ كېلىپ كۆرۈپ كەتتى. قۇمۇل شەھىرىنىڭ سەنئەت ۋەكىلى قەشقەر «1 - ماي تىياتىرى» غا كېلىپ، دراما پىرسۇناژلىرىنىڭ ئاۋازى ۋە كۆرۈنۈش

تەسۋىرىنى ئۇنئالغۇ لىنتىسىگە ئېلىپ كېتىپ، قۇمۇل تىياتىرى سەھنىلىرىدە ئوينىدى. قىزىلسۇ ئوبلاستى ئاقتۇ ناھىيىسى «مەسلىھەت چېيى» نىڭ «قەشقەر ئەدەبىياتى» ژورنىلىغا بېسىلغان تېكستى بۇيىچە ئۆز ناھىيىسىدە سەھنىلەشتۈرۈپ، دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ تەشنالىقىنى قاندۇردى. ئاخىرىدا ناھىيە خەلقى ۋەكىللىرى ئاپتورغا ئاتاپ تەييارلىغان ماددىي سوۋغاتلىرىنى ئېلىپ كېلىپ تەقدىم قىلىپ، كۆڭۈل ئىزھارىنى ئىپادىلەپ ھال سوراپ كەتتى. تاماشىبىنلار ئاپتورغا نۇرغۇن مىنەتدارلىق خەتلىرى يازدى.

8- ئەسىردە ئۆتكەن ئۇيغۇر - قارلۇق مەدەنىيىتىنىڭ ئىپتىخارى، ئالىم فارابى[1] «پەزىلەتلىك شەھەر باشلىقى توغرىسىدا» دېگەن ئىلمىي ئەسىرى ئارقىلىق شەھەر باشلىقى پەزىلەتلىك، بىلىملىك، قابىلىيەتلىك، ئەقىل - پاراسەتلىك، مەدەنىيەتلىك، مىھرى - شەپقەتلىك بولۇشى كېرەكلىكى، شەھەر باشلىقى قانداق بولسا، شەھەر ئاھالىسى شۇنداق بولىدىغانلىقى (شۇنى دورايدىغانلىقى) توغرىسىدا مۇكەممەل تەلىم بەرگەن. «مەسلىھەت چېيى» درامىسى سەھنە مۇنبىرىنى ئىگىلىگەن شۇ يىللىرى، يېڭىدىن سىياسىتى ئەمەلىيلىشىپ، شەھەر باشلىقىلىق ئورنى ئەسلىگە كەلگەن مەرىپەتپەرۋەر ئابلا ئىسمائىل ئائىلە تاۋابىئاتلىرى بىلەن ماي تىياتىرى كۇلۇبىغا درامىنى كۆرگىلى كىرىدۇ ۋە كۇلۇپتا تاماشىبىنلار ئارىسىدا ئولتۇرۇپ، زوقلىنىپ كۆرىدۇ. كۈچلۈك ئىدىيىۋى تەربىيە ۋە بەدىئىي زوق ئالغان شەھەر باشلىقى ھاياجانلىنىپ، دراما ئاپتورى ھەم رول ئالغۇچى ئارتىسلارنى تەبرىكلەيدۇ. ئەتىسىلا

---

[1] فارابى - ئۇلۇغ پەيلاسۇپ، ئۇيغۇر - قارلۇق مەدەنىيىتىنىڭ تۇنجى نامايانىدىسى ئەبۇنەسىر فارابى مىلادى 870 يىللىرى سىر دەريا بويىدىكى فاراب شەھىرىدە ئۇيغۇرلارنىڭ قارلۇق قەبىلىسىگە مەنسۇپ تارخان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن (ئا)

شەھەرلىك ھۆكۈمەت نامىدىن مەھەللە باشلىقلىرىنى چاقىرىپ، «مەسلىھەت چېيى» دىرامىسىنىڭ شەھەر خەلقىگە قايتا كۆرسىتىشىنى، جەمئىيەتتىكى مەسلىھەت چېيىنى ئەنە شۇنداق ئۆتكۈزۈشنى تەۋسىيە قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن قەشقەر ياۋاغ، ئۆستەڭ بويى، قۇمەرۋازا، چاسا قاتارلىق مەھەللە باشقارما ئاھالىلىرى قايناق تاشقىنلىقتا چۈمگەن ھالدا چەكسىز شادلىنىپ، مەھەللە - مەھەللە بۇيىچە سەپتارتىپ كېلىپ، خۇددى كاتتا توي مەرىكىسى بولغاندەك دىرامىنى كۆرۈپ تەنتەنە قىلىشقان ئىدى. شۇ چاغدا بۇ دىراما 60 مەيدانىدىن ئوشۇق قويۇلغان ئىدى. دېمەك، «مەسلىھەت چېيى» نامىلىق بۇ ناخشا - مۇزىكىلىق دراما رىكورتىنىڭ يارىتىۋەتكەن.

شۇنىڭدىن كېيىن، دراماتورگ مۇھەممەتئىلى زۇنۇن 1980- يىل دىكابىردا 7 كۆرۈنۈشلۈك يېڭى بەدىئي ئەسىرى «رابىيە - سەئىدى» ئوپېراسىنى يازدى. سالامەت، تاجىگۈل، ئابلىكىم روزى، ئابدۇقادىر ھاجى، ئىمىگۈلسۇم قاتارلىق 15 تىن ئارتۇق ئارتىس ۋايىغا يەتكۈزۈپ رول ئېلىپ، تىياتىر سەھنىسىدە ماھارەتلىرىنى نامايان قىلدى. «رابىيە - سەئىدى» ئوپېراسى قەشقەردە كەينى - كەينىدىن 50 - 60 مەيدانلاپ قويۇلغاندىن كېيىن، ئۇرۇمچى ۋە شىمالىي شىنجاڭ تىياتىر سەھنىلىرىدە قويۇلۇپ ئاجايىپ تەسىر قوزغىدى. ئوپېرانىڭ ئىجتىمائىي قىممىتى شۇكى، نىزارى تەرىپىدىن يېزىلغان «رابىيە - سەئىدى» داستانى بەدىئي جەھەتتىن يۇكسەك دەرىجىدە ئۆستۇرۇلۇپ كامالەتكە يەتكۈزۈلدى. ئوپېرا يېزىلغان ئەينى يىللىرى ئوپېرا ھەققىدە مۇنازىرە سۆھبەتلىرى ئېلىپ بېرىلدى. قەشقەر ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت، مائارىپ ۋە ئەدەبىيات - سەنئەت ئەھلىلىرى قاتناشقان مۇھاكىمە يىغىنىدا بەزىلەر:

«رابىيە - سەئىدى» داستانى ئۆزگەرتىپ يېزىلسا خاتالىشىدۇ، تارىخىي چىنلىق بۇزۇلىدۇ دېيىشكەن. ئۇنىڭغا جاۋابەن زور كۆپچىلىك ئەدىپ، يازغۇچىلار، «رابىيە - سەئىدى» ئوپېراسى ناھايىتى ياخشى يېزىلغان. ئۇ جەنۇبتىكى ئىككى گۈھەرنىڭ بىرى[1] سۈپىتىدە ئالاھىدە كۈچ سەرىپ قىلىنىپ، تارىخىي چىنلىققا ھۆرمەت قىلغان ئاساستا، سەئىدى ئوبرازىنى «رابىيە - سەئىدى» داستانىدا تەسۋىرلەنگەن ئاددىي پادىچى، راۋاپ چېلىشنىلا بىلىدىغان، مۇھەببەت پاجىئەسىدە مازايى - ماشايىخلاردا يىغلاپ - قاخشاپ، چۈشكۈنلىشىپ، ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالىدىغان پاسسىپ ھالەتتىن تەدرىجىي ئويغانغان، زالىم كۈچلەر بىلەن ئېلىشىپ، رابىيەنىڭ ئىنتىقامىنى ئالىدىغان جۈشقۇن، ئەقىل - پاراسەتلىك كومپوزىتۇر سۈپىتىدە تەسۋىرلىگەن. بۇ بۈگۈنكى زامان ئۈيغۇر دراما - تىياتىر تارىخىدا مەيدانغا كەلگەن زور مۇۋەپپەقىيەت! دېيىشتى.

دراما تورگ مۇھەممەتئىلى زۇنۇن 1981- يىلى نويابىردا، دراما ئىجادىيىتىدە تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ، 6 كۆرۈنۈشلۈك كومىدىيە «كېچىككەن توي» نى يېزىپ، غەلىبىلىك ھالدا سەھنىلەشتۈردى. كومىدىيىنىڭ مەزمۇنى: توي خېتى ئېلىشقا ھەممە شەرتى توشىدىغان بىر جۈپ سەھرا يىگىت - قىزغا سول لۇشيەن ھۆكۈم سۈرگەن ئاشۇ يىللاردىكى يېزا كادىرلىرى توي خېتى بەرمەي «جىننىڭ قەستى شاپتۇلدا» دىگەندەك، قىزنى ئۆز شەھۋانىي نەپسىگە بويسۇندۇرۇش ياكى ھوقۇقىغا تايىنىپ ئۆزى ئېلىۋېلىشقا ئۇرۇنغان بولسىمۇ، رەزىل مەقسىتىگە يېتەلمەي، ئاخىرى ئۆز مۇھەببىتىگە سادىق يېزا ياشلىرىغا توي

① ئىككى گۈھەرنىڭ بىرى، ئامانىنسا؛ يەنە بىرى، «رابىيە - سەئىدى» دراما سى.

خبتی بېرىشكه مەجبۇر بولىدۇ. كومىدىيىنىڭ خاس خۇسۇسىيىتى ۋە ئىپادىلەش پېرىنسىپى بويىچە سەلبىي تىپلارنىڭ كۈلكىلىك ئەپتى - بەشىرىسىنى ئەكس ئەتتۈرۈش مەقسىتىگە يەتكەن، كومىدىيە قەشقەر ۋىلايىتى ۋە قېرىنداش قوشنا ناھىيە، ۋىلايەت يېزا - كەنتلىرىدە 60 مەيداندىن كۆپ قويۇلۇپ، «4 كىشىلىك گۈرۇھى» دەۋرىدىكى «سولچىل» لۇشيەننىڭ خاتا سىياسەتلىرى دەستىدىن خورلانغان ۋە بوزەك ئېتىلگەن خەلقنىڭ ھەققانىيەتكە بولغان ئارزۇ ئىستىكى تولۇق نامايان قىلىنغان. دانىشمەن ئاقىللار ناھايىتى توغرا ئېيتقان: «ئاقىل شاھلار ئالتە خىل ئادەمنى تەربىيىلەشكە ئەھمىيەت بەرگەن ۋە ئىشلەتكەن. ئۇلار: بىرىنچى، دانا ۋە بىلىملىك ۋەزىر؛ ئىككىنچى، قابىلىيىتى يۇقىرى كاتىپ؛ ئۈچىنچى، تىلى راۋان شائىر؛ تۆتىنچى، كامالەتكە يەتكەن مۇتەخەسسىس؛ بەشىنچى، ئەخلاقى ۋە كەسپىي جەھەتتىن پىشىپ يېتىلگەن مۇھاپىزەتچى؛ ئالتىنچى، ماھارەتلىك تېۋىپ قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.» قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىنىڭ سەھنە ئىجادىيەتچىلىكىگە يولداش مۇھەممەتئېلى زۇنۇنەك تىلى راۋان شائىر، كامالەتكە يەتكەن مۇتەخەسسىسنى ئىنتايىن توغرا تاللىغان. زور قوللاش ۋە ئازادە مۇھىتقا مۇيەسسەر بولغان بۇ يالقۇنلۇق خەلقپەرۋەر شائىر - دراماتورگ تولوپ - تاشقان ئىجادىي كۈچ - قۇۋۋەت بىلەن، دراما ئىجادىيىتىنى يېڭى پەللىگە كۆتەردى. ئۇ، شۇ يىللاردا يازغۇچى، تارىخىي ئوچېركچى مەرھۇم خېۋىر تۆمۇر ئاكا يازغان «ئابدۇقادىر داموللام ھەققىدە ئوچېرىك» ناملىق تارىخىي ئەسەرنى ئوقۇپ، كۈچلۈك ھاياجانغا تولىدۇ - دە، قولىغا قەلەم ئېلىپ «ھېيتگاھ تۇمانلىرى» ناملىق 6 كۆرۈنۈشلۈك تارىخىي

تىرادىگىيىسىنى يېزىپ، قەشقەر تاماشىبىنلىرى بىلەن يۈز كۆرۈشتۈردى.

بۇ تىرادىگىيىدە ۋەتەن، خەلقنىڭ ئاش - تۇزىنى يەپ - ئىچىپ، ۋەتىنى ۋە خەلقىگە خائىنلىق قىلغان، مەرىپەتپەرۋەر ئالىملىرىمىزنى پىچاق سىلىپ ئۆلتۈرگەن ھەسەن شۆتتەك مەلئۇن - مۇناپىقلارنىڭ قاتىللىق، ياۋۇزلۇق ئەپتى - بەشىرىسىنى ئېچىپ تاشلاپ، يىتۈك ئالىم ۋە ئۆچمەس مەرىپەت چولپانى بولغان ئابدۇقادىر داموللام (ئېزىزى) ئوبرازىنى قەشقەر تىياتىرى سەھنىسىگە مۇۋەپپەقىيەتلىك ئېلىپ چىقتى.

كومىدىيە — دراماتورگدىن كامالەتكە يەتكەن ماھارەت تەلەپ قىلىدىغان مۇشكۈل ئەدەبىي ژانىر. ئۇ، ھەرقانداق دراماتورگلارنىڭ قولىدىن كېلىۋېرىدىغان ئىش ئەمەس. خەلقئارا تەلەپ بويىچە ئېيتقاندىمۇ، بىر مىللەتنىڭ مەدەنىيىتى ۋە ئەدەبىيات - سەنئىتىنىڭ تەرەققىي قىلغان - قىلمىغانلىقىنى شۇ مىللەتنىڭ داڭلىق ئوپېراسى ۋە كومىدىيىسىنىڭ بولغان - بولمىغانلىقى بىلەن ئۆلچەيدۇ. دراماتورگ مۇھەممەتئېلى زۇنۇن دراما ئىجادىيىتىنى تېخىمۇ ئۆستۈرۈپ، 1982- يىلى ئاۋغۇستتا «قايچا قۇدا» ناملىق ئۈچ كۆرۈنۈشلۈك كومىدىيىسىنى يېزىپ چىقتى ۋە قەشقەر ۋىلايىتى ئىچى ھەم سىرتىدا كۆپ مەيدان كۆرسىتىلدى. قايچا قۇدىلىشىش خەلق ئىچىدە ھەم خەتەرلىك ھەم تەۋەككۈل ئاقمۇتلەرنى كەلتۈرىدىغان مۇرەككەپ جەريان. قايچا قۇدىلىشىش — قۇدىلاشقۇچى ئىككى تەرەپ ئىناپلىق، ئاڭلىق، سەۋىر - تاقەتلىك بولسا، پەرزەنتلىرىنىڭ ئۆيى ئۆي بولىدۇ. ناۋادا بىر تەرەپتىن كىچىككىنە خاتا ئىش سادىر بولۇپ قالسا، شۇ باھانە بىلەن ئىككىلا ئائىلە ۋەيران بولۇپ، ئۆي بۇزۇلىدۇ. «قايچا قۇدا» كومىدىيىسىدە: ئىگەمبەردى بىلەن

خۇدابەردى، سەۋرىخان بىلەن نەۋرىخان ئائىلىسىنىڭ ئالىي مەكتەپتە ئوقۇيدىغان بىر جۇپ ئوغۇل - قىزلىرى بىر كۆرۈشۈپ، مۇھەببەت باغلىشىپ، ئاتا - ئانىلىرىغا خۇشخەۋەر خېتى يېزىشىدۇ. ئەپسۇس، يىگىتنىڭ خېتى قىزنىڭ ئۆيىگە، قىزنىڭ خېتى يىگىتنىڭ ئۆيىگە تېگىپ قالىدۇ (پوچتالىيون ئالدىراپ ئالماشتۇرۇپ قويىدۇ). تام قوشنىلار ئالماشقان خەتلەرنى ئوقۇشۇپ، هويلىسىدا بىر - بىرىگە ئاڭلىتىپ تاپا - تەنە ئېيتىشىپ، تىللىشىپ كېتىدۇ. كېيىن ئۇلار (يالقۇن بىلەن ماهىگۇل) ئوقۇش پۈتتۈرۈپ، ياقا يۇرتتا ئىشلەپ ۋە توي قىلىشىدۇ، ئىككى ئائىلىنىڭ كېيىنكى ئوغۇل - قىزلىرى - شاۋقۇن بىلەن ئايگۈللەرمۇ ئاشىق - مەشۇقلارغا ئايلىنىپ، نەتىجىدە بۇ ئىككى ئائىلە تەقدىرىنىڭ قىسمىتى بىلەن قايچا قۇدا بولۇپ ئەپلىشىپ كېتىدۇ.

دراماتورگ مۇھەممەتئېلى زۇنۇننىڭ سەھنە ئىجادىيىتى 80- يىللارنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ئالتۇن دەۋر باسقۇچىغا كۆتىرىلىپ، 1985- يىلى يانۋاردا تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە 7 كۆرۈنۈشلۈك تارىخىي دراميسى «جەنۇبتىكى جەڭ مارشى» دۇنياغا كەلدى. بۇ تارىخىي دراما مەزمۇنىنىڭ مول، جەڭگىۋارلىقى، ۋەقەلىك قۇرۇلمىسىنىڭ پۈختا سىيۇژىت بۆلەكلىرى ئىچىدە يورىتىپ بېرىلىشى، بەدىئىي دىئالوگ تىلىنىڭ ئىخچام - پاساھەتلىكى بىلەن تاماشىبىنلارغا چەكسىز تۇيغۇ بېغىشلىدى. «جەنۇبتىكى جەڭ مارشى» ئىلى تىياتىر سەھنىلىرىدە ئويىنالغاندا هاياجانغا تولغان ئىلى ياشلىرى تەشەككۇر سادالىرى ياڭرىتىپ «ياشا ئەي قەشقەر ئوغلانلىرى» دەپ تەنتەنە قىلىشتى. ئۇرۇمچى تىياتىرى سەھنىلىرىدە ئويىنالغاندىمۇ، خۇددى «مۆلجەرتاغ بورانلىرى» دراميسىغا

ئاپىرىن ئېيتقاندەك، ئۇرۇمچى تاماشىبىنلىرى «جەنۇبتىكى جەڭ مارشى» غا ۋە دىراما قەھرىمانلىرىغا ئالقىش ياڭراتتى.

مول هوسۇللۇق دراما يازغۇچىسى مۇھەممەتئېلى زۇنۇننىڭ سەھنە ئىجادىيىتى 90- يىللارغا كەلگەندە تېخىمۇ مول مېۋە بەردى. مەرھۇم ئالىم، يازغۇچى، شائىر - ئابدىرېھىم ئۆتكۈر ئەپەندىنىڭ «ئىز» رومانىغا ئاساسەن يېزىلىپ ئىشلەنگەن تېلېۋىزىيە تىياتىرى «كۆمۈلمەس ئىزلار» بىلەن «ئۇچ ياش» تېلېۋىزىيە فىلىمى كۇچلۇك جەلپكارلىقى بىلەن تاماشىبىنلار قەلبىنى لەرزىگە سالدى. «كۆمۈلمەس ئىزلار» دا 1912- يىللاردىكى قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىغا ئائىت ۋەقەلىك ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. «ئۇچ ياش» تېلېۋىزىيە فىلىمىدە، بارلىقىنى مىللەتنىڭ ئىلىم - پەن تەتقىقاتىغا بېغىشلىغان ياش يىگىتنىڭ يارقىن ئوبرازى - ئۇلۇغ ئالىم مەخمۇت قەشقىرىنىڭ ئۈمىدلىك ئەۋلادلىرى سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقىپ، ئالىم مەقبەرىسىنى تېپىپ چىقىشتەك جاپالىق ئىزدىنىشىنىڭ شانلىق ئۇلگىسىنى ياراتتى. فىلىمدىكى مىللىي پۇراق، قويۇق مىللىي هېسسىيات، گۈزەل مەنزىرە، يارقىن پورتىرىت تەسۋىرى تاماشىبىنلارنى مەھلىيا قىلدى.

90- يىللارنىڭ باشلىرىدا دراماتورگ مۇھەممەتئېلى زۇنۇن دەۋرىمىز كىشىلىرى ئېڭىدىكى ئۆزگىچە ئۆزگىرىشلەرنى كۆرۈپ، تېپىك تۇرمۇش دېتاللىرىدىن ئېزىز - ئېزىزە ئوبرازىنى ياراتتى، يەنى پۇل، مال - دۇنيا ئۇچۇن ۋىجدانىنى ساتىدىغان بەزى ئادەملەرنىڭ قەلب دۇنياسىدىكى رەزىل ئىدىيىۋى خاهىشلارنى رەهىمسىز ئېچىپ تاشلاش مەقسىتىدە، مەشهۇر «ئېزىز - ئېزىزە» دراميسىنى يازدى ۋە ئۇرۇمچى - قەشقەر تىياتىر سەھنىلىرىدە قايتا - قايتا ئويناپ چىقىلدى.

درامىدا ئېزىزەنىڭ تويماس ھاجىم دادىسى چىرايلىق قىزى ئېزىزەنى بىر چەتئەللىك ئالدامچىغا 25 مىڭ يۈەن تويلۇققا سېتىپ بېرىدۇ. بەختسىز، ئەركىسىز ئەزىزە چەتئەلدە قېرى جادۇگەرنىڭ ئوغلىغا ئەمەس، بەلكى ئۆزىگە خوتۇن بولۇپ قېلىشىنى خىيالىغا كەلتۈرمىگەن ئىدى. خورلانغان ئەزىزە ئىپلاس قېيىنئاتىسىنىڭ قاباھەتلىك زۇلۇم قەپىزىدىن قېچىپ چىقىشقا ھېچبىر ئامال قىلالماي، دىيارىمىزدىن چەتئەلگە (ھەج تاۋاپ قىلىشقا) بارغان خالىس نىيەتلىك ئۇيغۇر ھاجىملاردىن ئۆزىنىڭ يىرگىنىشلىك سەرگۈزەشتىلىرىنى ئۇنىڭغۇ لېنتىسىگە ئېلىپ، ئاچكۆز نادان دادىسىغا ئەۋەتمىدۇ ۋە «مېنى قېرى جادۇگەرگە ساتقانمۇ؟ ماڭا زىيانكەشلىك قىلغۇچى سۈپىتىڭلار بىلەن مېنى بۇ ۋۇجدانى خورلۇقتىن قۇتۇلدۇرۇڭلار» دەيدۇ.

يىغىپ ئېيتقاندا، دراماتورگ مۇھەممەت ئېلى زۇنۇن 80-يىللاردىن 90- يىللارنىڭ باشلىرىغىچە قەشقەر تىياتىر سەھنىلىرىنى رېئالىزملىق درامـا - سەھنە ئەسەرلىرى بىلەن نۇر چاقنىتىقان چولپان يازغۇچى بولۇپ قالغانىدى. ئۇنىڭغا خەلقىمىز يۇرىكىنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدىن رەھمەت ئېيتىمدۇ.

1988- يىل يانۋار دراماتورگنىڭ «جەنۇبتىكى جەڭ مارشى» ناملىق دراملار توپلىمى قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنىپ، 4 مىڭ تىراژدا بېسىلدى. بۇ توپلام بۈگۈنكى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخىدىلا ئەمەس، بەلكى كەلگۈسى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخىدىمۇ مەڭگۈ ئۆلمەس ئابىدە بولۇپ قالىدۇ.

ئاپتور مۇھەممەتئېلى زۇنۇننىڭ شەنجاڭ كىنو ستودىيىسىگە ئالمىشىپ كېتىشى، قەشقەر ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىدىكى پىشقەدەم ئارتىسلارنىڭ پىنسىيىگە چىقىپ

كېتىشى، ئالمىشىپ كېتىشى، سەنئەت قوشۇنىدا زور ئالمىشىش - يېڭىلىنىشىنىڭ يۈزلىنىشى قاتارلىق تارىخىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن قەشقەر تىياتىر سەھنىسىدە بىر مەزگىل دەم ئېلىش (ھاردۇق ئېلىش)، ھەتتا چېكىنىشتەك ھالەتلەر روي بەردى.

لېكىن، ئۇمىدۋار، ئەقىل - پاراسەتلىك قەشقەر تىياتىر سەنئەتكارلىرى ئابلىكىم روزىدەك ئىزباسقان كەسىپ ئەھلىلىرىنى ئالمائاتا دۆلەتلىك ئۇيغۇر تىياتىرى ئىنىستىتۇتىغا رېژىسسورلۇق كۇرسىغا ئەۋەتىپ ئىككى يىل بىلىم ئاشۇرغۇزۇپ كەلدى. ئۇ كەلگەندىن كېيىن، يولداش تۇرسۇنجان يازغان «ئۆلۈم يولى» تىراگىدىيىلىك دراميىسىنى سەھنىلەشتۈرۈشكە رېژىسسورلۇق قىلىپ سەھنىدە مۇۋەپپەقىيەتلىك ئوينالدى. قەشقەردە نەچچە 10 مەيدان، ئۇرۇمچى قاتارلىق شەھەر، ۋىلايەت تىياتىر سەھنىلىرىدە ئوينىلىپ، تېلېۋىزىيە ئېكرانىدىمۇ خەلقىمىز بىلەن يۈز كۆرۈشۈپ تۇرماقتا.

ئابلىكىم روزى يەنە داڭلىق يازغۇچى ئەختەم ئۆمەرنىڭ «قۇرۇتلاپ كەتكەن كۆل» پوۋىستىنى دراملاشتۇرۇپ «ئۆلۈك سۇ» ناملىق سەھنە ئەسىرىنى سەھنىلەشتۈردى. 1988 - يىلى ئاۋغۇستتا قەشقەر يېڭى مېھمانخانىدا: «2 - قېتىملىق يۈسۈپ خاس ھاجىپ قۇتادغۇ بىلىك» ئىلمى مۇھاكىمە يىغىنى ئېچىلىپ، بۇ كاتتا ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا شەنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسىدىكى ئالىملار، تارىخچىلار ۋە ئىلمىي جەمئىيەتلەردىكى ئاتاقلىق يازغۇچىلار، تەنقىدچىلار، تەرجىمەشۇناسلار قاتارىدا يولداش مۇھەممەتئېلى زۇنۇنمۇ ئىشتىراك قىلدى. ئاشۇ كاتتا ئىلمىي سورۇندا مەرھۇم ئابدۇرېھىم تىلەشوپ ئۆتكۈر ئەپەندى قاتارلىق ئالىملار يولداش

مۇھەممەتئېلى زۇنۇن، تۇرسۇن يۇنۇس، مەمتىمىن نورۇز، ئېلى زۇنۇنلارنىڭ مۇبارەك نامىنى ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئېلىپ، قۇتادغۇ بىلىك داستانىدىكى 4 ئۇلۇغ پېرسۇناژ - كۇن تۇغدى، ئاي تولدى، ئۆدغۇرمىش، ئۆتكۈرمىش ئوبرازىنى سەھنىلەشتۇرۇشكە كۈچ سەرپ قىلىشنى تەۋسىيە قىلىشقانىدى. بولۇپمۇ دراماتورگ مۇھەممەتئېلى زۇنۇننىڭ نامىنى باشتىلا ئاتاپ چوڭ ئۇمىد كۈتكەنىدى. ئەپسۇسكى، ئۇمىد كۈتكەن تەۋەرۈك ئالىملار ئۆز ئۇمىدىنىڭ رېئاللىقىنى كۆرەلمەي، ئالەمدىن كەتتى ۋە كەتمەكتە.

بىز مۇھەممەتئېلى زۇنۇن، ئابلىكىم روزىغا ئوخشاش قەشقەر دراما سەنئەت چولپانلىرىنىڭ قەشقەر ۋە شىنجاڭ تىياتىر سەنئىتىگە قوشقان تۆھپىلىرىنى مەڭگۈ ئۇنۇتمايمىز.

1995- يىل، ئۆكتەبىر، قەشقەر

ئاپتورى: قەشقەر شەھەرلىك 10- ئوتتۇرا مەكتەپتىن

شىنجاڭنىڭ يېقىنقى زامان پۇل مۇئامىلە ئىشلىرىغا نەزەر

نۇرۇللا مۇئمىن يۇلغۇن

شىنجاڭنىڭ يېقىنقى زامان پۇل مۇئامىلە ساھەسى — شىنجاڭ يېقىنقى زامان ئىقتىساد تارىخى تەتقىقاتىنىڭ مۇھىم بىر تەركىبىي قىسمى. شىنجاڭ يېقىنقى زامان تارىخىدا، بۇ رايوننىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا مۇناسىپ ھەر خىل ئامانەت - قەرز ۋە باشقا پۇل مۇئامىلە مۇئەسسەسىلىرى قۇرۇلۇپ، ئۆزگىچە ئىقتىسادىي تەرەققىيات يولىغا ئىگە بولغان. بۇ ھال ئۆز نۆۋىتىدە شىنجاڭ رايوننىڭ بىر پۈتۈن جەمئىيەت تەرەققىياتىغا مۇئەييەن تەسىرلەرنى كۆرسەتكەن. شۇڭا شىنجاڭنىڭ يېقىنقى زامان پۇل مۇئامىلە ئىشلىرى ئۈستىدە توختىلىش، يالغۇز شىنجاڭنىڭ يېقىنقى زامان ئىقتىساد تارىخى تەتقىقاتىدىلا ئەمەس، بەلكى شىنجاڭ رايوننىڭ ئومۇمىي تارىخى تەتقىقاتىدىمۇ ناھايىتى مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

1. چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرى، مىنگونىڭ دەسلىپىدىكى رەنە كەسپى

رەنە كەسپى دۆلىتىمىزدە ناھايىتى ئۇزاق تارىخقا ئىگە

بولغان بىر خىل ئىپتىدائىي پۇل مۇئامىله كەسپى بولۇپ، چىڭ سۇلالىسى دەۋرىگە كەلگەندە رەسمىي تۈردە قانۇنلاشتۇرۇلغان. 1728- يىلى چىڭ ھۆكۈمىتى «رەنە كەسپىنى يولغا قويۇش مىزانى» نى ئېلان قىلىپ، رەنخانا (گۆرۈخانا) ئاچقانلىكى كىشىنىڭ ئالدى بىلەن يەرلىك ئەمەلدارلارغا دوكلات قىلىپ، ئۇلار ئارقىلىق پەرمانبەردار مەھكىمىسىدىن تىجارەت گۇۋاھنامىسى ئېلىش ھەمدە ھەر يىلى مۇۋاپىق مىقداردا باج تاپشۇرۇشنى بەلگىلىگەن. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن پۈتۈن مەملىكەت مىقياسىدا رەنخانىلار ئارقا - ئارقىدىن بارلىققا كېلىپ، چىڭ سۇلالىسىنىڭ بۇ ساھەدىن كېلىدىغان باج كىرىمى يىلمۇ يىل كۆپىيىپ بارغان. مۇناسىۋەتلىك ماتېرىياللارغا ئاساسلانغاندا، 1905- يىلى پەقەت شاڭخەي شەھىرىدىلا 150 دىن كۆپرەك رەنخانا بولغان①.

شىنجاڭدا بولسا رەنە كەسپىنىڭ زادى قاچان بارلىققا كەلگەنلىكى توغرىسىدا ئېنىق مەلۇمات يوق. لېكىن چىڭ ھۆكۈمىتى جۇڭغارلار ۋە چوڭ - كىچىك خوجىلار ئىسيانىنى تىنچىتىش جەريانىدا، نۇرغۇن سودىگەرلەر چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى بىلەن بىللە شىنجاڭغا چىقىپ، بۇ خىل كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغان ھەمدە شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا چوڭ - كىچىك رەنخانىلارنى قۇرغان. نۆۋەتتە، بەزىلەر بۇ دەۋرنى شىنجاڭدا رەنە كەسپىنىڭ شەكىللىنىشىگە باشلىغان مەزگىلى دەپ قارايدۇ②. شۇنداق دەپ ئېيتىشقا بولىدۇكى، شىنجاڭدا چىڭ سۇلالىسىنىڭ ھۆكۈمرانلىقى تىكلەنگەندىن كېيىن، ئىچكىرى ئۆلكىلەردىكى سودىگەرلەر بۇ رايونغا چىقىپ، تەڭرىتېغىنىڭ شىمال ۋە جەنۇبىدىكى ھەرقايسى جايلاردا رەنخانىلارنى قۇرغان ھەمدە شىنجاڭنىڭ ئەسلىدە بار بولغان

رەنە كەسپىنى مۇئەييەن تەرەققىياتلارغا ئېرىشتۈرگەن. بۇ ھال شىنجاڭنىڭ ئەينى دەۋر پۇل مۇئامىلە ئىشلىرىدىنمۇ مۇناسىپ ھالدا ياخشىلىغان.

چىڭ سۇلالىسى ئاغدۇرۇلغان (1911- يىلى) دىن كېيىن، شىنجاڭدا رەنە كەسپى بۇرۇنقى دەۋرلەردىكىگە قارىغاندا ناھايىتى زور تەرەققىياتلارغا ئېرىشكەن. ئالاقىدار مەنبەلەردە قەيت قىلىنىشىچە، مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرى، ئۇرۇمچىدە فۇشىڭ رەنخانىسى، ماۋشېڭ رەنخانىسى ۋە يۈەنشىن رەنخانىسى قاتارلىق تەسىرى نىسبەتەن كۈچلۈك بولغان پۇل مۇئامىلە مۇئەسسەسىلىرى قۇرۇلۇپ، مالىيە مەبلىغى 10 مىڭ سەر كۈمۈشتىن ئېشىپ كەتكەن③. رەنە مەبلىنىڭ مۇددىتى ئادەتتە 10 ئاي بولۇپ، قەرەلى توشقاندا يەنە ئىككى ئاي كېچىكتۈرۈشكە بولغان. ناۋادا رەنە قويغۇچى بىر يىل ئىچىدە قەرزنى قايتۇرالمىسا، رەنخانا خوجايىنى رەنە مەبلىنى سېتىۋېتىشكە ھوقۇقلۇق بولغان. ئۆسۈم مەسىلىسىدە بولسا، ھۆكۈمەت گەرچە قەرز ئۆسۈمىنى ھەر ئېيىغا تۆت تىيىندىن قىلىپ بەلگىلىگەن بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئۆسۈم نىسبىتى بۇ سان بىلەن چەكلىنىپ قالمىغان. جەنۇبىي شىنجاڭدىكى شەخسىلەر ئاچقان رەنخانىلار ھەر بازار كۈنىدە ئۇچ تىيىندىن ئۆسۈم ئېلىپ، بىر ئايدىكى تۆت بازاردا جەمئىي بىر مو ئىككى تىيىن ئۆسۈم ئالغان. بۇنىڭ بىلەن، رەنە كەسپىدە جازانىخورلۇق خاھىشى ئاستا - ئاستا باش كۆتۈرۈشكە باشلىغان.

1938- يىلىغا كەلگەندە، ماۋزېمىننىڭ شىنجاڭ پۇل مۇئامىلە خىزمىتىگە مەسئۇل بولۇشى بىلەن، شىنجاڭنىڭ رەنە كەسپىدە يېڭىچە ئۆزگىرىشلەر بارلىققا كەلگەن. ماۋزېمىن ئەينى چاغدىكى ئۆزگەرتىپ تەشكىللەنگەن سودا بانكىسىنىڭ رەنە

كەسپىنى يولغا قويۇش توغرىسىدىكى قارارنىى ئېلان قىلىپ، ئۆسۈمنى تۆۋەنلىتىش، مۇددەتنىى ئۇزارتىپ بېرىش ۋە مۇددەتنىى ئالماشتۇرۇپ بېرىشتەك خەلقە پايدىلىق سىياسەتلەرنى يولغا قويغان④. 1940- يىلى 10- ئاينىڭ 29- كۈنى، شىنجاڭ سودا بانكىسى ئۈرۈمچى شەھىرىدە رەسمىي تۈردە يولغا قويغان. ئارقىدىنلا جازانخورلۇق نىسبەتەن ئېغىرراق بولغان قاراشەھەر، كورلا، كۇچا، قەشقەر، ماناس قاتارلىق جايلاردىمۇ بۇ خىل كەسىپ يولغا قويۇلۇپ، شىنجاڭ پۈل مۇئامىلىسىدە بەزى ياخشىلىنىشلار بولغان. رەنە مالىلىرى ئادەتتە ئالتۇن - كۈمۈش، كىيىم - كېچەك، رەخت، تېرە ۋە باشقا بۇيۇملار بولغان بولۇپ، رەنە مۇددەتى سەككىز ئايدىن ئوت ئايغىچە بولغان. رەنە مېلىنىڭ قىممىتى ئادەتتىكى بۇيۇملار (تاۋارلار) ئەسلى باھاسىنىڭ 30 پىرسەنتى، ئالتۇن - كۈمۈش ئەسلى باھاسىنىڭ 60 پىرسەنتى بۇيىچە بېكىتىلگەن. قەرز ئۆسۈمى بولسا ئېيىغا ئۈچ تىيىندىن بولغان. مۇبادا قەرز ئالغۇچى بەلگىلىك مۇددەت ئىچىدە قەرزنى قايتۇرالمىسا، رەنە مېلى بانكا تەرىپىدىن سېتىۋېتىلگەن.

ئومۇمەن، رەنە كەسپى شىنجاڭ يېقىنقىى زامان پۈل مۇئامىلە ساھەسىدە خېلى مۇھىم ئورۇننى ئىگىلىگەن بولۇپ، شىنجاڭنىڭ ئەينى دەۋر ئىجتىمائىي ئىقتىسادىغا بەلگىلىك تەسىرلەرنى كۆرسەتكەن. بىراق ئۆز دەۋرىدىكى رەنە كەسپى مەلۇم نۇقتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، يەنە شىنجاڭ جەمئىيىتىدىكى جازانخورلۇق كەسپىى ئۇچۇنمۇ يول ھازىرلاپ بەرگەن. جازانخورلار ئادەتتە ئۆسۈمگە قەرز بېرىش ۋە نېسىگە سېتىش شەكلى بىلەن خەلقنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلغان. جازانخورلۇق بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار يالغۇز خەنزۇ، ئۇيغۇر سودىگەرلىرى

بولۇپلا قالماستىن، بەلكى يەنە روسىيىلىك، ھىندىستانلىق، ئافغانىستانلىق ۋە ئەنگلىيىلىك سودىگەرلەرمۇ بولغان. ئۇلار يەر ۋە ئۆي خەتلىرىنى رەنە مېلى سۈپىتىدە ئېلىپ، ناۋادا قەرز ئالغۇچى بەلگىلىگەن مۇددەت ئىچىدە قەرزنى قايتۇرالمىسا، ئۇنىڭ تېرىلغۇ يېرى ۋە ئولتۇراق جايىنى يەنە ئەسلى ئېگىسىگە ئىجارىگە بېرىپ، ئارىلىقتىن ناھايىتى كۆپ پايدىغا ئېرىشكەن. بۇ خىل ئەھۋال شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا خېلى كەڭ ئومۇملاشقان.

2. يېقىنقى زامانىدىكى خۇسۇسىيى بانكىلار

خۇسۇسىي بانكىلار — چىڭ سۇلالىسىنىڭ جياچىڭ - داۋگۇاڭ يىللىرى (1796 - 1850) بارلىققا كەلگەن بولۇپ، پۈل پېرىۋوت كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان بىر خىل پۈل مۇئامىلە ئورگىنى. شىنجاڭدا ئۇلكە تەسىس قىلىنغان (1884- يىلى) دىن كېيىن، ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتكە «ھەمكارلىق پۇلى» (شىنجاڭدا چىڭ سۇلالىسىنىڭ ھۆكۈمرانلىقى تىكلەنگەندىن كېيىن، چىڭ ھۆكۈمىتى شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق ھەربىي مەمۇرىي خادىملارنىڭ تەمىنات مەسلىسىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن، ھەر يىلى ئىچكىرى ئۇلكىلەردىن مەلۇم مىقدارىدا پۇل يىغىپ، شىنجاڭدىكىى يەرلىك ھۆكۈمەتكە ئاجرىتىپ بەرگەن. بۇ پۇل تارىختا «ھەمكارلىق پۇلى» دېگەن نام بىلەن ئاتالغان - ئا) يەتكۈزۈپ بېرىش ئېھتىياجىى يۈزىسىدىن، شىنجاڭ رايونىدا تۇنجى خۇسۇسىي بانكىلار قۇرۇلۇشقا باشلىغان. ئەينى چاغدا، ھەر يىلى ئىچكىرى ئۇلكىلەردىن شىنجاڭغا ئاجرىتىلىدىغان ئىككى مىليون سەر

كۆمۈشتىن ئارتۇق «ھەمكارلىق پۇلى» نى ئۇرۇمچىگە يەتكۈزۈپ بېرىش ئۈچۈن ناھايىتى ئۇزاق ۋاقىت كېتەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ پۇللارنى ئۇرۇمچىگە ساق - سالامەت يەتكۈزۈپ بېرىش ئىشمۇ خېلى قولايسىز ئىدى. شۇ ۋەجدىن ئىچكىرى ئۆلكىلەردىكى بىر قىسىم سودىگەرلەر بۇ ئىشقا قول تىقىپ ئۆز ئالدىغا خۇسۇسىي بانكىلارنى تەسىس قىلغان. ئالاقىدار ماتېرىياللارغا ئاساسلانغاندا، شىنجاڭدا ئەڭ بۇرۇن قۇرۇلغان خۇسۇسىي بانكىلار ۋېي فېڭخو، تېەن چېڭخېڭ ۋە شې تۆڭچىڭ قۇرغان ئۈچ چوڭ بانكا بولۇپ، ھەر بىر بانكىنىڭ مەبلىغى ئىككى - ئۈچ يۈزمىڭ سەر كۈمۈش پۇل ئەتراپىدا بولغان ⑤. بۇ بانكىلار ئاساسلىقى «ھەمكارلىق پۇلى» پېرېۋوت قىلىش، شىنجاڭ بىلەن ئىچكىرى ئۆلكىلەر ئوتتۇرىسىدىكى سودا پۇل پېرېۋوتىغا مەسئۇل بولۇش، پۇل قەرز بېرىش، پۇل ئامانەت ئىشلىرىنى بېجىرىش قاتارلىق كەسىپلەر بىلەن شۇغۇللانغان بولۇپ، شىنجاڭنىڭ پۇل پېرېۋوت ئىشلىرىدا ئىنتايىن مۇھىم ئورۇننى ئىگىلەپ كەلگەن. بىراق 1911- يىلىغا كەلگەندە، شىنخەي ئىنقىلابىنىڭ پارتلىشى بىلەن شىنجاڭغا ئاجرىتىلىدىغان «ھەمكارلىق پۇلى» ئۇزۇلۇپ قېلىپ، شىنجاڭنىڭ ئىچكىرى ئۆلكىلەرگە بولغان پۇل پېرېۋوتىدا پەقەت چىقىملا بولۇپ، كىرىم ئازلاپ كەتكەن. شۇڭا 1913- يىلى شې تۆڭچىڭ خۇسۇسىي بانكىسى ئالدى بىلەن تىجارەتنى توختاتقان. 1921- يىلى تېەن چېڭخېڭ خۇسۇسىي بانكىسىمۇ ئىشتىن توختىغان. ۋېي فېڭخو خۇسۇسىي بانكىسى بولسا يېڭىدىن پاي قوبۇل قىلىپ، بانكا نامىنى «ۋېي فېڭ سودا بانكىسى» غا ئۆزگەرتكەن ھەمدە تىجارەت دائىرىسىنى پەيدىنپەي كېڭەيتىپ بارغان.

شىنجاڭنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدىكى خۇسۇسىي

بانكىلارنىڭ پۇل پېرېۋوت كەسپى تېلېگراف پېرېۋوتى، پوچتا پېرېۋوتى، چەك پېرېۋوتى قاتارىق ئۈچ تۈرگە ئايرىلغان بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە «ھەمكارلىق پۇلى» پوچتا پېرېۋوتى ئارقىلىق بىر تەرەپ قىلىنغان. شىنجاڭ بىلەن ئىچكىرى ئۆلكىلەر ئوتتۇرىسىدىكى سودا ئىشلىرىدا بولسا كۆپ ھاللاردا تېلېگراف پېرېۋوتى قوللىنىلغان. ئىچكىرىدىن شىنجاڭغا پۇل پېرېۋوت قىلىنسا، ئادەتتە ھەر 100 سەر كۈمۈش پۇلدىن پېرېۋوت ھەققى ئۈچۈن تۆت سەر كۈمۈش پۇل ئېلىنغان. شىنجاڭدىن ئىچكىرىگە قىلىنغان پۇل پېرېۋوتىدا بولسا ھەر 100 سەر كۈمۈش پۇل ئۈچۈن يەتتە - سەككىز سەر كۈمۈش پۇل پېرېۋوت ھەققى ئېلىنغان ⑥. ئەينى چاغدىكى خۇسۇسىي بانكىلار شىنجاڭنىڭ پۇل مۇئامىلىسىنى تەڭشەپ، ئىجتىمائىي ئىقتىسادىنىڭ يۈكسىلىشى ئۈچۈن بەزىبىر شەرت - شارائىتلارنى ھازىرلاپ بەرگەن. لېكىن خۇسۇسىي بانكىلار كۆچلۈك فېئودالىق خاراكتېرگە ئىگە بولغاچقا، تەشكىللەش، باشقۇرۇش ۋە تىجارەت ساھەلىرىدە مۇستەبىتلىك ھەم مۇتەئەسسىپلىك خاھىشىدىن خالى بولالمىغان. شۇڭا بۇ خىل بانكىلارنىڭ تىجارەت مۇددىتى ئانچە ئۇزاققا بارمىغان.

3. چەك سۇلالىسىنىڭ ئاخىرى مىنگونىڭ دەسلىپىدىكى پۇل قۇيۇش ئورۇنلىرى

پۇل قۇيۇش ئورنى — چەك ھۆكۈمىتىنىڭ جايلاردا تەسىس قىلغان ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى بىر خىل پۇل مۇئامىلە ئورگىنى. شىنجاڭ قايتۇرۇۋېلىنىپ ئۆلكە تەسىس قىلىنغاندىن كېيىن، چەك ھۆكۈمىتى شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق

ھەربىي قىسىملىرىنىڭ خىراجەت مەسلىسىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن، شىنجاڭنىڭ پۇل مۇئامىلە ئىشلىرىنى تەرتىپكە سېلىپ، دېھقانلار ھاكىمىيىتى ۋە ياقۇپبەگ زامانىسىدا تاقىلىپ قالغان كۆچا، ئاقسۇ، ئۈرۈمچى، قەشقەر ۋە ئىلى قاتارلىق جايلاردىكى پۇل قۇيۇش ئورۇنلىرى (پۇلخانىلار) نى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ بۇرۇنقى ئەنئەنە بويىچە قايتىدىن پۇل قۇيۇپ تارقاتقان. بۇ دەۋردە تارقىتىلغان پۇللارنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالى تۆۋەندىكىدەك بولغان:

مىس پۇل

شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ تۇنجى باش مۇپەتتىشى لىيۇجىنتاڭ خارابلاشقان شىنجاڭ مالىيىسىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن، 1885- يىلى 10000 سەر كۇمۇش پۇل ئاجرىتىپ ئاۋۇال ئۈرۈمچى شەھىرىدە پۇل قۇيۇش ئورنى تەسىس قىلغان ⑦. ئارقىدىنلا يەنە كۆچا، ئاقسۇ، قەشقەر، ئىلى قاتارلىق جايلاردىمۇ ئىلگىرى - ئاخىرى بولۇپ، بىر قاتار پۇل قۇيۇش ئورۇنلىرىنى قۇرۇپ، ئارقا - ئارقىدىن قىزىل مىس پۇل قۇيۇپ تارقاتقان. ئەينى چاغدىكى پۇل قۇيۇش ئورۇنلىرىنىڭ جايلىشىش ئەھۋالى، تەسىس قىلىنغان ۋاقتى ۋە باشقا ئالاقىدار تەرەپلىرىنىڭ كونكرېت تەپسىلاتى مۇنداق بولغان ⑧:

رەت تەرتىپى	تەسىس قىلىنغان ۋە تەجارەتتىن توختىغان ۋاقتى	ھەركۈنى قۇيۇدىغان پۇلى	قۇيغان ئومۇمىي پۇلى
ئۈرۈمچى پۇل قۇيۇش ئورنى	1908—1885	100 تىزىق	239974 تىزىق 239970000 تىيىن
ئاقسۇ پۇل قۇيۇش ئورنى	1892—1878	ئېنىقسىز	75358 تىزىق 75358901 تىيىن
كۆچا پۇل قۇيۇش ئورنى	1909—1878	110 تىزىق	275840 تىزىق 275800000 تىيىن
قەشقەر پۇل قۇيۇش ئورنى	1908—1888	50 تىزىق	60170 تىزىق 60170000 تىيىن

يۇقىرىقى گرافىكقا ئاساسلانغاندا، قىزىل مىس پۇلنىڭ شىنجاڭ پۇل مۇئامىلىسىدە تۇنقان ئورنى ھەقىقەتەنمۇ ناھايىتى مۇھىم بولغان. گرافىكتا كۆرسىتىلگەن ھەرقايسى پۇل قۇيۇش ئورۇنلىرى مىس پۇل قۇيۇپ تارقىتىشتىن سىرت، يەنە پۇل تېگىشىش ۋە باشقا ھەر خىل قەغەز تېزىلارنى تارقىتىش كەسىپلىرى بىلەنمۇ شۇغۇللانغان. بۇ ھال شىنجاڭنىڭ يېقىنقى زامان پۇل مۇئامىلە ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن زۆرۈر بولغان شەرت - شارائىتلارنى ھازىرلاپ بەرگەن.

كۇمۇش پۇل

شىنجاڭدا كۇمۇش پۇلنىڭ ئىشلىتىلىش تارىخى نىسبەتەن ئۇزۇن. ئۇيغۇرلار قەدىمدىن بۇيان كۆپ ھاللاردا كۇمۇش پۇل ئىشلىتىشكە ئادەتلەنگەن بولۇپ، ئۇلار بۇ خىل پۇلنى «تەڭگە» دەپ ئاتىغان ھەمدە پۇل مۇئامىلە ئىشلىرىدا ناھايىتى ئەتىۋارلاپ ئىشلەتكەن. 1827- يىلى چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى ئاقسۇدا پۇل قۇيۇش ئورنى تەسىس قىلىپ، شەكلى قىزىل مىس پۇلغا ئوخشىشىپ كېتىدىغان، قىممىتى 16 تىيىن قىزىل مىس پۇلغا تەڭ كۇمۇش پۇل قۇيۇپ تارقاتقان. 19- ئەسىرنىڭ ئوتتۇرلىرى، قوقەن خانلىقىنىڭ ھەربىي ئەمەلدارى ياقۇپبەگ شىنجاڭغا سوقۇنۇپ كىرىپ «يەتتە شەھەر خانلىقى» نى قۇرغان ھەمدە ئۆز ھۆكۈمرانلىقىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن، ئالدى ھەم ئارقا يۈزىگە «ئابدۇل ئەزىز خان» ۋە «قەشقەردە قۇيۇلدى» دېگەن خەت چۇشۇرۇلگەن «تەڭگە» ناملىدىكى كۇمۇش پۇل قۇيۇپ تارقاتقان ⑨. شىنجاڭ قايتۇرۇۋېلىنغاندىن كېيىن، چىڭ ھۆكۈمىتى ئاۋۇال كۆچادا، كېيىن ئاقسۇ، قەشقەر، يەكەن قاتارلىق جايلاردا پۇل قۇيۇش ئورۇنلىرىنى تەسىس قىلىپ، بۇرۇنقى «تەڭگە» گە ئوخشاپ كېتىدىغان كۇمۇشتىن ياسالغان

«گۇاڭشۇي تەڭگسى» نى تارقاتقان، 1887- يىلى چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى يەنە قەشقەردە بۇرۇنقى تەڭگىلەرنى يىغىۋېلىپ، يېڭى، ئاي ۋە جايى ھەم قۇيغۇچى ئۇستىنىڭ نام - شەرىپى چۈشۈرۈلگەن كۈمۈش پۇل قۇيۇپ تارقاتقان. 1889- يىلى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئىچكىرى ئۆلكىلەردە قۇيۇلغان كۈمۈش پۇللاردىن ئۆرنەك ئېلىپ، ئۇرۇمچى، ئاقسۇ، قەشقەر قاتارلىق ئۇچ جايدا پۇل قۇيۇش ئورنى تەسىس قىلىپ، سوممىسى بەش يارماق، ئۇچ يارماق، ئىككى يارماق ۋە بىر يارماقلىق «گۇاڭشۇي كۈمۈش تەڭگسى»، «ئۇرۇمچى گۇاڭشۇي كۈمۈش تەڭگسى»، «گۇاڭشۇي يامبۇسى»، «بۇيۇك چىڭ كۈمۈش پۇلى»، «قەشقەر كۈمۈش تەڭگسى»، «شۇەنتۇڭ كۈمۈش پۇلى»، «شۇەنتۇڭ يامبۇسى» نامىدىكى پۇللارنى تارقاتقان. بۇ ھال چىڭ ھۆكۈمىتى ئاغدۇرۇلغان مەزگىلگىچە داۋاملاشقان.

قەغەز پۇل

شىنجاڭدا ئۆلكە تەسىس قىلىنغاندىن كېيىن، باش مۇپەتتىش لىيۇ جىنتاڭ شىنجاڭ مالىيىسىدىكى قېيىنچىلىقلارنى ھەل قىلىش ئۈچۈن، پادىشاھ گۇاڭشۇي (1875 - 1908) نىڭ يارلىقى بويىچە، ئۇرۇمچىدە مەخسۇس پۇلخانا تەسىس قىلىپ، شىنجاڭدا تۇنجى بولۇپ قەغەز پۇل تارقاتقان. ئارقىدىنلا قەشقەر، ئاقسۇ، ئىلى، چۆچەك قاتارلىق جايلاردىمۇ كۆپلەپ قەغەز پۇل تارقىتىپ، بۇ جايلارنىڭ پۇل مۇئامىلە ئىشلىرىنى تەرتىپكە سالغان. مۇناسىۋەتلىك ماتېرىياللارغا ئاساسلانغاندا، شىنجاڭدا ئۆلكە تەسىس قىلىنغان دەسلەپكى مەزگىللەردە جەمئىي 12000 پارچە قەغەز پۇل تارقىتىلغان⑩. ھەر بىر پارچە قەغەز پۇلنىڭ قىممىتى تەخمىنەن 400 تىيىن قىزىل

مىس پۇلغا باراۋەر بولغان⑪. 1903- يىلىغا كەلگەندە، شىنجاڭدا يەنە 30000 پارچە قەغەز پۇل تارقىتىلغان⑫. بۇ مەزگىلدىكى ھەربىر پارچە قەغەز پۇلنىڭ قىممىتى بىر سەر كۈمۈشكە تەڭ بولغان. كېيىنكى مەزگىللەردە، قەغەز پۇللار تېخىمۇ كۆپلەپ تارقىتىلىپ، پۈتۈن شىنجاڭ پۇل مۇئامىلىسىدە بىر تۇتاش ئىشلىتىلىدىغان بولغان.

ئالتۇن پۇل

1907- يىلى، چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق پەرمانبەردارى ۋاڭ شۇنەن شىنجاڭ پۇل مۇئامىلىسىدە ئىشلىتىلىۋاتقان مېتال پۇللارنى تولۇقلاش ۋە ئىچكىرى ئۆلكىلەردىن شىنجاڭغا ئاجرىتىلىدىغان «ھەمكارلىق پۇلى» نىڭ يېتىشسىزلىك مەسىلىسىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن، جايلاردىن كېپەك ئالتۇن سېتىۋېلىپ، ئۇرۇمچىنىڭ شۇيموگو ماشىنىسازلىق ئىدارىسىدە سوممىسى بىر يارماق ۋە ئىككى يارماقلىق ئىككى خىل ئالتۇن پۇل قۇيۇپ تارقاتقان. بۇ خىل پۇللارنىڭ ئالدى ھەم ئارقا يۈزىگە خەنزۇچە ۋە ئۇيغۇرچە پۇلنىڭ سوممىسى، ئارقا يۈزىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىغا ئەجدىھانىڭ سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن بولۇپ، ناھايىتى نەپىس ئىشلەنگەن، پۇل قۇيۇلغان تۇنجى ئاي ۋاقىت (1907- يىلى 5- ئايدىن 9- ئايغىچە) ئىچىدە جەمئىي 5000 سەر ئالتۇن پۇل تارقىتىلغان⑬. لېكىن بۇ خىل پۇللار بازارغا چىقىشى بىلەنلا باي سودىگەرلەر تەرىپىدىن يىغىۋېلىنغاچقا، بازار يۈزىدە قايتا ئۇچرانقىلى بولمىغان. شۇڭا ۋاڭ شۇنەن ئالتۇن پۇل قۇيۇشنى توختىتىشقا مەجبۇر بولغان.

ئومۇمەن، يۇقىرىقى تۆت خىل پۇل چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرلىرىدىكى شىنجاڭ پۇل مۇئامىلە ساھەسىدە ئىشلىتىلىدىغان ئاساسلىق پۇللار بولغان. بۇ خىل پۇللار

يۇقىرىدا قەيت قىلىنغىنىغا ئوخشاش چىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ يەرلىكتە تەسىس قىلغان پۇل قۇيۇش ئورۇنلىرى تەرىپىدىن بىر تۇتاش تارقىتىلغان ھەمدە شىنجاڭ رايونىنىڭ پۇل ئوبوروتىدا باشتىن - ئاخىر ناھايىتى مۇھىم ئورۇننى ئىگىلەپ كەلگەن.

مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرى، شىمالىي ۋە جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ھەرقايسى پۇل قۇيۇش ئورۇنلىرى ئارقا - ئارقىدىن ئىشتىن توختىغان. 1913- يىلى ياڭ زېڭشىن بىر يۈرۈش پۇل مۇئامىلە ئىسلاھاتى ئېلىپ بېرىپ، ئىلگىرىكى پۇل قۇيۇش ئورۇنلىرىنى تەرتىپكە سالغان، بۇنىڭ بىلەن ئاۋۇال ئۈرۈمچىدىكى پۇل قۇيۇش ئورنى تەرتىپكە سېلىنىپ، يېڭىدىن مەخسۇس قەغەز پۇل تارقىتىشقا مەسئۇل بولىدىغان پۇلخانا تەسىس قىلىنغان. بىراق كېيىنكى مەزگىللەرگە كەلگەندە، ياڭ زېڭشىنىڭ قاتمۇ قات توسقۇنلۇقلىرى ۋە ھەر خىل چەكلىمىلىرى تۈپەيلىدىن جايلاردىكى پۇلخانىلار تەرەققىيات ئىستىقبالىدىن مەھرۇم قېلىپ، 1928- يىلىغا كەلگەندە پۈتۈنلەي تاقىلىپ قالغان.

4. يېقىنقى زاماندا قۇرۇلغان بانكىلار

شىنجاڭدا ئۆلكە تەسىس قىلىنغاندىن كېيىن، تۇنجى باش مۇپەتتىش لىيۇ جىنتاڭ يىغىلىق سەۋەبىدىن ۋەيران بولغان شىنجاڭ ئىقتىسادىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، چىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ بۇ رايوندىكى ھۆكۈمرانلىقىنى تۇراقلاشتۇرۇش ئۈچۈن، ئىقتىسادىي جەھەتتە بىر قاتار ئاكتىپ چارە - تەدبىرلەرنى يولغا قويغان. ئۇ ئالدى بىلەن شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ پۇل مۇئامىلە

ساھەسىنى تەرتىپكە سېلىپ، ياقۇپبەگ دەۋرىدە قۇيۇلغان ھەر خىل مېتال پۇللارنىڭ داۋاملىق ئىشلىتىلىشىنى قاتتىق چەكلىگەن. يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇ ئۇرۇمچىدە مەخسۇس پۇل تارقىتىش ئورنى تەسىس قىلىپ، پۈتۈن ئۆلكە مىقياسىدا قىزىل مىس پۇل قۇيۇپ تارقاتقان ھەمدە كېيىنكى مەزگىللەردە يەنە يېڭىدىن قەغەز پۇل تارقىتىپ، شىنجاڭ رايونىنىڭ پۇل تۈزۈمىنى دەسلەپكى قەدەمدە بىرلىككە كەلتۈرگەن. بۇ ھال شىنجاڭدا يېقىنقى زامان بانكىلىرىنىڭ بارلىققا كېلىشى ئۈچۈن زۆرۈر بولغان شەرت - شارائىتلارنى ھازىرلاپ بەرگەن.

جۇڭگو - روسىيە داۋشېڭ شۆبە بانكىسى

جۇڭگو - روسىيە داۋشېڭ شۆبە بانكىسى ئاۋۋال 1900- يىلى قەشقەردە، 1903- يىلى ئىلىدا قۇرۇلغان. كېيىن يەنە چۆچەك، تۇرپان، بارىكۆل، جىمىسار، يەكەن، ئۈرۈمچى قاتارلىق جايلاردىمۇ ئارقا - ئارقىدىن تەسىس قىلىنغان. مەزكۇر بانكا زايوم، شىركەت قەرزى ۋە پاي چېكى ئېلىپ - سېتىش؛ پۇل، ئالتۇن - كۈمۈش، پىرېۋوت چېكى، ئامانەت - قەرز ھۆججەتلىرىنى ئېلىپ - سېتىش؛ زايوم، پاي چېكى ھەم شىركەت قەرزلىرىنى تارقىتىشقا مەسئۇل بولۇش؛ پۇل ئامانەت گۇۋاھنامىسى تارقىتىش ۋە تاۋارلارنى توشۇپ يەتكۈزۈشكە مەسئۇل بولۇش؛ ھەر خىل شەكىلدىكى چەكلەرنى بىر تەرەپ قىلىش؛ پۇل ئامانەت ئىشلىرىنى بىر تۇتاش باشقۇرۇش؛ قىممەتلىك ھەم جىددىي ئېھتىياجلىق بۇيۇملارنى ساقلاش؛ سەر، يۇمەن، پوندستېرلىڭ ۋە باشقا خىل پۇللارنىڭ كىرىدىت بېلىتىنى تارقىتىش؛ جۇڭگو ھۆكۈمىتىنىڭ قەرز ئۆسۈمىنى سۈرۈشتۈرۈش، تۆمۈر يول پوچتىسىنى تەسىس قىلىش ھەمدە جۇڭگو ھۆكۈمىتىنىڭ رۇخسىتى بىلەن پۇل

قۇيۇپ تارقىتىش؛ ھەر خىل قەرز ئىشلىرىنى بېجىرىش؛ سۇغۇرتا ئىشلىرىنى يولغا قويۇش؛ مۇقىم مۇلۇكلەرنى ئېلىپ - سېتىش قاتارلىق ئون نەچچە خىل كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغان بولۇپ، ئۆز دەۋرىدە شىنجاڭدىكى ئەڭ چوڭ پۇل مۇئامىلە ئورگىنى بولۇپ قالغان. شىنجاڭنىڭ پۇل مۇئامىلە بازىرى ئاساسەن مۇشۇ بانكا ئارقىلىق كونترول قىلىنغان. نۇرغۇنلىغان ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى ۋە باي سودىگەرلەر بەس - بەس بىلەن پۇل ئامانەت قويۇپ، بانكىنىڭ كىرىمىنى مىسلىسىز دەرىجىدە ئاشۇرغان. 1911- يىلىغا كەلگەندە، جۇڭگو - روسىيە داۋشېڭ شۆبە بانكىسىنىڭ ئالتۇن ئامانەت ئورگىنى قۇرۇلۇپ، شىنجاڭدىكى چوڭ - كىچىك ئەمەلدارلار، سودىگەرلەر ۋە ئاھالىلەر بارلىق ئالتۇنلىرىنى بۇ ئورگانىنىڭ ساقلىشىغا بەرگەن، نەتىجىدە، جۇڭگو - روسىيە داۋشېڭ شۆبە بانكىسى مەبلەغ جەھەتتىكى ئالاھىدە ئۈستۇنلۇكى بىلەن پۈتۈن شىنجاڭ ئىقتىسادىنى كونترول قىلىشقا باشلىغان.

جۇڭگو - روسىيە داۋشېڭ شۆبە بانكىسى تەسىس قىلىنىشتىن بۇرۇن، روسىيىنىڭ شىنجاڭدىكى ئىقتىسادىي تەسىر كۈچى ئانچە زور بولمىغان. لېكىن بۇ بانكىنىڭ قۇرۇلۇشى بىلەن، روسىيە ھۆكۈمىتى شىنجاڭدا ئاشكارە ھالدا سوممىسى بىر يۈەن، بەش يۈەن، 10 يۈەن، 50 يۈەن ۋە 100 يۈەنلىك ئالتۇن ھەم ئادەتتىكى كۈمۈش تەڭگىنى بىرلىك قىلغان قەغەز پۇللارنى كۆپلەپ تارقاتقان. بۇنىڭ بىلەن، شىنجاڭ بازارلىرىنى روسىيىنىڭ رۇبللىرى قاپلاپ كەتكەن ⑭. 1913- يىلى جۇڭگو - روسىيە داۋشېڭ شۆبە بانكىسى يەنە مەخسۇس روسچە، خەنزۇچە، مانجۇچە، ئۇيغۇرچە تۆت خىل يېزىق چۈشۈرۈلگەن، سوممىسى ئايرىم - ئايرىم ھالدا بىر تىيىن،

ئىككى تىيىن، بىر يارماق، بەش يارماق، بىر سەر بولغان ئالتۇن بىرلىكىدىكى بىر مىليون رۇبلىق قەغەز پۇل تارقاتقان. 1914- يىلىغا كەلگەندە، تارقىتىلغان پۇل بەش مىليون رۇبلى قىممىتىگە، 1915- يىلى توققۇز مىليون رۇبلى قىممىتىگە يەتكەن ⑮. بۇ خىل پۇل تارقىتىلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە نەق پۇلغا تېگىشىش نىسبەتەن ئوڭاي بولغاچقا، كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشكەن ھەمدە شىنجاڭ بازارلىرىدا ناھايىتى كەڭرى ئومۇملاشقان. لېكىن 1914- يىلىدىن كېيىن بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ پارتلىشى بىلەن رۇبلى ۋە باشقا ئالتۇن قىممىتىدىكى ھەر خىل قەغەز پۇللار كۆپلەپ تارقىتىلغاچقا، ئېغىر پۇل پاخاللىقى يۈز بەرگەن، ئۇزاق ئۆتمەي جۇڭگو - روسىيە داۋشېڭ شۆبە بانكىسى نەق پۇل تېگىشىش تىجارىتىنى توختاتقان. بۇ ھال شىنجاڭ خەلقىنى مىسلى كۆرۈلمىگەن زور زىيانغا ئۇچراتقان. ئالاقىدار ماتېرىياللارغا ئاساسلانغاندا، مۇشۇ ئىشتىن كېيىن، روسىيە ھۆكۈمىتى شىنجاڭ خەلقىنىڭ جەمئىي بىرمىليارد سەركۈمۈش قىممىتىدىكى مال - مۈلكىنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلغان ⑯. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، جۇڭگو - روسىيە داۋشېڭ شۆبە بانكىسى كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ ئىشەنچىسىدىن مەھروم قىلىپ ئاستا - ئاستا زاۋاللىققا يۈز تۇتقان، 1927- يىلىغا كەلگەندە، ئېغىر زىيان تۈپەيلىدىن ئاخىر تاقىلىپ قالغان.

شىنجاڭ ئۆلكىلىك بانكا

شىنجاڭ ئۆلكىلىك بانكا 1930- يىلى 7- ئاينىڭ 1- كۈنى قۇرۇلغان. ئەينى چاغدا، جىن شۇرېن ھۆكۈمەت خەزىنىسىدىن 50 مىڭ سەر پۇل ئاجرىتىپ، مەزكۇر بانكىنى دەسلەپكى مەبلەغگە ئىگە قىلغان، لېكىن بىر يىل ئۆتە - ئۆتمەيلا بانكا

ئىشتىن توختىغان. شېكى شىسەي تەختكە چىققان (1933- يىلى) دىن كېيىن، ئۆز ھۆكۈمرانلىقىنىڭ مۇستەھكەملەش مەقسىتىدە ئۆلكىلىك بانكىنى قايتىدىن ئەسلىگە كەلتۈرگەن ھەمدە ئۇرۇمچىدە شىنجاڭ ئۆلكىلىك باش بانكىنى تەسىس قىلغان. بۇنىڭدىن باشقا، يەنە غۇلجا، چۆچەك، ئالتاي، قەشقەر، كۇچا، خوتەن، قاراشەھەر، قۇمۇل، ئاقسۇ قاتارلىق توققۇز شەھەردە شۆبە بانكىلارنى قۇرۇپ، شىنجاڭنىڭ پۇل مۇئامىلە ئىشلىرىنى تەرتىپكە سالغان. 1938- يىلى 2- ئايدا ماۋزېمىننىڭ شىنجاڭ مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى بولۇپ تەيىنلىنىشى بىلەن، شىنجاڭ مالىيىسىدە زور يېڭىلىقلار بارلىققا كەلگەن. 1939- يىلى 1- ئاينىڭ 1- كۈنى، شىنجاڭ ئۆلكىلىك بانكا رەسمىي تۈردە شىنجاڭ سودا بانكىسىغا ئۆزگەرتىلگەن. دەسلەپكى مەزگىلدە، بانكا جەمئىي بەش مىليون يۈەن مەبلەغگە ئىگە بولغان بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە 60 پىرسەنتى ھۆكۈمەتنىڭ، 40 پىرسەنتى سودىگەرلەرنىڭ بولغان ⑰. ماۋ- زېمىن قوشۇمچە بانكا كېڭەش مەجلىسىنىڭ رەئىسلىك ۋەزىپىسىنى ئۆز ئۈستىگە ئالغان. ماۋزېمىن ئەينى دەۋردىكى پۇل پاخاللىقىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، مەخسۇس پۇل تۈزۈمى ئىسلاھاتى ئېلىپ بارغان. 1939- يىلى 2- ئاينىڭ 1- كۈنى ئۇ، شىنجاڭ سودا بانكىسىنىڭ 10 مىليون يۈەن يېڭى پۇل تارقىتىپ، ئايرىم - ئايرىم ھالدا 4000 سەر كونا ئۆلكە پۇلى ۋە 160 سەر قەشقەر تېزىسىنى بىر يۈەن يېڭى پۇلغا ئالماشتۇرۇپ بېرىدىغانلىقىنى ئېلان قىلغان. 1939- يىلى 7- ئايدىن باشلاپ، پۈتۈن ئۆلكە مىقياسىدا «يۈەن» نى بىرلىك قىلغان يېڭى پۇل ئومۇملىشىپ، بۇرۇنقى ئۆلكە پۇلى ۋە قەشقەر تېزىسى قوشۇمچە ئورۇنغا چۈشۈپ قالغان. 1940- يىلى 11-

ئايدا، شىنجاڭ سودا بانكىسى «شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ ئالتۇن - كۈمۈشلەرنىڭ سىرتقا ئېقىپ كېتىشىنى چەكلەش توغرىسىدىكى ۋاقىتلىق تەدبىرى» نى ئېلان قىلىپ، ئالتۇن ۋە كۈمۈشنىڭ سىرتقا ئېقىشىنى چەكلىگەن ھەمدە يەنە گومىنداڭ مەركىزىي بانكىسى تارقاتقان فابى (1935- يىلىدىن كېيىن گومىنداڭ ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن تارقىتىلغان قەغەز پۇل - ئا) نىڭ شىنجاڭ تەۋەسىدە ئىشلىتىلىشىنى توختاتقان. بۇنىڭ بىلەن، شىنجاڭ سودا بانكىسى تارقاتقان يېڭى پۇل شىنجاڭ پۇل مۇئامىلىسىدىكى ئەڭ ئاساسلىق پۇلغا ئايلانغان. 1942- يىلى 11- ئايدا، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى نائىلاج بەش يۈەن فابىنى بىر يۈەن يېڭى پۇلغا، 0.25 يۈەن گۈەنجىن بېلىتى (گومىنداڭ مەركىزىي بانكىسى تەرىپىدىن 1931- يىلى تارقىتىلغان باج تۆلەشتە ئىشلىتىلىدىغان ئاكسىيە - ئا) نى بىر يۈەن يېڭى پۇلغا سۇندۇرۇپ ھېسابلايدىغانلىقىنى ئېلان قىلغان. شۇنىڭدىن كېيىن فابى ۋە گۈەنجىن بېلىتى شىنجاڭدا قوشۇمچە پۇل سۈپىتىدە ئىشلىتىلىشكە باشلىغان.

1943- يىلىغا كەلگەندە، شىنجاڭ سودا بانكىسى قايتىدىن ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىنغان. بانكا 212 مىڭ 690 پايغا ئىگە بولغان بولۇپ، ھەر بىر پاينىڭ سوممىسى بەش يۈەندىن جەمئىي 1 مىليون 634 مىڭ 50 يۈەن بولغان ⑱. ئۆزگەرتىپ تەشكىللەنگەن شىنجاڭ سودا بانكىسى ئۇرۇمچى شەھىرىدە كېڭەش مەجلىس ۋە باش بانكا تەسىس قىلىپ، جايلاردا يەنە نۇرغۇن شۆبە بانكىلار ھەم ۋاقىتلىق ئىش بېجىرىش ئورۇنلىرىنى قۇرۇپ چىققان. 1944- يىلىدىن كېيىن ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ پارتلىشى بىلەن، بانكىنىڭ ئۈچ ۋىلايەت تەۋەسىدىكى ۋە جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ توقسۇن، باي، يېڭىسار،

گۇما قاتارلىق جايلىرىدىكى شۆبە تارماقلىرى ئىلگىرى - ئاخىرى بولۇپ ئىشتىن توختىغان.

1948- يىلى 9- ئايدا، شىنجاڭ سودا بانكىسىنىڭ نامى قايتىدىن شىنجاڭ ئۆلكىلىك بانكىغا ئۆزگەرتىلگەن. شۇنداق قىلىپ 1930- يىلى 7- ئايدا قۇرۇلغان شىنجاڭ ئۆلكىلىك بانكا، 1939- يىلى 1- ئايدا شىنجاڭ سودا بانكىسىغا ئۆزگەرتىلىپ، 1948- يىلىغا كەلگەندە يەنە يېڭىدىن بۇرۇنقى ناملىنى ئەسلىگە كەلتۈرگەن، بۇ بانكا 1939- يىلىدىن ئېتىبارەن يېڭى پۇل تارقىتىشقا باشلىغان بولۇپ، تاكى 1949- يىلىغىچە شىنجاڭ بازارلىرىنى تولۇق كونترول قىلىپ كەلگەن. لېكىن 1949- يىلى 5- ئاينىڭ 20- كۈنى، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت پۇل تۈزۈمىنى ئۆزگەرتىشنى قارار قىلىپ، كۈمۈش تەڭگە ۋە كۈمۈش تەڭگە بىلەتى تارقاتقان ھەمدە ھەر 600 مىليارد يۈەن يېڭى پۇلنىڭ بىر يۈەن كۈمۈش تەڭگىگە ئالماشتۇرۇلۇپ بېرىلىدىغانلىقىنى ئېلان قىلغان. بۇنىڭ بىلەن شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد قىلىنغان (1949- يىلى 9- ئاي) غا قەدەر جەمئىي 568 مىڭ 501 يۈەن كۈمۈش تەڭگە، 10 مىليون 69 مىڭ كۈمۈش تەڭگە بىلەتى تارقىتىلىپ ⑲. شىنجاڭ پۇل مۇئامىلىسىدە ناھايىتى زور ئۆزگىرىشلەر بارلىققا كەلگەن. شىنجاڭ ئازاد قىلىنغاندىن كېيىن بولسا، شىنجاڭ ئۆلكىلىك بانكا ئورۇمچىدە باش بانكا، جايلاردا 11 شۆبە بانكا، 15 ئىش بېجىرىش ئورنى تەسىس قىلىپ، شىنجاڭنىڭ پۇل مۇئامىلە ساھەسىنى يېڭىباشتىن تەرتىپكە سېلىشقا باشلىغان ھەمدە شىنجاڭدىكى ئەڭ نوپۇزلۇق پۇل مۇئامىلە ئورگىنى بولۇپ قالغان.

مەركىزىي بانكىنىڭ قۇمۇل ۋە ئۈرۈمچى شۆبە

بانكىلىرى

مەركىزىي بانكىنىڭ قۇمۇل ۋە ئۈرۈمچى شۆبىلىرى ئايرىم - ئايرىم ھالدا 1943-، 1944- يىللىرى قۇرۇلغان. گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ بۇ بانكىلارنى تەسىس قىلىشىدىكى مەقسىتى فابى ۋە گۇمنجىن بىلەتى ئارقىلىق شىنجاڭ ئىقتىسادىنى كونترول قىلىش ھەمدە بانكا كىرىمى بىلەن شىنجاڭدىكى ھەربىي مەمۇرىي خادىم ۋە ئورگانلىرىنىڭ خىراجەت مەسىلىسىنى ھەل قىلىش ئىدى. شۇڭا بانكا قۇرۇلۇپ ئۇزاق ئۆتمەيلا سوممىسى 100 يۈەنلىك، 250 يۈەنلىك، 500 يۈەنلىك، 1000 يۈەنلىك، 2000 يۈەنلىك، 5000 يۈەنلىك، 10000 يۈەنلىك، 20000 يۈەنلىك، 25000 يۈەنلىك، 50000 يۈەنلىك 10 خىل گۇمنجىن بىلەتى تارقىتىپ، 1948- يىلىغا كەلگەندە تارقاتقان پۇلنىڭ ئومۇمىي سانىنى جەمئىي ئۈچ تىرلىيون يۈەنگە يەتكۈزگەن ⑳. ئالماشتۇرۇش نىسبىتى جەھەتتە بولسا بىر يۈەن گۇمنجىن بىلەتى تۆت يۈەن يېڭى بىلەت، بەش يۈەن فابى بىر يۈەن يېڭى پۇل بىلەن تېگىشىلگەن. 1948- يىلى 8- ئاينىڭ 19- كۈنى، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى پۇل ئىسلاھاتى ئېلىپ بېرىپ يېڭىدىن دوللار (بىر خىل قەغەز پۇل) بىلەتى تارقاتقان. شۇ يىلى مەركىزىي بانكىنىڭ ئۈرۈمچى شۆبىسى سوممىسى بىرمو، ئىككى مو، بىر يۈەن، بەش يۈەن، 10 يۈەنلىك بەش خىل دوللار بىلەتى تارقاتقان. 1949- يىلىغا كەلگەندە، يەنە سوممىسى 100 يۈەنلىك، 500 يۈەنلىك، 1000 يۈەنلىك دوللار ئارقا - ئارقىدىن تارقىتىلغان. بۇنىڭ بىلەن شىنجاڭدا ئېغىر پۇل پاخاللىقى كېلىپ چىققان. دەرۋەقە، 1949- يىلى 5- ئاينىڭ 20- كۈنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت پۇل تۈزۈمى ئىسلاھاتى ئېلىپ بېرىپ قايتىدىن كۈمۈش تەڭگە ۋە كۈمۈش تەڭگە بىلەتى

تارقاتقان هەمدە بىر يۈەن كۈمۈش تەڭگىنى بىر مىليون دوللارغا تېگىشىش نىسبىتى بويىچە بازارلاردا ئېقىۋاتقان كونا دوللارنى يىغىۋالغان.

ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ھۆكۈمىتى بانكىسى

ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ھۆكۈمىتى بانكىسى 1945- يىلى 1- ئايدا غۇلجا شەھىرىدە قۇرۇلغان. بانكا قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە ئاساسلىقى ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتىنىڭ باش خەزىنىسىنى باشقۇرغان. ئۇزاق ئۆتمەي يەنە مەخسۇس پۇل تارقىتىش ھوقۇقىغا ئىگە بولۇپ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تارقاتقان يېڭى پۇل بىلەن قىممىتى ئوخشاش بولغان قەرەللىك چەك تارقاتقان[21]. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، 1945- يىلى 8- ئايدا بەش يىلغا بۆلۈپ قايتۇرۇلىدىغان ئۆسۈمسىز 300 مىليون يۈەن «غالىبىيەت زايومى» تارقاتقان. نەتىجىدە. ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى بانكىسى ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتىنىڭ بىردىنبىر پۇل تارقىتىش مەركىزىگە ئايلانغان. بانكا جەڭ ئولجىلىرى ئىچىدىكى نەق پۇل، ئالتۇن - كۈمۈش ۋە باشقا قىممەتلىك بۇيۇملارنى ساقلاش ھەم باشقۇرۇش؛ پۇل ئامانەت ئىشلىرىغا مەسئۇل بولۇش؛ ئاممانى ئىئانە قىلغان پۇللارنى ساقلاش؛ بۇرۇنقى بانكىنىڭ پۇل ئامانەت ۋە قەرز ئىشلىرىنى تەرتىپكە سېلىش؛ ھەربىي قىسىملار ھەمدە ھەرقايسى ئىدارە - ئورگانلارنىڭ خىراجەت ئىشلىرىغا مەسئۇل بولۇش؛ زايوم تىجارىتى ئارقىلىق كەلگەن نەق پۇل ۋە ئالتۇن - كۈمۈشلەرنى ساقلاش؛ شەخسىيلەرنىڭ پۇل ئامانەت، قەرز ھەم پۇل پىرېۋوت ئىشلىرىنى بېجىرىش قاتارلىق كەسىپلەر بىلەن شۇغۇللانغان بولۇپ، ئۇچ ۋىلايەتنىڭ پۇل مۇئامىلە ساھەسىنى بىر تۇتاش باشقۇرغان. 1946- يىلى 2- ئايدا، چۆچەك ۋە ئالتاي

شەھەرلىرىدە بۇ بانكىغا قاراشلىق تارماق بانكىلار تەسىس قىلىنىپ، بۇ رايونلاردىمۇ يېڭىچە مالىيە تۈزۈمى يولغا قويۇلغان. كېيىنكى مەزگىللەردە، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ يېڭى پۇلىنى بايقۇت قىلىش يۈزىسىدىن، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ھۆكۈمىتى بانكىسى مەزكۇر بانكىنىڭ تامغىسى بېسىلمىغان يېڭى پۇلنىڭ ئىشلىتىلىشىنى قاتتىق چەكلىگەن. بۇنىڭ بىلەن شىمالىي شىنجاڭدا ئېقىۋاتقان يېڭى پۇللار ئاستا - ئاستا ئۆز قىممىتىنى يوقىتىشقا باشلىغان.

1946- يىلى 7- ئايدا، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ھۆكۈمىتى ئوتتۇرىسىدىكى تىنچلىق سۆھبىتى مۇۋەپپىقىيەتلىك تاماملىنىپ، شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇلغان. شۇنىڭدىن كېيىن، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى بانكىسىنىڭ نامى «شىنجاڭ ئۆلكىلىك سودا بانكىسىنىڭ ئىلى ۋىلايەتلىك شۆبە بانكىسى» غا ئۆزگەرتىلىپ، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى بانكىسى قەرەللىك چەك بېسىپ تارقىتىشنى توختاتقان. بارلىق ھەربىي، مەمۇرىي خىراجەتلەر ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت تەرىپىدىن تەمىنلىنىدىغان بولغان. لېكىن 1947- يىلى ئەتىيازدىن باشلاپ، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ھۆكۈمىتى بانكىسى قايتىدىن قەرەللىك چەك تارقىتىپ، چەكنىڭ نامىنى «شىنجاڭ سودا بانكىسى ئىلى شۆبە بانكىسىنىڭ قەرەللىك چېكى» دەپ ئاتىغان. شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد قىلىنغاندىن كېيىن بولسا، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى بانكىسى داۋاملىق تۇرده قەرەللىك چەك تارقىتىپ، ئۇچ ۋىلايەت تەۋەسىدە ئىشلەتكەن، بۇ ھال تاكى يېڭى خەلق پۇلىنىڭ پۈتۈن شىنجاڭ دائىرىسىدە ئومۇميۈزلۈك ئىشلىتىلگەن ۋاقتى (1952- يىلى 1- ئاي) غىچە داۋاملاشقان.

شىڭجى بانكىسى

شىڭجى بانكىسى 1911- يىلى چىڭ سۇلالىسىنىڭ شىنجاڭدىكى يەرلىك ئەمەلدارى چېن جىتاڭ تەرىپىدىن تەسىس قىلىنغان. مەزكۇر بانكا قۇرۇلۇپ دەسلەپكى بىر نەچچە ئاي مەخسۇس قەغەز پۇل بېسىپ تارقاتقان. تارقىتىلغان پۇلنىڭ سانى جەمئىي 570 مىڭ 360 سەر كۈمۈش بولغان②. لېكىن بانكىنىڭ چىقىمى ھەددىدىن زىيادە كۆپىيىپ كەتكەچكە، بىر يىل ئۆتە - ئۆتمەيلا تاقىلىپ قالغان.

ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، شىنجاڭ يېقىنقى زامان پۇل مۇئامىلىسى رەنە كەسپىدىن خۇسۇسىي بانكىلارغا، خۇسۇسىي بانكىلاردىن پۇل قۇيۇش ئورۇنلىرىغا، پۇل قۇيۇش ئورۇنلىرىدىن بانكىلارغىچە بولغان تەرەققىيات باسقۇچىنى باشتىن كەچۈرگەن. بۇ جەريانىدا شىنجاڭ پۇل مۇئامىلىسىدىكى ئۆزگىرىشلەر مەلۇم نۇقتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، شىنجاڭ رايونىنىڭ ئىجتىمائىي ئىقتىسادىنى مۇئەييەن تەرەققىياتلارغا ئېرىشتۈرگەن. لېكىن باشقا بىر نۇقتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، شىنجاڭ پۇل مۇئامىلە ساھەسىدىكى ھەر خىل مۇئەسسەسىلەر كۆپ ھاللاردا ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمران سىنىپ ۋە چەت ئەل جاھانگىرلىكىنىڭ كەڭ خەلق ئاممىسىنى ئېزىشتىكى ۋاستىسى ھەم قورالىغا ئايلىنىپ قالغان. بۇنىڭ بىلەن شىنجاڭ ئىقتىسادىي قالاق، خەلقى نامرات بولۇشتەك ئەھۋالدىن يەنىلا قۇتۇلالمىغان، بۇ ھال شىنجاڭ يېقىنقى زامان پۇل مۇئامىلىسىنىڭ تۈپ ئالاھىدىلىكىنى شەكىللەندۈرگەن.

ئىزاھات:

①⑤⑧㉒ مو يۈەن: «چىڭ دەۋرىدىكى شىنجاڭنىڭ پۇل

تارىخى» شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 1994- يىل نەشرى، 137-، 274- 275-، 277-، 286- بەتلەر.

② «شىنجاڭنىڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى، پۇل مۇئامىلە تەزكىرىسى» نى تۈزۈش كومىتېتى تۈزگەن «شىنجاڭنىڭ پۇل مۇئامىلە تەزكىرىسى»، 2- قىسىم، 1988- يىل نەشرى، 239- بەت.

③⑥⑱⑲㉑ سۈڭلىك قاتارلىقلار تۈزگەن «شىنجاڭنىڭ يېقىنقى زامان ئىقتىساد تېخنىكا تەرەققىياتى»، شىنجاڭ پەن - تېخنىكا، سەھىيە نەشرىياتى، 1993- يىل نەشرى، 212-، 214-، 219-، 220-، 222- بەتلەر.

④ «شىنجاڭنىڭ قىسقىچە تارىخى» 3- قىسىم، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1988- يىل نەشرى، 268- بەت.

⑦⑯ ۋېي يۈڭلى: «جۇڭگونىڭ يېقىنقى زامانىدىكى غەربىي - شىمالنى ئېچىش تارىخى»، گەنسۇ خەلق نەشرىياتى، 1996- يىل نەشرى، 429-، 433-، 434- بەتلەر.

⑨ دۇڭ چىڭشۇەن: «شىنجاڭنىڭ كۈمۈش پۇللىرى»، «شىنجاڭ پۇل مۇئامىلىسى» ژورنىلى، 1986- يىل 8- سان (قوشۇمچە سانى).

⑩⑫ چېي جىسىن: «يۈز يىل مابەينىدىكى شىنجاڭ پۇلى»، «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى»، 1983- يىل 3- سان.

⑪ فوشىرو: «شىنجاڭ قەغەز پۇلىنىڭ تارىخىي تەرەققىياتى ۋە ئارقا كۆرۈنۈشى»، «شىنجاڭ مالىيە ئىنىستىتۇتى ئىلمىي ژورنىلى»، 1983- يىل 1- سان.

⑬ مويۈەن: «چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى شىنجاڭنىڭ پۇللىرى ۋە پۇل ئوبوروتى»، «شىنجاڭ ئىقتىساد تەتقىقاتى»

ژورنلى، 1989- يىل 5- سان.
⑭⑮ «ئۇيغۇرلارنىڭ قىسقىچە تارىخى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1990- يىل نەشرى، 461- بەت.
⑰ بەي خۇييىڭ قاتارلىقلار تۈزگەن «شىنجاڭ پۈل مۇئامىلىسى ھەققىدە ئومۇمىي چۈشەنچە»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1989- يىل نەشرى، 10- بەت.
⑳ كۇاڭ خاۋلىن: «جۇڭگو يېقىنقى زامان ئاز سانلىق مىللەتلىرىنىڭ ئىقتىساد تارىخى»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1992- يىل نەشرى، 205- 207- بەتلەر.

ئاپتورى: قەشقەر پىداگوگىكا ئىنىستىتۇتى سىياسىي تارىخى فاكۇلتېتىدىن

ئازادلىقنىڭ باشلىرىدا ئاۋاتتا بولۇپ ئۆتكەن بەزى ئىشلار

ئابدۇۋۇھلى ئەيسا

ئاۋات ناھىيىلىك ھۆكۈمەت 1949- يىلى 29- سېنتەبىر كۈنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ تىنچلىق يولىدا ھەقىقەتكە قايتىش توغرىسىدىكى تېلېگراممىسىنى تاپشۇرۇپ ئالدى.
ھاكىم ئابدۇللا سەمەدنىڭ يېتەكچىلىكىدە «ئازاد» تەشكىلاتىنىڭ (1948- يىل 6- ئاينىڭ ئاخىرىدا قۇرۇلغان) ئەزالىرى بۇ خۇش خەۋەرنى ئاڭلاپ، ئازادلىق خۇشاللىقىدا ئېپتىخارلىنىپ ھاياجانلاندۇق، كۆزىمىزدىن شاد - خورامىلىق ياشلىرى تارىلىپ ئاقتى. چۈنكى، ئەسىرلەر بويى زولۇم ئاسارىتىدە ئىزىلگەن، ئەركىنلىك، ئازادلىققا تەشنا بولغان خەلق ئاممىسى يېڭى ھاياتنىڭ پارلاق تېڭى ئاتقانلىقىنى ئاڭلاپ شادىمان بولغانىدى. ئەل - يۇرتنىڭ بىخەتەرلىكىگە كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، ھۆكۈمەت خادىملىرى بىلەن ساقچىلارنىڭ جەمئىيەت ئامانلىقىنى قوغداش بىرلەشمە ئەترىتى قۇرۇلۇپ، ئابدۇللا سەمەدى مەسئۇللۇقنى ئۈستىگە ئالدى، ھەرقايسى ئورۇن، مەكتەپ، كوچا - مەھەللىلەردە گۇرۇپپىلار قۇرۇلدى.
ئاۋاتتىكى گومىنداڭ ناھىيىلىك پىرقە بۆلۈمى بىلەن ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقلىرى گومىنداڭ ھاكىمىيىتىنىڭ

گۈمران بولۇۋاتقانلىقىدىن چۈشكۈنلىشىپ ھەم ئۆز - ئۆزىدىن ئۈركۈپ، ئاقسۇغا بېرىپ يېتىۋالغان، ناھىيە خەلقى بىر مەزگىللىك بولسىمۇ پىتنە - ئىغۋا، پاراكەندىچىلىكتىن خاتىرجەم بولغان ئىدى. لېكىن، ھوشيارلىقنى ئۆستۈرۈپ، يامان ئادەملەرنىڭ بۇزغۇنچىلىق قىلىشىدىن ئېھتىيات قىلماي بولمايتتى.

9- ئاينىڭ 25- كۈنى، تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشقا قارشى ئەشەددىي جاھىل ئەكسىيەتچىلەردىن ما چىڭ شياڭ، يې چىڭ، لو شۇرىن، مەمتىمىن، ئەيسالار ... ئاقسۇغا كەلگەندە، پانتۈركىست ئەيسا: «دەرھال ئاقسۇغا كېلىڭ، چەت ئەلگە بىرگە چىقىپ كېتىمىز»، دېگەن مەزمۇندا نىياز ئىسىملىك ئادەمدىن ئابدۇللا سەمىدىگە مەخپىي خەت ئەۋەتكەن ئىكەن. ئابدۇللا سەمىدى: «مەن ۋەتەندىن يۇز ئۆرىمەيمەن، مەن ئارزۇ قىلغان ھۆكۈمەت دۇنياغا كېلىش ئالدىدا تۇرماقتا، مەن خاتىرجەم، خۇشال تۇرىۋاتىمەن»، دەپ جاۋاپ قايتۇرۇۋەتتى. ئاردىدن ئۇزاق ئۆتمەي، بىز شىنجاڭ گېزىتىدىن رەئىس ماۋزېدۇڭنىڭ 10- ئاينىڭ 1- كۈنى تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىدا جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ قۇرۇلغانلىقىنى دۇنياغا جاكارلىغان خۇش خەۋىرىنى ئۇقۇپ دىلىمىز سۆيۈنۈپ شادلىققا چۆمدۇق. بۇ قۇتلۇق كۈننى خاتىرلەپ چوڭ يېغىن ئېچىش ئۈچۈن تەييارلىق خىزمەتلىرى جىددىي ئىشلەندى. ئاۋۋال ناھىيىلىك ھۆكۈمەت 100 دانە بەش يۈلتۈزلۇق قىزىل بايراق تەييارپ، ئۈنى ئىدارە، جەمئىيەت، مەكتەپلەرگە تارقاتتى، ئاندىن رەسسام يۈسۈپ ياقۇپ («ئازاد» تەشكىلاتىنىڭ ئەزاسى، ئۆزبېك) رەئىس ماۋزېدۇڭنىڭ گېزىتكە بېسىلغان سۈرىتىنى ماسشتاب بىلەن چوڭايتىپ سىزىپ چىقتى، لوزونكا، شوئارلار تەييارلاندى.

ھەممە تەييارلىق پۈتۈپ، چوڭ يېغىن ئېچىشقا بىر كۈنلا ۋاقىت قالغاندا، ئۈشتۈمتۇت ئاقسۇدىكى لى زوتاڭنىڭ 56- بىرىگادا‌سىنىڭ بىر يىڭ ئەسكىرى ئاۋاتقا كېلىپ ساقچى ئىدارىسى بىلەن ئۇيغۇر ئويۇشما بىناسىغا ئورۇنلۇشۇپ، ئۆگزىگە پىلىموتلارنى تىكلەپ قويدى، ھۆكۈمەت بىناسىنىڭ كەينىدىكى كۆۋرۈككە، ھەرقايسى كوچا ئېغىزلىرىغا ئاپتوماتلىق ئەسكەرلەرنى تۇرغۇزدى.

ئاھالىلار غەم - ئەندىشە ئىچىدە ئىش - ئوقەت قىلالمايدىغان، كەچ سائەت 10 دىن كېيىن تالا - تۇزگە چىقالمايدىغان، دەككە - دۈككىدە ئۇخلىيالمايدىغان بولۇپ قالدى. خەۋپ - خەتەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ھەرقايسى ئورۇن، يېزا، بازار، مەكتەپ مەسئۇللىرى ئارقىلىق «سودا - سېتىق ئۇچۇن بازارغا كىرمەسلىك، بەزمە - مەشرەپ ئۇيۇشتۇرۇپ توپلىشىپ يۇرمەسلىك، مەكتەپلەر دەرس توختۇتۇش، ھوشيار تۇرۇپ، قاراۋوللۇق ئىشلىرىنى كۈچەيتىش» ھەققىدە جىددىي ئۇقتۇرۇش تارقاتتى. شۇ كۈنلەردە غورا قاپاق، شادىياچاق يىڭجاڭ، دوڭ سەنمۇ ھەم تىلماچ (روس، خەنزۇ قان سىستېمىدىكى شالغۇت) ئىككى ئەسكەر بىلەن قائىدە - يوسۇنسىز ھاكىم ئىشخانىسىغا كىرىپ كېلىپ، يىڭجاڭ: «6 ئاي بولدى، ئەسكەرلەرمۇ ئاشسىز، تۇرمۇشتا قىينالدى، لى لۇيجاڭنىڭ ئەمرى بىلەن كەلدۇق» دېگەندە، ئابدۇللا سەمىدى: «ناھىيىمىز ئامانلىقىنى قوغداشقا لى لۇيجاڭ ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈپ دۆلەت ئارمىيىسىنى ئەۋەتىپتۇ، قارشى ئالىمىز، لۇيجاڭغا كۆپ رەھمەت، ئاشلىق، گۆش، ياغ، قوشۇمچە يېمەكلىكلەر زاپاس، تەمىناتنى كەڭتاشا يەتكۈزۈپ بېرىمەن» دەيدۇ.

يىگجاڭ: «چۇشەنمەپسىز ھاكىم! ئەسكەرلەرگە جىڭ جىڭ پۇل كېرەك، قەغەز پۇلنىڭ كېرىكى يوق، ئالتۇن، كۆمۈش، بېرىشىڭىز كېرەك، دېمەكچى»، دەيدۇ.

ئابدۇللا سەمىدى: «مۇنداق دەڭ، مەلۇمكى، ئاۋات دېھقانچىلىق رايونى، چوڭ سودىگەر - بايلار يوق، ئىقتىسادىي ئۇلىمىز ئاجىز، كاسسا قۇرۇق. تەكرارلايمەنكى، چامىمىزنىڭ يېتىشچە سىلەر تويغۇدەك، سىزمۇ رازى بولغۇدەك كۆتىۋالىمىز» دەيدۇ.

56- بريگادادىن كەلگەن بۇ گومىندانڭ قىسمىنىڭ تەلىپىنى قاندۇرۇپ، خەلقنىڭ ھاياتىنى ۋە مال - مۈلكىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، ھاكىم ئابدۇللا سەمىدى ئۇلارنى رازى قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ يولغا سالدى. ئاندىن ئالدىن تەييارلاپ قويولغان 6 تۈياق سېمىز كالا، 20 قوي، 100 جىڭ ھاراق، 300 جىڭ موخورکا، 200 جىڭ شېكەر، 20 ھارۋا قوغۇن - تاۋۇز، مېۋە - چېۋە قاتارلىق نەرسىلەرنى ئېلىپ يىڭ شىتابىغا باردى. يىگجاڭ بىلەن ئايرىم كۆرۈشۈپ ئوراغلىق 100 كۆمۈش تەڭگىنى ئۇنىڭ گېلىغا ئۇرۇۋەتتى، يىگجاڭنىڭ بەد - بەشىرە چىرايى ئانچە - مۇنچە ئېچىلدى ۋە مەمنۇن بولۇپ سەت ھېجايدى.

ئابدۇللا سەمىدى ئۇ جاھىل ئەبلەخلەرنى مۇشۇنداق باپلاپ قاملاشتۇرۇپ ھەل قىلمىغان بولسا، ئاۋات خەلقىمۇ قومۇل، كۇچا قاتارلىق جايلاردىكىگە ئوخشاش بۇلاش - تالاش، قانلىق پاجىئەلەردىن چەتتە قالمايتتى. بۇ چاقىرىلمىغان مېھمانلار 10 نەچچە كۈندىن كېيىن غىپىدە ئاقسۇغا كەتتى.

10- ئاينىڭ 28- كۈنى، رەستە كوچىلار، ئىدارە، مەكتەپلەر بەش يۈلتۇزلۇق قىزىل بايراق، لوزونكا، شوئارلار

بىلەن كۆركەم زىننەتلەندى. چوڭ يىغىن ھۆكۈمەت بىناسىنىڭ كەڭ سەيناسىغا راسلىنىپ، سەھنىدىكى دۆلەت بايرىقى بىلەن رەئىس ماۋ زېدۇڭنىڭ چوڭايتىلغان سۈرىتىگە يىغىن ئەھلى مېھرى - مۇھەببىتى بىلەن زوقلۇنۇپ قارىشاتتى.

ناغرا، سۇناي شادىيانىگە چېلىنىپ تۇردى، ئەلنەغمىچىلەر دولان مۇقامىنىڭ مۇقەددىمىسىنى تۆگىتىپ دولان مەشرىپىگە كۆچكەندە، بايراملىق كىيىملەرنى كىيگەن ئەر - ئايال، ياشلار بەس - بەستە ئۇسسۇلغا چۈشۈپ ئازادلىق خۇشاللىقىنىڭ كاتتا مەرىكىسىنى تەنتەنە قىلىشتى.

بەش يۈلتۇزلۇق قىزىل بايراقنى ئابدۇللا سەمىدى ئۆز قولى بىلەن يۇقىرىغا سىرىپ مومىغا چىقاردى.

ئابدۇللا سەمىدى سۆز قىلىپ: جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە، جۇڭگودىكى ئىزىلگۈچى ھەر مىللەت خەلقى ئويغۇنۇپ، گومىندانڭ ئەكسىيەتچى ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇپ، جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنى قۇردى، يەنى بىز ئارزو قىلغان، تەشنا بولغان، ئادىل، خەلقپەرۋەر ھۆكۈمەت قۇرۇلدى. پارلاق يېڭى ھايات، گۈزەل، ئەركىن، يېڭى تۇرمۇش كەچۇرۇش پۇرسىتى يېتىپ كەلدى، ئىزىش - ئىزىلىشكە ئۆزۈل - كېسىل خاتىمە بېرىلدى ...

ناھىيىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقى بىردەك ئىتتىپاقلىشىپ، بىر نىيەت، بىر مەقسەتتە ۋەيران بولغان ئىقتىسادىي ئىگىلىكىمىزنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش بىلەن بىرگە ئىقتىسادىمىزنى تىرىشىپ راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشىمىز لازىم. خەلق ئازادلىق ئارمىيىمىز يېتىپ كېلىش ئالدىدا تۇرماقدا، ئارمىيىمىز يېتىپ كەلگەندىلا ئاندىن ھەقىقىي تىنچلىق، ئىتتىپاقلىق، دېموكراتىيە، باراۋەرلىك، يېڭى

تەرەققىياتلار تولۇق ئىشقا ئاشىدۇ، دېگەندە، گۈلدۈراس ئالقىش ساداسى پۈتۈن مەيدانىنى زىلزىلىگە كەلتۈردى. تەنتەنە ساداسى يىراق سەھرالارغىچە جاراڭلىدى.

11- ئايلاردا، خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن، «ئازاد» تەشكىلاتىنىڭ ئەزالىرىدىن پازىل ئايتاقى (قىرغىز، زىيالى)، يۈسۈپ ياقۇپ، ئابدۇۋەلى ئەيسا (بۇلار ئۆزبېك)، كېشاك (خەنزۇ)، مامۇت مۇسالار يېتەكچىلىكىدە 30 كىشىدىن تەركىب تاپقان ئاۋات خەلق ۋەكىللەر ئۆمىكى ئاقسۇغا باردۇق. ئاقسۇ ۋە كونىشەھەر خەلقلىرى خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن ئالدىراش تەييارلىق قىلمۇاتقان ئىكەن. كونىشەھەر ئالاھىدە زىننەتلىنىپتۇ، ئىستىقبالغا چىققۇچىلار قوشۇنى شەھەردىن جام رايونىغچە سەپ بويتۇ.

ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىنىڭ جەنۇبقا يۈرگەن ئىمىنوفىنىڭ ئاتلىق ئەسكەرلەر قوشۇنى بىلەن سەيپۇللايوف يېتەكچىلىكىدىكى «جەنۇبىي شىنجاڭ تەشۋىق ئۆمىكى» ئەزالىرى يېتىپ كەلدى. جەڭچىلەر بىلەن ئۆمەك ئەزالىرى بىر خىل يارىشىملىق ھەربىي پورما كىيگەن، ھەربىي مەشىقە ئۆگۈتۈلگەن ئاتلار رېتىملىق ئايان ئېلىپ ئويناقشىپ كەلمەكتە ئىدى.

خەلق جاسارىتى ئۇرغۇپ تۇرغان جەڭچى - پەرزەنتلىرىنى كۆرۈپ چىن دىلىدىن سۆيۈندى. ھەسرەت، قايغۇ - ئەلەم بىلەن ئېزىلگەن مەزلۇملارنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدى ياشناپ، شاد - خورامىلىقىنىڭ ئىسسىق ياشلىرى سۈزۈك مەرۋايىتتەك ئاقتى ...

ئىككى كۈندىن كېيىن، سىياسىي كومىسسار ۋاڭ ئېنماۋ، قوماندان گوپېڭلار باشچىلىقىدىكى ئازادلىق ئارمىيە قوشۇنى «3 چوڭ ئىنتىزام، 8 دىققەت»، «شەرق قىزارىدى» مارشلىرىنى

ئېيتىپ، يۈكتاقلىرى بىلەن قوراللارنى ئۆشىنىسىگە ئارتىپ (ھەربىي ئاپتوموبىللار كەينىدە) پىيادە كەلدى. خەلق ئاممىسى بۇلارنى كۆرۈپ ھاياجانلىنىپ، چوڭقۇر تەسىرلەندى.

ئاقسۇ دولان دەرياسىنىڭ قىرغىقىدىكى قىزىل مەيدان (بۇ مەيدان 1940- يىلى مۇنەۋۋەر كومپارتىيە ئەزاسى خۇاڭ خوچىڭ ئاقسۇ ۋالىيسى بولۇپ ئىشلىگەن چاغدا بەرپا قىلىنىپ، «قىزىل مەيدان» دەپ نام بېرىلگەن) دا خەلق يىغىنى ئېچىلدى، ۋاڭ ئىنماۋ، گوپېڭ، ئىمىنوف، سەيپۇللايوف قاتارلىق رەھبەرلەر سەھنىدىن ئورۇن ئالدى.

ۋاڭ ئېنماۋ، سەيپۇللايوفلار ئارقىمۇ - ئارقا مۇھىم سۆز قىلدى، يىغىن خۇشال - خورامىلىق بىلەن ئاياغلاشتى. ئەتىسى ۋاڭ ئېنماۋ، ئىمىنوف، سەيپۇللايوفلار ئاۋات خەلق ۋەكىللىرىدىن 5 كىشىنى ئايرىم - ئايرىم قوبۇل قىلدى، بىز ئاۋات خەلقىنىڭ سالىمىنى يەتكۈزدۇق. ئۇلار مۇھىم يولىورۇق، كۆرسەتمىلەرنى بەردى. يۇقىرى دەرىجىلىك رەھبەرلەرنىڭ ئالدىراش بولۇشىغا قارىماي بىزدەك ئاددىي خادىملارنى قوبۇل قىلغانلىقىدىن پۈتۈن ۋۇجۇدىمىز سۆيۈندى.

11- ئايدا «جەنۇبىي شىنجاڭ تەشۋىق ئۆمىكى» ئەزاسى ئابدۇقادىر ھەسەن بىلەن ئاۋات ئارقىلىق خوتەنگە يۈرۈش قىلىدىغان مايور مەمتوپنىڭ ئاتلىق پولكىنىڭ كېلىش خەۋىرىنى ئاڭلىدۇق. ئامما بازاردىن خېلى يىراق جايغىچە سەپ تارتىپ كۈتۈپ تۇرغان ئەسنادا، يىراقتىن:

كۈچلۈك قوللاردا قۇدرەتلىك قورال،
گاڭغا ئايلاندى مۇشتوملارىمىز.
.....

دېگەن جاراڭلىق مارش ئاڭلاندى. يېقىن كەلگەندە، كوماندىر:

ئۇچ ۋىلايەت خەلقىدىن جەنۇب خەلقىگە سالام! دېگەندە، جەڭچىلەرنىڭ قىلىچلىرىنى باش ئۈستىدە يالتىرىتىپ ھۇررا! ھۇررا! ھۇررا! ... دېگەن جارانلىق ئاۋازى كۆكتە ياڭراپ، ئاممىنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدىنى ئىللىتىپ كۆزلىرىدىن ئىسسىق ياشلار ئېقىشقا باشلىدى، بولۇپمۇ زۇلۇم دەستىدىن يۇرەك - باغرى زەردەپ بولۇپ كەتكەن، دىلى سۇنۇق بوۋاي - مومايلار ئۆزىنى توختىتالماي بوقۇلداپ يىغلاپ كېتىشتى.

جەڭچىلەر ئالدىن تەييارلانغان ئىسسىق ئۆيلەرگە ئورۇنلاشتۇرۇلدى. ئابدۇقادىر ھەسەن، مايور مەمىتوپ ۋە زاپاس ياش ئوفىتسىرلار ھۆكۈمەت بىناسىغا ئورۇنلاشتى.

ناھىيىلىك ھۆكۈمەت قەدىردان، ئېزىز مېھمانلارنى ئوبدان ئورۇنلاشتۇردى، خەلق ئۆزلىكىدىن قوغون، تاۋۇز، مېۋە - چېۋە ئەكىلىپ قىزغىن كۈتۈۋالدى.

قوشۇن ئىنتىزامىدا مەي - ئىچىملىك ئىچىشكە رۇخسەت قىلىنمىسىمۇ، ساھىپخانلارنىڭ كۆڭلى ئۈچۈن ئاۋاتىنىڭ ئالاھىدە يەرلىك مەھسۇلاتى مۇسەللەستىن ئىچىشىپ قىزىق چاقچاقلار بىلەن سورۇننى كۆڭۈلدىكىدەك قىزىتتى، شتاب باشلىقى ناسىروپ بىلەن خوجۇلۇق بۇلۇم باشلىقى نىزامىدىنلارنىڭ يۇقىرى ئاۋازلىق ئىلى خەلق غەزەللىرى بىزگە ئۇنتۇلغۇسىز تەسىرات قالدۇردى.

خەلق كۈلۈبىدا ئارمىيە بىلەن خەلقنىڭ بىرلەشمە كۆڭۈل ئېچىش كېچىلىكى ئۆتكۈزۈلدى. ئويۇن باشلىنىش ئالدىدا مايور مەمتوپنىڭ دېرىزورلۇقىدا جەڭچىلەر: «ۋەتىنىمىزدىن ياۋلارنى قوغلاپ»، «جۇڭخۇا دۆلىتى بۇ ئانا ۋەتەن» دېگەن يالقۇنلۇق مارشلارنى ئېيتىپ تاماشىبىنلارنىڭ يۇرەك - قەلبىنى لەرزىگە سالدى، سەنئەت ئۆمىكى تەييارلىغان كونسېرت - كومىدىيىلەر

ئوينالدى، ئالاھىدە ماھارەت كۆرسەتكەن ئۇسسۇلچى - 8 ياشلىق قىرغىز قىزى رېيھانغا مايورمەمتوپ بىر كىيىملىك سەتىن مۇكاپات بەردى.

شۇ چاغدا ئاۋاتتا يۇقۇملۇق زۇكام تارىلىپ كەتكەن ئىدى. يۇقۇملانغانلار ئاساسەن كەمبەغەل - نامراتلار ئىدى، پولكتا ئارانلا بىرنەپەر فىلشىر بولۇپ، سەپەر ئۈستىدە ئىشلىتىش ئۈچۈن ئېلىۋالغان دورا بەك ئاز ئىكەن. ئۆزبېك فىلشىر يىگىت دورا ساندۇقىنى يۆدۈپ ئۆيمۇ ئۆي چېپىپ يۇرۇپ هېرىش - چارچاشنى، تاماق يېيىشنى ئۇنتۇغان هالدا بىمارلارنى هەقسىز داۋالاش بىلەن بىرگە، كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش، تازىلىققا رىئايە قىلىش، يەرلىك تېببىي ئۇسۇلدىن پايدىلىنىش هەققىدە زېرىكمەي چۈشەنچە بەردى، خەلق ئۇلاردىن بەك رازى بولدى.

كېسەل ئازابىدىن قۇتۇلغان 150 دەك كىشى پولك شتابى ئورۇنلاشقان هۆكۈمەت بىناسىغا كېلىپ ئارمىيىنىڭ مېھرى - شەپقىتىگە، غەمخورلۇقىغا ئاپىرىن - تەشەككۇر ئېيتىپ، سېۋەتلەردە تۇخۇم، گۈلە - قاق، جىگدە، ياڭاق، يەرلىك كىرسوپون قاتارلىق نەرسىلەرنى كۆتۈرۈپ كېلىشتى.

خەلق ئىچىدىكى يۇقۇملۇق زۇكام كېسىلىنى داۋالاش سەۋەبىدىن پولك ئاۋاتتا بىر ئايدەك تۇرۇپ قالدى.

بۇ جەريانىدا ئابدۇقادىر ھەسەن 3 گۇرۇپپا تەشۋىقات ئەترىتى تەشكىللەپ يېزا - سەھرالارغا ئەۋەتتى، بازار ئىچىدە ئىككى قېتىم چوڭ يىغىن ئېچىپ پارتىيىنىڭ سىياسەت، فاڭجېنلىرىنى چۈشەندۈرۈپ ئاممىنىڭ ئاڭ - تۇيغۇسىنى، تونۇشىنى ئۆستۈردى. بۇنىڭدىن كېيىنكى خىزمەتلەر توغرىسىدا يولبورۇق - كۆرسەتمە بېرىپ ئاقسۇ ئارقىلىق قەشقەرگە يۇرۇپ كەتتى.

12- ئاينىڭ بېشىدا ئاۋات ئارقىلىق خوتەنگە يۇرۇش

قىلىدىغان خەلق ئارمىيىسىنىڭ بىر پىيادە تۈەنىسىنىڭ كېلىدىغانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ، قارشى ئېلىشقا چىقتۇق، قارشى ئالغۇچى ئاممىنىڭ سېپى 5، 6 كىلومېتىر جايغىچە سوزۇلدى. قوشۇن ئېغىر قوراللارنى ئات - قېچىرلارغا ئارتقان، بارلىق جەڭچىلار يۈك - تاق ۋە قوراللىرىنى دۈمبىسىگە تاڭغان، ئاشپەزلەر يېمەكلىكلەرنى ئەپكەش بىلەن كۆتۈرگەن جۇشقۇن هالدا، جارانلىق هەم يېقىملىق «شەرق قىزاردى» مارشىنى ئېيتىپ يېتىپ كەلدى.

چۈشكۈنخاندا سىياسىي كومىسسار خۇاڭ جىڭ ئاممىدىن سەممىي هال سوراپ: «شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولدى» دەپ سۆز باشلىغاندا، هۆكۈمەت تەرجىمانى XX شىنجاڭ دېگەن سۆزنى «شەرقىي تۈركىستان» دەپ كېكەچلەپ تەرجىمە قىلدى، شۇ ئەسنادا ئابدۇللا سەمىدى غەزەپ بىلەن: «ماڭ ئىشىڭنى قىل!» دېدى. ئاندىن سۆزنى پازىل ئايتاقى (قىرغىز) ئاممىغا چۈشەنگۈدەك راۋان تەرجىمە قىلدى.

جەڭچىلەر ئالدىن تەييارلانغان دەڭ - ساراي ۋە ئىسىق ئۆيلەرگە، شتاب كادىرلىرى ناهىيىلىك هۆكۈمەتكە ئورۇنلاشتى. كوماندىر، جەڭچىلەر هەر كۈنى سەھەر تۇرۇپ، هاۋانىڭ سوغۇقلىقىغا قارىماي هويلا ۋە بازار - كوچىلارنى سۈپۈرۈپ - تازىلاپ، قېرى - ئاجىزلارنىڭ سۈيىنى توشۇپ، ئوتۇنىنى يېرىش قاتارلىق ئىشلارنى قىلىپ ئاممىنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى. خەلق: «بۇلار هەقىقىي پۇقرا پەرۋەر، ۋاپادار ئەسكەرلەر ئىكەن، گومىنداڭ ئەسكەرلىرىدىن ئاسمان - زېمىن پەرق قىلىدىكەن»، دەپ ئىپتىخارلىق بىلەن مەدھىيىلىدى.

خەلق كۈلۈبىدا قارشى ئېلىش كېچىلىكى ئۆتكۈزۈلدى،

يەرلىك سازەندىلەردىن سەيدۇللا قارى، يونۇس گەيجاڭلارنىڭ دولان راۋابلىرى، راشىدىن ئاخۇنىنىڭ تەمبۇرى، بارات تەڭكەش قىلغان داپنىڭ ياڭراق هەم يېقىملىق كۈيلىرىنى، مۇڭلۇق، يۇقىرى ئاۋازلىق غەزەللىرىنى تۇنجى قېتىم ئاڭلىغان جەڭچىلەر سۆز تىكىستلىرىنى چۈشەنمىسىمۇ، زوق - ئىشتىياق بىلەن ئارقىمۇ ئارقا چاۋاك چېلىپ تۇردى، ئويۇن كۆڭۈللۈك ئاخىرلاشتى.

ئاۋاتتا دوختۇرخانا يوق، تەجرىبىلىك تېۋىپ، دورا تېخىمۇ يوق، ئوزۇقلۇق يېتىشمەسلىك، هاۋا سوغۇق بولۇشتەك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن يۇقۇملۇق كېزىك كېسىلى تارقالغان ئىدى. بۇ ئېچىنىشلىق هادىسىدىن خەۋەر تاپقان خوجا تۇەنجاڭ تۇەندىكى دوختۇر - فىلىشىرلارنى سەپەرۋەر قىلىپ جىددىي قۇتقۇزۇش ئېلىپ بېرىشقا ئۈيۇشتۇردى. بىمارلارنى داۋالاپ دورا تۇگىگەندە ئاقسۇ هەربىي رايونىغا مەخسۇس ئادەم ئېۋەتىپ دورا ئەۋەتىپ بېرىشنى ئىلتىماس قىلدى. دۇنيىنىڭ سەھىيە تارماقلىرىنىڭ تېز ئۇنۇم بېرىدىغان دورىلارنى ئەۋەتىپ ياردەم قىلىشى ئارقىسىدا 120 دىن كۆپ ئېغىر كېسەلنى هەقسىز داۋالاپ سەللىمازا ساقايتتى، نەتىجىدە كېسەللىكنىڭ يامراپ كېتىشىنى توسۇپ قالدى. بالا - قازادىن قۇتقۇزۇۋېلىنغانلار ۋە بارلىق ئامما ئارمىيىنىڭ بۇ ئىنسانپەرۋەرلىك ئالىي جاناپ خىسلىتىگە چىن قەلبىدىن رەهمەت - ئاپىرىن ئوقۇدى، ئۇلار سەپەرگە چىققاندا ئايرىلغۇسى كەلمەي، يىراق جايلارغىچە ئەگىشىپ بېرىپ ئۇزىتىپ قويدى.

1950- يىلى 2- ئايدا، ناهىيىلىك هۆكۈمەتنىڭ خىزمەت دوكلاتى بىلەن يولىورۇق سورالغان ئالاقىنى ئېلىپ مامۇت مۇسا بىلەن مەن (ئابدۇۋەلى ئەيسا) ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ ئومۇمىي

ئىشلىرىغا رەھبەرلىك قىلىۋاتقان مايور مەمتىمىن خەلپەت هاجىيوپنىڭ هوزۇرىغا بارىدۇق.

دەل مۇشۇ كۈنلەردە قوماندان ۋاڭ جېن ئاقسۇغا كەلگەن ئىكەن. خەلق كۈلۈۋىدا ئېچىلغان چوڭ يىغىندا ۋاڭ قوماندانلىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ تونۇشمىزنى ئايدىڭلاشتۇردۇق. مەمتىمىن خەلپەت هاجىيوپنىڭ يېتەكلىشىدە ۋاڭ قوماندانلىڭ قوبۇل قىلىشىغا مۇيەسسەر بولدۇق. 6، 7 مىنۇتلۇق قىسقىغىنە ۋاقىت ئىچىدە چوڭقۇر مەزمۇنلۇق يوليورۇقلارنى بەردى، هاياجانلىنىپ ئۆزىمىزنى باسالماي قالدۇق.

مىللىي ئارمىيە تەقدىم قىلغان هەربىي فورما بەكمۇ ياراشقان قوماندان شۇكۈنى گومىنداڭ 56- بىرىگادانىڭ كوماندىرى لى زوتاڭنى بىرگە ئېلىپ چىقىپ، ماشىنا بىلەن قەشقەرگە يۈرۈپ كەتتى.

ئاۋات خەلقى 10 مىڭ يۈەنلىك (كۈموش تەڭگە) «غالىبىيەت زايومى» سېتىۋېلىش ۋەزىپىسىنى ئاشۇرۇپ ئورۇندىدى هەمدە ئاقسۇدىكى جەڭچىلەرگە 150 هارۋا ئوتۇن ئەۋەتىپ بەردى. 50- يىل 3- ئاينىڭ 5- كۈنى ناهىيىمىزگە پارتكوم شۇجىسى لى يۈتەن، هاكىم ئابدۇراخمان سابىر، مۇئاۋىن هاكىم گو ئەيچاڭ قاتارلىق رەھبەرلەر يېتىپ كېلىپ ئىشقا چۈشتى. 3- ئاينىڭ 8- كۈنى خەلقئارا ئايالار بايرىمىنى خاتىرىلەش چوڭ يىغىنى ئېچىپ داغدۇغىلىق نامايىش ئۆتكۈزۈلدى.

ناهىيىلىك پارتكوم ۋە خەلق هۆكۈمىتىنىڭ رەھبەرلىكىدە، 50- يىل كۈز ۋە قىشتا، يېڭى سىياسەتنىڭ روهى بويىچە مۇۋاپىق دېهقانچىلىق بېجى ئېلىش خىزمىتى غەلىبىلىك ئورۇنلاندى. تۇنجى قېتىملىق بۇ ئىقتىسادىي

سىياسەتنىڭ كەمبەغەل دېهقانلار تولۇق بەهرىمان بولدى. تىرىكتاپ يەر ئىگىلىرى، مۇشتۇمزورلار زەربە يېدى.

شۇنىڭدىن كېيىن ئېلىپ بېرىلغان سىياسىي، ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي هەرىكەتلەردە خەلق ئاممىسى قەدىمىنى كۆتۈرۈپ ئويغاندى، ئەركىن مېهنەت، قاينىاق هاياتنىڭ پارلاق داغدام يولى كەڭ ئېچىلدى.

يۇقىرىدىكى ۋەقەلەرگە ئۆزۈم قاتناشقانلىقىم ئۈچۈن بۇ ئەسلىمەمنى يېزىپ چىقدىم. يولداشلارنىڭ تولۇقلىشىنى، تەنقىد پىكىر بېرىپ تۇزىتىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

ئاپتورى: ئاۋات ناهىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزاسى

ئۇلۇغ بۇرۇلۇش، پارلاق غەلىبە

— كۇچا ناھىيىسىدە ئېلىپ بېرىلغان ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ۋە يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى توغرىسىدا ئەسلىمە

نىياز مەھمۇد

1949- يىلى 10- ئاينىڭ 1- كۈنى، جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ قۇرۇلغانلىقى تەنتەنىلىك جاكارلانغاندىن كېيىن، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ ئالدىن يۈرەر تەشۋىقات ئەترىتى 11- ئاينىڭ 17- كۈنى كۇچاغا كىردى، 12- ئاينىڭ 24- كۈنى 5- دىۋىزىيىنىڭ 13- پولكى كۇچاغا كېلىپ ئورۇنلاشتى. 1950- يىلى 3- ئاينىڭ 29- كۈنى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى كۇچا مەركىزىي ناھىيىلىك كومىتېتى[1] قۇرۇلۇپ، 13- پولكنىڭ سىياسىي كومىسسارى خې جىڭنەن شۇجى بولدى. 1950- يىلى 4- ئاينىڭ 1- كۈنى ناھىيىلىك خەلق ۋەكىللەر كونفىرنسىيەسى[2] ئېچىلىپ، ئۇچ ۋىلايەتتە پولك كومىسسارى بولغان ئۆمەر ئابدۇللا ھاكىملىققا سايلاندى. كۇچا ناھىيىسى 7 رايون، 21 يېزا، 155 مەۋرىي كەنتكە ئايرىلىپ، باۋ - جيا تۈزۈمى بىكار قىلىنىپ، خەلق ھاكىمىيىتى قۇرۇلدى. 1950- يىلى 4- ئاينىڭ 18- كۈنىدىن باشلاپ ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش خىزمىتى ئېلىپ بېرىلىپ، بىر قىسىم ئەكسىلئىنقىلابچىلار باستۇرۇلدى. بۇنىڭ

بىلەن جۇڭگو يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلابىنىڭ داۋامى بولغان ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ۋە يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرۇشنىڭ شارائىتى ھازىرلاندى.

ئۇزۇن يىللاردىن بىرى خەلقىمىزنىڭ يەلكىسىنى بېسىپ تۇرغان جۇڭگودىكى 3 چوڭ تاغنىڭ بىرى بولغان فېئوداللىق تۈزۈمىنىڭ ئاساررتىنى ئۇزۇل - كېسىل بىتچىت قىلىپ، دېھقانلارنى سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي جەھەتتە ھەقىقىي ئازادلىققا ئېرىشتۇرۇپ، دېھقانلارنىڭ يەرگە ئىگىدارچىلىق قىلىش تۈزۈمىنى تۇرغۇزۇپ، فېئودال - ئاقسۆڭەكلەرنىڭ ئەكسىيەتچىل دىكتاتۇرىسى ئۇرنىغا خەلق دېموكراتىيە دىكتاتۇرىسىنى ئورنۇتۇش، سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ۋە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىغا يول ئېچىش ئۈچۈن، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ۋە يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرۇشتىن ئىبارەت مۇشكۈل بىر تارىخىي ۋەزىپە كۆز ئالدىمىزدا تۇرماقتا ئىدى، بۇ، كەڭ ئەمگەكچى خەلق ئاممىسىنىڭ كۈچلۈك تەلىپى ۋە دەۋرىنىڭ ئېھتىياجى ئىدى.

فېئوداللىق تۈزۈمىنىڭ كۇچا يېزىلىرىدىكى ئىپادىلىرى

كۇچا — قەدىمدىن تارتىپ يېزا ئىگىلىك ناھىيىسى بولۇپ ئۇزاق يىللاردىن بۇيان بەگلىك تۈزۈمى مەۋجۇت بولۇپ كەلگەن، يەرلەرنىڭ كۆپ قىسمى ھەر دەرىجىلىك بەگلەرنىڭ ئىگىدارچىلىقىدا بولغان. ئۇلارنىڭ يەرلىرى يېزىلاردىكى

ئومۇمىي يەر كۆلىمىنىڭ مۇتلەق كۆپ نىسبىتىنى ئىگىلىگەن. كېيىن بەگلىك تۈزۈمى بىكار قىلىنغان بولسىمۇ، ئەمما يېزىلاردىكى تېرىلغۇ يەرلەرنىڭ كۆپ قىسمىنى يەنىلا پومېشچىك (زومىگەر)، فېئودال ئەمەلدارلار ئىگىلىگەن. يېرى قانچە كۆپ بولسا شۇ يەرلەرنى سۈغۇرۇش ئۈچۈن ئىگىلىگەن سۇيىمۇ شۇنچە كۆپ بولغان، نامرات دېھقانلارنىڭ يېرى ھەم سۇيىمۇ ناھايىتى ئاز ياكى يوق ئىدى، ئەگەر يېرى بولسىمۇ، سۇيى بولمىسا يېرىنى تېرىيالمايتتى (ئۇ چاغلاردا تۆت سەر سۇنى بىر توغرام سۇ، تۆت توغرام سۇنى بىر كەتمەن سۇ دەپ ھېسابلايتتى). باي، پومېشچىكلارنىڭ بىر قانچە 10 كەتمەنلەپ سۇيى بولسىمۇ، بەزى نامرات دېھقانلارنىڭ بىر سەرمۇ سۇيى يوق ئىدى. يېزىلاردىكى دېھقانچىلىق چارۋىلىرى ۋە دېھقانچىلىق سايمانلىرى ئەنە شۇ پومېشچىك (زومىگەر)، فېئودال كۈچلەرنىڭ قولىغا مەركەزلەشكەن بولۇپلا قالماستىن، تاغلاردىكى يايلاق - توقايلارمۇ شۇلارنىڭ ئىلكىدە بولغاچقا قوتان - قوتانلاپ چارۋا - ماللارغا ئىگىدارچىلىق قىلاتتى. 1950- يىلى پارتىيە رەھبەرلىكى ۋە خەلق ھاكىمىيىتى تىكلەنگەندىن كېيىن، ئېلىپ بېرىلماقچى بولغان ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىنىڭ تەييارلىقى ئۈچۈن، ناھىيە بويىچە يېزالار ئومۇميۈزلۈك بىرقېتىم تەكشۈرۈلدى، شۇ قېتىمقى تەكشۈرۈشتىن قارىغاندا، ناھىيە بويىچە يېزا ئىگىلىك ئائىلىسى 26724، نوپۇسى 133 مىڭ 473 نەپەر، بارلىق تېرىلغۇ يەر 1 مىليون 17150 مو بولۇپ، ھەربىر نوپۇسقا 7.62 مودىن توغرا كەلگەن. بۇنىڭ ئىچىدە پومېشچىك دەپ قارىغان ئائىلە 471، نوپۇسى 4150 نەپەر، ئىگىلىگەن يېرى 173 مىڭ 660 مو بولۇپ، كىشى بېشىغا 41.7 مودىن توغرا كەلگەن. باي

دېھقان 313 ئائىلە، نوپۇسى 3205 نەپەر، ئىگىلىگەن يېرى 83 مىڭ 810 مو بولۇپ كىشى بېشىغا 25.92 مودىن توغرا كەلگەن. دېمەك، پومېشچىك، باي دېھقانلارنىڭ نوپۇسى ئۇمۇمىي نوپۇسنىڭ 7% نى ئىگىلىسىمۇ، يېرى ئومۇمىي يەرنىڭ 25.2% تىنى ئىگىلىگەن. كەمبەغەل، يالالانما دېھقانلارنىڭ نوپۇسى ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 42.13% تىن ئىگىلىسىمۇ ئاران 18.64% يەرگە ئىگە بولالىغان. بۇنىڭدىن فېئوداللىق يەرگە ئىگىدارچىلىق قىلىش تۈزۈمىنىڭ تولىمۇ چىرىك ۋە تەڭسىز ئىكەنلىگىنى كۆرىۋالغىلى بولىدۇ. پومېشچىك (زومىگەر)، فېئودال كۈچلەرنىڭ يەر - زېمىن ۋە بايلىقلىرى نامرات دېھقانلارنىڭ قان - تەرىدىن كەلگەن. پومېشچىك (زومىگەر)، فېئودال كۈچلەرنىڭ راھەت - پاراغىتى، نامرات دېھقانلارنىڭ ئازاب - ئوقۇبەتلىرى ئۈستىگە قۇرۇلغان. لېكىن بارلىق پومېشچىك، فېئودال كۈچلەر ئىزىلگۈچى نامرات دېھقانلارنى كەمسىتىپ: «بىزنىڭ زۇۋۇلىمىز چوڭ ئۇزۇلگەن، سېنىڭ زۇۋۇلاڭ كىچىك ئۇزۇلگەن»؛ «بىزنىڭ باي بولىشىمىز تەقدىر، سېنىڭ كەمبەغەل بولۇشۇڭمۇ تەقدىر»؛ «سىلەر بۇ دۇنيادا جاپا تارتساڭلار ئۇدۇنيادا راھەت كۆرىسىلەر»، دەپ باي بولۇش ياكى كەمبەغەل بولۇشنى «تەقدىر» گە باغلاپ، بۇ ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ نامرات دېھقانلارنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىشىنى «يوللۇق» دېمەكچى بولغان. بارلىق فېئودال كۈچلەرنىڭ نامرات دېھقانلارنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش ئۇسۇللىرى ناھايىتى كۆپ بولۇپ، يىغىنچاقلىغاندا تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت ئىدى:

1) مەدىكار يالالاش ئېكسپىلاتاتسىيىسى: يېزىلاردىكى يېرى يوق ياكى يېرى ئاز بولۇپ ئۆزىنىڭ تۇرمۇشىنى قامدىيالمايدىغان

كەمبەغەل ۋە ياللانما دېھقانلار پومېشچىك، باي دېھقانلارغا ياللىنىش (چاكار بولۇش) قا مەجبۇر بولاتتى. بۇ، مەدىكار - يىللىقچىلار پومېشچىك، باي دېھقانلارنىڭ ئاشلىق تېرىش، ئورۇش، خامان ئېلىش، سۇ تۇتۇش. قاتارلىق ئېتىز - ئېرىق ئىشلىرىنى ھەمدە ئوت - چۆپ ئورۇش، ھارۋا ھەيدەش، چارۋا بېقىش، جاڭگالدىن ئوتۇن ئەكىلىش قاتارلىق ئېغىر ئىشلىرىنى قىلاتتى. بەزى پومېشچىك، باي دېھقانلار ئاش يېدىك، كىيىم كەيدىك دەپ يىللىقچىلارنىڭ ئىش ھەققىنىمۇ بەرمەيتتى. ھەتتا بۇزۇلغان، يوقالغان نەرسىلەر ئۈچۈنمۇ چاكارلارنىڭ ئىش ھەققىدىن تۇتۇپ قالاتتى. بەزى يىللىقچىلار پومېشچىكلارنىڭ ئۆيىدە 20 - 30 يىل ئىشلىسىمۇ ئىش ھەققى ئالالمايتتى. ئاز ساندىكى پومېشچىكلار ئالدامچىلىق قىلىپ نامرات كىشىلەرنىڭ قىزلىرىنى بېقىۋالغان بولۇپ، ئەمەلىيەتتە دېدەك ئورنىدا مۇئامىلە قىلاتتى. ئۇ قىزنى كېيىن يىللىقچىلارغا خوتۇنلۇققا بېرەتتى. بۇنىڭ بەدىلىگە ئۇ يىللىقچى پومېشچىككە ئۆمۈربويى ئىشلەپ بېرىشى لازىم ئىدى. بەزى يىللىقچىلار بىر قانچە ئەۋلاد يىللىقچىلىق بىلەن ئۆتەتتى.

2) يەر ئىجارىسى ئېكسپىلاتاتسىيىسى: يېرى يوق ياكى يېرى ئاز نامرات دېھقانلار پومېشچىك، باي دېھقانلارنىڭ يەرلىرىنى ئىجارىگە ئېلىپ تېرىيتتى. يەر ئىجارىگە بەرگۈچى پومېشچىك، باي دېھقانلار يەرئىجارىگە ئالغۇچى نامرات دېھقانلاردىن خامان تەييار بولغاندا يەردىن ئېلىنغان ھوسۇلنىڭ 50% - 60% تىنى ئىجارە ھەققى ئۈچۈن ئېلىۋالاتتى ۋە يەنە ئۇ قەرز، بۇ قەرز دەپ تۇتۇپ قالاتتى. ئاخىرىدا «ئېلىۋالسا پومېشچىك ئاشلىقلارنىڭ بارىنى، تۇتۇپ قالغان كەمبەغەل، گۈرچەك بىلەن ئارىنى» دېگەندەك، يىل بويى تارتقان جاپاسى

بىكارغا كەتكەن دېھقانلارنىڭ تۇرمۇش كەچۈرۈشى تەس بولۇپ، ياقا يۇرتلارغا چىقىپ سەرگەردان بولۇشقا مەجبۇر بولاتتى.

3) سۇ باشقۇرۇش ئېكسپىلاتاتسىيىسى: پومېشچىك، باي دېھقانلارنىڭ ئىگىلىگەن يېرى قانچە كۆپ بولسا، سۈيىمۇ شۇنچە كۆپ بولۇپ، بىرقانچە ئون كەتمەنلىك سۇغا ئىگىدارچىلىق قىلاتتى. نامرات دېھقانلارنىڭ يېرى بولسىمۇ سۈيى بولمىغاچقا ۋە ياكى ناھايىتى ئاز بولغاچقا تېرىقچىلىق قىلالمايتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە سۇ باشقۇرۇش ھوقۇقى كۆپ ھاللاردا پومېشچىك، بايلارنىڭ قولىدا ئىدى. ھىچبولمىغاندا سۇنى باشقۇرغۇچى مىراپ، كۆكبېشى دېگەنلەر سۇنى ئالدى بىلەن پومېشچىك، بايلارغا بېرەتتى. نامرات دېھقانلار سۇ ئۈچۈن پومېشچىك، بايلارغا ۋە پاربخور مىراپلارغا سوۋغات بېرىش ياكى ھەقسىز ئىشلەپ بېرىشى لازىم ئىدى. بەزى دېھقانلار ئازغىنە يېرىنىمۇ كۆكلىتەلماي يەرلىرىنى تاشلاپ چەت جايلارغا چىقىپ كېتەتتى.

4) جازانىخورلۇق ئېكسپىلاتاتسىيىسى: نامرات دېھقانلارنىڭ ئۆيىدە ئاغرىق - سىلاق، ئۆلۈم - يېتىم بولۇپ تەڭلىك تارتىپ قالغاندا ياكى ئەتىياز پەسلىدىكى سېرىقتال كۈنلەردە (بۇ چاغنى دېھقانلار «قارلىغاچ ئېيى» دەيدۇ) پومېشچىكلاردىن يۇقىرى ئۆسۈم بىلەن پۇل ياكى ئاشلىق قەرز ئالاتتى. كۈزدە ئۆسۈمى بىلەن تۆلىيەلمىسە، پومېشچىككە ئۆسۈم ئۈچۈن ھەقسىز ئىشلەشكە مەجبۇر بولاتتى ياكى قەرز ئۈچۈن يەر - زېمىنلىرىنى تۇتۇپ بېرىپ باشقا يۇرتلارغا چىقىپ كېتەتتى، ياكى پومېشچىكلارغا داۋاملىق ئىشلەيتتى.

5) ئالۋان - سىلىق ئېكسپىلاتاتسىيىسى: يېزا - كەنتلەرنىڭ چوڭ - كىچىك ھوقۇقى ئاساسەن پومېشچىك، باي دېھقانلارنىڭ ياكى ئۇلارنىڭ گۇماشتىلىرىنىڭ قولىدا ئىدى. ئۇ

چاغلاردىكى ئالۋان - سېلىق 20 خىلدىن ئارتۇق بولۇپ، قورچاق ھۆكۈمەت كەنتلەرگە قويغان ئالۋان - سېلىقنى مەھەللە ئەمەلدارلىرى بىرنى 10 قېلىپ دېھقانلارغا چېچىپ، ئارتۇقىنى ئۆزلىرى ئالاتتى، فېئودال ئەمەلدارلار قورچاق ھۆكۈمەت بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ كەمبەغەللەر ئۈستىدىن قانلىق قامچىلىرىنى ئويناتتىپ زورلۇق - زومبۇلۇق قىلاتتى. شۇڭا كەمبەغەللەر ئۆزئارا «ئالۋاڭنى كىم بېرىدۇ؟ گالۋاڭ» دەپ ھاقارەتلىنىپ، تۇغمەس ئالۋان - سېلىق ئۈچۈن ئىشلەپ بەللىرى مۈكچەيگەن ئىدى.

يۇقۇرقىلار پومېشچىك (زومىگەر)، باي دېھقان ۋە فېئودال كۈچلەرنىڭ يوقسۇل نامرات دېھقانلارنى رەھىمسىز ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش ئارقىلىق بېيىشىنىڭ ئۇسۇللىرى ئىدى. بۇ يەردە مۇناق بىر ئەمەلىي مىسال كۆرسىتەي: ئۈچا يېزىسىدىكى مەلۇم بىر پومېشچىككە ئاتىسىدىن 218 مو يەر قالغان بولسىمۇ، ئۇ كەنتكە مىراپ بولغاندىن كېيىن دېھقانلارغا سۇ بەرمەي يەرلىرىنى ئاق قالدۇرۇش، جازانىخورلۇق قىلىپ قەرزگە بوغۇش، ئالۋان - سېلىققا يۇلەپ قىيناش ... قاتارلىق رەزىل ئۇسۇللار بىلەن دېھقانلارنىڭ يەرلىرىنى تارتىۋېلىش ئارقىلىق يېرىنى 525 موغا يەتكۈزگەن. بۇ يەر ئىسلاھاتتىدا كۆرەش مېۋىسىگە ئىگە بولغان 83 دېھقانىنىڭ يېرىدىن كۆپ بولغان. ئۇنىڭ ئۆيىدە ھەرىلى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 4 نەپەر يىللىقچى ۋە 40 تىن ئارتۇق مەدىكار ئىشلىگەن. دېمەك، پومېشچىك (زومىگەر)، فېئودال كۈچلەرنىڭ بېيىش جەريانى كەمبەغەل، نامرات دېھقانلارنىڭ ئىزىلىش ۋە ۋەيران بولۇش جەريانى ئىدى. شۇڭا، ئۆتمۈشتىكى فېئودالىزىم كونا جەمئىيەتنىڭ دەرت - ئەلەمنى يەتكىچە تارتقان نامرات دېھقانلار

مۇناق قوشاق توقىغان:

پۇل بايدا، ھوقۇق بايدا،
ھىچنەرسە يوق گادايدا.
دەرت - ئەلەملەر بوغسىمۇ،
رەھىم يوقتى زامانىدا.

زۇلۇم - كۈلپەت دەستىدىن،
غەمگە پاتتى بېشىمىز.
قاينام ئاققان بۇلاقتەك،
ئاقتى كۆزدىن يېشىمىز.

يېتىم بولدۇق، خار بولدۇق،
باش پاناھسىز، ماكانسىز،
كېچە - كۈندۈز ئىشلىدۇق،
زالىملارغا چاپانسىز.

باغرى قاتتىق زومىگەر،
باشقا سالدى مىڭ جاپا.
تولغۇنۇپ قان يىغلىساق،
قىلمىغان ھېچبىر ژاپا.

ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش

ھەربكتى - ئىزىلگەن كەمبەغەل، ياللانما دېھقان ۋە بارلىق ئەمگەكچىلەر ئاممىسىنى فېئودالىزمنىڭ بويۇنتۇرۇقىدىن قۇتۇلدۇرۇپ، ئۇلارغا ھەقىقىي ئازادلىق، ئەركىنلىك ئاتا قىلىدىغان، پومېشچىك (زومىگەر)، باي دېھقانلاردىن ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ۋە كەمبەغەل، ياللانما (نامرات) دېھقانلارنىڭ ئېلىشقا تېگىشلىك ھەقىقىنى پومېشچىك (زومىگەر)، باي دېھقانلاردىن ئېلىپ بېرىپ، ئۇلارنىڭ ئىقتىسادىي جەھەتتە قەددىنى كۆتۈرىدىغان؛ زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇپ فېئودالىلىق ئىمتىيازنى يوقۇتۇپ، ئىزىلگەن مېھنەتكەشلەرنى سىياسىي جەھەتتە قەددىنى كۆتۈرۈپ خوجايىنلىققا ئېگە قىلىدىغان ۋە كېيىن ئېلىپ بېرىلماقچى بولغان يەر ئىسلاھاتى ھەربكتى ئۈچۈن ئاساس سالىدىغان ئۇلۇغ ئىنقىلاب ئىدى.

ئەينى ۋاقىتتا شىنجاڭ شۆبە بېيۇروسىنىڭ ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ھەركىتىنى قانات يايدۇرۇش توغرىسىدىكى مۇناسىۋەتلىك بەلگىلىمە ۋە ھۆججەتلىرىنىڭ روھىغا ئاساسەن، 1951- يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت خىزمەت ئۆمىكىدىكى 55 كىشى ئاقسۇ ۋالىيى مەھكىمىسى خىزمەت ئەتىرىتىدىكى 18 كىشى، كۇچادا تۇرۇشلۇق قىسىم 13- پولك خىزمەت ئەتىرىتىدىكى 55 كىشى ۋە ناھىيىدىن ئاجرىتىلغان 240 كىشى بولۇپ جەمئىي 368 كىشىنىڭ قاتنىشىشى بىلەن 6- ئاينىڭ 25 كۈنىدىن باشلاپ ئىككى ئاي مۇددەم كۇرس ئېچىلدى. بۇ كۇرستا كادىرلار ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ھەربكىتىنىڭ سىياسەت، پرىنسىپلىرى توغرىسىدا مەخسۇس تەربىيلەنگەندىن كېيىن، دېھقانچىلىق رايونلىرىدا ئىجارە

ھەققىنى كېمەيتىپ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ھەربكىتى رەسمىي قانات يايدۇرۇلدى.

1951- يىلى 9- ئاينىڭ 23- كۈنىدىن 10- ئاينىڭ 27- كۈنگىچە، ئالدى بىلەن 3- رايونىنىڭ ئۇچئۆستەڭ، ئىپارباغ، غومبېرىق، قۇمتۇرا يېزىلىرىدا ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش خىزمىتى سىناق قىلىپ ئىشلەندى. ھاكىم ئۆمەر ئابدۇللا خىزمەت ئەتىرىتىنىڭ باشلىقلىقىنى، مەركىزىي ناھىيىلىك پارتكومنىڭ سۇجىسى خې جىڭنەن سىياسىي كومىسارلىقىنى ئۈستىگە ئالدى. سىناق ئارقىلىق تەجرىبە ھاسىل قىلغاندىن كېيىن، پۈتۈن ناھىيىنىڭ دېھقانچىلىق رايونلىرى ۋە شەھەر ئەتراپىدىكى دېھقان ئائىلىلىرى ئارىسىدا 2 قارارغا بۆلۈپ ئومۇمىيۈزلۈك قانات يايدۇرۇلدى. 1- قارارلىق خىزمەت 2-، 5- رايۇنلاردىكى 8 يېزا ۋە شەھەر ئەتراپىدا 11- ئاينىڭ 3- كۈنى باشلىنىپ 12- ئاينىڭ 30- كۈنى ئاخىرلاشتى. بۇ چاغدا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت خىزمەت ئۆمىكى 4- رايۇنىنىڭ 3 يېزىسىدا خىزمەتلەرنى قانات يايدۇردى، 2- قارارلىق خىزمەت 6-، 7- رايۇنلاردىكى 6 يېزىدا 1952- يىلى 1- ئاينىڭ 11- كۈنى باشلىنىپ 3- ئاينىڭ 15- كۈنى ئاخىرلاشتى. ھەربىر قارارلىق خىزمەت تۆۋەندىكىسى قەدەم باسقۇچلار بۇيىچە ئېلىپ بېرىلدى:

بىرىنچى قەدەمدە ئامما سەپەرۋەر قىلىندى. خىزمەت ئەتىرىتى نۇقتىغا كىرگەندىن كېيىن ھەربىر تەبىقە، ھەرقايسى قاتلاملار بۇيىچە ھەرخىل شەكىلدىكى چوڭ - كىچىك يىغىنلارنى ئېچىش ئارقىلىق ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ھەربكىتىنىڭ ئۇلۇغ ئەھمىيىتى، سىياسەت، پرىنسىپلىرى... قاتارلىق مەزمۇنلاردا چوڭقۇر تەشۋىقات ئېلىپ

بېرىلدى. تەشۋىقات سىستېمىلىق، داغدۇغىلىق ۋە چوڭقۇر ئېلىپ بېرىلغاچقا ئاممىنىڭ ھەربىكەتلىنىشى تارىختا مىسلىسىز چوڭقۇر ۋە كەڭرى بولغان ئىدى. چۈنكى، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ھەربىر ئادەمنىڭ يىللىق ئېھتىياجىنى تۇزمىگە جەڭ ئېلان قىلىدىغان دەۋر بۆلگۈچ خاراكتېرلىك ھەربىكەت بولغانلىقى ئۈچۈن، ئاممىنىڭ ھەربىر كەتلىنىشىمۇ شۇنچە تېز، شۇنچە چوڭقۇر بولغان ئىدى. شۇ قاتاردا دېھقانلار ئۆيۈشمىسىغا (نۆۋەتخۇيغا) ئەزا تەرەققىي قىلدۇرۇش بىرگە ئېلىپ بېرىلدى. بۇنىڭدا ئۆزى ئېلتىماس قىلىش، كۆپچىلىك باھالاش، ئالدى بىلەن كەمبەغەل، يالانما دېھقانلارنى ئاساس قىلىش، ئاندىن باشقا ئەمگەكچىلەر ئاممىسىدىن قوبۇل قىلىش، ئەزا تەرەققىي قىلدۇرۇشنىڭ ھەربىر قەدەم - باسقۇچلىرىغا بىرلەشتۈرۈش ئۇسۇلى قوللىنىلدى. دېھقانلار ئۆيۈشمىسى ھەربىر جەريانىدا باشلامچىلىق رولىنى جارى قىلدۇردى. كېيىنكى قەدەمدىكى سىنىپىي تەركىبنى ئايرىشقا ئاساس يارىتىش ئۈچۈن، ھەرقايسى قاتلاملارنىڭ تەكتىنى سىناش، ئومۇمىيۈزلۈك يەر ئۆلچەش خىزمىتىنىڭ تەييارلىقلىرى ئىشلەندى.

ئىككىنچى قەدەمدە سىنىپىي تەركىب ئايرىلدى. سىنىپىي تەركىبنى توغرا ئايرىپ، سىنىپىي سەپنى ئېنىقلاپ، دوست - دۈشمەننى توغرا ئايرىپ چىقىش ئۈچۈن سىنىپىي تەركىبنى ئايرىشنىڭ زۆرۈرلىكى، ھەربىر تەركىبنىڭ ئۆلچىمى ئاممىغا ئوچۇق چۈشەندۈرۈلدى. ئالدى بىلەن ئومۇمىيۈزلۈك يەر ئۆلچەش خىزمىتى ئېلىپ بېرىلدى. ئاندىن تەركىب ئايرىش باشلاندى. ئالدى بىلەن يالانما دېھقان (ئۇ چاغدا يالانما دېھقان يېزا پرولېتارىياتى دېيىلەتتى)، كەمبەغەل دېھقان، ئوتتۇرا دېھقان

ۋە ھاللىق دېھقان ... لار ئايرىلدى. ئاندىن باي دېھقان، پومېشچىك دېگەن تەرتىپ بۇيىچە تەركىب ئايرىلدى. شۇنداق قىلىپ ناھىيە بۇيىچە 6 دېھقانچىلىق رايونى، 21 يېزا، 139 كەنتتە 2882 ئائىلە يالانما دېھقان، 11302 ئائىلە كەمبەغەل دېھقان، 6072 ئائىلە ئوتتۇرا دېھقان، 1515 ئائىلە ھاللىق ئوتتۇرا دېھقان، 856 ئائىلە باي دېھقان، 468 ئائىلە پومېشچىك بولۇپ ئايرىلدى. بۇلاردىن باشقا يېزا قول ھۆنەرۋەنلەر 2870 ئائىلە، كىچىك تىجارەتچى 204 ئائىلە، باشقا تەركىبتىكىلەر 2208 ئائىلە بولۇپ ئايرىلدى.

ئۈچىنچى قەدەمدە نامراتلىقنىڭ يىلتىزىنى قېزىپ، ئېكسپىلاتاتسىيە ئۇسۇلىنى ھېساب ئېلىپ، دېھقانلارغا سىنىپىي تەربىيە ئېلىپ بېرىلدى. سىنىپىي تەركىب ئايرىلىپ دوست - دۈشمەنلەرنىڭ چېگرىسى ئېنىق بولغاندىن كېيىن كەمبەغەل - يالانما دېھقانلارغا تايىنىپ، ئوتتۇرا دېھقان (ھاللىق ئوتتۇرا دېھقانلارنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) لار بىلەن ئىتتىپاقلىشىپ، پومېشچىك (زومىگەر)، باي دېھقانلارغا زەربە بېرىش ئۈچۈن كەڭ بىرلىكسەپ تۈزۈپ، پومېشچىك (زومىگەر)، باي دېھقانلاردىن ئىبارەت سىنىپىي دۈشمەنلەرنىڭ نامرات دېھقانلارنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغان جىنايى قىلمىشلىرى بىر - بىرلەپ پاش قىلىندى. بۇ چاغدا نامرات دېھقانلار «ئائىلە تارىخى» سۆزلەش، تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا «كەنت تارىخى» سۆزلەش ئارقىلىق پومېشچىك (زومىگەر)، فېئودال كۈچلەرنىڭ بېيىش جەريانى نامرات دېھقانلارنىڭ ئىزىلىش جەريانى ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتتى. نامرات دېھقانلارنىڭ سىنىپىي تۇيغۇسى يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ ئەزگۈچى سىنىپلارغا بولغان غەزەپ - نەپرىتى تولۇپ تاشتى. بۇ چاغدا ئەر - ئايال،

قېرى - ياشتىن تاكى ئوقۇغۇچىلارغىچە تولۇق ھەركەتلەندۈرۈلگەنىدى.

ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ، زومىگەرلەرگە قارشى تۈرۈش ھەرىكىتىنىڭ ياڭراق سىگنالى بىلەن فېئودالىزمنىڭ جاھالەت ئۇيقۇسىدىن ئويغانغان ئىزبىلگەن دېھقانلار ئۆزلىرىنى خۇددى بىر يېڭى دۇنياغا كېلىپ قالغاندەك ھېس قىلىپ، بىز ئەمدى ئەسلى ئادەملىك ھالىتىمىزگە قايتىپ كەلدۇق، دەپ تونۇپ قەدىنى رۇسلىغان ئىدى. بۈرۈن پومېشچىك - زومىگەرلەرگە تىك قارىيالمايدىغان، ئىككى قولى كۆكسىدىن چۈشمەيدىغان نامرات دېھقانلار ئەمدىلىكتە فېئودال پومېشچىكلارنى خەلق ئاممىسىنىڭ ئالدىغا ھەيدەپ ئېپچىقىپ، مەزمۇت ھالدا قوللىرىنى شىلتىپ تۈرۈپ ئۇلارنىڭ جىنايەتلىرىنى بىر - بىرلەپ ئېقرار قىلدۇرۇپ، ئىزبىلگەن خەلقەرگە باش ئەگدۈرۈپ، توۋا قىلىپ گۇناھىنى تونۇشقا، ھارامدىن ئىگىلىۋالغان كىشىلەرنىڭ ھەققىنى قايتۇرۇشقا مەجبۇرلاپ، ئۇلاردىن بىر - بىرلەپ ھېساب ئالاتتى. تەكشۈرۈپ ئېنىقلاش ئارقىلىق جىنايى قىلمىشى نىسبەتەن ئېغىر بولۇپ كۆرەش قىلىنغان پومېشچىكلار 117 نەپەر بولۇپ، بۇ پومېشچىكلار ئومۇمىي سانىنىڭ 2.8% تىنى ئىگىلىدى.

تۆتىنچى قەدەمدە زومىگەرلەر ئۈستىدىن شىكايەت قىلىپ كۆرەش قىلىندى. ئالدىنقى باسقۇچلۇق خىزمەت داۋامىدا كەڭ ئاممىنىڭ پاش قىلىشىغا ئاساسەن تەكشۈرۈپ ئېنىقلانغاندىن كېيىن، ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ تەستىقى ئارقىلىق بېكىتىلگەن زومىگەرلەر ئۈستىدىن كۆرەش ئېلىپ بېرىلدى.

زومىگەرلەر يېزىلاردىكى زوراۋان (مۇشتۇمزور) ئۇنسۇرلار بولۇپ، قورچاق ھاكىمىيەتنىڭ قوللىشىغا تايىنىپ

يېزىلارنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي ھوقۇقىنى چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋېلىپ، ئەمگەكچى خەلقلەر ئۈستىدىن رەھىمسىزلەرچە دېكتاتورا يۈرگۈزگەن؛ ھەرخىل سەۋەب ۋە ئۇسۇللار بىلەن دېھقانلارنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىپ، قاقشىتىپ، بۇلاپ - تالاپ، دېھقانلارنىڭ قان - تەرىنىڭ بەدىلىگە بېيىپ، كۆرەڭلەپ، چىرىكلىشىپ، دېھقانلارنىڭ خوتۇن - قىزلىرىنى ئاياغ - ئاستى قىلغان؛ ئۇلارنىڭ مۇدھىش تۆمۈر تىرنىقى ئاستىدا بەزى دېھقانلار ھاياتىدىن ئايرىلغان، ئۇلار ئادىمىزات قىلىپىدىن چىقىپ كەتكەن ۋەھشى ھايۋانلار ئىدى. پاش قىلىپ ئېنىقلانغان ماتېرىيالدىن قارىغاندا، زومىگەر كېبىر ئىلگىر - كېيىن بولۇپ 11 كىشىنىڭ جېنىغا زامىن بولغان، 13 ئايالغا باسقۇنچىلىق قىلغان، 1725 چارەك (بىر چارىكى 25 جىڭ) ئاشلىق، 446 تۈياق قوي، 226 سەر ئالتۇننى بۇلىۋالغان، 98 مو يەرنى دېھقانلاردىن زورلۇق بىلەن ئىگىلىۋالغان قورچاق دۆبېگى ئىدى. زومىگەر ئىبراھىم (قورچاق شاڭجاڭ) دېھقانلارنى رەھىمسىز ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش ئارقىلىق 500 مودىن ئارتۇق تېرىلغۇ يەر، بىر قانچە 10 كەتمەنلىك سۇ، دېھقانچىلىق چارۋىلىرىنى ئىگىلىۋالغان، ئۇ شۇقەدەر ۋەھشىي ئىدىكى، ھەتتا ئۆزىنىڭ ئوغلى نۇراخۇنۇنىڭ خوتۇنى (ئۆزىنىڭ كىلىنى) ئايىمخانغىمۇ باسقۇنچىلىق قىلغان. بۇنى پومېشچىك زومىگەلەر ئۈستىدىن دەرت ئېيتىش يىغىندا كىلىنى ئايىمخان يىغلاپ تۇرۇپ پاش قىلغاندا، كىشىلەر غەزەبلىنىپ، ئىبراھىمنى چالما كېسەك قىلىپ ئۆلتۈرۈشنى تەلەپ قىلغان. بىگۇناھ دېھقانلارنىڭ قان قەرزىگە بوغۇلغان زالىم زومىگەر رىشىت بۇسۇت كەنتىدىكى كەمبەغەل دېھقان داۋۇتنى باج سېلىقنى ۋاقتىدا تاپشۇرمىدىڭ، دەپ داۋۇتنىڭ ئاغزىغا يۇگەن سېلىپ، ئۈستىگە ئىگەر توقۇپ

4 پۈتلۈق قىلىپ مىنگەن ۋە ئۇنى قامچىلاپ: «باج تاپشۇرمىغانلىق سازايى» دېگۈزگەن. مانا بۇ قىسقا مىساللار ئارقىلىق زومىگەرلەرنىڭ يىرگىنىشلىك ئەپتى - بەشىرىسىنى كۆرسۈالغىلى بولىدۇ.

زومىگەرلەرنىڭ شەرتى، سىنىپىي تەركىبى پومېشچىك بولۇش، مەلۇم سىياسىي ئىمتىيازغا ئىگە بولغان ۋە قان قەرزى ئۇچتىن يۇقىرى بولۇش ئىدى. شۇڭا ھەممە كەنتلەردىن زومىگەر چىقمايتتى. زومىگەر كۆرەش قىلىش ۋاقتىدا زومىگەر چىقمىغان كەنتلەردىن ۋەكىل قاتناشتۇرۇلدى ياكى يېزىنى بىرلىك قىلىپ كۆرەش قىلىندى. زومىگەرلەر كۆرەش قىلىشتىن بۇرۇن كەنتلىك دېھقانلار ئۇيۇشمىسىنىڭ يېتەكچىلىكى بىلەن دەرتمەنلەرنى تەربىيىلەشكە ئەھمىيەت بېرىلدى، يەنى ئالدى بىلەن بىرەر نىشاننى (دەرەخ، ئۇستەل ياكى باشقا نەرسىلەرنى) زومىگەر سىياقىدا ياساپ ئۇنى كۆرەش قىلىش سىناق قىلىندى، ئاندىن زومىگەرلەر بىلەن رەسمىي كۆرەش قىلىش چوڭ يىغىندا زومىگەرلەر ئۇستىدىن پاكىت كۆرسىتىپ، داۋالى سۆزلەپ، دەرت تۆكۈپ شىكايەت قىلىش ئۇسۇلى ئارقىلىق كۆرەش قىلىنغان ئىدى. چوڭ يىغىن مەيدانى ھەيۋەتلىك بولۇپ مەخسۇس سەھنە ياسىلىپ ، لوزۇنكىلار ئېسىلىپ، ئەتراپقا شۇئارلار چاپلانغان ئىدى. كۆرەش يىغىنىغا كەلگەن ئاممىا رەتلىك تىزىلىپ:

ئويغۇنايلى دېھقانلار،
ئازاپ - كۈلپەت تارتقانلار.
ئەمدى بىزنى ئىزەلمەس،
ئۆيدە ئوڭدا ياتقانلار.

يەر بىزنىڭ ھۆكۈمەت بىزنىڭ،
نۆۋەت بىزنىڭ، ھەقىقەت بىزنىڭ.
داھى ماۋ زېدۇڭ، يارىتىپ بەرگەن،
ئازادە دەۋرىمىز ياشىسۇن يۈز مىڭ!

دېگەن ناخشىلارنى يۇقىرى ئاۋاز بىلەن ھەيۋەتلىك ئوقۇپ ماڭاتتى. يىغىن داۋامىدا ئاممىا توۋلىغان: «زومىگەرلەردىن ئۇزۇل - كېسىل ھېساب ئالايلى!»، «يوقالسۇن خەلق دۇشمىنى زومىگەرلەر»... قاتارلىق شۇئارلار خۇددى گۈلدۇرماما‌مدەك ئەتراپنى لەرزىگە سالاتتى.

پومېشچىك، زومىگەرلەرنى پاش قىلىش ۋە كۆرەش قىلىش جەريانىدا سىياسىي - قانۇن، مەدەنىيەت - سەنئەت ئورۇنلىرىمۇ ئاممىنى تولۇق ھەركەتلەندۈرۈش ھەمدە ھەركەتنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، بۇ ھەركەتكە زىچ ماسلاشقان ئىدى. سوت خادىملىرى ھەر قايسى خىزمەت ئەترەتلىرىنىڭ خىزمىتى ۋە كۆرەش يىغىنلىرىغا قاتنىشىپ بىرىنچى قول ماتېرىيالغا ئىگە بولاتتى، ساقچى ئىدارىسىنىڭ ماتېرىيال بىلەن تەمىنلىشى ئارقىلىق مەدەنىيەت يۇرتىدىكى رەسسام پازىل سالى 10 نەپەر شاگىرتى بىلەن بىرلىشىپ ناھىيە بۇيىچە بىر قىسىم زومىگەرلەرنىڭ جىنايەتلىرى پاش قىلىنغان 11 مىڭ خىلدىن ئارتۇق كۆرۈنۈشتىكى ھەجۋى رەسىملەرنى 500 تاختىدىن كۆپ قەغەزگە ناھايىتى ئوبرازلىق سىزغان، بۇ رەسىملەر سەييارە كۆرگەزمە قىلىنىپ، ئىزىلگۈچى ئاممىنىڭ پومېشچىك زومىگەرلەرگە بولغان سىنىپىي ئۆچمەنلىكىنى قوزغاپ، سىنىپىي دۇشمەنلەرنىڭ جىنايەتلىرىنى پاش قىلىشتا

تۇرتكىلىك رول ئويىنىغان.

سەنئەت ئۆمىكىمۇ يېڭى نومۇرلارنى تەييارلاپ يېزىلارغا بېرىپ ئاممىدىن ھال سوراپ ئۇيۇن قويغان. «كۆچا بۇلبۇلى» دەپ ئاتالغان داڭلىق خەلق ناخشىچىسى نىساخان:

باغىمىز باھار قوشتى،
دىلدىن قايغۇلار قاچتى.
كېلىڭلار دوستلار، يارانلار،
بەخت بىزگە قۇچاق ئاچتى.

دېگەن ناخشىنى ۋە «ئازاد زامان»، «ئارمىيەم» قاتارلىق ناخشىلارنى ئوقۇپ، ئەمگەكچىلەر ئاممىسىنىڭ كۆرەش ئىرادىسىگە ئىلھام بەرگەن. يەنە بەزى خەلق قوشاقچىلىرى:

ئۆيدە باققان چا خوراز،
تاڭ سەھەردە چىللىدى.
بىزنى ئەزگەن زومىگەر،
توۋا قىلىپ يىغلىدى.

كەمبەغەل ھەم ياللانما،
دەس كۆتەردى قەددىنى.
زومىگەر ھەم پوملاردىن① ،
ئالدى قىساس ئەتتىنى.

① پوم - پومېشچىك

دېگەن قوشاقلارنى توقۇغان ئىدى.

نەتىجىدە زومىگەرلەرنى كۆرەش قىلىش داۋامىدا كۆرەش قىلىنغان زومىگەرلەر ناھىيە بويىچە 21 يېزىدىن 34 نەپەرگە يەتتى.

بەشىنچى قەدەمدە ئىجارە ھەققى قايتۇرۇلدى. ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىنىڭ ئالدىنقى باسقۇچلىرىدا كەڭ ئەمگەكچى دېھقانلارنىڭ پومېشچىك، باي دېھقانلاردىن ئىلىشقا تېگىشلىك ئىش ھەققىلىرى ۋە كېمەيتىشكە تېگىشلىك ئىجارە ھەققى سىياسەتنىڭ روھىي بويىچە ھېسابلىنىپ چىقىلدى ھەمدە ھەر قايسى كەنتلەردە نەقلەشتۇرۇلۇپ، بۇنىڭدىن بەھرىمەن بولۇشقا تېگىشلىكى ئەمگەكچىلەر ئاممىسىغا قايتۇرۇلدى. ناھىيە بويىچە 469 پومېشچىك ئائىلىسىدىن ئىجارە ھەققى ھېسابىدا 225.9 تونىا بۇغداي قايتۇرۇپ ئېلىندى، 120 تونىا بۇغداي ئىجارە ھەققى كېمەيتىلدى. 783 باي دېھقان ئائىلىسىدىن 140 تونىا بۇغداي ئىجارە ھەققى قايتۇرۇپ ئېلىندى، 93 تونىا بۇغداي ئىجارە ھەققى كېمەيتىلدى. بۇنىڭدىن باشقا يەنە قايتۇرۇپ ئېلىشقا تېگىشلىك بولغان 143 ئېغىزلىق ئۆي، 4726 مو يەر، 211 كالا، 618 تۇياق قوي قايتۇرۇپ ئېلىندى. ناھىيە بويىچە 1504 ئىجارىكەش دېھقان ئائىلىسى بىلەن 2606 ياللانما دېھقان ئائىلىسى قايتۇرۇپ ئېلىنغان ئىجارە ھەققى مېۋىسىگە ئىگە بولدى ھەم كېمەيتىلگەن ئىجارىدىن نەپكە ئېرىشتى.

ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى جەريانىدا دېھقانلار ئۇيۇشمىسىنىڭ تەشكىلى تەرتىپكە سېلىنىپ، ئىپادىسى ياخشى بولمىغان 475 نەپەر ئۇيۇشما ئەزاسى تازىلاپ چىقىرىلدى، يېڭىدىن 9828 نەپەر ئەزا تەرەققىي

قىلدۇرۇلۇپ (يالالانما دېھقان 1540 نەپەر، كەمبەغەل دېھقان 4374 نەپەر، ئوتتۇرا دېھقان 3379 نەپەر، باشقا تەركىپتىكىلەر 533 نەپەر)، ناھىيە بويىچە دېھقانلار ئۈيۈشما ئەزالىرى 16897 گە يېتىپ يېزا ئومۇمىي نوپۇسىنىڭ 29.5% تىنى ئىگىلىدى.

ھەرقايسى كەنتلەرنىڭ مەمۇرى رەھبەرلىكى، ئايالار تەشكىلى، ياشلار تەشكىلى، ئامانلىق ساقلاش، مۇرەسسە قاتارلىق تەشكىلىي ئاپپاراتلىرىمۇ تەرتىپكە سېلىنىپ، تولۇقلاندى ۋە مۇستەھكەملەندى.

ھەربىر كەنتنىڭ ئاخىرىدا مەركىزىي ناھىيىلىك پارتىيە كومىتېتىنىڭ تەستىقى بويىچە، ھەرقايسى رايونلارنى بىرلىك قىلغان ھالدا ئۇچۇق سوت يىغىنلىرى ئېچىلىپ، جىنايى قىلمىشى ناھايىتى ئېغىر، ئاممىنىڭ غەزىپى كۈچلۈك بولغان توقا دۆبېگى، ئەيسا مىراپ قاتارلىق 21 نەپەر زومىگەرگە ئۆلۈم جازاسى بېرىلدى. بىر قىسىم زومىگەرلەرگە مۇددەتسىز قاماق جازاسى بېرىلدى، يەنە بىر قىسىم زومىگەرلەرگە مۇددەتلىك قاماق جازاسى بېرىلدى. بۇنىڭ بىلەن يېزىلاردىكى فېئودالىلىق ئىمتىياز پاچاقلىنىپ، كەڭ ئەمگەكچى دېھقانلار ئاممىسىنىڭ سىنىپىي ئۇستۈنلىكى تىكلەندى.

يەر ئىسلاھاتى ھەربىرى

داغدۇغىلىق قانات يايدۇرۇلغان ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ھەربىرىدىن كېيىن، دېھقانلارنىڭ سىنىپىي ئېڭى ئۆسۈپ، يېزا ھاكىمىيىتى ئىشەنچىلىك مۇستەھكەم ئاممىۋى ئاساسقا ئىگە بولدى. پارتىيە،

ھۆكۈمەت تارماقلىرى يېزىلارنىڭ ئىجتىمائىي ئەھۋالى بىلەن يېزىلاردىكى يەرلەرنىڭ ئىگىلىنىش ئەھۋالىنى ئومۇميۈزلۈك ئىگىلىدى. ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ھەربىرىدە پەقەت ئىجارە ھەققى كېمەيتىلگەن، زومىگەرلەر يوقىتىلغان بولسىمۇ، پومېشچىكلار سىنىپى يەنىلا سىنىپ سۈپىتىدە مەۋجۇت بولۇپ، فېئودالىلىق يەرگە ئىگىدارچىلىق قىلىش تۈزۈمى يەنىلا مەۋجۇت ئىدى. دېھقانلارنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن، پومېشچىك فېئودال سىنىپلارنىڭ فېئودالىلىق ئېكسپىلاتاتسىيىسىنى ئۆزۈل - كېسىل بىكار قىلىپ، دېھقانلارنىڭ يەرگە ئىگىدارچىلىق قىلىش تۈزۈمىنى يولغا قويۇش كۈن تەرتىپكە كىرگۈزۈلدى. يەر ئىسلاھاتى ھەربىرى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى بىلەن مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ شىنجاڭنىڭ دېموكراتىك ئىسلاھاتىغا مۇناسىۋەتلىك يوليورۇقىنىڭ روھىغا ئاساسەن، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى شىنجاڭ شۆبە بيۇروسى تۈزگەن «ئېھتىياتچان بولۇش، پۈختا قەدەم بىلەن ئىلگىرىلەش» فاكتىنى بۇيىچە، شىنجاڭ شۆبە بيۇروسى ئەۋەتكەن ئەنۋەر خانبابا ئەترەت باشلىقى، ۋاڭ شىيىڭ مۇئاۋىن ئەترەت باشلىقى بولغان 193 كىشىلىك خىزمەت ئەترىتىنىڭ يېتەكچىلىكىدە قانات يايدۇرۇلدى.

1952- يىلى 5- ئاينىڭ 29- كۈنى كۈچا ناھىيىلىك پارتكوم كېڭەيتىلگەن يىغىن ئېچىپ يەر ئىسلاھاتى كۈرسى ئېچىشنى قارار قىلدى.

كۈرس 6- ئايدا باشلىنىپ 3 ناھىيىگە (كۈچا، شايار، توقسۇ) 500 نەپەر كادىر تەربىيىلەندى. كۈرسانتلار دەرسنى بىر تۇتاش ئاڭلىغاندىن باشقا ياتاق، تاماق ۋە مۇزاكىرە

ھەرقايسى رايونلار بويىچە بولدى (ئۇ چاغدا چوڭراق زال بولمىغاچقا، ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ئالدىدىكى خەنزۇ مەكتىپىنىڭ سەيناسى ئۈستىنى بورا بىلەن ۋاقىتلىق يېپىپ، شۇ يەر دەرسخانا قىلىنغان، كۇرسانتلار كىچىك ئورۇندۇق ئېلىپ كېلىپ شۇنىڭدا ئولتۇرۇپ دەرس ئاڭلايتتى، تىزىغا يۆلەپ خاتىرە يازاتتى). دەرسلەر يەر ئىسلاھاتى دەستۇرى، شۆبە بيۇروسىنىڭ يەر ئىسلاھاتى توغرىسىدىكى كونكرېت سىياسەت بەلگىلىمىلىرى، سىنىپىي تەركىبنى ئايرىشنىڭ مەزمۇنى ۋە ئۇسۇل چارىلىرى، يەر ئۆلچەشنىڭ ئۇسۇلى ... قاتارلىق مەزمۇنلار بولۇپ، ئاساسلىق دەرسلەرنى مەركىزىي ناھىيىلىك پارتكومنىڭ سېكرېتارى خې جىڭنەن، مۇئاۋىن سېكرېتارى لۇ گىڭچۇەن قاتارلىق كىشىلەر ئۆتەتتى. ئۇلار ئۆتكەن دەرسلەرنى داڭلىق تەرجىمانلاردىن مامۇت ھاشىم، رېھىمجان ناھايىتى تولۇق تەرجىمە قىلاتتى. خې جىڭنەن ئىقتىدارلىق، بىلىملىك ھەم سۆزمەن ئادەم بولغاچقا، كادىرلار ئۇنى «خې شۇجىنىڭ ئىچى گەپ ساندۇقى ئىكەن» دەيتتى. كۇرسىنىڭ ئاخىرىدا مەملىكەت بۇيىچە قانات يايغان 3 كە قارشى (خىيانەتچىلىككە، ئىسراپچىلىققا، بيۇروكراتلىققا قارشى) تۇرۇش ھەرىكىتى توغرىسىدىكى مۇناسىۋەتلىك ماتېرىياللار ئۆگىنىش قىلىنىپ، بەزى كۇرسانتلار مۇناسىپ ھالدا ئۆزلىرىگە تەدبىقلاپ چوڭقۇر تەربىيىگە ئىگە بولدى. پۈتۈن يەر ئىسلاھاتى كۇرسى 3 ئاي داۋام قىلدى. 9- ئاينىڭ 9- كۈنى مەركىزىي ناھىيىلىك پارتكوم كېڭەيتىلگەن يىغىن ئېچىپ، يەر ئىسلاھاتى كادىرلىرىنى تەڭشەش ۋە سەپلەشنى مۇزاكىرە قىلدى. شۇنىڭغا بىنائەن يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتى ئۈچۈن 530 نەپەر كادىر ئاجىرتىلىپ، بارلىق كادىرلار 7 خىزمەت ئەترىتى بولۇپ ئايرىلدى ھەمدە 26

كىشىلىك سەييارە تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى تەشكىل قىلىندى. ئاجرىتىلغان كادىرلار ئىچىدە ئۇيغۇرلار 454 نەپەر، پارتىيە ئەزاسى 67 نەپەر، ئىتتىپاق ئەزاسى 115 نەپەر، ئاياللار 49 نەپەر بولدى. كۇچا مەركىزي ناھىيىلىك پارتكوم سېكرېتارى خې جىڭنەن، ھاكىم ئۆمەر ئابدۇللا قاتارلىق 13 كىشىدىن تەركىب تاپقان «كۇچا ناھىيىلىك يەر ئىسلاھاتى ھەيئىتى» قۇرۇلدى. يەنە ۋەتەنپەرۋەر دىنىي زات ھامۇت مەۋلىۋى دامواللام، ئىلغار سودا - سانائەتچى پالتاخۇن باي قاتارلىق 5 نەپەر بىرلىك سەپ ئوبيېكتى ھەيئەتلىككە كىرگۈزۈلدى.

يەر ئىسلاھاتى خىزمەت ئەترەتلىرى پلان بويىچە، 9- ئاينىڭ 15- كۈنى نۇقتىلارغا كىردى. بۇ كادىرلار يېقىنراق كەنتلەرگە يوتقان - كۆرپىلىرىنى يۈدۈپ، يىراقراق كەنتلەرگە ھارۋىغا بېسىپ، ئۆزلىرى تىزىلىپ پىيادە ماڭغىنىچە نۇقتىغا كىرگەن ئىدى. ئۇلارنىڭ بۇ ئىنتىزامچان روھىي ھالىتى مەھەللە خەلقلىرىگە قالتىس ياخشى تەسىر بەرگەنىدى.

يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتى رەئىس ماۋزېدۇڭ ئوتتۇرىغا قويغان: «كەمبەغەل، ياللانما دېھقانلارغا يۆلىنىپ، ئوتتۇرا دېھقانلار (جۈملىدىن يەر ئىسلاھاتىنى ھىمايە قىلغۇچى بارلىق يەككە ئەمگەكچىلەر، ۋەتەنپەرۋەر مىللىي بۇرژۇئازىيە ۋە كەڭ زىيالىيلار) بىلەن مۇستەھكەم ئىتتىپاقلىشىپ، فېئودالىلىق تۈزۈمنى يوقىتىش» (ماۋ زېدۇڭ تاللانما ئەسەرلىرى 4- توم 315- بەت) تىن ئىبارەت ئىنقىلابىي لۇشيەننىڭ ھەقىقىي ئىزچىللاشتۇرۇپ، كەڭ كۆلەملىك ۋە داغدۇغىلىق قانات يايدى. پۈتكۈل يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتى 3 قارار ئېلىپ بېرىلغان بولۇپ، ھەربىر قارارلىق ھەرىكەت 5 باسقۇچقا بۆلۈپ ئېلىپ بېرىلدى.

بىرىنچى باسقۇچ — تەشۋىقات ۋە ئاممىنى سەپەرۋەر قىلىش باسقۇچى بولۇپ، يېزا ئاھالىسىنىڭ مۇتلەق كۆپ سانىنى تەشكىل قىلىدىغان كەمبەغەل، يالالانما دېھقانلار ئاممىسى، ئوتتۇرا دېھقانلار ۋە بارلىق ئەمگەكچىلەر ھەم بىرلىك سەپ ئوبيېكتلىرى بىلەن قاتلاممۇ - قاتلام سۆھبەت يېغىنلىرى ئۆتكۈزدى. ھەرخىل شەكىلدىكى چوڭ - كىچىك يىغىنلار ئارقىلىق يەر ئىسلاھاتى خىزمىتىنىڭ مەقسىتى، ئۇلۇغ ئەھمىيىتى، سىياسەت - پرىنسىپلىرىنى چوڭقۇر ۋە داغدۇغىلىق تەشۋىق قىلىش ئارقىلىق ئامما تولۇق ھەرىكەتلەندۈرۈلۈپ، ئۇلارنىڭ سىنىپىي ئېڭى يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ ئاكتىپلار قوشۇنى زورايدى. شۇ قاتاردا يېزا ئاھالىسى قۇرۇلمىسىنىڭ تېگىنى ئېنىقلاش ئېلىپ بېرىلدى، دېھقانلار ئۇيۇشمىسى تەشكىلى تەرتىپكە سېلىنىپ مۇستەھكەملەندى ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇلۇپ ھەرىكەتتىكى ئاكتىپلىق ۋە باشلامچىلىق رولى جارى قىلدۇرۇلدى، ئىككىنچى باسقۇچلۇق خىزمەتنىڭ تەييارلىقلىرى ئىشلەندى.

ئىككىنچى باسقۇچ — سىنىپىي تەركىبنى يېڭىباشتىن ئايرىش باسقۇچى بولۇپ، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىدە ئايرىلغان سىنىپىي تەركىبنى ئاساس قىلغان ھالدا سىنىپىي تەركىبلەر ئومۇميۈزلۈك قايتىدىن ئايرىلدى. سىنىپىي تەركىبنى توغرا ئايرىش، سىنىپىي سەپنى ئېنىق تۇرغۇزۇش يەر ئىسلاھاتىنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈشنىڭ ئاساسى. شۇڭا كەڭ ئاممىغا سىنىپىي تەركىبنى قايتىدىن ئايرىشنىڭ ئەھمىيىتى، پرىنسىپى، ھەرقايسى تەركىبلەرنىڭ شەرتلىرى توغرىسىدا كەڭ ۋە چوڭقۇر تەشۋىق ئېلىپ بېرىلىپ چۈشەندۈرۈلدى.

سىنىپىي تەركىبنى رەسمىي ئايرىشتىن بۇرۇن، يەرلەرنى ئومۇميۈزلۈك ئۆلچەش ئېلىپ بېرىلدى. يەرلەرنى تولۇق ۋە توغرا ئۆلچەش ئۈچۈن خىزمەت گۇرۇپپىسى ۋە دېھقانلار ئۇيۇشمىسىدىن مەخسۇس يەر ئۆلچەش گۇرۇپپىسى تەشكىل قىلىپ، بۇ گۇرۇپپا ئۆز ئىچىدىن يەنە 3 كىچىك گۇرۇپپىغا بۆلۈنۈپ ئىشلىدى. بىرىنچى گۇرۇپپا بىر پارچە قەغەزگە شۇ بىر پارچە يەرنىڭ دائىرىسى، شەكلىنى سىزىپ ئۆلچەش، تەرىپىگە (ئۇزۇنى، توغرىسى) بەلگە قويۇش؛ ئىككىنچى گۇرۇپپا شۇ قەغەزدىكى يەر شەكلى بويىچە قويۇلغان ئۆلچەش بەلگىسىگە ئاساسەن شۇ بىر پارچە يەرنى ئۇزۇن تانا بىلەن ئۆلچەپ، سانىنى يېزىپ مېڭىش؛ ئۈچىنچى گۇرۇپپا ئۆلچەنگەن سان بويىچە ھېساۋىنى ئىشلەپ، مو سانىنى چىقىرىپ، بۇ يەرنى 1ـ، 2ـ، 3ـ دېگەن دەرىجىگە ئايرىپ مو سانىنى دەرىجە بويىچە دەپتەرگە يېزىپ مېڭىش بولدى. بىر ئادەمنىڭ يېرى قانچە يەردە بولسا ھەممىسى ئۆلچىلىنىپ بولغاندىن كېيىن ئاندىن بىرلەشتۈرۈپ، شۇ ئادەمنىڭ جەدۋىلىگە يېزىش قاتارلىق ئۇسۇل قوللىنىلغاچقا، يەر ئۆلچەش ھەم تولۇق ھەم توغرا بولۇپ چىقتى. يەر ئۆلچەش ئاخىرلاشقاندىن كېيىنلا سىنىپىي تەركىب ئايرىش باشلاندى. ئاۋۋال ئاسانىنى، ئاندىن قىيىنىنى ئايرىش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، ئالدى بىلەن يالالانما دېھقان، كەمبەغەل دېھقان، ئوتتۇرا دېھقان تەرتىپى بۇيىچە ئېلىپ بېرىلدى. شۇنداق قىلىپ پۈتۈن ناھىيە بويىچە يالالانما دېھقان 3917 ئائىلە، كەمبەغەل دېھقان 10374 ئائىلە، ئوتتۇرا دېھقان 8793 ئائىلە (ھاللىق ئوتتۇرا دېھقانمۇ بۇنىڭ ئىچىدە)، سودا - سانائەتچى 11 ئائىلە، ئاز يەر ئىجارىگە بەرگۈچى (باشقۇرغۇچى) 450 ئائىلە، باي دېھقان 313 ئائىلە، پومېشچىك 471 ئائىلە

بولۇپ ئايرىلدى.

ئۇنىڭدىن باشقا 2395 ئائىلە باشقا تەركىبلەرگە ئايرىلدى، بۇنىڭ بىلەن سىنىپىي سەپ ئېنىق بولۇپ، دوست ـ دۈشمەننىڭ چەك ـ چېگرىسى ئېنىقلاندى.

ئۈچىنچى باسقۇچ ـــ مۇسادىرە قىلىش، ئۆتكۈزۈپ ئېلىش باسقۇچى بولۇپ، پومېشچىكلارنىڭ ئارتۇق ئىگىلىۋالغان (ئېكسپىلاتاتسىيە ۋاسىتىسى بولغان) يەر، سۇ، دېھقانچىلىق سايمانلىرى، دېھقانچىلىق چارۋىلىرى ۋە ئارتۇق ئۆي ... قاتارلىقلارنى سىياسەت ـ بەلگىلىمىلەر بويىچە مۇسادىرە قىلىپ قايتۇرۇپ ئېلىندى. يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتىنىڭ سىياسىتى «كەمبەغەل، ياللانما دېھقانلارغا تايىنىش، ئوتتۇرا دېھقانلار (ھاللىق ئوتتۇرا دېھقانلار بۇنىڭ ئىچىدە) بىلەن ئىتتىپاقلىشىش، باي دېھقانلارنى يېتىم قالدۇرۇپ، پومېشچىكلار سىنىپىغا زەربە بېرىش» تىن ئىبارەت بولغاچقا، باي دېھقانلار سىياسىي جەھەتتە يېتىم قالدۇرۇلغاندىن باشقا، ئىقتىسادىي جەھەتتە بىردەك جازاغا تارتىلمىدى.

پومېشچىكلارنى خەلقنىڭ سوراق سەھنىسىگە ئەپچىقىپ، ئۇلارنىڭ جىنايى قىلمىشىنى دېھقانلار ئۇيۇشمىسى ئەستايىدىل تەكشۈرۈپ ئېنىقلىغاندىن كېيىن، قانۇن بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن دېھقانلار ئۇيۇشمىسى ئەزالىرىنىڭ قىزىل بايراقلارنى كۆتىرىپ «پومېشچىكلاردىن ھېساب ئالايلى! بىزدىن تارتىۋالغان نەرسىلەرنى قايتۇرۇپ ئالايلى!» دەپ توۋلىغان شۇئار سادالىرى ئىچىدە ھەيۋەتلىك ھالدا بىر ـ بىرلەپ قايتۇرۇپ ئېلىندى. مۇسادىرە قىلىشقا بىرلەشتۈرۈپ بەزى پومېشچىكلار كۈرەش قىلىنىپ، ھەيۋىسى يەرگە ئۇرۇلدى. پومېشچىكلاردىن مۇسادىر قىلىنغان يەر 95 مىڭ 235 مو،

قايتۇرۇپ ئېلىنغان يەر 329.67 مو (بەلگىلىمە بويىچە ئاز يەر ئىجارىگە بەرگۈچى ۋە ئاز يەر باشقۇرغۇچىلارنىڭ ئارتۇق يەرلىرى مۇسادىر قىلىنىپ قايتۇرۇپ ئېلىناتتى)، دېھقانچىلىق چارۋىلىرى 2188 باش، 7738 ھارۋا، 3339 دانە دېھقانچىلىق سايمانلىرى، 2785 ئېغىزدىن ئارتۇق ئۆي، 54.50 توننا ئاشلىق ... قاتارلىق نەرسىلەر مۇسادىرە قىلىندى، بۇلار «غالىبىيەت مىۋىسى» دەپ ئاتالدى.

لېكىن سىياسەتنىڭ روھى بويىچە ئېكسپىلاتاتسىيە ۋاسىتىسى بولمىغان، مەسىلەن، ئائىلە سايمانلىرى، تۇرمۇش زىننەت بويۇملىرى، كېيىم ـ كېچەك ۋە تىجارەت بىلەن شۇغۇللانغان قىسمى ... قاتارلىقلارغا بىردەك چېقىلمىدى.

تۆتىنچى باسقۇچ ـــ غالىبىيەت مىۋىلىرىنى تەقسىم قىلىش باسقۇچى بولۇپ، بۇ غالىبىيەت مىۋىلىرىنى تەقسىم قىلىشتا كەنتنى بىرلىك قىلىپ، پۈتۈن نوپۇسقا تەقسىم قىلىندى. ئوتتۇرا ھېساب بۇيىچە يىرى يوق ۋە يېرى كام ياللانما دېھقان، كەمبەغەل دېھقانلار ۋە باشقا ئەمگەكچى دېھقانلار بولۇپ جەمئىي 11.763 دېھقان ئائىلىسىگە 106 مىڭ 521 مو يەر تەقسىم قىلىپ بېرىلدى. ھەربىر كىشىگە كۆپ بولغاندا 3.2 مودىن، ئاز بولغاندا 2 مودىن يەر بېرىلدى. پومېشچىكلارغىمۇ جان سانىغا قاراپ دېھقانلار بىلەن ئوخشاش كۆلەمدە يەر قالدۇرۇلدى. دېھقانلارغا يەنە دېھقانچىلىق سايمانلىرى ۋە دېھقانچىلىق چارۋىلىرىمۇ مۇۋاپىق تەقسىم قىلىپ بېرىلدى. كونا يەر خەتلىرى كۆيدۈرۈلۈپ، ئورنىغا يېڭى يەر گۇۋاھنامىسى تارقىتىپ بېرىلدى. بۇنىڭ بىلەن فېئوداللىق يەرگە ئىگىدارچىلىق قىلىش تۈزۈمى ئۈزۈل ـ كېسىل بېت ـ چىت قىلىنىپ، دېھقانلار ئىشلەپچىقىرىش كۈچى ۋە ئىشلەپچىقىرىش

مۇناسىۋەتلىرى جەھەتتە ھەقىقىي ئازادلىققا ئېرىشتى، ئىنقىلاب غەلىبىسىنىڭ مېۋىسىگە ئېرىشكەن دېھقانلار تەنتەنىلىك يىغىلىشلار ئۆتكۈزۈپ رەئىس ماۋزېدۇڭ ۋە كومپارتىيىنىڭ مىھرى - شەپقىتىگە كۆپتىن كۆپ بارىكاللا ئېيتىشقانىدى. شۇنداقلا كەڭ دېھقانلار ئاممىسى قەتئىي ئىرادىگە كېلىپ، ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇش ئارقىلىق پارتىيەگە ئەمىلىي ھەرىكىتى بىلەن جاۋاب قايتۇرۇش ئىرادىلىرىنى بىلدۈرگەنىدى.

بەشىنچى باسقۇچ — خىزمەتنى قايتا تەكشۈرۈش ۋە خۇلاسىلاشتىن ئىبارەت بولۇپ، ھەرقارارلىق خىزمەت ئاخىرلاشقاندا خىزمەتلەر خۇلاسە قىلىنىپ، تەجرىبە - ساۋاقلار يەكۈنلەنىدى. شۇ قارارلىق يەر ئىسلاھاتى خىزمىتىنى باسقۇچلار بويىچە قايتا تەكشۈرۈپ، مەخسۇس تېزىس بويىچە ئاممىدىن قاتلاممۇ - قاتلام پىكىر ئېلىنىپ خاتا بولسا تۈزىتىلىپ، كام جايلىرى بولسا تولۇقلانىدى. شۇنىڭ بىلەن ھەرىكەت جەريانىدا سىناقتىن ئۆتكەن، ئىپادىسى ئىزچىل ياخشى ئاكتىپلاردىن كەنت باشلىقلىرى، ئامانلىق قوغداش خادىملىرى، مۇرەسسە خادىملىرى، ئاياللار كادىرلىرى، ياشلار كادىرلىرى، دېھقانلار ئۇيۇشمىسى كادىرلىرى سايلىنىپ تولۇقلانىدى.

ھەرىكەت جەريانىدا يەنە پارتىيە، ئىتتىپاق تەشكىلىگە ئەزا تەرەققىي قىلدۇرۇش خىزمىتى ئىشلىنىپ، 1953- يىلى يېزىلاردىن 108 نەپەر، ئورگان ۋە ئاھالىلاردىن 65 نەپەر پارتىيە ئەزاسى قوبۇل قىلىندى، ئىتتىپاق ئەزالىرىنىڭ سانى 1953- يىلى 926 گە يەتتى، دېھقانلار ئۇيۇشمىسىغا يەر ئىسلاھاتىدا 26167 ئەزا تەرەققىي قىلدۇرۇلدى، دېھقانلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ئەزاسى جەمئىي 45790 نەپەرگە يېتىپ يېزا ئومۇمىي نوپۇسىنىڭ 34.4% تىنى ئىگىلىدى.

يەر ئىسلاھاتىنىڭ غەلىبىسى ھەققىدە مۇنداق قوشاقلار ئوقۇلغانىدى:

ئىسلاھات مېۋىسىدىن،
كەلدى كەتكەن ئەجرىمىز.
ئىگە بولدۇق ھۆرلۈككە،
چىقتى پۇغان - دەردىمىز.

ئازاد، ئەركىن زامانىنىڭ،
ئىگىلىرى بىز بولدۇق.
دەۋرىمىزدە ئېچىلغان،
خۇش پۇراقلىق گۈل بولدۇق.

يوقىتىلدى جاھالەت،
ئورنۇتۇلدى ئادالەت.
نۇرغا تولدى يېزىمىز،
يورۇپ كەتتى سائادەت.

گۈزەل ئىستىل، ئۈلۈغ غەلىبە

تارىختا مىسلى كۆرۈلمىگەن، يەر جاھانىنى زىلزىلىگە سالىدىغان ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ۋە يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتى 15 مىڭ كۈۋادىرات كىلومېتىرلىق بىپايان كۆچا دىيارىنىڭ 7 رايۇن 21 يېزىسىدىكى 133 مىڭ 400 دىن ئارتۇق ئۇيغۇر دېھقانلىرى ئارىسىدا 1951- يىلى - 9- ئاينىڭ 23- كۈنى (ئىجارە كېمەيتىش) باشلىنىپ

1953- يىلى 5- ئاينىڭ 23- كۈنى (يەر ئىسلاھاتى) ئاخىرلاشقان بولۇپ، بۇ بوران - چاپقۇنلۇق سىنىپىي كۈرەش ھەرىكىتى ئارقىلىق ئالەمشۇمۇل ئۆزگىرىش ۋە تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە غەلىبىلەر بارلىققا كەلدى. بۇنداق زور ۋە شانلىق غەلىبىلەرنىڭ قولغا كېلىشى داھىمىز رەئىس ماۋزېدۇڭ ۋە جۇڭگو كومپارتىيەسىنىڭ رەھبەرلىكىدىن بولغان، ئەلۋەتتە. يەنە شۇنىمۇ كۆرۈش كېرەككى، بۇ غەلىبىلەرنىڭ قولغا كېلىشى كومپارتىيە تەربىيىلىگەن كادىرلار قوشۇنىنىڭ پارتىيىگە، خەلقە، ئىنقىلابقا چەكسىز سادىق ئېتىقادى ۋە ئالىيجاناپ پەزىلىتىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ. چۈنكى ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ۋە يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتى كونا، چىرىك، مۇدھىش فېئودالىزم ئاسارىتىنى پاچاقلاپ تاشلاپ، يېڭى، گۈزەل، پارلاق سوتسىيالىزم ئۈچۈن يول ئاچىدىغان دەۋىر بۆلگۈچ تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە ئۇلۇغ ئىنقىلاب بولۇپلا قالماستىن، بەلكى باشلىنىش ئالدىدا تۇرغان سوتسىيالىستىك ئىنقىلاپ ۋە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ ئېھتىياجى ئۈچۈن مېڭلىغان، تۈمەنلىگەن ئوت يۈرەك ياشلارنى تەربىيىلەپ يېتىشتۇرىدىغان قاينىق سىياسىي ھەرىكەت ئىدى.

ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىگە قاتناشقان كادىرلاردىن («كادىر»، «يولداش» دېگەن ئاتالغۇ شۇ چاغدا ئومۇملاشقان) ئۆلكە كادىرلىرى (ئۇ چاغدا شىنجاڭ ئۆلكە ئىدى)، ۋىلايەت ۋە قىسىم كادىرلىرىدىن باشقا، مۇتلەق كۆپ قىسمى كونا جەمئىيەتتە ئىشلىگەن، يەنە بىر قىسمى يېزا ۋە شەھەردىن تاللاپ قوبۇل قىلىنغان ئاكتىپلار بولۇپ، بۇ كادىرلارنى قوبۇل قىلىشتا مەركىزي

ناھىيىلىك پارتىيە كومىتېتى تەشكىلات بۆلۈمى مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلار بىلەن بىرلىكتە تەكشۈرۈپ، كېلىپ چىقىشى ياخشى، سىنىپى مەيدانى مۇستەھكەم، ئىقتىدارلىق، تەربىيىلەش ئىستىقبالى بولغان ياشلارنى قوبۇل قىلغان ئىدى. بۇ بىرلەشمە چوڭ قوشۇن ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇشتىن ئىبارەت بوران - چاپقۇنلۇق سىنىپىي كۈرەش ئەمەلىيىتى ئارقىلىق مول تەجرىبىلەرگە ئىگە بولغان ئىدى. يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتى باشلىنىش ئالدىدا، يەنە بىر قىسىم ئاكتىپلارنى قوبۇل قىلىپ قاتناشتۇرۇش ئارقىلىق يەنمۇ زور قوشۇن ھاسىل قىلىنىپ، يەر ئىسلاھاتى قوشۇنى دەپ ئاتالدى. ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى باشلىنىپ تاكى يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتى ئاخىرلاشقانغا قەدەر، بىر قارارلىق خىزمەت ئاخىرلىشىپ كېيىنكى قارارلىق خىزمەت باشلىنىشتىن بۇرۇن ناھىيىگە يىغىلىپ 3 دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى چاقىرىلىپ، خىزمەتلەر خۇلاسە قىلىنىپ، تەجرىبە - ساۋاقلار يەكۈنلىنەتتى؛ ھەر قارارلىق خىزمەت ئاخىرلىشىپ يەنە بىر قارارلىق خىزمەت باشلىنىش ۋاقتىدا كادىرلاردا ئېدىيە، ئىستىل جەھەتتە بىر بالداق ئۆسۈش ۋە ئىلگىرىلەش بولاتتى، تۇزۇم كۈچلۈك، ئىنتىزام چىڭ، تەلەپ قاتتىق ئىدى. يېڭى ئازاد بولغان يىللاردا كادىرلارنىڭ بۇنداق تەربىيىلىنىپ چىنىقىشىدا ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ۋە يەر ئىسلاھاتىدىن ئىبارەت بۇ ئاممىۋى ھەرىكەتلەر ئۇلار ئۈچۈن ئۆزلىرىنى تاۋلايدىغان يالقۇنلۇق كۈرەش قاينىمى ئىدى.

خىزمەت قوشۇنى مەيلى ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى بولسۇن ۋە ياكى يەر

ئسلاهاتى هەركىتىدە بولسۇن، نوقتىغا كىرگەندە يوتقان - كۆرپىلىرىنى يۇدۇپ رەتلىك تىزلىپ، گويا جەڭگە ماڭغان قوشۇندەك «3 چوڭ ئىنتىزام 8 دىققەت» مارشىنى ياڭرىتىپ ئاممۇ ئارىسىغا تەنتەنلىك كەلگەن ئىدى. دەرۋەقە ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ھەم يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتى جۇڭگو يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلابىنىڭ داۋامى بولغاچقا، بۇ خىزمەت قوشۇننىى فىئودالىزم كۈچلىرى بىلەن جەڭ قىلغۇچى قوشۇن دېيىشكىمۇ بولاتتى، ئۇ چاغدىكى كادىرلارنىڭ قەلبىدە جان - دىل بىلەن خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلىپ ئىنقىلابنى ئاخىرغىچە داۋاملاشتۇرۇش، ئەمگەكچى خەلقنى ھەقىقىي ئازادلىققا ئېرىشتۇرۇش، ۋەتەننى قۇدرەت تاپقۇزۇپ كېلەچەكتىكى ئەۋلاتلارنى ھۆرلۈككە ئېرىشتۇرۇشتىن ئىبارەت ئالىيجاناپ خىسلەت يىلتىز تارتقان ئىدى. شۇڭا ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىدا كۈچلۈك ئىنقىلابىي ئىرادە، پولاتتەك ئىنتىزام، كومۇنىستىك ئەخلاق، پىداكارلىق روھ، راستچىللىق ئىستىلى، پاك - دىيانەتلىك پەزىلەت، غەيرەت - جاسارەت ئۇرغۇپ تۇراتتى، شۇڭا خىزمەت ھەرقانچە جاپالىق بولسىمۇ، ھاردىم - تالدىم دەپ ۋايسىمايتتى، پايدا - زىيانىنى سۈرۈشتە قىلمايتتىى، ھەتتا ئاغرىپ قالغاندىمۇ دوختۇرغا كۆرۈنەلمىسە قىلچە زارلانماي خىزمىتىنى داۋاملاشتۇراتتى. ئۇ چاغلار يېڭى ئازاد بولغان يىللار بولغاچقا، خىزمەت ئەتىدى كادىرلىرىمۇ قارا چىراق ياقاتتۇق. كۈندۈزلىرى ئايرىم سۆھبەت، ئەھۋال تەكشۈرۈش، مەسىلە ئېنىقلاش، يەر ئۆلچەش قاتارلىق خىزمەتلەرنى ئىشلەپ ئاخشاملىرى ئەنە شۇ قارا چىراقنى يېقىپ كېچىدە ماتېرىيال رەتلەيتتۇق، كۆپىنچە ۋاقىتلاردا كىيىملەرنىمۇ سالماي يوتقانىڭ ئۈستىدە ئۇخلاپ

قالاتتۇق، ئۇ چاغلاردا سائەت بولمىغاچقا كۈندە قانچە سائەت ئىشلىگەنلىگىمىزنىمۇ بىلمەيتتۇق، ھېيت - بايرام، شەنبە، يەكشەنبە دېگەنلەرمۇ ئېسىمىزگە كەلمەيتتى. كادىرلار ھەرقانداق قېيىنچىلىق شارائىتىدىمۇ ئوت دېڭىزىغا كىرىشتىن باش تارتمايتتى، جاپادىن، ئۆلۈمدىن قورقماسلىقتەك ئىنقىلابىي روھنى ئۇرغۇتۇپ، ئورۇن، مەرتىۋە سۈرۈشتە قىلمايتتى. يۇقىرى مائاش تەمىناتىدىن بەھرىمەن بولۇشنى ئويلاپمۇ قويمايتتى. كامانداۋرۇپكا دېگەن ئاتالغۇنى ھېچكىم ئاڭلىمىغاندى، بەلكى ئادىل، خالىس ئىش قىلاتتى. ئۇ چاغدا كادىرلار ئاممىنىڭ يىپ - يىڭنىسىگىمۇ چېقىلمايتتى، خىيانەتچىلىك، پارىخورلۇق دېگەننى شەرمەندىچىلىك دەپ بىلەتتى. قىسقىسى «ئارقا ئىشىك» دېگەن ئاتالغۇ ئۇ چاغدا تېخى تۆرەلمىگەن ئىدى. ئاممىنىڭ قوغۇن - تاۋۇز چاغلىق نەرسىلىرىنى ھەقسىز يەپ قويسا تۇرمۇش تەكشۈرۈش يېغىندا ئۆزىنى تەكشۈرەتتى. خىزمەت ئەتىتى كادىرلىرىغا سىنىپىي مەيدانى مۇستەھكەم بولۇش تەلىپى قويۇلغان ئىدى. شۇڭا كادىرلار بۇ بىر مەيدان سىنىپىي كۈرەش ئەمەلىيىتىدە بايرىقى روشەن ھالدا سىنىپىي مەيدانىنىڭ مۇستەھكەم بولۇشىغا ناھايىتى ئەھمىيەت بېرەتتى. ئۇ چاغدىكى كادىرلار ئالىيجاناپ خىزمەت ئىستىلىنى يېتىلدۈرگەچكە، ئەمگەكچىلەر ئاممىسى بىلەن ئىچ قۇيۇن - تاش قويۇن بولۇپ ئامما ئارىسىدا ناھايىتى ياخشى تەسىر قالدۇرغان ئىدى. چۈنكى ئۇزاق يىللار مابەينىدە كەنتىلەرگە ئالۋان - سەيسىلەرنى سۈيلەپ كېلىدىغىنى دوغا، يايى، بەگ ئەمەلدارلار ئىدى، ئۇلار كېلىپ ئەمگەكچى خەلقلەرنى ئۇراتتى، ئاساتتى، ئېشەك ئېتىپ مىنەتتى، ئاياللارنى ئاياغ - ئاستى قىلاتتى، پارا ئالاتتى، بۇلار تولىمۇ قورقۇنۇچلۇق بولۇپ

كىشىلەر ئۇلاردىن قاچاتتى. بۇ ياۋۇز چىل بۆرىلەرنىڭ رەزىل قىلمىشىدىن يۈرەكلىرى زەردايقا تولغان ئامما يېڭى دەۋرنىڭ خەلق سۆيەر كادىرلىرىنى چىن قەلبىدىن سۆيەتتى. شۇڭا خىزمەت ئەتىتىدىكى كادىرلار بىلەن خۇددى بىر تەن بىر جاندەك يېقىن ھەمنەپەس، سىرداش بولۇپ، كادىرلارنىڭ گېپىنى ئەستايىدىل ئاڭلايتتى. كادىرلاردىن ھېچنەرسىسىنى يۇشۇرماي كۆڭلىدىكى گەپلەرنى تولۇق ئېيتاتتى. ئامما تولۇق ھەربىرىكتەك كەلگەچكە خىزمەتلەر مۇۋەپپەقىيەتلىك بولغان ئىدى. ھەتتا بىر قارارلىق خىزمەت ئاخىرلىشىپ، خىزمەت ئەتىتىدىكىلەر يېزىدىن قايتىش ۋاقتىدا دېھقانلار كادىرلاردىن ئايرىلىشقا كۆزى قېيماي كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ، كادىرلارنى ئۇزىتىپ يىراقتىچە بىرگە ماڭاتتى ۋە كېيىنكى قارارلىق خىزمەت ئورنىغا يوقلاپ باراتتى.

شۇنى مۇئەييەنلەشتۇرۇشكە بولىدۇكى، كادىرلارنىڭ ياخشى ئىستىلى ئارقىلىق ئامما تولۇق ھەربىرىكتەلەنگەن بولغاچقا، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ۋە يەر ئىسلاھاتى ھەربىكىتىنىڭ ئۇلۇغ غەلىبىسى قولغا كەلتۇرۇلگەنىدى.

مەرىپەتپەرۋەر خەلق قوشاقچىسى موللا تۇردى يەر ئىسلاھاتى كادىرلىرىغا قارىتىپ:

نەخۇش دۆلەت بۇ شىنجاڭغا ئادالەتلىك ئاتا كەلدى،
غېرىپلارنىڭ سىلاپ باشى كادىرلار قاتار كەلدى.

دەپ يازغانىدى.

يەر ئىسلاھاتى خىزمىتى 1953- يىلى 5- ئاينىڭ 23-

كۈنى ئاخىرلاشقاندا، ناھىيە بويىچە داغدۇغىلىق يىغىن ئېچىلىپ، يەر ئىسلاھاتىنىڭ ئۇلۇغ غەلىبىسىگە تەنتەنە قىلىنىدى. يەر ئىسلاھاتى ھەربىكىتىدە تۆھپە ياراتقان بىر تۈركۈم ئىلغارلارنىڭ كۆكسىگە قىزىل گۈل تاقىلىپ تەقدىرلەندى ۋە مۇكاپاتلاندى. يەر ئىسلاھاتى كادىرلىرىدىن پارتىيىگە كىرگەن يېڭى پارتىيە ئەزالىرىنىڭ پارتىيىگە قەسەم بېرىش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى. يەر ئىسلاھاتىدا يېتىلدۇرۇگەن جەڭگىۋار روھىنى مەڭگۈ جارى قىلدۇرۇشقا رىغبەتلەندۇرۇلدى.

يەر ئىسلاھاتى ئاخىرلاشقانغا يېرىم ئەسىر بولۇپ قالدى. دۇنيانىڭ تەرەققىيات تارىخىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا يېرىم ئەسىر ئانچە ئۇزۇن ۋاقىت بولمىسىمۇ، لېكىن بىر ئادەمنىڭ ھاياتىدىن ئېيتقاندا خېلى ئۇزاق ۋاقىت ھېسابلىنىدۇ. شۇنچە ئۇزۇن يىللاردىن بىرى يەر ئىسلاھاتى كادىرلىرىنىڭ ئىزى چۈشمىگەن يەر، قولى تەگمىگەن ئىشى قالمىدى. ئۇلار ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ھەربىكىتىدىن تارتىپ يېقىنقى يىللارغىچە كۈچانىڭ سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ۋە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرى ئۈچۈن تايانچلىق رول ئويناپ، سوتسىيالىستىك يېڭى كۈچا قۇرۇش جەھەتتە ئۆچمەس تۆھپىلىرىنى قوشقانلىقى ئۈچۈن، پارتىيە، خەلقنىڭ قەدىرلىشىگە ئېرىشتى. ئەشۇ نوقتىدىن ئېيتقاندا پىشقەدەم كادىرلىرىمىزنىڭ ھاياتى قىممەتلىك، بېسىپ ئۆتكەن مۇساپىسى شەرەپلىكتۇر، تارىخ ۋە خەلق ئاممىسى ئىنقىلاب پېشۋالىرىنى ھەرگىز ئۇنتۇپ قالمايدۇ.

ئىزاھاتلار:

① كۈچا ناھىيىلىك پارتىيە كومىتېتى 50- يىلى 3- ئاينىڭ 29- كۈنى قۇرۇلغاندا، كۈچا، شايار، توقسۇ

ناھىيىلىرىنىڭ خىزمىتىگە رىياسەتچىلىك قىلغاچقا «مەركىزىي پارتىيە كومىتېتى» دەپ ئاتالغان، بۇ «مەركىزىي» دېگەن نام 53- يىلى 6- ئايدا (يەر ئىسلاھاتى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن) ئەمەلدىن قالغان. شۇڭا مەن ماقالەمدە باشتىن - ئاخىر مەركىزىي پارتىيە كومىتېتى دېگەن ئەينى نامىنى قوللاندىم.

② بۇ ماقالەمدە ئەينى ۋاقىتتا قوللۇنۇلغان «كونونىيە»، «ئۆلكە، ۋالىي مەھكىمە ... قاتارلىق ئاتالغۇلارنى ۋە شۇ چاغدىكى رايون، يېزا ناملىرىنى قوللاندىم.

③ بۇ ماقالەمدىكى ئايرىم مەزمۇن ۋە سان - سىفىرلەرنى «كۆچا ناھىيىسى تەزكىرىسى» دىن پايدىلاندىم. لېكىن 240- بەتتىكى ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش دېگەن ئابزاستا ئىجارە ھەققى ×× تونا بۇغداي قايتۇرۇپ ئېلىندى، ×× تونا بۇغداي كېمەيتىلدى دەپ بۆلۈپ يېزىلغان، مېنىڭ چۈشەنچىمدە بۇ مەزمۇننى ئىككىگە بۆلمەي ×× تونا بۇغدا ئىجارە ھەققى كېمەيتىلدى دەپ يېزىش مۇۋاپىق ئىدى. لېكىن مەن ماقالەمگە يېزىشتا كىتابقا ھۆرمەت قىلىپ، كىتابتىكى «قايتۇرۇپ ئېلىندى»، «كېمەيتىلدى» دېگەن بويىچە يازدىم. يەنە شۇ ئابزاستا ×× ئۆي، ×× يەر، ×× كالا، ×× قوي قايتۇرۇپ ئېلىنغانلىقى يېزىلغان. بۇ قايتۇرۇپ ئېلىنغان ئۆي، يەر دېگەنلەر قايتۇرۇپ ئېلىشقا تېگىشلىك جامائەتكە تەئەللۇق ۋە ۋەخپى قىلىنغان يەر، ئۆي بولىشى مۇمكىن. قايتۇرۇپ ئېلىنغان كالا، قويلار پومېشچىك، باي دېھقانلارنىڭ كېمەيتىلگەن ئىجارە ھەققىگە ھېساب قىلىپ تۆلەنگەن چارۋىلار بولىشى مۇمكىن.

ئاپتورى: ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت باشقارمىسىدىن

1957- يىلى لوپ ناھىيىسىدە يۇز بەرگەن كوپىراتىپ ماجىراسى توغرىسىدا

ز. ئى. كازىم

1957- يىلى 6- ئايدا، لوپ ناھىيىسىدە يېڭىدىن قۇرۇلغان يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كوپىراتىپلىرىنى مۇستەھكەملەش بىلەن، كوپىراتىپلارنى بىخ ھالىتىدىلا ئۇجۇقتۇرۇۋېتىش ئوتتۇرىسىدا بىر قېتىملىق كەسكىن كۈرەش يۈز بەرگەنىدى.

شۇ ۋاقىتتا، لوپ ناھىيىسىنىڭ يېزا - قىشلاقلىرىدا ئومۇمىي تۈس ئالغان «كوپىراتىپ ماجىراسى» گەرچە خەلق ئىچىدىكى زىددىيەت خاراكتېرىنى ئالغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ كەلتۈرگەن زىيىنى ئىنتايىن ئېغىر بولغان.

مەن بۇ ئەھۋالنى تۆۋەندىكى تۆت نوقتىغا بۆلۈپ بايان قىلىمەن.

يېزا ئىگىلىك كوپىراتىپلىرىنىڭ دۇنياغا كېلىشى

1954- يىلى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى «دۆلەتنى

سانائەتلەشتۇرۇش، يېزا ئىگىلىكىنى ۋە قول سانائەتنى كوللېكتىپلاشتۇرۇش، كاپىتالستىك سودا - سانائەتكە سوتسىيالستىك ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈش» تىن ئىبارەت «ئۆتكۈنچى دەۋردىكى باش يول، باش ۋەزىپە» نى ئوتتۇرىغا قويغانىدى. جۇڭگو يېزىلىرىدىكى سوتسىيالستىك دولقۇنىنىڭ يۇقىرى كۆتۈرلىشىگە ئەگىشىپ، لوپ ناھىيىسىدىكى كەڭ دېھقانلار ئاممىسىنىڭ كوللېكتىپلىشىش يولىغا قاراپ مېڭىش قىزغىنلىقى يۇقىرى كۆتۈرۈلگەنىدى.

دەل شۇ مەزگىلدە، لوپ ناھىيىلىك پارتكوم بىر تەرەپتىن كۆچ تەشكىللەپ يېزىلارغا خىزمەت گۇرۇپپىلىرىنى ئەۋەتىپ «ئۆتكۈنچى دەۋرنىڭ باش يول، باش ۋەزىپە» سىنى تەشۋىق قىلىش، يەنە بىر تەرەپتىن يۇرۇشقاش رايونى[1] نىڭ ئالتىلە يېزا[2] سىدىكى خالدا مەھەللىسىدە پەسىل خاراكتېرلىك ھەمكارلىق گۇرۇپپا قۇرۇشنى سىناق قىلىش ۋە ئۇنى ھەرقايسى جايلارغا كېڭەيتىشنى باشلۇەتكەنىدى.

1955- يىلى يولغا قويۇلغان بىرىنچى بەش يىللىق پىلانىنىڭ 1- يىلىدا، لوپ ناھىيىسى تەۋەسىدە قۇرۇلغان پەسىل خاراكتېرلىك ھەمكارلىق گۇرۇپپىلار دائىمىي يىللىق ھەمكارلىق گۇرۇپپىلارغا ئۆزگىرىشكە باشلىدى. باشقۇرۇش ھوقۇقى كوللېكتىپتا بولىدىغان دائىمىي يىللىق ھەمكارلىق گۇرۇپپىلار پەسىل خاراكتېرلىك ھەمكارلىق گۇرۇپپىلاردىن بىرقەدەر ئىلغار بولسىمۇ، مۇلۇكچىلىك ھوقۇقى يەنىلا شەخسلەرنىڭ ئىگىدارچىلىقىدا بولغانىنى ئۈچۈن، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىگە

① «رايون» - ھازىرقى يېزا - بازارغا تەڭ مەمۇرىي دائىرە
② «يېزا» - ھازىرقى باشقۇرۇش ئوچاستىكىسىغا تەڭ

ئۇيغۇنلاشتۇرۇش مۇمكىن بولمايتتى.

شۇ يىلى يازدا، لوپ ناھىيىسىنىڭ سامپۇلا 3- رايون كوچكەن، 1- يېزا كوچكەن بوي مەھەللىسىدە موھەممەت ئىمىن ئاخۇن باشلىق 60 نەچچە ئائىلىلىك دېھقان بىرلىشىپ تۇنجى «مەشئەل مۇنارى» ناملىق باشلانغۇچ شەكىلدىكى يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كوپېراتىپىنى قۇردى (بۇ كوپېراتىپ شۇ ۋاقىتتا «مەمتىمىن كوپېراتىپى» دەپ ئاتالغان). شۇنىڭ بىلەن يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپلىرى لوپ ناھىيىسىنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا كەينى - كەينىدىن قۇرۇلۇپ، يىل ئاخىرىغا يەتكەندە 100 نەچچىگە يەتكەنىدى.

باشلانغۇچ شەكىلدىكى يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كوپېراتىپلىرى ئىلگىرىكى ھەمكارلىق گۇرۇپپىلاردىن ئىلغار بولسىمۇ، دېھقانلار پاي قوشقان تېرىلغۇ يەر، ئىشلەپچىقىرىش ھايۋان - سايمانلىرىغا ئىجارە ھەققى تۆلىگەنلىكتىن، ئەمگەك قىلغان دېھقانلارنىڭ قولىغا ئانچە كۆپ ھەق تەگمەيتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن، 1956- يىلغا كەلگەندە، باشلانغۇچ شەكىلدىكى كوپېراتىپلار ئالىي دەرىجىلىك كوپېراتىپلارغا ئۆزگەرتىلىپ، «ھەركىم قابىلىيىتىگە يارىشا ئەمگەك قىلىش، قىلغان ئىشىغا قاراپ ھەق ئېلىش» تىن ئىبارەت تەقسىمات سىياسىتى يۈرگۈزۈلۈشكە باشلىغان.

1956- يىل ئاخىرىدا، لوپ ناھىيىسىدىكى 6 رايون، 1 بازار، 29 يېزا تەۋەسىدە 208 يېزا ئىگىلىك ئالىي دەرىجىلىك كوپېراتىپى قۇرۇلۇپ، 110 مىڭدىن ئارتۇق يېزا ئاھالىسى بولغان بۇ ناھىيىدە 90% نى تەشكىل قىلغان كەڭ دېھقانلار ئاممىسى كوللېكتىپلىشىپ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش مەھسۇلاتىنى (يەر ئىسلاھاتىدىن كېيىنكى 1954- يىلغا

سېلىشتۇرغاندا) 12% ئاشۇرۇپ، خەج - خىراجەت، كېيىم - كېچەك، يېمەك - ئىچمەكتىن دەسلەپكى قەدەمدە غەم قىلمايدىغان، يېڭى بىر خىل تۇرمۇشنى بارلىققا كەلتۈردى.

كوپىراتىپ ماجىراسىنىڭ يۈز بېرىشى

1957- يىلى 6- ئاينىڭ 1 كۈنى (شەنبە) خوتەن ناھىيىسىنىڭ ئىگەچى[1] يېزىسىدا كوپىراتىپ ماجىراسى كېلىپ چىقىپ، كوپىراتىپنىڭ ھېساۋات دەپتەرلىرى، كىرىم - چىقىم ھۆججەتلىرىنى كۆيدۈرۈپ تاشلايدىغان، ئۇرۇقلۇق ئاشلىق، دېھقانچىلىق ھايۋان - سايمانلىرىنى بۆلاپ كېتىدىغان، كادىرلارنى ئۇرۇپ يارىلاندۇرىدىغان ئىغىر ئەھۋال يۈز بەردى. شۇ كۈنى كەچتە ۋىلايەتلىك پارتكوم ئىشخانىسى ناھىيىمىزگە تېلېفون بېرىپ، ۋەقە يۈز بېرىشنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا ئورۇنلاشتۇردى.

6- ئاينىڭ 2- كۈنى (يەكشەنبە) ناھىيىلىك پارتكوم شۇجىسى لو رۇڭكۇڭ ناھىيىلىك پارتكوم دائىمىي ھەيئەتلەر يىغىنى چاقىرىپ، ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىنى ئۇقتۇرۇش بىلەن، كوپىراتىپ ماجىراسى يۈز بېرىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، 1-، 2- رايونغا (جىيا بىلەن يۈرۇڭقاشقا) ۋىلايەتنىڭ مەسئۇل بولىدىغانلىقىنى، 3-، 4-، 5-، 6- رايونغا (سامپۇلا، چاھارباغ، ھاڭگى ۋە دولغا) ناھىيىنىڭ مەسئۇل بولىدىغانلىقى، 3- رايونغا ھاكىم مەمتىمىن توختى، 4- رايونغا ناھىيىلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى

① ئىگەچى ھازىر خوتەن شەھرىگە قاراشلىق بولۇپ، لوپ ناھىيىسىنىڭ جىيا يېزىسى بىلەن يېقىن قوشنا. بۇ ئىككى جاينى يۈرۈڭقاش دەرياسىلا ئايرىپ تۇرىدۇ.

چېكىڭ فاڭزەي، 5- رايونغا مەن[1]، 6- رايونغا ناھىيىلىك پارتكوم يېزا ئىگىلىك بۆلۈمىنىڭ باشلىقى جاڭ جىڭخونىڭ بارىدىغانلىقى، بۇ جايلارغا بارغاندىن كېيىن، 1) دېھقانلار ئاممىسىغا بۆلگەن سىياسىي - ئىدىيىۋى تەربىيىنى كۈچەيتىپ كوپىراتىپ ماجىراسى يۈز بېرىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش. 2) يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ پەسىل خاراكتېرىنى چىڭ ئىگىلەپ، يازنىڭ «3 ئىشى» نى ئەستايىدىل ياخشى ئىشلەش. 3) ساقلانغان مەسىلىلەرنى دادىل ھەل قىلىپ، ۋەزىيەت مۇقىملاشمىغىچە قايتىپ كەلمەسلىك بەلگىلەندى.

6- ئاينىڭ 3- كۈنى (دۈشەنبە) ئەتىگىنى يولغا چىقىش ۋاقتىمىزدا، يولداش لورۇڭكۇڭ بىزنى چاقىرىپ، تۈنۈگۈن جىيا 1- رايونىنىڭ 2- يېزا 6-، 7- كوپىراتىپلىرىدا كوپىراتىپ ماجىراسى يۈز بەرگەنلىكى، ماجىرا تۈغدۇرغۇچىلار ئارىسىدىكى ئاز سانلىق كىشىلەر كادىرلارنى ئۇرۇپ، ھېساۋات دەپتەرلىرىنى كۆيدۈرۈپ، ئىشلەپچىقىرىش ھايۋان - سايمانلىرى ۋە ئۇرۇقلۇق ئاشلىقلارنى خالىغانچە بۆلاپ كەتكەنلىكىنى يەتكۈزۈپ، يېڭىدىن بىرقانچە تۈرلۈك تەلەپلەرنى ئوتتۇرىغا قۇيدى.

جىيا 1- رايون بىلەن ھاڭگى 5- رايون ناھىيىمىزنىڭ شىمالىي قىسمىغا جايلاشقان بولۇپ، بۇ ئىككى رايون خەلقىنىڭ ئۆزئارا بېرىش - كېلىش مۇناسىۋىتى ئىنتايىن قويۇق بولغانلىقتىن، 1- رايوندا يۈز بەرگەن ۋەقەنىڭ 5- رايونغا تەسىر كۆرسىتىشى مۇقەررەر ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن مەن يىغىندىن چىقىپلا 5- رايونغا يۈرۈپ كەتتىم.

مەن 5- رايونغا كەلگەندە خوتەندە تۇرۇشلۇق ئاتلىق

① مەن شۇ ۋاقىتتا، ناھىيىلىك پارتكومنىڭ ئەزاسى، تەشۋىقات بۆلۈم باشلىقى، ئىدارىلار پارتكومى شۇجىسى ئىدىم.

ئىسكادىرونىنىڭ بىر پەي مىللىي ئەسكىرى روتا كوماندىرى تۇرسۇنۇنىڭ پېتەكچىلىكىدە رايون مەھكىمىسىگە ئورۇنلىشىپ تەرتىپ ساقلاۋاتقان ئىكەن.

تۇرسۇن بىلەن ئىككىمىز رايكوم سىكرىتارى جۇشيونىڭ ئەھۋال تونۇشتۇرۇشىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، دەرھال پارتىيىلىك كادىرلار يىغىنى چاقىرىپ، ئۇلارغا ۋەزىيەت تەرىبىسى بېرىش بىلەن كۆز ئالدىمىزدىكى جىددىي ۋەزىپىلەرنى ئورۇنلاشتۇردۇق.

1-، 4-، 5- پىزىدا ماجىرا بالدۇر ۋە ئېغىر دەرىجىدە يۈز بېرىشى مۇمكىن، دېگەن قاراش بىلەن 1- پىزىغا رايون باشلىقى يوسۇپشا يۇنۇسنى، 4- پىزىغا جۇشيۇنى مەسئۇللۇققا بەلگىلىدۇق. مەن 5- پىزىغا بارىدىغان بولدۇم. رايون مەھكىمىسىنىڭ ئەتراپىدىكى 2-، 3- پىزىغا رايكومنىڭ باشقا ھەيئەتلىرىنى بەلگىلەپ، دەرھال ئاساسىي قاتلامغا چۈشۈپ كەتتۇق.

خوتەن ناھىيىسىنىڭ ئىگەچى پىزىسى بىلەن لوپ ناھىيىسىنىڭ 1- رايونىدا يۈز بەرگەن كوپىراتىپ ماجىراسىدىن ھەممە كىشى خەۋەر تاپقان بولۇپ، بىز بىلەن ئاما ئارىسىدا ھېچقانداق مەخپىي سىر مەۋجۇت ئەمەس ئىدى. گەپ، بىزنىڭ قانداق ئوتتۇرىغا چىقىشىمىز، مەسىلىلەرنى قانداق بىر تەرەپ قىلىشىمىزغا باغلىق بولۇپ ئۇ تەخىرسىزلىكى كۈچلۈك، جىددىي سىناق ۋاقتى ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز بارغانلا بىرىمىزدە ھەرخىل ئىمكانىيەتلەردىن پايدىلىنىپ پارتىيە - ئىتتىپاق ئەزالىرى يىغىنى، ئاساسىي قاتلام كادىرلىرى يىغىنى، ئوقۇنقۇچىلار يىغىنى، كوپىراتىپ ئەزالىرى يىغىنى، دىنىي زاتلار يىغىنى قاتارلىق يىغىنلارنى ئۆيۇشتۇرۇپ، سىياسەتنى

يەتكۈزۈپ، ئاكتىپلار قوشۇنىنى كېڭەيتىش بىلەن نەق مەيدانda ئىش بېجىرىپ، ئاممىنىڭ پىكرى بىرقەدەر كۆپرەك بولغان مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشقا كىرىشىپ، داۋالغۇپ تۇرغان ۋەزىيەتنى كونترول قىلىشنى ئىشقا ئاشۇرغان ئىدۇق.

6- ئاينىڭ 5- كۈنى (چارشەنبە) يورۇقلىقنىڭ بازىرى بولىدىغان كۈن بولغاچقا، بۇ جايغا ناھايىتى نۇرغۇن كىشىلەر كەلگەن بولۇپ بازار ئادەتتىن تاشقىرى قىزىپ كەتكەن ئىكەن ھەمدە بىر توپ كىشىلەر رايون مەھكىمىسىنىڭ ئالدىغا كېلىۋېلىپ، كوپىراتىپنى چۈۋۈپ[1] بېرىش توغرىسىدا غەۋغا قىلىشقان ئىكەن. بۇ خىل ئەھۋالغا ئاساسەن، خوتەن مەمۇرىي مەھكىمىسىنىڭ ۋالىيسى يولداش ئابدۇرېھىم لېتىپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقىپ نەسىھەت قىلغاندا تارقىلىپ كېتىشكەن بولسىمۇ، ئايرىم ساندىكى يامان غەرەزلىك كىشىلەر ئۆز جايلىرىغا قايتىشقاندىن كېيىن، «ۋالىي كوپىراتىپلارنى چۈۋۈپ بېرىدىغان بولدى» دېگەن ئېغۇانى تارقىتىشقان.

6- ئاينىڭ 6- كۈنى (پەيشەنبە) دولىنىڭ بازىرى بولۇپ، بازارغا كەلگەنلەرنىڭ بەزىلىرى رايون مەھكىمىسى ئالدىغا كېلىپ، «ياشىسۇن ماۋ جۇشى!» «يوقالسۇن كوپىراتىپ!»، «كوپىراتسىيەنى چۈۋۈپ بەرمىگۈچىلەرنىڭ ئىت كاللىسىنى چېقىپ تاشلايلى!» دېگەنگە ئوخشاش شوئارلارنى توۋلاپ ھەيۋە قىلىشقاندا، رايكوم سېكرىتارى جاڭ جىگو، رايون باشلىقى غوجىئەخمەت رەھمەت، خىزمەت گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى جاڭ خۇ، قاتارلىقلار ئوتتۇرىغا چىقىپ، سىياسەتنى چۈشەندۈرگەن بولسىمۇ، ئۇلار نەسىھەتكە قۇلاق سالمايلا قالماستىن، يۇقىرقى

① ئەسلىدىن قالدۇرۇش

ئۇچ نەپەر يولداشنى قاتتىق ئۇرۇپ يارىلاندۇرغان.

مۇشۇ ئىككى كۈن ئىچىدە 2- ۋە 6- رايونىمىزنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان بىر قىسىم دېھقانلار پارتىيە، سوتسىيالىزمغا ئۆچمەنلىك بىلەن قارايدىغان بىر قىسىم ئۇنسۇرلارنىڭ قۇتراتقۇلۇقى ئاستىدا ناھىيىنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا كەڭ كۆلەملىك كوپىراتىپ ماجىراسىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى.

6- ئاينىڭ 7- كۈنى (جۈمە) ئەتىگەندىلا 5- رايوندىكى 31 كوپىراتىپنىڭ 17 سىدە ماجىرا تۇغۇلۇپ، كوللېكتىپنىڭ مال - مۈلۈكلىرى بۆلاندى.

ئەھۋال بىر قەدەر ئېغىر بولغىنى، 4- يېزىدىكى 3- كوپىراتىپ بولۇپ، ماجىرا تۇغدۇرغۇچىلار ئالدى بىلەن كوپىراتىپ كادىرلىرىنى قورشاپ ئۇرۇپ ئېغىر دەرىجىدە زەخمىلەندۈرگەندىن كېيىن، كوپىراتىپ كادىرلىرىنى قۇتقۇزۇۋېلىشقا كەلگەن 4- يېزا پارتىيە باش ياچېيكىسىنىڭ شۇجىسى يولداش توختى غازاخۇننى تۇتۇۋېلىپ قاتتىق ئۇرۇپ بېشىنى يېرىۋەتكەن. بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ مەسلىنىڭ ئۆزى بىۋاستە ھەل قىلىشقا كەلگەن رايكوم سېكرىتارى جۇ شيۇ بىلەن ناھىيىنىڭ 5- رايوندا تۇرۇشلۇق كادىرى دۆلەت قۇربانىمۇ تۇتۇۋېلىپ، ئۇلارنىمۇ قاتتىق ئۇرۇپ، يارىلاندۇرغاندىن كېيىن باغلاپ سولاپ قويغان.

مەن 5- يېزىدىكى خىزمەتلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇۋاتقىنىمدا، كومانىدىر تۇرسۇن ئەھۋالنى تېلېفوندا ئوقتۇردى ھەم مېنى مۇھاپىزەت قىلىشقا ئىككى نەپەر ئاتلىق ئەسكەرنى كىرگۈزگەنلىكىنى ئېيتتى.

يولداش جۇ شيۇ ئازادلىق ئۇرۇش مەزگىلىدە يارىلانغان پېشقەدەم جەڭچى بولۇپ، جىسمانىي جەھەتتە ئاجىز بولغانلىقى

ئۈستىگە كەم سۆز ئادەم ئىدى. بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ كۆزۈمنى قاراڭغۇلۇق باستى - دە، ئىككى نەپەر جەڭچىنىڭ يېتىپ كېلىشى بىلەن 4- يېزىغا قاراپ يولغا چىقتىم.

مەن شۇ كۈنى خىزمەتنىڭ ئالدىراشچىلىقىدا ئەتىگەنلىك ناشتىنىمۇ قىلمىغانىدىم. بىز 4- يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتىگە بارغىنىمىزدا، تېلېفۇن سىمى ئاللىقاچان ئۈزۈپ تاشلانغان، يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ باشلىقى (شاڭجاڭ) تۇرسۇن ئاخۇن بىلەن يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ كاتىپى قېچىپ كەتكەن ئىكەن.

مېنىڭ بۇ جايغا تۇنجى قېتىم كېلىشىم بولغاچقا 3- كوپىراتىپ قايسى تەرەپتە ئىكەنلىكىنى بىلمەيتتىم. ئاخىرى موزدۇزچىلىق قىلىدىغان بىر دېھقانىنىڭ ئۆيىگە كىرىپ ئەھۋالنى ئېيتقاندىن كېيىن، بۇ كىشى يول باشلاپ بىزنى كوپىراتىپنىڭ تەشكىلىگە ئەكىلىپ قويدى.

بىز 3- كوپىراتىپقا كەلگەندە، ماجىرا راسا ئەۋجىگە چىققان بولۇپ، كىشىلەر بۇ جايغا يىغىلىپ كالا، ئات - ئېشەكلەرنى تالىشىپ سوقىشىۋاتقان ... بەزىلىرى، سوقا - ساپان ۋە باشقا ھارۋا جابدۇقلىرىنى ئۆزئارا تارتىشىۋاتقان، بەزىلىرى، ئورۇقلۇق ئۇچۇن قالدۇرۇلغان ئاشلىقلارنى تاغارلىرىغا قاچىلىشىۋاتقان، بەزىلىرى، كوپىراتىپ قورۇسى ئىچىدە بىر نېمىلەرنى دېيىشىپ، ئۆزئارا جېدەللىشىۋاتقان، 10 نەچچە ئايال يۇگۇرۇشۇپ يۇرۇپ، كېۋەز غوزىسى، مەدەك قاتارلىق نەرسىلەرنى خالتىلىرىغا تىقىۋاتقان ئىكەن. يەنە 2، 3 يۇزدەك ئادەم بىر چەتتە قوللىرىنى قوشتۇرۇپ بولۇۋاتقان ئىشلارغا قاراپ تۇرىشاتتى. كاللىسى يېرىلىپ ھوشىدىن كەتكەن سېكرىتار توختى غازاخۇن بىر تەرەپتە، قولى باغلانغان جۇ شيۇ

بىلەن دۆلەت قۇربان يەنە بىر تەرەپتە ياتاتتى.

مۇنداق مۇرەككەپ ئەھۋالدا ۋاقىت قانچە قاتتۇپ كەتسە ئەھۋال شۇنچە ئېغىرلىشاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن مەن كۆپ ئويلاپ تۇرماستىن، تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىپ، ئاممىنىڭ دىققەت - ئېتىبارىنى بىر جايغا جەم قىلغاندىن كېيىن، پارتىيە، خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ سىياسەتلىرىنى جانلىق، ئىخچام چۈشەندۈرۈش بىلەن جۇ شيۇ ۋە دۆلەت قۇرباننىڭ قولىنى بوشتىۋېتىشنى، توختى غازاخۇننى دەرھال دوختۇرغا يۆتكەشنى، قالدى ئىشلارنى مۇشۇ مەيداندىكى ئاممىا بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ھەل قىلدىغانلىقىمىزنى مۇراجىئەت قىلدىم.

دەل شۇ پەيتتە، ئىشنىڭ مۇشۇنداق ھەل قىلىنىشىنى كۈتۈپ تۇرغان كۆپ سانلىق ئاممىنىڭ ۋەكىللىرى، مېنىڭ يېكىرىمگە قىزغىن ئاۋاز قوشۇپ جۇ شيۇ بىلەن دۆلەت قۇرباننىڭ قوللىرىنى بوشتىۋېتىشتى ۋە توختى غازاخۇننىمۇ دوختۇرغا ئەۋەتىشتى.

جېدەللىشۋاتقانلار بىردىن پەسىيىپ، يېكىر بېرىشكە باشلىدى. يېكىر قىلغۇچىلارنىڭ ھەممىسى ئۆز كۆمىچىگە چوغ تارتىۋاتقانلىقتىن كىمنىڭ يېكىرى ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە، كىمنىڭ دېگەنلىرى شەخسىي گەپ ئىكەنلىكىنى پەرقلەندۈرۈش ناھايىتى قىيىن ئىدى، ئەنە شۇ يېكىرلەر ئىچىدە ئومۇمغا مۇناسىۋەتلىك بولغىنى ئىككى تۇرلۇك ئىدى.

بىرىنچى خىلدىكىلەر: كوپىراتىپنى چۈۋۈپ بەرسۇن، پاي قوشقان نەرسىلەرنى ئۆز ئىگىسىگە قايتۇرۇپ بەرسۇن. ئامبار، ئېغىل ۋە باشقا مال - مۇلۈكلەرنى باھاغا سۇندۇرۇپ تەخسىملىۋالمىز دېسە، ئىككىنچى خىلدىكىلەر: كۆكتات يېرىمىزنى كۆپەيتىپ بەرسۇن، چۈشكۈنلەشكەن كادىرلارنى

يەڭگۈشلەپ بەرسۇن، ئوزۇقلۇق ئاشلىقى يېتىشمەيدىغان كىشىلەردىن ئارتۇق ئاش سېتىۋالمىسۇن دەيتتى.

ئىككىنچى خىلدىكىلەرنىڭ تەلىپى بىرقەدەر مۇۋاپىق بولغاچقا، ئالدى بىلەن ئۇلارنىڭ تەلىپىنى قاندۇرۇپ، مۇتلەق كۆپ ساندىكى ئاممىنى قولغا كەلتۈرۈش زۆرۈر ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، نەق مەيداندىلا ئاممىنىڭ نەزىرىدىن چۈشكەن كادىرلارنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، قايتا سايلام ئۆتكۈزۈش، كوپىراتىپ ئەزالىرىغا بىر پۈتۈن كۆكتات يېرى كۆپەيتىپ بېرىش، ئارتۇق ئاشلىقى يوقلاردىن ئاش سېتىۋالماسلىق، ئوزۇقلۇقى تۈگەپ كەتكەنلەرگە دۆلەتتىن ئاشلىق ئارىيەت بېرىپ تۇرۇش توغرىسىدا ۋەدە بەرگىنىمىدە كۆپچىلىك قىزغىن ئالقىش ياڭرىتىپ: «پارتىيە، خەلق ھۆكۈمىتىمىز بىزگە مۇشۇنداق غەمخورلۇق قىلسا، كوپىراتىپنى چۈۋۈپ نېمە قىلىمىز»، «يېكىرىمىزنى ھەل قىلىدىغان ئادەمنى تاپالمىغاچقا مۇشۇنداق قىلغان»، «كادىرلىرىمىز يۇرتىنى ئادالەت بىلەن باشقۇرۇپ، قىينىچىلىقىمىزنى ھەل قىلسىلا بىزنىڭ ھېچقانداق يېكىرىمىز يوق»... دېگەنلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇشتى.

بۇنىڭدىن مۇتلەق كۆپ ساندىكى دېھقانلارنىڭ كۆڭلى - كۆكسىنىڭ ياخشىلىقىنى كۆرۈپلىشقا بولاتتى. ئۇلارنىڭ بۇ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ كۆڭلۈمدە: «ئاممىنىڭ رازىمەنلىك بىلدۇرگەنلىكى ناھايىتى چوڭ ئىش بولدى. كوپىراتىپمۇ چۈۋۈلمايدىغان بولدى، مەنمۇ تاياق يېمەيدىغان بولدۇم» دېگەنلەرنى ئويلاۋاتقىنىمدا، توساتتىن مەيداننىڭ بىر چېتىدە ئولتۇرغان مەتتۇرسۇن چولوك دېگەن كىشى ئورنىدىن دەس تۇرۇپ:

- ھەي خالايىق، ئەخمەق بولماڭلار. بۇ ئوغرى (مېنى

دېمەكچى) غەلۋىنى ئۇسۇرۇقتا بېسىپ، بىزنى ئالداپ، ئۆزىنىڭ بىلگىنىنى قىلماقچى. بىزمۇ ئۆزىمىزنىڭ بىلگىنىنى قىلىشىمىز كېرەك - دەپ جار سالغاندىن كېيىن، يەنە بىر كىشى ئورنىدىن تۇرۇپ:

- كادىر دېگەننىڭ ۋەزىپىسى گەپ سېتىش. بۇگۈن ئۇنىڭ سۆزىگە ماقۇل دېگىنىمىز بىلەن ئەتە ئۇنى قەيەردىن ئىزدەپ تاپىمىز، - دېدى.

شۇ تەرىقىدە ئۇ ۋاقىراپ، بۇ جارقىراپ، مەيداننىڭ تەرتىپى بۇزۇلدى. قىستى - قىستاڭ ئىچىدە بىر قانچە ئون كىشى مېنى ئارىغا ئېلىۋالدى، ناتونۇش بىر كىشى تۇنجى بولۇپ ماڭا مۇش ئاتتى. كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە ئۇر - ئۇر، قاچقانلىرىنى تۇت، دېگەن ئاۋاز كۆتۈرۈلدى ۋە قولى يەتكەنچە مۇش ئاتتى، ھەتتا ماڭا ئاتقان مۇشتلارنىڭ بەزىلىرى باشقىلارغا تەگدى.

مەن ئۆزۈمنى بەزىدە ھويلىدا، بەزىدە ئايۋاننىڭ بىر چېتىدە، بەزىدە ئېرىق بويىدا، بەزىدە قويۇق ئورمانلىقتا كۆرەتتىم.

مەن بىلەن بىرگە كەلگەن ئىككى نەپەر جەڭچىمۇ ئۆزلىرىنىڭ مىلتىق، ئوقلىرىنى ئاللىقاچان باشقىلارغا تارتقۇزۇپ قويۇپ تايياق يەۋاتقان ئىدى.

ئارىدىن بىر سائەت ئۆتكەندە ئۇرۇشنى توختاتىپ، كوپىراتىپنى چۈۋۈپ بېرىش توغرىسىدا ھۆججەت يېزىپ بېرىشكە قىستاشقا باشلىدى.

ھۆججەتنى يولداش جۇ شيۇ يازدى. ئۇ مۇنداق يازغان ئىكەن: «ناھىيىلىك پارتكومغا، بىز بۇ يەردىن ساق چىقىپ كېتەلمىگۈدەكمىز. شۇنىڭ ئۈچۈن ئادەم ئۇرغۇچىلارنىڭ رەڭگى

- روھىنى يېزىپ قويدۇم».

«ھۆججەت» يېزىلىپ بولغاندىن كېيىن، ئۇلار مېنىڭمۇ ئۇيغۇرچە ھۆججەتتىن بىرنى يېزىپ بېرىشىمنى ئۇقتۇردى. مەن ئۇلارغا: «مەن رايون مەسئۇلى ئەمەس، رايكوم سېكرىتارىنىڭ يېزىپ بەرگىنى كۆچكە ئىگە» دەپ تۇرۇۋالغىنىمدا، يەنە تەلۋىلىكى تۇتۇپ قولۇمنى باغلاپ ئاسماققا ئالدى.

«ھۆججەت يېزىپ بېرەمسەن - يوق؟»، «ئەگەر ھۆججەت يېزىپ بەرمىسەڭ ئۆلۈكۈڭنى ئىتقا تاشلاپ بېرىمىز» دەپ ئۇرۇشقا باشلىدى. ئۇلار يەنە بىر تەرەپتىن ئاستىمغا ئوتۇن - شاخ، كوپىراتىپنىڭ ھېساۋات دەپتەرلىرىنى تاشلاپ ئوت قويۇۋېتىشكە تەييارلىق كۆرۈشمەكتە ئىدى.

ئەتىگەن سائەت 9 دا باشلانغان جېدەل، سائەت 3 كەچە 6 سائەت داۋاملاشقان بولسىمۇ، ھېچكىم قايتىپ كەتمىگەنتى. مەن قورسىقىمنىڭ ئاچلىقى، تاياق ئازابىنىڭ ئېغىرلىقىدىن ئۆزۈمنىڭ ئاسماقتا ياكى يەردە ئىكەنلىكىمنىمۇ بىلمەيتتىم. ئۇلار ئۇرۇۋەرگەنسېرى بەدەنلىرىم ئاغرىماس بولۇپ قالغانتى. شۇنداقتىمۇ يەنە ئاز ساندىكى تەلۋىلەر: «جېنىڭغا تۇرامسەن ياكى كوپىراتىپقىمۇ؟» دەپ توختىماي تاياق سېلىۋاتقاندا، كوپىراتىپنى چۈۋۈمايمىز دېگۈچى ئامما مېنىڭ ناھەق تاياق يەۋاتقانلىقىمغا ئىچ ئاغرىتىپ، قۇتقۇزۇۋېلىشنىڭ ئامالىنى ئىزدىمەكتە ئىدى.

ئەنە شۇلارنىڭ ئارىسىدىن ئىسمائىل ئاخۇن پەرۋا ئىسىملىك قارا ساقال، تەمبەل بىر كىشى ئوتتۇرىغا چىقىپ: «ھەي ... كۆپچىلىك! بۇ كادىردا نېمە ئاداۋىتىڭلار بار ئىدى؟ كادىرنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ كوپىراتىپنى چۈۋۈيمىز دەپ خام خىيال قىلماڭلار... ھەي خەق! ياڭاقنىڭ تاش بىلەن تەڭ

بولغىنى قەيەردە بار؟» دەپ ۋاقىراشقا باشلىدى.

ئەجەل قاش بىلەن كىرپىك ئارىلىقىغا كېلىپ قالغاندا، مېنىڭ ئېتىمنى مىنىپ ئوغرىلىقچە رايون مەھكىمىسىگە خەۋەر يەتكۈزۈشكە چىقىپ كەتكەن شۇ جايدىكى باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىسى مەتتۇرسۇن رۇزى رايون مەھكىمىسىدە تەرتىپ ساقلاۋاتقان ئاتلىق ئەسكەرلەرنى باشلاپ كەپتۇ.

ئۇلار بۇ جايغا يىغىلىپ قالغان ئاممىنى تارقىتىۋېتىش ئۈچۈن، كوپىراتىپ تەشكىلىنىڭ سىرتىدا تۇرۇپ ئاسمانغا قارىتىپ ئوق ئېتىشقا باشلىدى.

ئوق ئېتىلغاندا ھەممە كىشى قاچاتتى، ئوق توختىغان ھامان يەنە قايتىپ كېلىشەتتى، ھەتتا بەزىلەر بىر - بىرىگە ئىلھام بېرىپ: «قاچماڭلار، ماز بەللەپ ئاتتى» دەپ ۋاقىرىسا، يەنە بەزىلىرى: «لائىلاھە ئىللەللا دەپ تۇرىۋەرسەڭلار ئوق تەگمەيدۇ» دېيىشەتتى.

ئاسمانغا قارىتىپ ئاتقان ئوقتىن بىرسى كېلىپ ھېيت ئاخۇن بورۇك دېگەن كىشىنىڭ قوۋۇرغىسىنى تېشىپ ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن، ھەممە كىشى قېچىپ كۆزدىن غايىب بولۇشتى (شۇ كۈنى كەچتە ھېيت ئاخۇن بورۇك ناھىيىلىك دوختۇرخانىغا ئېلىپ چىقىلىپ قۇتقۇزۇپ قىلىنغان).

كوماندىر تۇرسۇن مېنى ئاسماققا چىقىرىپ قويغان مەيدانغا كېلىپ، ئاغامچىنى كېسىپ تاشلاپ، مېنى ئاسماقتىن چۈشۈردى. جۇ شيۇ بىلەن دۆلەت قۇرباننىمۇ سولاقتىن ئازاد قىلدى.

شۇ ۋاقىتتا لوپ ناھىيىسىدىكى 208 يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كوپىراتىپىدىن 102 سىدە كوپىراتىپ ماجىراسى يۈز بېرىپ، ئىقتىسادىي جەھەتتە ئېغىر زىيان

كۆرۈلگەندىن تاشقىرى، ناھىيە، رايون، يېزا، كوپىراتىپتىن ئىبارەت تۆت دەرىجىلىك كادىرلاردىن 126 نەپىرى تاياق يېگەن. ئۇلاردىن تۆت نەپىرى ئېغىر يارىلانغان.

كوپىراتىپ ماجىراسى يۈز بېرىشنىڭ سەۋەبى

يېزا ئىگىلىك كوپىراتىپىدىن ئىبارەت تەشكىلىي شەكىل - يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش تارىخىدىكى ئەڭ يېڭى شەيئى بولۇپ، كونىچە، قالاق، تارقاق ئىشلەپچىقىرىشنىڭ ئورنىغا، كوللېكتىۋېزملىق ئىلغار ئىشلەپچىقىرىش مەزمۇنىنى بەرپا قىلىدىغان ۋاسىتە ئىدى.

ئەلمىساقتىن بۇيان خۇسۇسىي ئىگىلىك بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگەن دېھقانلار ئاممىسىنىڭ تارىخى، ئەنئەنىۋى كۆز قارىشى، كوللېكتىپ ئىشلەپچىقىرىشنىڭ رېئال تۇرمۇشقا دەرھاللىقچە ئادەتلىنىپ كېتەلمىگەنلىكىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئاساسلىقى تۆۋەندىكى تۆت تۈرلۈك ئەھۋال كوپىراتىپ ماجىراسى يۈز بېرىشكە سەۋەب بولغان:

1. پارتىيىمىزنىڭ يېزا ئىگىلىكىنى كوپىراتسىيەلەشتۈرۈشكە قاراتقان فاڭجېن، سىياسەتلىرى ئېغىزدا چوڭقۇر تەشۋىق قىلىنغان بولسىمۇ، ئەتراپلىق، توغرا، ئىزچىللاشتۇرۇلمىغان، كوپىراتسىيەلەشتۈرۈشنىڭ ئەۋزەللىكى ناھايتى كۆپ سۆزلەنگەن بولسىمۇ، لېكىن كوللېكتىپلاشتۇرۇلغاندىن كېيىنكى يۈز بېرىش ئېھتىمالى بولغان قىيىنچىلىقلارغا قارىتا ئىدىيىۋى تەييارلىق بولمىغان. كوپىراتىپ ئەزالىرىنىڭ شەخسىي ئىگىلىكى كوللېكتىپ ئىگىلىكنىڭ تولۇقلىمىسى دېگەن بەلگىلىمە ئەمەلىيەتتە جارى

قىلىنمىغان. يىلدا ئىككى قېتىم بەرمەكچى بولغان تەقسىماتقا ئىشتەي ساقلاۋاتقان دېھقانلار كۈندىلىك ئائىلە تۇرمۇشىغا ئېھتىياجلىق قىيىنچىلىقلىرىنى ئۆز ۋاقتىدا ھەل قىلالمىغان، دېموكراتىك كېڭىشىشنىڭ ئورنىنى بۈيرۇقچا زورلاش ئىگىلىگەن. ئىشلەپچىقىرىش جەريانىدا يۈز بەرگەن مەسىلىلەرنى پارتىيە سىياسىتى بويىچە ھەل قىلىش توغرىسىدا پىكىر قىلغان ياخشى نىيەتلىك كىشىلەر چەتكە قېقىلغان. بۇنىڭ بىلەن دېھقانلار ئارىسىدا ھەر خىل گۇمانى كۆزقاراشلار تۇغۇلۇپ، ئۇلارنىڭ ئىش ھەرىكىتى ئىلگىرىكىدەك ئاكتىپ بولمىغان.

2. «ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش»، «يەر ئىسلاھاتى» قاتارلىق ئىجتىمائىي ھەرىكەتلەر جەريانىدا، ئېكىسپلاتاتسىيە ئىمتىيازىدىن ئايرىلىپ قالغان سىنىپىي دۈشمەنلەر كوپېراتىپلارنى بىخ ھالىتىدە ئۇجۇقتۇرۇپ، جاھاننى ئۆزگەرتىش خام خىيالىدا بولغان، ئۇلار، بەزى ۋاقىتلىق ساقلىنىپ تۇرغان مەسىلىلەردىن پايدىلىنىپ، ئاساسىي قاتلام كادىرلىرى بىلەن ئامما ئارىسىغا بۆلگۈنچىلىك سالغان. كوپېراتىپ كادىرلىرىغا نارازىلىقى بولغان ئايرىم كىشىلەرنىڭ شاپائەتچىسى بولىۋالغان. شۇ ۋاقىتتا، ناھىيە بويىچە پومېشچىك ۋە باشقا سىنىپىي دۈشمەنلەردىن بىر ئوچۇم كىشى پۇرسەت كەلدى دەپ چۆچۈرىنى خام ساناپ، ئۆز ئارا بىر - بىرىگە خەۋەر يەتكۈزۈشۈپ، ئوتتۇرا يولدا تۇرۇۋاتقان كىشىلەرنى قۇتراتىپ كوپېراتىپ ماجىراسىنىڭ كېلىپ چىقىشى ۋە ئۇنىڭ كېڭىيىپ كېتىشىگە سەۋەپچى بولغان.

3. يۇقىرىدىن ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئارتۇق ئاش سېتىۋېلىش سىياسىتى بىر قىسىم جايلاردا توغرا ئىزچىللاشتۇرۇلمىغان. بەزى كادىرلار (جۈملىدىن بەزى رايون باشلىقلىرىمۇ) «قىزىل

بايراقدار» بولۇشنى قوغلىشىپ، ۋەزىپىنى بىر - بىرىدىن ئاشۇرۇپ ئورۇنلاش ئۈچۈن، كوپېراتىپ ئەزالىرىغا تۆۋەن ئۆلچەمدە قالدۇرۇلغان تەمىنات ئاشلىقىنىڭ بىر قىسمىنى ساتتۇرىۋەتكەن. ھەتتا بەزى كادىرلار: «ھازىر سىلەر سېتىپ بەرسەڭلار، كېيىن دۆلەت سىلەرگە سېتىپ بېرىدۇ» دەپ ئامىنى ئالدىغان. ئەتىياز كىرىشى بىلەن بىرقىسىم دېھقانلارنىڭ ئوزۇقلۇقى تۈگەپ كەتكەنلىكتىن، ئىشلەپچىقىرىشقا قاتنىشالمىغان. بۇنىڭ ئەكسىچە، ئايرىم يېزا كەنت كادىرلىرى ئاشلىق بېسىۋېلىپ ئاشلىق ھايانكەشلىكى بىلەن شوغۇللانغان.

4. بەزى ئاساسىي قاتلام كادىرلىرى «ئوخشاش ئەمگەككە ئوخشاش ھەق بېرىش» سىياسىتىنى توغرا ئىزچىللاشتۇرمىغان. بەزى كادىرلار ئۆزى ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭ كۆكتاتلىقى ئۈچۈن ياخشى يەرلەرنى ئىگىلىۋالغان ياكى ئارتۇق ئىگىلىۋالغان. ئائىلە ئەزالىرى كوللېكتىپ ئەمگەككە قاتناشمىسىمۇ بىرىنچى دەرىجىلىك ئەمگەكچىلەر قاتارىدا نومۇر خاتىرىلىگەن. ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنى سىرتقى ئەمگەكلەرگە ئەۋەتمىگەن. بۇ خىلدىكى ناچار ئىللەتلەرنى توزىتىش توغرىسىدا پىكىر بەرگۈچىلەردىن ئۆچ ئېلىپ زەربە بەرگەن.

يۇقىرىقى ئەھۋاللارنىڭ يۈز بېرىشى جايلاردا ئوخشاش بولمىسىمۇ، بىر - بىرىگە باغلىنىشلىق ھالەتنى شەكىللەندۈرگەنلىكتىن، دېھقانلارنى ئۆمىدسىزلەندۈرۈپ، كوپېراتىپتىن چىقىپ كېتىش ئىستىكىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان.

كوپېراتىپلارنىڭ ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈشى

بىر ھەپتە داۋاملاشقان كوپېراتىپ ماجىراسى 6- ئاينىڭ

8- كۈندىن كېيىن پەسەيگەن بولسىمۇ، بۇلاپ كېتىلگەن نەرسىلەر تېخىچە قايتۇرۇپ كېلىنمىگەنلىكتىن ۋەزىيەت تېخىچە تىنچسىز ئىدى.

لوپ ناھىيىلىك پارتكوم 6- ئاينىڭ 8- كۈنى ھەرقايسى رايونلارغا تېلېفون بېرىپ ۋە خىزمەت گۇرۇپپىلىرىنى ئەۋەتىپ، كوپىراتىپلارنى قىسقا بىر مەزگىل ئىچىدە ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، يازنىڭ ئۇچ ئىشىنى ياخشى ئىشلەش توغرىسىدا يولىيورۇق بەردى.

6- ئاينىڭ 9- كۈندىن باشلاپ، ناھىيە بويىچە كوپىراتىپ ماجىراسى بولغان جايلاردا ئاممىۋى يىغىن ئېچىپ، كوپىراتىپلارنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ۋە يازنىڭ ئۇچ ئىشىنى باشلىۋېتىش خىزمىتى داغدۇغۇلۇق باشلىنىپ كەتتى.

6- ئاينىڭ 9- كۈنى (يەكشەنبە) (ھاڭگى رايونىنىڭ بازىرى بولىدىغان كۈن) كادىرلار ۋە ئوقۇنقۇچىلاردىن ئۇچ تەشۋىقات گۇرۇپپىسى تەشكىللىنىپ، ئامما كۆپ يىغىلىدىغان جايلاردا پارتىيىمىزنىڭ يېزا ئىگىلىكىنى كوللېكتىپلاشتۇرۇشقا قارانغان سىياسەتلىرى، كوپىراتىپلارنى تېزلىكتە ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇش توغرىسىدىكى يولىيورۇقلىرى تەشۋىق قىلىندى.

6- ئاينىڭ 10- كۈندىن 13- كۈنگىچە بولغان ئۇچ كۈن ئىچىدە، لوپ ناھىيىسىنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا شەخسلەر ئېلىپ كەتكەن ئاشلىق، ئىشلەپچىقىرىش ھايۋان - سايمانلىرى ۋە باشقا مال - مۈلۈكلەرنىڭ ھەممىسى قايتۇرۇپ كېلىنىپ، يېزا ئىگىلىك كوپىراتىپلىرى يېڭىدىن قەد كوتۇرگەندىن كېيىن، يازنىڭ ئۇچ ئىشىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك باشلىۋېتىش بىلەن كوپىراتىپ ماجىراسى جەريانىدا ناھىيە بويىچە

بۇزۇۋېتىلگەن 1066 مو يەردىكى كېۋەزنى قۇنقۇزۇۋېلىش، تاشلىنىپ قالغان 10 مىڭ مودىن ئارتۇق ئاق يەرگە قوناق تېرىش ئىشقا ئاشۇرۇلدى.

گەرچە بوران - چاپقۇنلۇق كوپىراتىپ ماجىراسى ئاخىرلىشىپ ۋەزىيەت مۇقىملاشتۇرۇلغان، ئىشلەپچىقىرىش ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن بولسىمۇ، قىسقا بىر مەزگىل ئىچىدە ئاساسىي قاتلام كادىرلىرىنىڭ ئىدىيىۋى تونۇشىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش مۇمكىن بولمىغانلىقتىن، بەزىلەر: «بۇ قېتىمقى كوپىراتىپ ماجىراسى خەلق ئىچىدىكى زىددىيەتكە ياتىدۇ. ۋەقە تۇغدۇرغۇچىلارغا چىقىش يولى بېرىش، تەربىيىلەپ يېتەكلەش ئاساسىدا ئىتتىپاقلىشىش مەقسىدىگە يېتىش كېرەك» دەپ قارىسا، يەنە بەزىلەر: «بۇ قېتىمقى ماجىرا ئىككى سىنىپ، ئىككى يول ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەشكە ياتىدۇ» دەپ قاراپ، ماجىرا تۇغدۇرۇشقا قاتناشقانلارنى چەتكە قېقىپ، زەربە بېرىدىغان يېڭى زىددىيەت كېلىپ چىقىشقا باشلىدى.

ناھىيىلىك پارتكوم بۇ مەسىلىگە جىددىي قاراپ، تەدبىر قوللىنىشنى ئويلىشۇاتقاندا، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ 1- شۇجىسى ۋاڭ ئېنماۋ، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسى سەيپىدىن ئەزىزى، خوتەن ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى خۇاڭ چىڭ، مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ ۋالىيسى ئابدۇرېھىم لېتىپ قاتارلىقلار لوپ ناھىيىسىگە كېلىپ، ناھىيىلىك پارتكومنىڭ دوكلاتىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئاساسىي قاتلامغا بېرىپ ئامما بىلەن سىردىشىپ، كونكرېت مەسىلىلەرنى ۋە ئۇنىڭ ماھىيىتىنى تەكشۈرۈپ تەنقىد قىلدى ۋە شۇ ئاساستا، ناھىيە بويىچە كادىرلار چوڭ يىغىنى ئېچىپ ھەر دەرىجىلىك كادىرلارنى بىر قېتىم سىياسىي - ئىدىيىۋى

تەربىيىگە ئىگە قىلىدىغان سىياسىي دوكلات بەردى. شۇ قېتىملىق چوڭ يىغىندا يولداش ژاڭ ئىنماۋ بۇ قېتىم يۈز بەرگەن كوپىراتىپ ماجىراسىنىڭ خەلق ئىچىدىكى زىددىيەتكە ياتىدىغانلىقىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈپ، كادىرلاردىن رەئىس ماۋ زېدۇڭنىڭ يېڭى ئېلان قىلغان «خەلق ئىچىدىكى زىددىيەتنى توغرا ھەل قىلىش مەسىلىسى توغرىسىدا» نامىلىق ئەسىرىنى ئىدىيە، ئەمىلىيەتكە بىرلەشتۈرۈپ ئۆگىنىپ، كۆز - قارىشىنى يېڭىلاشنى، جان - دىل بىلەن خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلىش ئاساسىدا خىزمەتلەرنى ياخشى ئىشلەشنى تەلەپ قىلدى.

شۇنىڭ بىلەن پۈتۈن ناھىيە بويىچە رەئىس ماۋزېدۇڭنىڭ بۇ شانلىق پەلسەپىۋى ئەسىرىنى ئۆگىنىش دولقۇنى قوزغىلىپ، ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرى، ھەر دەرىجىلىك كادىرلار ۋە پۈتۈن ناھىيە خەلقىنىڭ سىياسىي - ئىدىيىۋى يېڭى زور دەرىجىدە يۇقىرى كۆتۈرۈلگەنلىكتىن، ھەممە كىشى ئۆزئارا ئىتتىپاقلىشىپ، بىرلىكتە ئالغا ئىلگىرلەيدىغان يېڭى ۋەزىيەت بارلىققا كەلدى.

1997- يىل 2- ئاينىڭ 20- كۈنى
ئاپتورى: خوتەن ۋىلايەتلىك «يېڭى قاشتېشى»
سەنئەت ئۆمىكىدىن

ھاياتىمدىن ئەسلىمىلەر

سىيت ياسىن

ئىنقىلابقا قاتنىشىش

مەن قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ياپچان 7- رايون (ھازىرقى ياپچان بازار) كۆسەنبويى كەنتىدىن. كۆسەنبويى ناھىيىنىڭ ئايىغىغا جايلاشقان بولۇپ، سۇيى قىس، يەرلىرى قۇم، ئىقتىسادى ئاجىز، خەلق تۇرمۇشى نامرات ئىدى. بۇ جاي، ئەلى ئارسلانخان دەپىن قىلىنغان ئوردام مازىرىغا يېقىن بولۇپ، مازارغا تاۋاب قىلغۇچىلار تۇنەپ ئۆتىدىغان مۇھىم داش قاينىق جاي بولغانلىقتىن، كىشىلەر سوپى - ئىشانلىق، جارۇپكەشلىك، باخشى - داخانلىق قاتارلىق خۇراپىي پائالىيەتلەر بىلەن شۇغۇللىناتتى، پەن - مەدەنىيەتتىن سۆز ئاچقىلى بولمايتتى. يۇرتىمىزدا 1938- يىلى پەننىي مەكتەپ قۇرۇلغان بولسىمۇ، ئۆسمۈرلەرنىڭ كۆپىنچىسى دىنىي مەدرىسىلەردە، خانىقالاردا ئوقۇغانلىقتىن ئازاد بولغانغا قەدەر بىرەر ساۋاتلىق ئوقۇتقۇچى چىقماي، باشقا يۇرتتىن مۇئەللىم كېلىپ دەرس ئۆتىدىكەن؛ ئىقتىسادىي، مەدەنىيىتى تەرەققىي قىلمىغانلىقتىن، قىمارۋازلىق، ئوغۇرلۇق ئەۋج ئالغان ئىدى. 1951- يىلى 7- ئايدا تاغامنىڭ كالىسى ئوغۇرلاندى. ئامانلىق مۇدىرى سىدىق نامەت خەلقنى تەشكىللەپ ئوغرىنى تۇتۇپ، يېزىلىق ھۆكۈمەتكە

ئەكىلىپ ئەھۋالنى ياپچان رايونلۇق ساقچىخانىغا خەۋەر قىلدى. مەن شۇ چاغدا باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ 3- يىللىقىدا ئوقۇۋاتقان بولۇپ، خۇشخەتنى چىرايلىق ھەم ئۆلچەملىك يېزىشقا مەكتەپتە ئالدىنقى قاتاردا ئىدىم. خۇش خەت يېزىشتا خېلى نامىم چىققانلىقتىن، يېزىلىق ھۆكۈمەتمۇ خەت - ئالاقە، جەدۋەل توشقۇزىدىغان ئىشلارغا مېنى چاقىراتتى. شۇ كۈنى ئوغرىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى كۆرۈپ بېقىش ئۈچۈن ئادەم توپلانغان جايغا كەلدىم. سىدىق نامەت مېنى قولۇمدىن يېتىلەپ ساقچىخانا باشلىقى خۇ خوڭيىنىڭ ئالدىغا باشلاپ كىردى. ساقچىخانا باشلىقىدىن قورقۇپ ئۇنىڭ سۆزىگە تەرەپ تۇرۇپ جاۋاب بەردىم. ساقچىخانا باشلىقى ھەرقايسى يېزا ئامانلىق مۇدىرلىرىنى دەرھال كۆسەنبويى مەكتەپكە يىغىلىش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش يېزىشنى ئۆزى يېزىپ كۆرسىتىپ بەردى. خەتنىڭ قائىدىسىز ھەم چالا يېزىلغانلىقىغا قاراپ، ئۇنىڭ چالا ساۋات ئىكەنلىكىنى بىلىۋالدىم. مەن 10 پارچە ئۇقتۇرۇشنى چىرايلىق يېزىپ بەرسەم ئۇ ھەيران قالدى ھەمدە مېنىڭ ئوقۇش ۋە ئائىلە ئەھۋالىمنى سوراپ، ئەتە كېلىشىمنى ئېيتتى. ئەتىسى كالا ئوغرىسىنى سوتلاش نەق مەيدان يىغىنى باشلاندى. سوت خاتىرىسىنى يېزىشقا ئادەم چىقمىغاچقا، ساقچىخانا باشلىقى يەنە مېنى چاقىرىپ سوت خاتىرىسىنى يېزىشنى ئېيتتى. مەن خاتىرىنى چىرايلىق، رەتلىك يېزىپ چىقتىم. سوت ئاياغلىشىپ، ئوغرى ۋە شېرىكلىرىنى قولغا ئېلىپ، ساقچىخانىغا قايتىدىغان چاغدا ساقچىخانا باشلىقى مېنى ساقچىخانىغا ئېلىپ كېتىشنى يېزا كادىرلىرىغا ئۇقتۇردى. كادىرلاردىن چوڭ ناسىر، سىدىق نامەت، مەمەت غازى، مەمەت قاتارلىقلار ماقۇل بولسىمۇ، مەن قورقۇپ كېتىپ - بارمايمەن

- دەپ يىغلاپ تۇرۇۋالدىم. ئاتا - ئانامۇ بىرلا ئوغلىنى ئېلىپ كېتىشكە ئۇنمايى، ساقچى باشلىقىغا يالۋۇردى. ساقچى باشلىقىنىڭ قاتتىق - يۇمشاق گەپلىرى بىلەن ياپچان بازارنى كۆرۈپ كېلىشكە ھەممەيلەن ماقۇل بولدى. ساقچى باشلىقى مېنى ئاتىنىڭ ئارقىسىغا مىندۈرۈپ ساقچىخانىغا ئېلىپ كەلدى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن مەكتەپتىن، يۇرتۇمدىن، ئاتا - ئانامدىن ئايرىلىپ، ئىنقىلابىي خىزمەتكە قاتناشتىم. بۇ ۋاقىت 1951- يىلى 7- ئاينىڭ 15- كۈنى بولۇپ، باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ 3- سىنىپلىق مەلۇماتىغا ئىگە 12 ياشلىق ئۆسمۈر ئىدىم. بۇنىڭ سەۋەبى، يۇرتىمىزدا شۇ چاغدا بىرەر ساۋاتلىق ئادەم چىقمىغانلىقى، يېزىقچىلىقتا ماڭا ئېھتىياجى چۈشكەنلىكىدىن ھەم ئازراق خاسىيەتلىك ساۋادىمنىڭ ئەسقاتقانلىقىدىن بولغان ئىدى.

ياپچان ساقچىخانىسىدا

ياپچان 7- رايون — قەشقەر - خوتەن تاشيولى ئۈستىگە جايلاشقان بولۇپ، تارىختىن بۇيان بەگلىك ھۆكۈمەت ۋە قوراللىق ساقچى تۇرغان جاي ئىدى. ياپچان ساقچىخانىسى ئەينى ۋاقىتتا ھاراب 8- رايونىنىڭمۇ ئامانلىق ئىشلىرىغا مەسئۇل ئىكەن. ساقچىخانىدا بىر ساقچى باشلىقى، 7 - 8 قوراللىق ساقچى بولۇپ، ساقچى باشلىقى، ساقچىلار چالا ساۋات، ساۋاتسىز بولغاچقا، مېنى ساقچىخانىنىڭ خەت - چەك يازىدىغان ئىشلىرىغا قويماقچى ئىكەن. ماڭا مەخسۇس ساقچى فورمىسىدا كىيىم تىكتۈرۈپ بەردى. ياتاق ساقچىخانا ئىشخانىسىدا بولدى. تاماقنى بازاردىكى داڭلىق سايىت ئاشپەز ئاشخانىسىغا

ئورۇنلاشتۇردى. ساقچى باشلىقى ۋە ساقچىلار ماڭا غەمخورلۇق قىلىپ ھەر جەھەتتىن كۆڭۈل بۆلۈپ، يېقىندىن ياردەم قىلدى. مەن ساقچىخانىدا جىنايەتچىلەرنى تەربىلاش، سوراق خاتىرىسىنى يېزىش، يول خېتىنى تەكشۈرۈش ۋە رايونلۇق ھۆكۈمەتنىكىمۇ يېزىقچىلىق ئىشلىرىغا ياردەملىشىش ئىشلىرىنى قىلدىم. ۋاقىت ئۆتكەنسېرى ساقچىخانىنىڭ خېلى چوڭ - چوڭ ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلىدىغان بولدۇم. خىزمەتنى ساقچى باشلىقىنىڭ يولىورۇقى بويىچە سەممىي سادىق، چىڭ ئىشلىگەنلىكىم ئۈچۈن قىسقا ۋاقىت ئىچىدە «كىچىك ساقچى باشلىقى» دەپ نام چىقاردىم.

ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش خىزمىتىگە قاتنىشىش

1951- يىلى 9- ئايدا ناھىيىمىزنىڭ 3- رايونىدا (ھازىرقى تازغۇن يېزىسى) تۇنجى قېتىم ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش خىزمىتى باشلاندى. بۇ خىزمەتكە ج ك پ شىنجاڭ بىيۇروسىدىن لىن بومىن، ئازادلىق ئارمىيە 2- كورپۇس 4- دىۋىزىيىسىنىڭ سىياسىي كومىسسارى زىڭ دى (شۇ چاغدا قەشقەر يەرلىك پارتىيە كومىتېتىنىڭ شۇجىسى)، يېڭىشەھەر ناھىيىلىك پاتكومىنىڭ شۇجىسى رېن ياڭسەن (كېيىن قاراشەھەر ۋىلايەتلىك پارتكومىنىڭ شۇجىسى، بايىنغولىن ئوبلاستلىق پارتكومىنىڭ شۇجىسى بولغان، ھازىر پېنسىيىدە)، ھاكىمى تىلۋالدى قاتارلىقلار يېتەكچىلىك قىلدى. 9- ئاينىڭ ئوتتۇرلىرى ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ياڭ گوجۇڭ ۋە 2- بۆلۈمنىڭ باشلىقى يۇنۇس يولداشنىڭ، تازغۇندىن يايچان ساقچىخانىغا «ساقچى باشلىقىنىڭ

بىر كاتىپنى ئېلىپ دەرھال تازغۇنغا كېلىش» توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇشنى تاپشۇرۇۋېلىپ ساقچى باشلىقى بىلەن ئىككىمىز بىر ئاتقا مىنىپ تازغۇنغا كەلسەك، خىزمەت گۇرۇپپىسى مامۇتخان ھاجى (چوڭ يەر ئىگىسى، كېيىن باستۇرۇلدى) نىڭ ھويلىدا ئىكەن. بىز رېن ياڭسەن شۇجى ۋە تىلۋالدى ھاكىملار بىلەن كۆرۈشتۇق. تىلۋالدى ھاكىم مېنى كۆرۈپلا ساقچى باشلىقىغا: «بىز بۇ يەردە بالا باقمايمىز، خىزمەت قىلىمىز. ئانىسىنى ئىمىۋاتقان كىچىك بالىنى نېمىگە ئەكەلدىڭ؟» دەپ كايىدى. ساقچى باشلىقى: «بۇ شاكىچىك بالىنىڭ خېتى چىرايلىق، ھەممە ئىشنى قىلالايدۇ» دېگەندە، ھاكىم: «سەندەك ساۋاتسىز ساقچى باشلىقىنىڭ ئەمدى مۇشۇ كىچىك بالىغا ھاجىتىڭ چۈشكەن بولسا، بوپتۇ تەربىيىلەپ قويايلى» دېدى. مەن ج خ خادىملىرىنىڭ ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش خىزمىتىنىڭ ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلىشىغا كاپالەتلىك قىلىش، شىكايەت يىغىنلىرىنىڭ تەرتىپىنى قوغداش، خىزمەت گۇرۇپپىسىنىڭ بىخەتەرلىكىنى ساقلاش، سىنىپىي تەركىب ئايرىلغاندىن كېيىن قانۇن بويىچە باستۇرۇشقا تېگىشلىك كىشىلەرنى تۇتۇپ تۇرۇش، تۇنجى قېتىملىق نوپۇس تەربىلاش قاتارلىق خىزمەتلەرنى ئىشلەيدىغانلىقىنى ئۇقتۇم. مەن نوپۇس تەربىلاش خىزمىتىگە ئايرىلدىم. ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىدىن يونۇس يولداش، نورۇللا ئىسلاملار نوپۇس تەربىلاشنىڭ ئەھمىيىتى، ئۇسۇلى توغرىسىدا دەرس ئۆتتى. ئۇ چاغدا ھەربىر ئائىلىگە بىر ۋاراقتىن نوپۇس جەدۋىلى تۇرغۇزۇلۇپ 6 چوڭ مەزمۇندا 21 كاتەكچە توشقۇزۇلاتتى. مەن بۇ ئىشلارنى ئاسانلا ئۆگىنىۋالدىم. ئاندىن ئۇلارغا ئەگىشىپ تازغۇن رايونىنىڭ قولاقلا، كىرەمله دېگەن كەنتلەرنى

نوپۇسىنى تىزىملىدىم. ئۇندىن باشقا، شۇجى، ھاكىملارنىڭ خىزمىتىنىمۇ ماھىرلىق بىلەن ئورۇنداپ ۋە ئۇلارغا ياخشى مۇلازىمەت قىلىپ، ئۇلارنىڭ يېقىندىن كۆڭۈل بۆلۈشىگە ۋە تەربىيىسىگە ئېرىشتىم.

1951- يىلى 12- ئايلاردا خىزمەتتىن خۇلاسە چىقىرىلىپ، بىر قىسىم چوڭ پومېشچىكلار قانۇن بۇيىچە قولغا ئېلىنىدى. مامۇتخان ھاجىنىڭ يىللىقچىسى سامساق ئاكا تازغۇن رايونلۇق دېھقانلار ئۇيۇشمىسىنىڭ مۇدىرى بولۇپ سايلاندى.

ياپچانغا قايتىش

1951- يىلى 12- ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا ئىككىنچى باسقۇچلۇق ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش خىزمىتى ياپچان 7- رايونىنىڭ ئون يېزىسىدا ئومۇميۈزلۈك باشلاندى. مەن ساقچى باشلىقى خۇخۇئىي بىلەن قۇم قىسار يېزىسىدىكى ئىلى چوڭنىڭ ھويلىسىغا چۈشتۇق. خىزمىتىم دېھقانلارنىڭ شىكايەتلىرىنى يېزىش بىلەن نوپۇس تىزىملاش بولدى. دېھقانلارنىڭ ئۆيلىرى تارقاق بولغاچقا ھەم كىچىك بولغانلىقىم ئۈچۈن، ساقچىخانىدىن بىر ئات ۋە تۇرسۇن دېگەن ساقچىنى سەپلەپ بەردى. تۇرسۇن مېنى ھەربىر ئائىلىگە بارغاندا ئاتتىن چۈشۈرۈپ، ئانتا مىندۇرۇپ، ئاتنى يېتىلەپ ماڭدى. 1952- يىلى 1- ئايلاردا قۇم قىساردىن ياپچان بازار 2- يېزىسىنىڭ نوپۇسىنى تىزىملاشقا يۆتكەلدىم. ئەرمۇدۇن 4- يېزا، توڭلۇق 6- يېزىنىڭ نوپۇسىنى يېزىشقا ۋە تۇزۇشكە قاتناشتىم. 1952- يىلى 1- ئايدا ياپچان رايونىنىڭ ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش خىزمىتى غەلىبىلىك ئاياغلاشتى. بۇ يەردىمۇ بىر قىسىم

پومېشچىكلار قانۇن بويىچە قولغا ئېلىنىپ، 1953- يىلى يېڭىشەھەر ناھىيىلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ ھۆكۈمى بىلەن باستۇرۇلدى.

ھاراب 8- رايونىدا

1952- يىلى 1- ئاينىڭ ئاخىرى 3- باسقۇچلۇق ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش خىزمىتى ھاراب 8- رايونىدا باشلاندى. مەن ساقچى باشلىقى بىلەن ھاراب بازارلىق مەكتەپكە چۈشتۇق. باشقىلار كونا بەگلىك ھۆكۈمەت ھويلىسىغا چۈشتى. ھاراب رايونى يېڭىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ئەڭ ئايىغى بولۇپ، سۇيى قىس، ئىقتىسادى ئارقىدا، يەرلىرى قۇملۇق، شارائىتى ناچار رايون ئىدى. شىنجاڭغا تونۇلغان شەھىد ئەلى ئارسلانخان دەپسەن قىلىنغان ئورداخېنىم مازىرىمۇ ھارابنىڭ فۇسەن كەنتىدە بولۇپ، سوپى - ئىشانلىق، نادانلىق، خۇراپىيلىق ئەۋج ئالغان جاي بولغاچقا، مەدەنىيىتىمۇ ئارقىدا ئىدى.

مەن بۇ يەردىمۇ شىكايەت ماتېرىياللىرىنى يېزىش - رەتلەش، نوپۇس جەدۋىلىنى توشقۇزۇش بىلەن شۇغۇللاندىم. دېھقانلارنىڭ پومېشچىك، باي دېھقان، زومىگەرلەر ئۈستىدىن شىكايەت قىلىشى، دەرت تۆكۈشلىرىنى بىۋاستە ئاڭلىدىم. ئۇلار ئۈستىدىن كۆرەش قىلىش، ئۇلارنىڭ مال - مۈلكىنى كەمبەغەل، يالانما دېھقانلارغا بۆلۈپ بېرىش قاتارلىق خىزمەتلەرنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈپ، سىياسىي سەۋىيەم ئۆستى ۋە نەزەر دائىرەم كېڭەيدى. كومپارتىيىگە بولغان مېھرى - مۇھەببىتىم چوڭقۇرلاشتى.

سوپى - ئىشانلارنى چېكىندۈرۈش

1952- يىلى 2- ئاينىڭ ئاياغلىرى ئىدى. ھاراب رايونىنىڭ تەركىب ئايرىش خىزمىتى ئاياغلىشىپ، ھەركىمنىڭ سىنىپىي تەركىبى ئىچكى جەھەتتىن تېخى ئېلان قىلىنمىغان بىر پەيتتە، بىر قىسىم بەگ، يۇزبېشى ۋە يۇقىرى تەركىبتىكى كىشىلەر سىرتقا قېچىشقا باشلىدى. يەنە بىر قىسىم كىشىلەر شىكايەت قىلغان دېھقانلارغا تەھدىت سېلىشقا باشلىدى. بۇنداق ئەھۋالنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، خىزمەت گۇرۇپپىسى زومىگەر، پومېشچىك دەپ ئايرىلغان كىشىلەردىن بىر قىسمىنى ۋاقتىنچە ئۆگىنىش قىلىش، مەسىلە تاپشۇرۇشقا يىغىۋالدى. ئۇلار مەكتەپتە تۇرغان بولسىمۇ مېنىڭ ئانچە كارىم بولمىدى. شۇ چاغدا باھار بايرىمى يېتىپ كەلگەنلىكتىن، خىزمەت گۇرۇپپىسىدىكى باشلىقلار ۋە كادىرلار ناھىيىگە، ئائىلىسىگە كەتتى. ھېلىقى كىشىلەرنى ساقچى باشلىقى ماڭا تاپشۇرۇپ: «ئۇلار ئۆيلىرىگە قايتىمسىلا بولدى، باشقا ئىشى بىلەن كارىڭ بولمىسۇن» دەپ كەتتى. شۇ كۈنلەردە پىسەن يېزىسىنىڭ ئامانلىق مۇدىرى زايىتكام شەنبە كۈنى كېچىدە كېلىپ مۇنداق بىر جىددىي ئىشنى خەۋەر قىلدى: «ئاخشام ئوردا خېنىم مازىرىدىن خېلى جىق سوپى - ئىشان، تاۋاپچىلار پىسەن يېزىلىق ھۆكۈمەتكە كېلىپ، موللىتوختى قازى، ئەكرەم ھاجى قاتارلىقلار بىلەن كۆرۈشۈپ ئۇلارنى ئوردام خانىقاسىغا ئاپىرىپ دۇئاسىنى ئېلىشقا ياردەم قىلىشنى تەلەپ قىلدى. ئۇلار ھازىر ھارابقا قاراپ كېلىۋاتىدۇ. پىسەنلىك بىر قىسىم تاۋاپچىلارمۇ ئۇلارغا ئەگىشىپ ئاياغ جىلغا خانىقاسىغا يىغىلىپ، ئەتىگەنلىك بامدات نامازنى ھاراب خانىقاسىدا شۇلار بىلەن بىرگە ئوقۇماقچى

ئىكەن، ھۇشيار بولغايلا» دەپ قويۇپ كېتىپ قالدى. مەن بۇ ئىشنى تاۋاپچىلارنىڭ دىنىي پائالىيىتى بولسا كېرەك، دەپ دەققەت قىلماپتىمەن. سەھەرگە يېقىن قالغاندا پىسەن مازار كەنتىدىن بىر ياش ئاتلىق كېلىپ: «ھازىر نۇرغۇن ئىشان، جارۇپكەش، تاۋاپچىلار رايونغا قاراپ كېلىۋاتىدۇ. ئۇلار بىگىملەرنى ئوردا خېنىم مازىرىغا ئېلىپ كەتمەكچىكەن، ھۇشيار بولۇڭلار» دەپ خەۋەر قىلدى. مەن بىرئاز قورقۇپ رايونغا كىرىپ رايون باشلىقى ئوسمان سىدىقنى (ھازىر پىنسىيىدە) تاپالمىدىم. باشقا بىرەر كادىرنىمۇ تاپالماي تەمتىرەپ قالدىم. ئۇلار كېلىپ ھېلىقى ئادەملەرنى ئېلىپ كەتسە جاۋابكارلىققا تارتىلىشىم، ھەتتا خىزمەتتىن قوغلاندى قىلىنىشىمنى ئويلاپ، ئاخىرى رايونىنىڭ ئات باققۇچىسىنى «ھازىر ئىشان ۋە تاۋاپچىلار رايونغا قاراپ كېلىۋاتىدۇ، مەن يالغۇز قالدىم» دېگەن خەت بىلەن ياپچان ساقچىخانىسىغا چاپتۇردۇم. ئاندىن ھېلىقى كىشىلەرگە: «بۈگۈن بامدات نامازنى مەكتەپ ھويلىسىدا ئوقۇشسىلا، سىرتقا چىقماڭلار» دەپ تەرەت سۇيى ئەكىرىپ بېرىپ، مەكتەپ دەرۋازىسىنى تاقاپ ئۆگزىگە چىقىپ قارىسام، ئاتلىق، ئېشەك ۋە پىيادە بولۇپ 100 دىن ئارتۇق ئادەم «يائاللا ھو، يائاللاھو، ھوم ھوم. . . » دەپ جار سېلىپ، نەرە تارتىپ كېلىۋېتىپتۇ. شەنبە كۈنى ھارابنىڭ بازىرى بولغاچقا، خېلى جىق كىشىلەرمۇ ئۇلارنىڭ توپىغا قوشۇلۇۋاتاتتى. ئۇلار كېلىپ ئالدى بىلەن رايونلۇق ھۆكۈمەت ھويلىسىغا كىرىپ، بەگ، ھاجىملارنىڭ مەكتەپتە ئىكەنلىكىنى بىلۈۋېلىپ مەكتەپ ئالدىغا كەلدى. ئىشىنىڭ يامان بولىدىغانلىقىنى ئويلاپ ئۆگزىدىن دەرۋازا ئۈستىگە چۈشۈپ: «جامائەت، باشلىق يوق. بەگ، ھاجىملار بىلەن كۆرۈشۈشكە رۇخسەت قىلالمايمەن. ئۇلار ساق

ـ سالامەت ناماز ئوقۇۋاتىدۇ» دېسەم، ئۇلار: «بىز بەگ، هاجىلار بىلەن خانىقا مەسچىتىگە (بازارنىڭ بىر كىلومېتىر غەربىدە) زىكرى سۆھبەت قىلىپ خەتمە ئوقۇپ جارى سالمىز، ئۇلار چىقمىسا ئۆزىمىز ئېلىپ چىقمىز» دەپ داۋراڭ سالدى. ئەتراپقا قارىسام يەرلىك ئاكتىپ كادىرلارنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمەيتتى. ئىشانلار ئەلپازىنى بۇزۇپ، ۋاھەكتىن ئارتىلىپ كىرمەكچى بولۇۋاتاتتى. ئۇلارغا ئەينى ۋاقىتدا قانۇن ـ قائىدە سۆزلەپ چۈشەندۈرۈش نەھاجەت ئىدى. يامان ئاقۇۋەتنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن ھەم دىندىن ھەم جەمئىيەتتىن سۆزلىيەلەيدىغان گەپچى ئادەم موللىتوختى قازىنى چىقىرىپ، شۇ ئارقىلىق جامائەتنى قايتۇرۇۋەتمەكچى بولۇپ ئۇنى چىقىرىپ جامائەت بىلەن كۆرۈشتۈردۇم. قازى جامائەتكە سالام بېرىپلا مۇنداق دېدى: «جامائەت، بىزنىڭ ۋاقتىنچە سىلەردىن ئايرىلىشىمىز ئاللا ئىگىسىنىڭ ھىممىتى. بۇ بەندىنىڭ قولىدىن كەلمەيدۇ. بۇ كىچىك بالا ئەھلى مۇسۇلمانىنىڭ پاك بالىسى، بۇ كىچىك بالىدا شەك يوق ھەم گۇناھسىزدۇر. مۇسۇلمانلار ئاللانىڭ ئەمرى مەجۇب دەپ بىلىمىز. بۇ كىچىك بالا ھۆكۈمەتكە ۋاكالىتەن بىزنى ئۆز ئىلكىدە ساقلاۋاتىدۇ، بىزگە كەلگەن بۇ كۇلپەتنى بۇ بالىدىن كۆرمەكلار. ئۇنىڭغا چىقىلماكلار، بىز بۇ بالىغا ئىتائەت قىلىپ ئۇنىڭغا بويسۇنمىز، چۈنكى بۇ بىر ھاكىمىيەت. ھاكىمىيەتنىڭ ئەمرىگە باش ئەگمەكتىن باشقا ئامال يوقتۇر. بۈگۈن بىزنى خانىقاغا چاقىرماكلار، بىز ۋاقتىنچە سىلەر بىلەن بىرگە خانىقاغا بارالمايمىز، ھۆكۈمەتمۇ رۇخسەت قىلمايدۇ. ئەگەر پەيلىكلاردىن يانمىساكلار، بىزگە، ئۆزۈكلەرگە ۋە مۇشۇ سەبىي بالىغا يامان ئاقۇەت كەلتۈرۈسىلەر. بۇنداق يامان ئاقۇەتنى

ھېچكىم راۋا كۆرمەيدۇ. جامائەت، قايتىڭلار. بىز ھەممەيلەن ساق ـ سالامەت، نامىزىمىزنى ۋاقتىدا ئۆتەۋاتىمىز...» دېگەندىن كېيىن، ئۇلار پەيلىدىن يېنىپ، مەكتەپ ئالدىدىكى مەسچىتتە زىكرى سۆھبەت قىلىۋېلىشنى تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋالدى. بازار كۈنى بولغانلىقتىن، قوشۇلغان ئادەم بارغانسېرى كۆپەيدى. مەن بىرئاز ئېھتىياتچانلىق بىلەن قالغانلارنىڭمۇ مەكتەپ ئالدىغا چىقىشىغا ماقۇل بولدۇم. لېكىن موللىتوختى قازىغا يېقىن تۇرۇپ ئۇنىڭ چاپىنىدىن تۇتۇپ تۇردۇم. چۈنكى بۇ ئادەم نۇقتىلىق بولغاچقا، باشقىلارنىڭ ھەرىكىتى مۇشۇ ئادەمگە باغلىق ئىدى. زىكرى سۆھبەت بىرقانچە سائەتكە، ئادەم سانىمۇ بىرقانچە مىڭغا يەتتى. جامائەت بىزنى مەركەز قىلىپ ھالقا بولۇپ جار سېلىپ ئايلانسا، بىردەم تەكبىر ئېيتىپ، دۇرۇت ئوقۇپ ئولتۇردى. بىر قىسىم جەندە ـ كۈلا كەيگەن ئاشىق دەرۋىشلەر ساپاينى سوقۇپ بازار ئايلاندى. ئەھۋال سۈرلۈك بولۇپ، بازار دىنىي تۈسكە ئايلاندى. مەن چوڭ يولغا قاراپ باشلىقلارنىڭ تېزراق كېلىشىنى كۈتتۈم. ئۇلار پېشىن نامىزىنمۇ ئوقۇپ بولدى. 7 ـ 8 سائەتتىن كېيىن ساقچى باشلىقى خۇخۇئېيى، ياپچان رايونىنىڭ شۇجىسى ۋاڭ خەيفېڭ ئالتىدەك قوراللىق ساقچىنى ئېلىپ كەلدى. ئارقىدىن ناھىيىنىڭ شۇجىسى رېن ياڭسەن، مۇئاۋىنى فەن سىرىن، تىلۋالدى ھاكىملار ئات سېلىپ كەلدى. ئۇلارنى كۆرۈپ يېغلاپ تاشلىدىم. ئۇلار دەرھال مەيداننى قورشاپ ئەھۋالنى ئىگىلەپ، كەڭ دېھقانلارنى تەربىيە قىلىپ تارقىتىۋەتتى. باشلىقلار ھېلىقى نەزەربەنت قىلىنغانلارنىڭ بار ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ مېنى رىغبەتلەندۈردى ھەم جىددىي يىغىن ئېچىپ، رېن ياڭسەن شۇجى: ① شاكىچىك سېپىت كىچىك بولسىمۇ، ئەقىل

ئىشلىتىپ نۇقتىلىق كىشىلەرنى قاچۇرۇۋەتمەپتۇ، بۇ بىر چوڭ نەتىجە. ② بۇگۈن بازار بولۇپ قاتناشقان ئادەم جىق بولسىمۇ يامان ئىغىر ئاقىۋەت چىقارماپتۇ. ③ باھار بايرىمىدا مۇنداق نۇقتىلىق كىشىلەرنى مۇشۇ كىچىك بالىغا تاشلاپ كەتكەنلىك ياپچان ساقچىخانىنىڭ ئىغىر مەسئۇلىيەتسىزلىكى قىلغانلىقىدۇر. شۇڭا ساقچى باشلىقىنى ئالماشتۇرۇۋېتىش كېرەك. ④ شاكىچىك سىيىت مۇكاپاتلانسۇن. ئۇنىڭدىن ئۈمىد بار. ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسى ئوقۇتۇپ تەربىيىلەشكە ۋە تۇرمۇشىغا غەمخورلۇق قىلىشقا مەسئۇل بولسۇن دەپ جاكارلىدى. ئارقىدىن ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ياڭ گوجۇڭ يىغىندا: ① ياپچان ساقچىخانىنىڭ باشلىقى خۇخۇئىي ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسىغا قايتىپ خىزمەت كۆتسۇن. ② ئابدۇرۇسۇل قاسىم ياپچان ساقچىخانىنىڭ باشلىقلىقىغا بەلگىلەنسۇن. ③ شاكىچىك سىيىت خىزمەت ئاياغلاشقاندا ناھىيىگە قايتىدۇ. ج خ ئىدارىسى ئۇنى ئوقۇتۇپ تەربىيىلەشكە مەسئۇل بولىدۇ، دەپ ئېلان قىلدى.

1952- يىلى 4- ئايدا مەن ياپچان ساقچىخانىسىدا 7-، 8- ئىككى رايونىنىڭ نوپۇس جەدۋىلىنى قايتا سىلىشتۇرۇپ رەتلەپ چىقتىم. ئەينى چاغدىكى ياپچان رايونىنىڭ ئومۇمىي نوپۇسى 29 مىڭ، ھاراب 8- رايونىنىڭ نوپۇسى 22 مىڭ ئەتراپىدا ئىدى. 1952- يىلى 4- ئاينىڭ 15- كۈنى ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسىدىن مېنى ئىككى رايونىنىڭ نوپۇس جەدۋىلىنى ئېلىپ كېلىشكە پوچتىكەش ئەمەتخاننى (ھازىر پېنسىيىدە) ئەۋەتىپتۇ. تۇنجى قېتىم پوچتا ھارۋىسىدا ئولتۇرۇپ ناھىيە بازىرىغا كەلدىم.

يېڭىشەھەر ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسىدا

ج خ ئىدارىسىغا كەلگەندىن كېيىن، باشلىقلار، كادىرلار ماڭا ئوبدان غەمخورلۇق قىلىپ، ساقچى كىيىمى تىكتۇرۇپ بەردى. يۇنۇس يولداش، نۇرۇللا ئىسلام، ئابلىز مۇسا قاتارلىقلار تەشكىلىي ئىنتىزام، ھەرقايسى بۆلۈملەرنىڭ ۋەزىپىسى، خىزمەت ۋاقتى قاتارلىقلارنى تونۇشتۇرۇپ، مەخپىيەتلىكنى ساقلاش، ئىنتىزامنى كۈچەيتىش توغرىسىدا سەمىمىي تەربىيە بەردى. ئىدارە باشلىقى ياڭ گوجۇڭ: «بىر تەرەپتىن ئىشلەپ، بىر تەرەپتىن چوڭ بولسۇن. ھازىرچە ئىدارىنىڭ خەت - چەك توشۇيدىغان ئىشلىرىنى قىلسۇن»، دەپ ئايلىق مائاشىمنى مەۋرىي 27 دەرىجە قىلىپ بېكىتتى. نامدا خەت توشۇغۇچى بولساممۇ، ئەسلىيەتتە ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ يېزىقچىلىق، كاتىپلىق ئىشلىرى ئۈستۈمگە يۈكلەندى. چۈنكى خې مىنجۇ دېگەن خەنزۇ كىشى كاتىپ بولۇپ، ئۇيغۇرچە خەتنى بىلمەيدىكەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە بىر قىسىم مىللىي كادىر، ساقچىلار ئازادلىقتىن بۇرۇنمۇ شۇ ئورۇندا خىزمەت قىلغانلىقتىن، مۇھىم ئەنزە، «قەتئىي مەخپى» دېگەن ماتېرىياللارنى مېنىڭ يېزىشىمغا تاپشۇردى. قىسقا ۋاقىت ئىچىدە خېتىمنىڭ چىرايلىقلىقى پۈتۈن ناھىيە، ئىدارىلەرگە پۈر كەتتى. بۇنىڭ بىلەن ناھىيىلىك خەلق سوتى، ناھىيىلىك تەپتىش، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ 2- كورپۇس شتابى (ئورنى يېڭىشەھەردە)، ئاشلىق ئىدارىسى قاتارلىق ئورۇنلار مېنى ئارىيەت ئېلىپ يېزىقچىلىق ئىشلىرىغا يارەملەشتۇردى. يېڭىشەھەر ناھىيىسىدە ئازادلىقنىڭ دەسلىپىدە نۇرغۇن كادىرلار ئازادلىق ئارمىيىدىن ئەمدىلا كەسىپ

ئالماشتۇرۇپ كەلگەچكە، ئۇيغۇرچىنى تېخى ئۆگىنىپ كېتەلمىگەن ئىدى. ئىككىنچىدىن خېلى بىر قىسىم كادىرلار ئازادلىقتىن بۇرۇنلا شۇ ئورۇنلاردا خىزمەت قىلغانلىقتىن، مۇھىم ماتېرىياللارنى يېزىشقا قويۇلمىغانىدى. شۇڭا بۇ ئورۇنلاردا مەن بىردىنبىر ئىشەنچلىك ئادەم بولۇپ قالدىم. ئاندىن باشقا تەشۋىقات گۇرۇپپىسىغا قاتنىشىپ، رەئىس ماۋ زېدۇڭنىڭ پاختەكلە خەلقىگە يازغان خېتىنى ۋە قەشقەر شەھىرىنىڭ شەھەر بولۇپ قۇرۇلغانلىقىنى (بۇ چاغدا يېڭىشەھەر بازىرىمۇ قەشقەر شەھىرىگە قارايدىغان بولغان) تەبرىكلەش پائالىيىتىدە دوسكا چىقىرىش، لوزۇنكا خەتلىرىنى يېزىش ئىشلىرىنى قىلدىم. ئۇنىڭدىن سىرت ناھىيىلىك خەلق سوت، تەپتىش قاتارلىقلارنىڭ يۇقىرىغا يوللاپ تەستىقلىتىدىغان مۇھىم دېلولارنىڭ كوپىيىسىنى رەسمىي ماتېرىيال قىلىپ يېزىشقا تەكلىپ قىلىندىم. مەخپىيەتلىكنى ساقلاش يۈزىسىدىن يۇقىرىنىڭ تەستىقى كېلىپ ئىجرا قىلغۇچە مېنى 2- كورپۇس تەرجىمان تەربىيىلەش كۇرسىغا ۋاقتىنچە كىرگۈزۈۋەتتى. دېمەك، ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسى مېنى ھەر جەھەتتىن تەربىيىلەشكە ئەھمىيەت بەردى. تېخىمۇ كۆپ ئىدارە باشلىقلىرى بىلەن تونۇشۇش ۋە ئۇلارغا مۇلازىمەت قىلىشتەك ياخشى ئىجتىمائىي شارائىت يارىتىپ بەردى.

ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىدە

1953- يىلى 3- ئايدا يېڭىشەھەر ناھىيىلىك دېھقانلار قۇرۇلتىيى ئېچىلدى. ھاكىم تىلۋالدى مېنى قۇرۇلتايىنىڭ تەييارلىق خىزمىتىگە يۆتكەپ كەلدى. قۇرۇلتايدا تىلۋالدى

ھاكىم قايتا ھاكىم بولۇپ سايلاندى. ياسىن قارى ھاجىم (ھازىر پىنسىيىدە) دېھقانلار ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسى بولۇپ سايلاندى. يېڭىغا ئوبدان مۇلازىمەت قىلغانلىقىم ئۈچۈن، ھاكىم مېنى ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسىدىن ناھىيىلىك ھۆكۈمەتكە يۆتكەشنى ئۇقتۇردى. ھۆكۈمەتتە تىلۋالدى ھاكىم، مۇئاۋىن ھاكىم ئابدۇراخمان (غۇلجىلىق، مىللىي ئارمىيىدىن چىققان) لارنىڭ ئىشخانىلىرىغا قاراش، مەخپىي خەت - چەكلەرنى يەتكۈزۈش ئىشلىرىغا قويۇلغان بولسامۇ، ئەمەلىيەتتە كاتىبات ئىشخانىسىدا يېزىقچىلىق ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللاندىم ۋە ھاكىملارنىڭ شەخسىي ئائىلە ئىشلىرىغا ياردەملىشىپ، ئۇلارنىڭ ياخشى غەمخورلۇقى ۋە تەربىيىسىگە ئېرىشتىم.

ناھىيىلىك پارتىيە كومىتېتىدا

ناھىيىلىك ھۆكۈمەت بىلەن پارتكومنىڭ ئىشخانىسى بىر ھويلىدا بولغاچقا، پارتكوم شۇجىسى رېن ياڭسەن بىلەن ھەر كۈنى ئۇچرىشىپ، ئۇنىڭ ئىشخانا ۋە ئائىلە ئىشلىرىنىمۇ زېرىكمەي ئىشلەپ، شۇجى بىلەن سىرداش بولۇپ قالدىم. شۇجى ئۇيغۇرچىنى ئۆگىنىشكە ئىشتىياق باغلىغاچقا، ماڭا ئۇيغۇرچە سۆزلەيتتى. چالا قىسمىنى توغرىلىغاچ مەنمۇ خەنزۇچىنى ئۆگىنىشكە ھېرىسمەن بولدۇم. ئىككىمىز ئۆزئارا تىل ئۆگىنىش ئارقىلىق تېخىمۇ سىرداش بولۇپ كەتتۇق. بۇ چاغدا ناھىيىدە ئىجارە كېمەيتىش، يەر ئىسلاھاتى خىزمىتىنىڭ ئۇلۇغ نەتىجىسىنى كەڭ تەشۋىق قىلىشقا توغرا كەلگەنلىكتىن، بۇ خىزمەتنىڭ ئېھتىياجى ئۈچۈن مېنى ناھىيىلىك پارتكومغا يۆتكەشنى ئۇقتۇردى. بۇ 1953- يىلى 7- ئاي، 14 ياش ۋاقتىم

ئىدى. ئەينى ۋاقتىدا فەن سىرىن (ھازىر كورلىدا) مۇئاۋىن شۇجى ئىكەن. لولەن (ۋاڭ ئېنماۋنىڭ ئايالى) تەشكىلات بۆلۈم باشلىقى، لى شوفەن (زوچىنىڭ ئايالى) تەشۋىقات بۆلۈم باشلىقى ئىكەن. شىڭ ۋېيۋېن (كېيىن قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومىنىڭ باش كاتىپى بولغان) تەشۋىقات كادىرى ئىكەن. مەن شۇجى ئىشخانىسىنىڭ مۇلازىملىقىنى قىلىش، خەت - چەك توشۇش بىلەن بىرگە يۇقارقى ئىككى بۆلۈم باشلىقى ئايالىنى كەچتە 2- كورپۇس شتابىغا ئاپىرىپ قويۇش، ئىشقا بىرگە ئەكىلىش ئىشلىرىنى قىلدىم. شۇجى بىلەن بىرگە ھەرقايسى رايونلارغا بىرگە بېرىپ، ئۇنىڭ تۇرمۇش ئىشلىرىغا مەسئۇل بولدۇم. ناھىيىلىك پارتكومدا بىر ئايچە خىزمەت قىلدىم.

قەشقەر ۋىلايەتلىك يەرلىك پارتىيە كومىتېتىدا

1953- يىلى 8- ئايدا شۇجى رېن ياڭسەن ناھىيىنىڭ قومۇشئېرىق 6- رايوندا يەر ئىسلاھاتى خىزمىتىدىن خۇلاسە قىلىۋاتاتتى. كەچتە جىددىي خەۋەر كېلىپ ئۇنىڭ ۋىلايەتكە چاقىرغانلىقىنى ئۇقتۇردى. مەن ئۇنىڭ بىلەن خادىك ھارۋىدا ناھىيىگە كەلدۇق. ئۇ قەشقەرگە كىرىپ كېتىپ كەچتە ئۆزىنىڭ قەشقەر ۋىلايەتلىك يەرلىك پارتىيە كومىتېتىنىڭ باش كاتىپلىقىغا تەينىلەنگەنلىكى توغرىسىدىكى قارارنى ئېلىپ چىقتى. ئۇ مېنى قالدۇرۇپ كېتىشكە كۆڭلى ئۇنمىماي ئۆزى ئالدىن كىرىپ كېتىپ، ئەتىسى شوپۇر ئىلاخۇن (ھازىر پېنسىيىدە) نى ئەينى چاغدىكى ۋالىي سەيپۇللايوف ئولتۇرىدىغان پىكاپ بىلەن مېنى ۋە جاڭ شاڭزى (شىنجاڭ پىداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتىدىن پېنسىيىگە چىققتى) ئىككىمىزنى ئالغىلى ئەۋەتىپتۇ. مەن تۇنجى قېتىم پىكاپتا ئولتۇرۇپ ھەرقايسى

ئىدارىلەرگە بېرىپ خوشلاشتىم. ھاكىمنىڭ ئايالى ماڭا كىيىم ئېلىپ بەردى. باشقىلار ماڭا يوللۇق تۇتتى. مېنىڭ يۇرتۇمدىن، مەكتەپتىن ئايرىلىپ ئىككى يىل ئىچىدىلا ۋىلايەتلىك ئالىي ھاكىمىيەت ئورنىغا، يۇرتۇم كۆسەنبويىدىن قەشقەر تۇمەنبويىغا كېلەلىشىم پارتىيىنىڭ رەھبەرلىكى، ھەرقايسى پېشقەدەم رەھبەرلەرنىڭ يېقىندىن ياردىمى ۋە تەربىيىسىدىن ئايرىلالمايدۇ. ئەينى ۋاقىتتا ۋىلايەتلىك پارتكوم شۇجىسى زېڭ دى (ئازادلىق ئارمىيە 2- كورپۇس 4- دىۋىزىيىسىنىڭ سىياسىي كومىسسارى) (قوشۇمچە)، شۇجىسى ۋاڭ دەيمىڭ، مۇئاۋىن شۇجىسى فېڭ دا (ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشتىن پېنسىيىگە چىقتى) ئىكەن. قەشقەرنىڭ ۋالىيسى سەيپۇللايوف، مۇئاۋىنلىرى مەمەت ئەيسا (قىرغىز)، فېڭ دالار ئىكەن. تەشۋىقات بۆلۈم باشلىقى ھوشۇرۇف ئىسلام (يېڭىسارنىڭ ھاكىملىقىدىن يۆتكەپ كەلگەن)، بىرلىكسەپ بۆلۈم باشلىقى ئابدۇقادىر ئاكا (پەيزىۋات ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىقىدىن يۆتكەپ كەلگەن) لەر ئىكەن. مەن يەرلىك پارتىيە كومىتېتىدا رېن ياڭسەننىڭ خىزمىتىدە بولدۇم. بۇ ئورۇندا يۇقىرى بىلىملىك مىللىي زىيالىي كادىرلار كۆپ بولغاچقا، ماڭا يېزىقچىلىق قىلىشنىڭ ھاجىتى قالمىدى. ھەرقايسى بۆلۈم باشلىقلىرىغا ھەربىيدىن چىققان مەخسۇس قوراللىق كانۇاي (قوغدىغۇچى) سەپلەنگەن ئىكەن. مېنىڭ ھەربىي ساۋادىم بولمىغاچقا ھەم يېشىم كىچىك بولغاچقا، مىللىي ئارمىيە 5- كورپۇس 13- دىۋىزىيىسىنىڭ ئالاھىدە ھەربىكەت قىسمىغا قىسقا مۇددەتلىك ھەربىي تەلىم - تەربىيە ئېلىشقا كىرگۈزۈپ قويدى. قىسمدا، شتاپ باشلىقى ئىمنوف ھامۇت (كېيىن ئاپتونوم رايوننىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولغان، ئالەمدىن ئۆتتى) ۋە ھەربىي

قورال - ياراق بۆلۈم باشلىقى قاسموف (ئاپتونوم رايونلۇق تاشقى سودا ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بولغان، پېنسىيىده) لەر ھەربىي ئىنتىزام، ھەرخىل قورال - ياراقلارنى ئىشلىتىش تاكتىكىسى، مەخپىيەتلىكنى ساقلاش، مۇھىم دۆلەت ئورگانلىرى ۋە شەخسلەرنى جان تىكىپ قوغداش توغرىسىدا نەزەرىيە دەرىسى ئۆتتى. ئوقۇشتىن كېيىن ئىككى دانە تاپانچا تارقىتىپ بەردى. مەن رېن ياڭسەننىڭ قوغدىغۇچىسى بولۇپ ئىشلىدىم. بىر قىسىم مەخپىي خەت - چەكلەرنى توشۇشقا قاتناشتىم. بۇ پۈرسەتلەر مېنى ۋىلايەت رەھبەرلىرى بىلەن تونۇشۇش شارائىتىگە ئىگە قىلىپ، نەزەر دائىرەم خېلى كېڭەيدى ۋە ئۇلار ئۇچۇن خىزمەت قىلىش پۈرسىتىمۇ يارىتىلدى. مەسىلەن، 2- كورپۇس سىياسىي كومىسسارى ۋاڭ ئېنىماۋ، مۇئاۋىنى زوچى، جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكومىنىڭ 3- شۇجىسى چى گو، مىللىي ئارمىيە 5- كورپۇس 13- دىۋىزىيىسىنىڭ باش قوماندانى مەمتىمىن ئىمىنوف، ۋالىي سەيپۇللايوف قاتارلىق رەھبەرلەرگە ھەرخىل يېغىن، پائالىيەتلەردە خەۋەر يەتكۈزۈش، چاي قۇيۇش، تاماق كەلتۈرۈش ئىشلىرىنى قىلىپ، ئۇلار بىلەن يېقىن تونۇشۇۋالدىم. 1954- يىلىنىڭ بېشىدا، رېن ياڭسەن قاراشھەر ۋىلايىتىنىڭ پارتكوم شۇجىسى قىلىپ بەلگىلەندى. مېنى بىرگە ئېلىپ كېتىشنى ئېيتقان بولسىمۇ، بىر قارارغا كېلەلمىدىم. باشقىلارمۇ قوشۇلمىدى. شۇنىڭ بىلەن مەن ھوشۇرۇف ئىسلام، ئابدۇقادىر ئاكىلارنىڭ خىزمىتىدە بولدۇم.

جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسىدە

1954- يىلى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ 21- نۆۋەتلىك 125-

قېتىملىق ھەيئەتلەر يىغىندا جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە قۇرۇش توغرىسىدا قارار ماقۇللىنىپ، مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتىگە يوللاندى. ھەمدە شۇ يىلى 7- ئاينىڭ 28- كۈنى مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن تەستىقلاندى. شۇ يىلى 8- ئاينىڭ 21- كۈنى قەشقەر ھېيتگاھ مەيدانىدا رەسمىي قۇرۇلۇش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى. جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىسىنى قەشقەر، يەكەن، خوتەن، ئاقسۇ ۋىلايەتلىرىنى باشقۇرىدىغان بولدى. جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى مىللىي ئارمىيە 5- كورپۇس 13- دىۋىزىيىسىنىڭ قوماندانى، قوشۇمچە جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى مەمتىمىن ئىمىنوف رەئىس بولدى. قاسىمجان قەمبىرى، تېخنىك مۇئاۋىن رەئىس، مەمتىمىن خەلپەت ھاجىيوف باش كاتىپ بولۇپ تەينىلەندى. بۇنىڭ بىلەن ئەسلىدىكى قەشقەر يەرلىك پارتكوم، ۋالىي مەھكىمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، كادىرلار ئۇرۇمچىگە ۋە باشقا ۋىلايەتلەرگە يۆتكەلدى. مەن توغرىسىدا، پارتكوم شۇجىسى ۋاڭ دەيمىڭ مېڭىش ئالدىدا جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە خوجۇلۇق باشقارمىسىنىڭ باشلىقى ھەسەن مەسۇمگە: «بۇ شاكىچىكىنى بىرەر مەكتەپكە ئەۋەتىپ تەربىيىلەپ قويۇڭ ياكى مۇڭاپىق خىزمەتكە تەقسىم قىلىپ قويۇڭ» دەپ تاپىلاپ قويغاچقا، ھەسەن مەسۇم مېنى جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە مالىيە - ئىقتىساد ھەيئىتىنىڭ مۇدىرى لىيۇ جىڭنىڭ قوغداش خىزمىتىگە تەقسىم قىلدى. لىيۇ جىڭ (كېيىن چارۋىچىلىق نازارىتى پارتكوم شۇجىسى بولغان، ھازىر پېنسىيىده) بىلىملىك زىيالىي بولۇپ، ماڭا قىزغىن، سەمىمىي مۇئامىلە قىلىپ، خىزمەت، تۇرمۇشۇمغا يېقىندىن كۆڭۈل بۆلدى. مەن بۇ باشلىقتا تېزلا

كۆنۈپ قالدىم. بارغانسېرى سىرداشىپ بىر ئائىلە كىشىلىرىدەك بولۇپ كەتتۇق. ئۇلارنىڭ ئائىلىسىدىكى يېمەك - ئىچمەك، سودا - سېتىق، ئىقتىساد ئىشلىرىنى ماڭا تاپشۇرۇپ، ماڭا ئۆز بالىسىدەك ئىشەندى. مەنمۇ ئۇلار تاپشۇرغان ئىشلارنى سەممىي، سادىقلىق بىلەن كۆڭۈلدىكىدەك بىجا كەلتۈرۈپ رازى قىلدىم. يولداش ليۇ جىڭ تۈرمۇشتا ئاددىي - ساددا، پاك - دىيانەتلىك بولۇپ، ناتوغرا ئىشلاردىن خالىي ئىدى. ئۇ ماڭا داۋاملىق جاپالىق ئىشلەش، قىينىچىلىققا بەرداشلىق بېرىش، سەممىي، سادىق، راستچىل ئادەم بولۇش توغرىسىدا تەربىيە بېرەتتى. ھەسەن مەسۇم مېنى چاققان ھەم ئىشەنچلىك دەپ قاراپ، رەئىسلەر يىغىنى ۋە مۇھىم سىياسىي يىغىنلارنىڭ مۇلازىمەتچىلىكىگە بەلگىلەپ قويغانلىقتىن، چوڭ يىغىنلاردا چاي قۇيىدىغان، مەجلىسخانىلارنى راسلايدىغان، مۇھىم يىغىن ئورنىغا بۇاستە كىرىپ چىقالايدىغان ئالاھىدە خىزمەتچىگە ئايلىنىپ قالدىم. كۆپ ۋاقىتلاردا مەمتىمىن ئىمىنوفنىڭ شامالباغدىكى قورۇسىغا (ھازىرقى سۇت فېرمىسى) سەي - كۆكتات توشۇيدىغان، خەۋەر يەتكۈزىدىغان، قاسىمجان قەمبىرىنىڭ نوبۇشىدىكى ئۆيىنى (ھازىرقى قەشقەر تاموژنا ئورنى) ساقلايدىغان، نەرسە - كېرەك ئاپىرىپ - ئەكىلىدىغان ئىشلارنى سادىقلىق بىلەن ئىشلەپ، ئۇلارنىڭ رەپىقىلىرى رەيھانەم، خالىدەملەرنىكمۇ ياخشى باھاسىغا ئېرىشتىم. باشلىقلار ماڭا ئىلھام بېرىپ، ئوقۇشقا ئەۋەتىدىغانلىقىنى ئېيتقان بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئۆزلىرىنىڭ مۇلازىمىتىدىن ئايرىغۇسى كەلمىدى. مەنمۇ بۇنداق ياخشى رەھبەرلەردىن ئايرىلىپ ئوقۇشقا بېرىشنى تەلەپ قىلمىدىم. بۇ ئورۇندا بىر يىلغا يېقىن ئىشلىدىم.

جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتىيە كومىتېتىدا

1950- يىلى 7- ئايدا، جۇڭگو كومپارتىيىسى شىنجاڭ بىيۇروسىنىڭ قارارىغا ئاساسەن جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى سابىق 2- كورپۇس پارتكومى ئاساسىدا قەشقەر رايونلۇق پارتىيە كومىتېتى قۇرۇلدى. ۋاڭ ئېنماۋ شۇجى، گو پىڭ، چى گولار مۇئاۋىن شۇجى بولدى. 1952- يىلى 1- ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتىيە كومىتېتى دەپ ئاتالدى. ئاقسۇ، قەشقەر، خوتەن، يەكەن ۋىلايەتلىرى ئۇنىڭ قارىمىقىدا بولدى (دەسلەپكى ئورنى 2- كورپۇس قوماندانلىق شتابىنىڭ ئارقا ھويلىسىدا ئىدى. 1954- يىلى يېڭىشەھەر ناھىيىسىدىن قەشقەر شەھىرىگە، ھازىرقى ۋىلايەتلىك پارتكوم ئورنىغا كۆچتى). 1955- يىلى پارتىيىنىڭ مالىيە - ئىقتىساد خىزمىتىگە بولغان رەھبەرلىكنى كۈچەيتىش ئۈچۈن، مەمۇرىي مەھكىمە باشقۇرۇشىدىكى مالىيە - ئىقتىساد ھەيئىتىنى جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم ئۆتكۈزۈۋالدى. بۇنىڭ بىلەن بۇ ئورۇندىكى بارلىق كادىرلار ياۋاغدىكى ئورنىدىن رايونلۇق پارتكوم ئورنىغا يۆتكەلدى. يولداش ليۇ جىڭ مېنى قالدۇرۇپ كېتىشكە كۆڭلى ئۇنىماي، ئۆزى بىلەن بىرگە يېڭى خىزمەت ئورنىغا ئېلىپ كەلدى. ئەينى چاغدا يولداش ۋاڭ ئېنماۋ ئۆلكىلىك پارتىيە كومىتېتىنىڭ شۇجىسى بولسىمۇ، جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتىيە كومىتېتىنىڭ بىرىنچى شۇجىلىقىنى قوشۇمچە ئۆتەيدىكەن. يولداش چى گو 3- شۇجى، مەمتىمىن ئىمىنوف 4- شۇجى ئىكەن. يولداش مامۇتوف قۇربان تەشۋىقات بۆلۈم باشلىقى، ئابلىز نىياز بىرلىكسەپ بۆلۈم باشلىقى ئىكەن. مەن

يەنىلا لىۇ جىڭنىڭ خىزمىتىدە بولغاندىن تاشقىرى، مەخپىيەت بۆلۈمىنىڭ خەت - چەكلىرىنى يەتكۈزۈش، زىياپەت سورۇنلىرىدا كۈتكۈچىلىك قىلىش ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىپ، رەھبەرلەرنىڭ ئالاھىدە غەمخورلۇقىغا ۋە بىۋاسىتە تەربىيىسىگە ئېرىشتىم.

ئاقسۇدا ئالىي كوپىراتسىيە قۇرۇش

1955- يىلىنىڭ ئاخىرى جەنۇبىي شىنجاڭ يېزىلىرىدا ئەسلىدىكى خۇسۇسىي ئىشلەپچىقىرىش ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى ئاساسىدا ئالىي كوپىراتسىيە قۇرۇش دولقۇنى باشلاندى. بۇ دولقۇن خۇسۇسىي ئىگىلىكنى كوللېكتىپ ئىگىلىككە ئۆزگەرتىۋېلىپ، ئاندىن خەلق گۇڭشېسى (كوممۇنا) قۇرۇشنىڭ تەييارلىق باسقۇچى ئىكەن. 1955- يىلى 11- ئايدا يولداش لىۇ جىڭ ۋە جەنۇبىي شىنجاڭ تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باش تەپتىشى سوپى سەلەي باشچىلىقىدا ئاقسۇ خىزمەت گۇرۇپپىسى تەشكىللىنىپ 30 دەك كادىر ئىككى قارا ماشىنا بىلەن يولغا چىقتى. لىۇ جىڭ مېنى چېنىقتۇرۇپ كېلىش ئۈچۈن بىرگە ئېلىۋالدى. لىۇ جىڭ، سوپى سەلەي ئۈچىمىز ئايروپىلان بىلەن قەشقەردىن ئاقسۇغا ئۇچتۇق. بۇ مېنىڭ ئايروپىلاننى تۇنجى قېتىم كۆرۈشۈم ۋە ئولتۇرۇشۇم ئىدى. شۇ كۈنى ئاقسۇ پارتكومىغا چۈشتۇق، ئەتىسى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتكوم، ئاقسۇ خەلق كۇلۇبىدا ۋىلايەت بويىچە ئالىي كوپىراتسىيە قۇرۇش توغرىسىدا سەپەرۋەرلىك يىغىنى ئېچىپ، ۋىلايەت بويىچە ئاقسۇ كوناشەھەر ناھىيىسىنىڭ قۇمباش رايونى، كۇچا ناھىيىسىنىڭ ياقا رايونى سىناق نۇقتىسى قىلىپ

تاللاندى. ئاقسۇ ۋىلايىتىدىن 200 دەك كادىر ئاجرىتىلدى. قەشقەردىن كەلگەن كادىرلار قومباش رايونىغا يۈرۈپ كەتتى. مەن، لىۇ جىڭ، سوپى سەلەي ئۈچىمىز ئايروپىلان بىلەن كۇچاغا بېرىپ، ئاندىن ناھىيە رەھبەرلىرى بىلەن كۇچانىڭ شەرقىدىكى ياقا رايونىغا ئات ھارۋىسىدا باردۇق. ياقا خەلقىنىڭ ئالىي كوپىراتسىيە قۇرۇشقا بولغان قىزغىنلىقى ئۈستۈن بولۇپ، ئالدىمىزغا چىقىپ قارشى ئالدى. رايون بويىچە بىرقانچە يېزىدا تەشۋىقات خىزمىتى ئېلىپ بارغاندىن كېيىن، ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ مۇھىم رەھبەرلىرى كۇچانىڭ خىزمىتىگە مەسئۇل قىلىندى. بىز ئۈچىمىز ئاقسۇ كوناشەھەر ناھىيىسىنىڭ قۇمباش يېزىسىغا قاراپ مېڭىپ يېڭىدىن سېلىنغان رايونلۇق تەمىنلەش كوپىراتىپى ھويلىسىغا چۈشتۇق. مەن لىۇ جىڭ بىلەن سوپى سەلەينىڭ بىخەتەرلىكىنى قوغداش ۋە تۇرمۇشىدىن خەۋەر ئېلىش بىلەن بولدۇم. كۈندۈزى ھەرقايسى مەھەللە، ھەربىر ئائىلىگىچە بېرىپ تەشۋىقات قىلىش، خەلقنىڭ ئىقتىسادى ئەھۋالى، ئىشلەپچىقىرىش قوراللىرى قاتارلىقلار بىلەن تونۇشۇش بىلەن بولدى. مەن ئۇلار بىلەن بىرگە بېرىپ، ئاقسۇ دېھقانلىرىنىڭ پارتىيە ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ئالىي كوپىراتسىيە قۇرۇش چاقىرىقىغا قىزغىن ئاۋاز قوشۇپ، ئۆزلىرىنىڭ بۇ كوللېكتىپ ئىشلەيدىغان تەشكىلگە ئاكتىپ قاتنىشىشنى تەلەپ قىلىۋاتقانلىقىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم. دېھقانلار كومپارتىيە رەھبەرلىكىدە يەرگە، سۇغا، چارۋىغا ئىگە بولۇپ، بەختلىك تۇرمۇش يولىنى تاپقانلىقىدىن خۇشال ئىكەنلىكىنى، يەر، سۇ، چارۋا، ئىشلەپچىقىرىش قوراللىرىنى ئاڭلىق ھالدا كوپىراتسىيىگە تاپشۇرۇپ، بىرلىشىپ ئىشلەپ، كوممۇنىزم قۇرۇش يولىغا مېڭىشقا بەل باغلىغانلىقىنى

بىلدۇرۇشتى. بۇ خىزمەت 1956- يىلى 3- ئايدا ئاياغلاشتى. بىز ئاقسۇ غالىبىيەت ئۆستىكىنى ۋە ساچىكزا ھەربىي بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش مەيدانىنى كۆرۈپ قەشقەرگە قايتتۇق.

جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتىيە كومىتېتى ۋە مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ ئەمەلدىن قېلىشى

1956- يىلى 2- ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ خىزمەت يىغىنى ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ 5- قېتىملىق يىغىنىدا جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتىيە كومىتېتى بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىنى ۋە يەكەن ۋىلايىتىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ قەشقەر ۋىلايىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش قارار قىلىنىپ مەركەزگە يوللاندى. 1956- يىلى 4- ئاينىڭ 21- كۈنى مەركىزىي كومىتېت ۋە گوۋۇيۈەننىڭ تەستىقى بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە ۋە يەكەن ۋىلايىتى بىرلا ۋاقىتتا ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. يەكەن ۋىلايىتىنىڭ يەكەن، مەكىت، پوسكام، قاغىلىق ناھىيىلىرى قەشقەر ۋىلايىتىگە قارايدىغان بولدى. قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتىيە كومىتېتى ۋە ۋالىي مەھكىمە 1956- يىلى 7- ئاينىڭ 1- كۈنى رەسمىي قۇرۇلدى. ئەسلىدىكى يەكەن ۋىلايەتلىك پارتكومىنىڭ شۇجىسى مېڭ شۇلىن قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم شۇجىسى، ئىمىنوف ھامۇت ۋالىي بولدى؛ مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ مۇدىرى مەمتىمىن ئىمىنوف ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، چى گو ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى بولدى. قالغان رەھبەرلەرنىڭ كۆپىنچىسى ئۇرۇمچىگە كەتتى. لىۋ جىڭ چاۋچىلىق نازارىتىنىڭ پارتكوم

شۇجىسى بولدى؛ مالىيە - ئىقتىسات ھەيئىتىدىكى بىر قىسىم كادىرلار قەشقەردە يېڭىدىن قۇرۇلغان سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىغا يۆتكەلدى. مەمتىمىن ئىمىنوف، چى گو، لىۋ جىڭلار مېنى ئېلېكتر ئىستانسىسىغا تېخنىك كۈچى قىلىپ تەربىيىلەپ يېتىشتۇرۇشكە بولىدۇ، لېكىن قەشقەردە يالغۇز قويۇشقا بولمايدۇ. ئۇ بىزنىڭ نەرسە - كېرەكلىرىمىزنى ئېلىپ ئۇرۇمچىگە بېرىپ، قەشقەردە يېڭىدىن قوبۇل قىلىنغان ئوقۇغۇچىلار ئۇرۇمچىگە ياكى ئىچكىرىگە ئوقۇشقا بارىدىغان چاغدا ئۇرۇمچىدىن قوشۇلسۇن. ئەگەر قىسقا ۋاقىت ئىچىدە قەشقەردىكى يېڭى ئوقۇغۇچىلار ئۇرۇمچىگە بارالمىسا، ئۇرۇمچىدە بىرەر مەكتەپكە كىرگۈزۈپ تەربىيىلەپ قويايلى، دەپ مېنى بىرگە ئېلىپ كەتمەكچى بولدى. مەمتىمىن ئىمىنوف، چى گو، لىۋ جىڭ، فېڭ دا، مامۇتوف قۇربان قاتارلىق باشلىقلار ئائىلىسى بىلەن ئايروپىلاندا ئۇرۇمچىگە ماڭدى. مەن ئۇلارنىڭ ۋە باشقا كادىرلارنىڭ ئۆي سايمانلىرىنى بىرقانچە ماشىنىغا بېسىپ، 1956- يىلى 6- ئاينىڭ 15- كۈنى قەشقەردىن ئايرىلىپ، 22- كۈنى ئۇرۇمچى قىزىلتاغدىكى كادىرلار نازارىتىنىڭ مېھمانخانىسىغا چۈشتۇق (ھازىرقى شىنجاڭ گېزىتى باسما زاۋۇتىنىڭ ئارقىسى، باغچا بىلەن تۇتاش ئىكەن). شۇ چاغدا بىرگە بارغانلار مەرھۇم ئابدۇغوپۇر سىدىق، ئابلىمىت ھاجىم، ئورمانچىلىق نازارىتىدىكى لو پېڭلەر ئىدى. رەھبەرلەرگە نەرسە - كېرەكلەرنى ساق - سالامەت تاپشۇرغاندىن كېيىن، ئۇلار رازى بولۇپ ياتاق، تاماق ۋە تۇرمۇشۇمنى مېھمانخانىدىن ھەقسىز تەمىنلەشنى ئورۇنلاشتۇردى. ئۇلارغا يېڭى خىزمەتچى سەپلەپ بېرىلىپتۇ. مەن مېھمانخانىدا ئىش كۈتۈپ تۇردۇم. گاھىدا رەھبەرلەرنىڭ ئۆيلىرىگە، ئىدارىلىرىغا

بېرىپ كۆرۈشۈپ تۇردۇم. 8- ئايدا قەشقەردىن بېيجىڭغا ئوقۇشقا بارىدىغان ئوقۇغۇچىلار ئۈرۈمچىگە كەلدى. ئۇلارغا لىۋ جىڭنىڭ قەشقەردىكى كاتىپى لى زىڭياۋ (قەشقەر ۋە قۇمۇلغا مۇئاۋىن ۋالىي بولغان، هازىر پېنسىيىدە) مەسئۇل بولۇپ كەپتۇ. ئىمىنوف، لىۋ جىڭلار مېنى بېيجىڭغا بېرىپ ئېلېكتر ئېنېرگىيە كەسپىنى ئۆگىنىپ كېلىش ئۈچۈن لى زىڭياۋغا تاپشۇرۇپ، تىرىشىپ ياخشى ئۆگىنىشىمنى تاپىلاپ يوللۇق تۇتۇپ يولغا سېلىپ قويدى. شۇنىڭدىن باشلاپ تەقدىرىم ئېلېكتر ئېنېرگىيە سانائىتى ساهەسىگە پۈتۈلدى.

پاك - دىيانەتلىك قوماندان ۋە غەمگۇزارىم

ئەينى چاغدا پاك - دىيانەتلىك خىزمەت قىلغان، جاپالىق ئىشلەيدىغان ۋە ماڭا يېقىندىن كۆڭۈل بۆلگەن رەهبىرىي كادىرلار ناهايىتى كۆپ بولسىمۇ، مۇنۇ ئىككى رەهبەرنىڭ ئالىيجاناب ئېسىل خىسلىتى هەرگىز ئېسىمدىن چىقمايدۇ.

1954- يىلى ۋىلايەتلىك پارتكومدا خەت - چەك توشۇيدىغان ۋاقتىم ئىدى. قەشقەردىكى ئاتاقلىق مەرپەتپەرۋەر زىيالىي ئابدۇكېرىمخان مەخسۇمغا بىرقانچە قېتىم «مۇهىم مەخپىي» خەتنى تۆشۈك دەرۋازا سىرتىدىكى ئۆيىگە ئاپاردىم. (1946- يىلى بىتىم ۋاقتىدا ئۆلكىلىك بىرلەشمە هۆكۈمەت ئەزاسى، قوشۇمچە قەشقەرنىڭ ۋالىيسى بولغان. ئازادلىقتىن كېيىن ئۆلكىلىك هۆكۈمەت ئەزاسى بولغان) مەرهۇم ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قاپتىكەن، ئۆيىگە سالام بىلەن كىردىم. مەرهۇم مەندىن نەچچە ياش؟ قەيەرلىك؟ ئوقۇغانمۇ؟ دەپ ئەهۋال سورىغاندىن كېيىن، «سەن تېخى بالا بولغاندىكىن خىزمەت قىلىشقا

ئالدىرىماي، ئاۋۋال مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇۋېلىپ ئاندىن خىزمەت قىلغىن. مېنىڭ سۆزۈمنى ئىدارەڭگە ئېيتقىن، مەكتەپكە ئەۋەتسۇن» دېگەنىدى. مەرهۇمنىڭ بۇ سۆزىنىڭ ئۇلۇغ ئەهمىيىتىنى يېشىم چوڭايغانسېرى چوڭقۇر تونۇپ يەتتىم.

مەرهۇم مەمتىمىن ئىمىنوف 1950- يىللاردا جەنۇبىي شىنجاڭدا پارتىيە، هۆكۈمەت، ئارمىيە ئىچىدە ئەڭ ئالىي هوقۇقلۇق مىللىي رەهبىرى كادىر ۋە قوماندان ئىدى. شۇنداق تۇرۇقلۇق تۇرمۇشتا ئاددىي - سادىدا، خىزمەتتە پاك - دىيانەتلىك ئىدى. هەم قوماندان، هەم ئۇستا شوپۇرى ئىدى. خىزمەتتە جىددىي، كەسكىن ئىدى. سىرتقا چىقسا شوپۇر ئابلىز هاجىنى يېنىدا ئولتۇرغۇزۇپ ئۆزى ماشىنا هەيدەيتتى. كاشىلا چىقسا شوپۇرغا يارەملىشىپ ئوڭشايتتى. كىشىلەر بىلەن چىقىشقاق، كەمتەر ئىدى. مېنى «هە، شاكىچىك شاتۇر» دەپ، زوقلىنىپ ئەركىلىتىپ قوياتتى. مۇنداق بىر ئىش زادىلا ئېسىمدىن كەتمەيدۇ. 1954- يىلى 3- ئايلاردا قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ تەشۋىقات بۆلۈم باشلىقى هوشۇرۇق ئىسلام (هازىر ئاپتونوم رايونلۇق ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىدا، پېنسىيىگە چىقتى) مارالبېشىنىڭ خىزمەتلىرىنى تەكشۈرۈپ قايتىشىدا ئاناركۆل سۇ ئامبىرىنىڭ بېلىقلىرىدىن ئازراق ئالغاچ كېلىپ، بۇنىڭدىن بىر قىسمىنى مەمتىمىن ئىمىنوفقا ئاپىرىپ بېرىشىمنى ۋە سالىمىنى يەتكۈزۈپ قويۇشنى تاپىلىدى. مەن ۋېلىسىپىتىنى چاتىراقلاپ مىنىپ يېگىشەهەر ناهىيە بازىرىدىكى جەنۇبىي شىنجاڭ هەربىي رايونى قوماندانلىق شىتابى ئىچىدىكى ئۆيىگە باردىم. هوشۇرۇفنىڭ سالىمىنى يەتكۈزۈپ: «ئازراق بېلىق چىقارغانىدى» دېدىم. مەرهۇم «سەن هوشۇرۇفقا رەهمەت ئېيتىپ قوي، بۇندىن كېيىن بىر نەرسە چىقارمىسۇن، ياخشى

كۆڭلىگە رەھمەت» دەپ ئايالى رەيھانەمگە مېنى ئۆزۈتۈپ قويۇشنى ئېيتتى. رەيھانەم ماڭا چاي بەرگەندىن كېيىن، ئالمىغىنىمغا ئۇنىماي بېلىقنىڭ باھاسى بۈيىچە 3 يۈەندەك پۇل بەردى. ماڭىمۇ ئازراق بەردى. قايتىپ پۇلنى ھوشۇرۇقفا تاپشۇرسام «ھەي غەرەز ئۇقمايدىغان، ساڭا بېلىقنى پۇلغا سېتىپ كەل دېمىدىم. پۇل تەڭلىسە نېمىشقا ئالدىڭ؟ بۇ نېمە دېگەن سەتچىلىك...» دەپ قاتتىق كايىپ، مېنى تەنقىد قىلدى. بۇ بىر ئاددىي ئىش بولسىمۇ، مەرھۇمنىڭ ئالىيجاناب، پاك - دىيانەتلىك خىسلىتىنىڭ ئەمەلىي مىسالى.

قەشقەرنىڭ ئازادلىق مەزگىلىدىكى ئېلېكتر ئۇچقۇنلىرى

قەشقەر جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي، سىياسىي، مەدەنىي ۋە سودا مەركىزى بولسىمۇ، تارىختا ئېلېكتر ئۇچقۇنلىرىنىڭ ئىزناسىمۇ يوق ئىدى. قەشقەردىكى ھۆكۈمەت ئىشخانىلىرىمۇ شام ياكى گازۋاي چىراغ بىلەن يورۇتۇلاتتى. ھېيتگاھ كىنوخانىسىدا بېنزىنلىق كىچىك ماتور بىلەن كىنو قويۇلاتتى. 1954- يىلى 10- ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭ پارتىيە كومىتېتى ئورگىنىدا 50 كىلوۋاتلىق بېنزىن ماتورلۇق گېنېراتور بىلەن چىراغ ياقىدىغان بولدى. كېيىن ئۇ خەلق باغچىسىغىچە يەتكۈزۈلدى. جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ ياۋاغدىكى ھويلىسىغا چىخ سلوۋاكىيىنىڭ 50 كىلوۋاتلىق ماتورلۇق گېنېراتورى ئورنۇتۇلۇپ، ئەنجان رەستە، ھېيتگاھ ئارقىلىق مەھكىمە ئورگىنىغا يەتكۈزۈلدى (ھازىرقى ۋالىي مەھكىمە ئورنى). سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ

قەشقەردىكى كونسۇلخانىسىنىڭ مەخسۇس گېنېراتورى بولۇپ، ئۇزىنىلا تەمىنلەيتتى. قەشقەردىكى ھەر مىللەت خەلقىنى ئەسىرلەردىن ساپال چىراغ يېقىپ كەلگەچكە «ئېلېكتر» دېگەن بۇ ئۇقۇم قەشقەردە بىر «سىر» ئىدى. 1955- يىلى جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق پارتكوم قەشقەردە بىر سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇشنى پىلانلاپ، لايىھىلەش ۋە مەبلەغ سېلىشنى مالىيە ئىقتىسادىي ھەيئىتىگە، قۇرۇلۇش قىلىشنى جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى ئىشلەپچىقىرىش باشقارمىسىغا تاپشۇردى. قايتا- قايتا ئۆلچەش، تەكشۈرۈش ئارقىلىق سەككىز تاشتىكى بىر جايىنى (ھازىرقى بىكتۇەن 3- ماشىنا تىرانسپورت رېمونتخانىسى ئالدى) تاللاپ 500 كىلوۋاتلىق سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇشقا ئىش باشلاندى. باش- ئاياغ ئۆستەڭلەر چېپىلىپ، ماشىنا- ئۇسكۇنىلەرمۇ ئىش مەيدانىغا كەلتۈرۈلۈپ بولغاندا، زاۋۇت بىناسى چۇشىدىغان جاينىڭ ئاستىدىن بۇلاق سۈيى ئېتىلىپ چىقىپ قۇرۇلۇش قىلىشقا مۇمكىن بولمىدى. ھەربىي رايون رەھبەرلىرىدىن گو پىڭ، زو چى، مەمتىمىن ئىمىنوفلارمۇ پات- پات ئىش ئورنىغا كېلىپ يولىيورۇق بېرەتتى ۋە ئەمگەككە قاتنىشاتتى.

2- قېتىمدا قەشقەرنىڭ سۇ مەنبەسى ۋە تەبىئىي شارائىتى قايتا تەكشۈرۈلۈپ، ئۆلچەش ئارقىلىق قەشقەر شەھىرىنىڭ غەربىگە 16 كىلومېتىر كېلىدىغان ھازىرقى قەشقەر 3- سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ ئورنى مۇۋاپىق كۆرۈلۈپ، 1956- يىلنىڭ بېشىدا تەييارلىق قىلىشقا كىرىشىپ، بىر تەرەپتىن قۇرۇلۇش قىلىش، يەنە بىر تەرەپتىن ئېلېكتر تېخنىكا كۇچى تەربىيىلەشكە كىرىشىلدى. مەن مۇشۇ تەربىيىلەش كۇچلىرى قاتارىدا 1956- يىلى 8- ئايدا ئۇرۇمچىدە ئۇلارغا قوشۇلۇپ

بېيجىڭغا يۈرۈپ كەتتىم. بۇ كۈچ قەشقەردىكى ئېلېكتر ئېنېرگىيە سانائىتىنىڭ تۇنجى ئەۋلاد تېخنىكا قوشۇنى بولۇپ، بۇ قوشۇن ھازىرقى ئېلېكتر سانائىت تەرەققىياتىغا ئاساس سالغۇچى تايانچ كۈچلەردىن بولۇپ قالدى. قوشۇندىكى 40 نەچچە ھەر مىللەت ساۋاقداشلاردىن مەندىن باشقىلىرى ھەر خىل سەۋەب بىلەن باشقا ئورۇنلارغا ئالمىشىپ كەتتى.

بېيجىڭغا سەپەر

1956- يىلى 8- ئاينىڭ 25- كۈنى ئۈرۈمچىدە لېۋ جىڭ بىلەن خوشلۇشۇپ، ئاتا - ئانامغا خەت سېلىۋېتىپ، 40 نەچچە نەپەر ھەر مىللەت ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن ماشىنىغا ئولتۇرۇپ ئۈرۈمچىدىن يولغا چىقىپ، پىچان، قۇمۇل، ئەنشى، جيۇچۈەنلەردە قونۇپ، جاڭيې ناھىيىسىگە بېرىپ ئاندىن پويىزغا چۈشۈپ (لەنجۇ - شىنجاڭ تۆمۈر يولى شۇ جايغىچە تۇتاشقان) ، ئۇلۇغ ۋەتەنىمىزنىڭ پايتەختى بېيجىڭغا يېتىپ كەلدۇق. سۇ ئېلېكتر مېنىستىرلىكى چېگرا رايوندىن بىلىم ئېلىشقا كەلگەن تۇنجى ئەۋلاد ئېلېكتر تېخنىكا قوشۇنىغا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈپ، بېيجىڭ شەھىرىنىڭ غەربىدىكى شىجىڭشەن رايونى موشكۇ سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇلۇش ئورنىغا ئورۇنلاشتۇردى. ئەينى چاغدا مەدەنىيەت سەۋىيەم تۆۋەن، ئاساسىم ئاجىز ھەم خەنزۇچە تىل - يېزىقىنى تولۇق بىلمىگەچكە، ئۆگىنىشتە قىينىچىلىققا دۇچ كەلدىم. لېكىن مەن قىينىچىلىقنى يېڭىپ، زور تىرىشچانلىق بىلەن خەنزۇ ئۇستازلاردىن كەمتەرلىك بىلەن ياردەم قىلىشنى ئۆتۈندۇم. ئۇلارمۇ ماڭا سەمىمىي ياردەم قىلدى. قىسقا ۋاقىت ئىچىدىلا سۇ

ئېلېكتر ئىستانسىسى توغرىسىدا ئاساسىي بىلىمگە ۋە تەجرىبىگە ئىگە بولدۇم. شۇ يىلى 10- ئاينىڭ 1- كۈنى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 7 يىللىقىنى تەبرىكلەش پائالىيىتىگە قاتنىشىپ، تېخنىكمېن راۋىقىدا دۆلەت رەھبەرلىرىمىزدىن ماۋزېدۇڭ، لىۋ شاۋچى، جۇئېنلەي، جۇدې قاتارلىق سۈيۇملۇك كىشىلەرنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولدۇم.

مۇئاۋىن زۇڭلى خې لوڭىنىڭ قوبۇل قىلىشىغا مۇيەسسەر بولۇش

1956- يىلى 10- ئايدا بېيجىڭ شەھىرىنىڭ غەربىدىكى گۈەنتىڭ سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىدا ئوقۇۋاتاتتۇق. شۇ كۈنلەردە مۇئاۋىن زۇڭلى خې لوڭ سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇلۇشىنى كۆرگىلى كەپتۇ. ئېلېكتر ئىستانسىسى رەھبەرلىرى خىزمەتلەرنى دوكلات قىلغاندا، «شىنجاڭدىن كەلگەن بىر قىسىم ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچىلىرىمۇ ئوقۇۋاتىدۇ» دېگەندە، مۇئاۋىن زۇڭلى خې لوڭ ۋەكىلىمىز بىلەن كۆرۈشمەكچى بولۇپ بىزدىن بىرەيلەننى چاقىرتىپتۇ. ئەتىرەت باشلىقىمىز لى زىڭياۋ چوڭراق ئوقۇغۇچىلاردىن بىرنى كىرىشكە دەۋەت قىلدى. لېكىن ھەممەيلەن تارتىنىپ كىرىشتىن ئۆزىنى قاچۇردى. ئاخىرىدا مېنى كىرىشكە ئورۇنلاشتۇردى. مەن بۇ ئامەتنى شەرەپ دەپ بىلىپ دەرھال ئالدىراپلا كىردىم. مەجلىسخانىغا كىرىشىمگە قارا كۆزەينەك تاقىغان، ئېگىز، گەۋدىلىك ھەم بۇرۇت قويغان خې لوڭ مېنى كۆرۈپلا: «ھەي، بۇ تېخى كىچىك بالا ئىكەنغۇ» دەپ قولۇمنى تۇتتى. ئالدىراشچىلىقتا كىيىمىنىڭ تۈگمىلىرىنىمۇ ئەتمەي كىرىپتىمەن. تۈگمىلىرىمنى بىر -

بىرلەپ ئىتتىپ قويدى. ئۆزەمنۇ ئوسال بولۇپ تەرلەپ كەتتىم. ئۇ يېشىمنى، خەنزۇچە ساۋادىمنى، ئۆگىنىش ئەھۋالىمنى تەپسىلىي سورىدى. ئۆزۈم جىددىيلىشىپ ئاران گەپ قىلالىدىم. خې لوك: «سىلەر شىنجاڭدىكى ئېلېكتر سانائىتى تەرەققىياتىنىڭ تۈنجى ئەۋلاد ئاز سانلىق مىللەت ئۇرۇقلىرى، سىلەر تىرىشىپ ياخشى ئۆگىنىپ، شىنجاڭغا قايتقاندىن كېيىن بۇ ئۇرۇقنى تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبىي ۋە شىمالىغا چېچىپ، تېخنىكا كۇچلىرىنى يېتىشتۇرۇپ چىقىڭلار» دەپ يوليورۇق بەردى. خې لوك گۇەنتىڭ سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى رەھبەرلىرىگە شىنجاڭلىق ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئوقۇشىغا ھەقىقىي كۆڭۈل بۆلۈشنى، تۇرمۇشىمىزنى ياخشى ئورۇنلاشتۇرۇشنى تاپىلىدى. شۇنىڭدىن كېيىن، ئۆگىنىش شارائىتىمىز تېخىمۇ ياخشىلاندى.

ئەنخۇي ئۆلكىسى ۋە باشقا جايلاردا

1956- يىل 11- ئايدا ئەنخۇي ئۆلكىسىنىڭ فۇزىلىڭ سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىغا باردىم. ئىستانسىدا 3000 كىلوۋاتلىق سۇ توربىنلىق گېنېراتوردىن 3 ى قوراشتۇرۇلۇۋاتقان بولۇپ، قەشقەرگە قۇرماقچى بولغان ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ ماشىنا - ئۇسكۇنىلىرى بىلەن ئوخشاش ئىكەن. بۇ ئىستانسىدا سۇ توربىنلىق گېنېراتور مېخانىزىملىرىنى بىر يىلدىن ئارتۇق ئۆگىنىپ. ئېلېكتر ئىستانسىسى كەسپى توغرىسىدا خېلى مۇكەممەل بىلىمگە ئىگە بولدۇم. 1958- يىلى 3- ئايدا ئەنخۇي ئۆلكىسىدىن جېجياڭ ئۆلكىسى خۇاڭتەنكۇ سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىدا 10000 كىلوۋاتلىق سۇ توربىنلىق گېنېراتورنى

قوراشتۇرۇش، سىناق قىلىش، تەڭشەش كەسپىنى ئۆگەندىم. 1958- يىلى 7- ئايلاردا خارىبىن ئېلېكتر ماشىنىسازلىق زاۋۇتىدا قەشقەرگە قوراشتۇرۇلىدىغان ماشىنا - ئۇسكۇنىلەرنى ياساشقا قاتناشتىم. ياسىلىپ پۈتكەندىن كېيىن، 8- ئايدا شۇ ئۇسكۇنىلەرنى ئېلىپ قەشقەرگە قايتتىم.

قەشقەر 3- سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىدا

قەشقەردە سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇشنى جەنۇبىي شىنجاڭ پارتكومىدىكى چاغدا ئاڭلىغانىدىم. قەشقەر 3- سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى قەشقەر شەھىرىنىڭ غەربىگە 16 كىلومېتىر كېلىدىغان كوناشەھەر ناھىيىسىنىڭ لەنگەر يېزىسىغا جايلاشقان. ئومۇمىي سىغىمچانلىقى 3000 × 2 كىلوۋاتلىق بولۇپ، ئەينى چاغدا غەربىي شىمال بۇيىچە قۇۋۇتى ئەڭ چوڭ سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى ھېسابلىناتتى. 1958- يىلى 9- ئايدا خارىبىندىن ماشىنا - ئۇسكۇنىلەر بىلەن بىرگە كەلسەم، ھەر مىللەت خەلقى، ئازادلىق ئارمىيە قىسىملىرى بۇ قۇرۇلۇشقا جىددىي ئاتلىنىپ كېچە - كۈندۈز جاپالىق ئىشلەۋاتىپتۇ. قەشقەرنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيسى نەن جىمىن ئىش ئورنىدا يېتەكچىلىك قىلىۋاتىپتۇ. شۇ چاغدىكى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومىنىڭ شۇجىسى مېڭ شۇلىن، ۋالىي ئىمىنوف ھامۇتلارمۇ ئىش ئورنىغا چىقىپ يوليورۇق بېرىپ ئەمگەككە قاتنىشىپ تۇراتتى. 13 كىلومېتىرلىق سۇ باشلاش ئۆستىكىنى ۋە 9 كىلومېتىرلىق سۇ قايتۇرۇش ئۆستىكىنى 2000 دەك ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش جىنايەتچىلىرى ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ قوراللىق نازارىتى ئاستىدا چاپقان ئىدى.

ئستانسىنىڭ بىر كىلومېتىرلىق پەلەمپەيلىك چۇشۇرگە ئۆستىكىنى مىللىي ئارمىيە 13- دىۋىزىيە 3- ئاتلىق پولك قىسىملىرى خالىسانە ياردەم قىلىپ چاپقانىدى. بۇ قىسىم كۆتۈرەڭگۇ روھ بىلەن كۇندۇزى ئەمگەك قىلىپ، كەچتە دۇتتار، راۋاپ، ناخشا - ئۇسۇل بىلەن ھاردۇق چىقىراتتى. بولۇپمۇ بۇ قىسىمدا شىنجاڭ ھەربىي رايون سەنئەت ئۆمىكىدىن كەلگەن ئابدۇكېرىم ئابدۇگۇل، تەلئەت ناسىر ۋە باشقا قازاق ئارتىسلار بولۇپ، جەڭچىلەرگە ئەدەبىي سەنئەت نومۇرلىرىنى كۆرسۈتۈپ، قۇرۇلۇش ئورنىنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىنى بېيىتاتتى. ئۇ چاغدا قۇرۇلۇش تېخنىكا شارائىتىمىز ناچار، سايمانلار كەمچىل، قاتناش قۇلايسىز بولسىمۇ، ئېغىر ئۇسكۇنىلەرنى ئادەم كۇچى بىلەن سۆرەپ - تارتىپ، پىشاڭ بىلەن كۆتۈرۇپ، لوم تۆمۇر بىلەن ئىتتىرىپ جاپالىق ئىشلەپ، 1959- يىلى 8- ئاينىڭ 24- كۇنى بىرىنچى نومۇرلۇق سۇ تۇربىنىلىق گېنېراتور توك بېرىشكە كىرىشتۇرۇلۇپ قەدىمىي شەھەر قەشقەردە تارىختا توك بولماسلىق ھالىتىگە خاتىمە بېرىلدى. شۇ كۇنى داغدۇغىلىق توك بېرىش مۇراسىمى ئۆتكۇزۇلدى. قەشقەردىكى ھەر مىللەت خەلقى، دىنىي زاتلار، مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى مۇراسىمغا قاتناشتى. قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى مېڭ شۇلىن، ۋالىي ئىمىنوف ھامۇتلار لىنتا كەستى. ئارقىدىن ئىمىنوف ھامۇت توك يوللاش يۇقىرى بېسىملىق ۋىكلىيۇچاتېلىنى ئۆز قولى بىلەن چاتقاندىن كېيىن شەھەر كوچىلىرىدا ئېلېكتر چىراقلىرى نۇر چاقناشقا باشلىدى. بىز ھەر مىللەت ئېلېكتر تېخنىكا خادىملىرىمۇ ئۆز قولىمىز بىلەن قۇرۇپ چىققان ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ توك بەرگەنلىكىنى كۆرۇپ ئەجرىمىزنىڭ مېۋە بەرگەنلىكىنى،

كەسپىمىزنىڭ شەرەپلىك ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىشتۇق. ئېلېكتر ئىستانسىمىز توك بەرگەندىن كېيىن، قەشقەر توقۇمىچىلىق فابرىكىسى، قەشقەر سېمونت زاۋۇتلىرى ئارقا - ئارقىدىن ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشىپ بىر قىسىم زامانىۋى كارخانىلارنىڭ قۇرۇلۇشىغا ئاساس يارىتىلدى. مەن تۇنجى ئەۋلاد ئېلېكتر تېخنىكى بولۇپ قالغانلىقىمدىن خۇشال بولدۇم ھەم پەخىرلەندىم. ئىستانسا پارتىيە تەشكىلى ماڭا ھەر جەھەتتىن كۆڭۇل بۆلۈپ، ئۆگىنىش، خىزمەت ۋە تۇرمۇشۇمغا ياخشى شارائىت يارىتىپ بەردى. قىسقا ۋاقىت ئىچىدە سۇ تۇربىنىلىق گېنېراتورنى قوراشتۇرۇش، تەڭشەش ۋە يۇرگۈزۇش جەھەتتە مۇستەقىل ئىشلىيەلەيدىغان تايانچ كۇچ بولۇپ يېتىشتىم. تېخنىكا جەھەتتە ئىستانسىمىزنىڭ مۇھىم، مۇرەككەپ خىزمەت ئېھتىياجىنى قاندۇرۇپلا قالماستىن، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ھەرقايسى ناھىيىلىرىدە يېڭىدىن قۇرۇلىدىغان ھەرخىل تىپتىكى سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىلىرىنىڭ قوراشتۇرۇش، سىناق قىلىش قاتارلىق تېخنىكىلىق ئىشلىرىغا يېتەكچىلىك قىلىپ، قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە كۆزگە كۆرۈنگەن كەسىپ ئەھلىگە ئايلىنىپ، مۇشۇ ساھەدە نامىم چىقتى.

ھەرقايسى ناھىيىلىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇلۇش ئورنىدا

قاغىلىق ناھىيىسىدە. 1974- يىلى 4- ئايدا قاغىلىق ناھىيىسى جاڭگال سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىنى قۇرماقچى بولۇپ، ناھىيىنىڭ ئەينى ۋاقىتىدىكى شۇجىسى لىيۇ لەنكۇي بىلەن ھاكىم موسايوف تېخنىكا جەھەتتىن ياردەم سوراپ كەلگەندە

ئىستانسىمز مېنى ئەۋەتتى. ئىستانسىغا 630×2 كىلوۋاتلىق ياتما ئوقلۇق سۇ توربىنىلىق گېنېراتور قوراشتۇرۇلماقچى ئىكەن. توپا قۇرۇلۇشقا بىرقانچە مىڭ خەلق ئىشلەۋېتىپتۇ. بۇ خىلدىكى گېنېراتورنى كۆرۈپ باقمىغان ھەم تەجرىبەمۇ ئاز ئىدى. ناھىيە رەھبەرلىرى ۋە بىرقانچە ئونمىڭ ئەمگەكچى بۇرۇنراق توك بېرىش ئۈچۈن مەندىن چوڭ ئۈمىد كۈتكەنىدى. مەن تېخنىكا ئۆلچىمى بويىچە دادىللىق بىلەن ئىشلەپ، توغرا يېتەكچىلىك قىلىپ، قىسقا ۋاقىت ئىچىدە غەلىبىلىك تاماملاپ ئىشلەپچىقىرىشقا كىرگۈزۈپ، قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ ئېلېكتر سانائەت تەرەققىياتىغا تېگىشلىك تۆھپە قوشۇپ، ناھىيە رەھبەرلىرى ۋە قاغىلىق خەلقىنىڭ ئىززەت ھۆرمىتى ۋە يۇقىرى باھاسىغا ئېرىشتىم.

1988- يىلى بۇ ناھىيە يېڭىدىن قۇرماقچى بولغان زوڭلاڭ سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ 1000 كىلوۋاتلىق ماشىنىسىنى قوراشتۇرۇش، تەڭشەش ئىشلىرىغا يارەم قىلىشنى تەلەپ قىلغاندىمۇ مەن قايتا بېرىپ، تېخنىكا جەھەتتىن يېتەكچىلىك قىلىپ، رەسمىي توك بەرگەندىن كېيىن قايتتىم. بۇ قېتىمقى ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ يەنە بىر قېتىم تەقدىرلىشىگە ئېرىشتىم.

قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىدە. 1976- يىلى كونا شەھەر ناھىيىسى ئۇغۇرساق سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىنى قۇرۇشقا تېخنىكا جەھەتتىن يېتەكچىلىك قىلىشقا مېنى تەكلىپ قىلدى. بۇ ئىستانسىدا 3×800 كىلوۋاتلىق ئوق ئېقىملىق سۇ توربىنىلىق گېنېراتور قۇراشتۇرۇلماقچى بولۇپ، سايمانلىرى كەم، قۇرۇلۇش شارائىتى ناچار ئىكەن. قۇرۇلۇشقا مۇئاۋىن ھاكىم شېڭ ۋېيۋېن (كېيىن قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومغا باش

كاتىپ بولغان، هازىر پېنسىيىدە) قوماندانلىق قىلىدىكەن. ھاكىم ئابدۇقادىر چوڭمۇ ئىش ئورنىغا كېلىپ يولىيورۇق بېرىپ تۇراتتى. مەن بۇ قۇرۇلۇشنى مۇددەتتىن بۇرۇن پۈتكۈزۈشكە تىرىشتىم. مەن لاھىيە بويىچە ئىنچىكىلىك ۋە ئەستايىدىللىق بىلەن جاپالىق ئىشلەپ تېخنىكا تەلىپى بويىچە قوراشتۇرۇپ، شۇ يىلنىڭ ئاخىرىدا سىناق تەرىقىسىدە ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۇرۇپ، ناھىيە رەھبەرلىرى ۋە ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ۋە تەقدىرلىشىگە ئېرىشتىم. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، ناھىيىنىڭ يېڭى تېخنىكا كۈچلىرىنى يېتىشتۇرۇپ تەربىيىلەشكىمۇ مەلۇم تۆھپە قوشتۇم.

پوسكام ناھىيىسىدە. 1977- يىلى 8- ئايدا پوسكام ناھىيىسىنىڭ مۇئاۋىن ھاكىمى لىيۇ چېڭشى، سۇ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى مەرھۇم جياڭ جياچىلار ئىستانسا رەھبەرلىرىنىڭ مېنى پوسكام ناھىيىسىنىڭ سۇ ئېلېكتر قۇرۇلۇشىغا يارەم بېرىشكە ئاتلىنىش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇشىنى ئېلىپ كوناشەھەر ناھىيە ئۇغۇرساق سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىغا كەپتۇ. بۇ چاغدا مەن مۇشۇ ئىستانسىنى يۈرگۈزۈش ئىشلىرى بىلەن شۇ جايدا ئىدىم. مەن ناھىيىنىڭ ھاكىملىرى بىلەن خوشلۇشۇپ پوسكامغا باردىم. ناھىيىنىڭ شۇجىسى ياڭ جەنشاڭ (كېيىن خوتەن ۋىلايىتىگە شۇجى بولغان)، ھاكىم مەمەت ئىمىنلەر مېنى قىزغىن كۈتۈۋالدى. پوسكام ياسدون سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى ناھىيىنىڭ غەربىگە 36 كىلومېتىر كېلىدىغان ياسدون مازارلىغىدا ئىكەن. ئىستانسىغا 3×1600 كىلوۋاتلىقتىن 3 دانە سۇ توربىنىلىق گېنېراتور قوراشتۇرۇلماقچى بولۇپ، ئەينى ۋاقىتتا قەشقەر ۋىلايىتى ناھىيىلىرى بويىچە ئاڭ چوڭ سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى ھېسابلىناتتى. قۇرۇلۇشقا 10000 دىن

ئارتۇق ئەر - ئايال جاپالىق ئىشلەۋېتىپتۇ. مۇئاۋېن هاكىم ليۇ چېڭشى قۇرۇلۇشقا قوماندانلىق قىلىدىكەن. سۇ قۇرۇلۇش ئىشلىرىغا مەرھۇم جاڭ جياچى مەسئۇل ئىكەن. بۇ خىلدىكى ئوق ئېقىملىق توربىنىلىق گېنېراتور توغرىسىدا تەجرىبەم چەكلىك بولسىمۇ، بارلىق زېھنىمنى ئىشقا سېلىپ، يولداش جياڭ جياچى بىلەن بىرلىكتە بىر تەرەپتىن ئىشلەپ، بىر - بىرلەپ تەجرىبە قىلىپ، قىيىن ئۆتكەللەرنى بىر - بىرلەپ هەل قىلىپ، قوراشتۇرۇش، تەڭشەش، سىناق قىلىش ۋەزىپىلىرىنى ئۆلچەم بويىچە سۈپەتلىك تاماملىدۇق، بۇ ئىستانسا 1977- يىلى 12- ئاينىڭ 24- كۈنى كەچ سائەت 12 دە رەسمىي توك بېرىشكە باشلىدى. شۇ كۈنى كېچىسى شۇجى ياڭ جەنشىڭ بىلەن هاكىم مەمەت ئىمىنلەر ناهىيىدىكى 5 رەھبەرلىك بەنزىنىڭ مەسئۇللىرىنى ئېلىپ ئىستانسىغا چىقىپ بىزنى تەبرىكلىدى. شۇ كېچىسى ناهىيە بازىرىنىڭ كوچىلىرىدا ئېلېكتر چىراقلىرى نۇر چاچتى. ئىستانسىنىڭ غەلىبىلىك پۈتۈپ توك تارقاتقانلىقىنى كۆرۈپ، ئۆز ئەجرىمدىن رازى بولدۇم هەم ئىپتىخارلاندىم. پوسكام خەلقىنىڭ زور ئالقىشىغا ۋە هۆرمىتىگە سازاۋەر بولدۇم. بۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى 20 نەچچە يىلدىن بۇيان پوسكام ناهىيىسىنىڭ ئىقتىسادىنى راۋاجلاندۇرۇش، خەلقنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى تۇرمۇشىنى ئىلگىرى سۈرۈشتە مۇهىم رول ئوينىماقتا.

يەكەن ناهىيىسىدە. يەكەن ناهىيىسىنىڭ قول سائائىتى خىلى تەرەققىي قىلغان بولۇپ، ئازادلىقتىن كېيىن ئۇن زاۋۇتى، ياغ زاۋۇتى، پاختىغا ئىش قوشۇش زاۋۇتى قاتارلىقلار قۇرۇلۇپ، ئېنېرگىيە مەسلىسىنى دېزىل ماتورلۇق گېنېراتور ئارقىلىق هەل قىلغانىكەن. 1976- يىلى ناهىيىنىڭ غەربىگە

35 كىلومېتىر كېلىدىغان ئارسلانباققا ئوپا 1- سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇشقا ئىش باشلىغان بولۇپ، ئەينى ۋاقىتتىكى هاكىم ئابدۇقادىر هاشىم ۋە سۇ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى مېنى يارەمگە تەكلىپ قىلىپ قەشقەرگە كەلدى. قۇرۇلۇشقا ناهىيىدىن لى پەييۇ مەسئۇل ئىكەن. ئىستانسىغا 800 × 2 كىلوۋاتلىق سۇ توربىنىلىق گېنېراتور قوراشتۇرۇلماقچى ئىكەن. مەن ئىستانسىنىڭ مۇهىم قىسىملىرىنى تەڭشەكە پېتەكچىلىك قىلدىم. بۇ ئىستانسا 1977- يىلنىڭ ئاخىرىدا توك بېرىشكە باشلىدى. ئاندىن يەكەن ئاراتاش سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ قوراشتۇرۇلۇشىغا يارەمگە بېرىپ 250 كىلوۋاتلىق 2 گېنېراتورنىڭ تەڭشەش، يۈرگۈزۈش ئىشلىرىغا پېتەكچىلىك قىلىپ، يەكەن سېمونت زاۋۇتىنى توك بىلەن تەمىنلەشكە تېگىشلىك تۆهپە قوشتۇم. يەكەن ناهىيىسى ئوپا 1- ئېلېكتر ئىستانسىسى ئاساسىدا هازىر ئوپا 2- سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىنى قۇرۇپ چىقتى. دۇنيا بانكىسى 130 مىليون يۈەن مەبلەغ سالغان كاچوڭ سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى 1995- يىلى 11- ئايدا توك بېرىشكە باشلىدى. بۇ ئىستانسىنىڭ ئومۇمىي قۇۋۋىتى 21 مىڭ كىلوۋات بولۇپ، هازىر يەكەن، مەكىت ناهىيىلىرىنى توك بىلەن تەمىنلەمەكتە. يەكەن ناهىيىسىدىمۇ خېلى بىر قىسىم ئېلېكتر سائائىت تېخنىكا كۇچلىرى پېتىشىپ چىقتى.

قەشقەر پېڭشەهەر ناهىيىسىدە. 1978- يىلى پېڭشەهەر ناهىيىسى قۇمباس دېگەن جايغا 250 كىلوۋاتلىق 4 گېنېراتور قۇرۇشنى پىلانلاپ مېنى تەكلىپ قىلدى. مەن بىر ئايدەك تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ قوراشتۇرۇش، تەڭشەش ئىشلىرىنى ئوڭۇشلۇق تاماملىدىم، بۇنىڭ بىلەن پېڭشەهەر

ناهيه بازىرىغا توك يوللاندى. قۇرۇلۇشقا ناهيىنىڭ مۇئاۋىن هاكىمى رەيىم رازىق ئىش ئورنىدا يېتەكچىلىك قىلدى. ئۇندىن باشقا، بۇ ناهيىنىڭ ياپچان، ئارال، يامانيار قاتارلىق جايلىرىدىكى كىچىك تېپتىكى سۇ ئېلېكتر ئىستانسىلىرىنىڭ رېمونت قىلىش ئىشلىرىغا يېتەكچىلىك قىلىپ، ناهيە رەهبەرلىرىنىڭ ياخشى باهاسىغا ئېرىشتىم.

ئاتۇشتا. 1958- يىللىرى هازىرقى ئاتۇش شەهىرىنىڭ غەربىگە بىر كىچىك ئوت ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇلۇپ، ناهيە بازىرىنى توك بىلەن تەمىنلىگەن. كېيىن تەرەققىيات ئېهتىياجى بىلەن ئۇنىڭ قېشىغا يەنە بىر ئاددى سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇلغان. 1964- يىلى 4- ئايدا ئاتۇش ئاغۇ يېزىسىنىڭ كىرىش ئېغىزىغا 85 كىلوۋاتلىقتىن ئىككى ياتما ئوقلۇق سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇشقا ئىش باشلىنىپ، قىزىلسۇ ئوبلاستلىق سۇ ئىدارىسىنىڭ تەكلىپى بىلەن ئىش ئورنىغا باردىم. ئاتۇش خەلقى ئۆستەڭ قۇرۇلۇشىنى ئېلىپ بېرۈېتىپتۇ. قۇرۇلۇشقا مەرھۇم ئابلىز نىياز يېتەكچىلىك قىلىۋېتىپتۇ. مەن بۇ پېشقەدەم رەهبەرگە سالام بېرىپ ئۆزۈمنى تونۇشتۇردۇم. ئۇ ماڭا قىزغىن كۆڭۈل بۆلۈپ خىزمىتىمگە ياخشى شارائىت يارىتىپ بەردى. ئىستانسا 1964- يىل 10- ئايدا توك بېرىشكە باشلىدى. ئۇ هازىرمۇ ئۆز رولىنى جارى قىلدۇرماقتا.

ئاقتۇ ناهيىسىدە. 1978- يىلى 3- ئايدا ئاقتۇ ناهيە بازىرىدا 85 كىلوۋاتلىقتىن ئىككى سۇ تورباسىلىق گېنېراتورنى قوراشتۇرۇشقا، 1983- يىلى ئىستانسىنىڭ ئەينى ۋاقتىدىكى ئۇسكۇنىلىرىنى ئالماشتۇرۇپ يېڭىلاشقا باردىم. هەر ئىككى قېتىمدا ۋەزىپىنى تېخنىكا تەلىپى بويىچە ئورۇنلاپ ناهيە

رەهبەرلىرىنىڭ ماختىشىغا ئېرىشتىم. هازىر ئاقتۇ ناهيىلىك ئېلېكتر ئېنېرگىيە شىركىتىنىڭ دېرېكتورى ئارمان (قىرغىز) ئەينى ۋاقتىدا مۇشۇ ئىستانسىدا ئىشلەيتتى. 1970- يىللىرى ئۇستۇن ئاتۇشقا 120 كىلوۋاتلىق سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇلۇپ، 1990- يىلىغا كەلگەندە كونا ئۇسكۇنىلىرىنى ئالماشتۇرۇپ بېرىشكە باردىم. سۇ تورباسىلىرىنى باشقىدىن ياساپ رېمونت قىلىشقا يېتەكچىلىك قىلىپ، ئۇستۇن ئاتۇش خەلقىنىڭ ماختىشىغا ئېرىشتىم. هازىر بۇ ئىستانسا ئۆز رولىنى جارى قىلدۇرماقتا. ئۇندىن باشقا ئاتۇش شەهىرى ئاپتونوم رايونلۇق سۇ ئىشلىرى نازارىتىنىڭ بىر قىسىم مەبلىغى بىلەن ئاغۇ يېزىسىنىڭ ئىچىگە 1000 كىلوۋاتلىقتىن يۇقىرى بىرقانچە سۇ ئېلېكتر ئىستانسىلىرىنى قۇرۇپ، ئاتۇش شەهەر ئەتراپىنى توك بىلەن تەمىنلەش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى. 1983- يىلى ئاتۇش شەهىرىگە قەشقەردىن 35 مىڭ ۋولتلىق ئېلېكتر لىنىيىسى تارتىلىپ قەشقەر ئېلېكتر مەنبەسىدىن بىلەن تۇتاشتۇرۇلدى. بۇنىڭ بىلەن ئاتۇش شەهىرىنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتى ۋە خەلق تۇرمۇشى زور دەرىجىدە ياخشىلانماقتا.

سىياسىي جەهەتتىن تەربىيىلىنىش

مەن ئېلېكتر ئىستانسىسىدا ئېلېكتر كەسپى جەهەتتە مۇهىم ئىختىساس ئىگىسى بولۇشقا تىرىشىپلا قالماستىن، سىياسىي - ئىدىيە جەهەتتىمۇ زور تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ، پارتىيىگە، خەلقە سادىق يارىملىق ئادەم بولۇشقا تىرىشتىم. ئىستانسا پارتىيە تەشكىلى ماڭا هەر جەهەتتىن ياردەم قىلىپ، يېقىندىن كۆڭۈل بۆلۈپ تەربىيىلىدى. 1962- يىلى جۇڭگو

كوممۇنستىك ياشلار ئىتتىپاقىغا كىردىم. سېخ ئىتتىپاق شۇجىسى، سېخ ئىشچىلار ئۆيۈشما رەئىسى، زاۋۇت ئىشچىلار ئۆيۈشمىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولدۇم. 1971- يىلى شەرەپ بىلەن جۇڭگو كومپارتىيىسىگە ئەزا بولۇپ، سابىق قەشقەر ئېلېكتر ئىستانسىسى (قەشقەر ئوت ئېلېكتر، سۇ ئېلېكتر ئىستانسىلىرى بىرلىشىپ قەشقەر ئېلېكتر ئىستانسىسى دەپ ئاتالغان) پارتىيە كومىتېتى دائىمىي ئەزاسى، سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى پارتىيە كومىتېتى ئەزاسى، سېخ مۇدىرى قاتارلىق خىزمەتلەرنى ئىشلىدىم. قەشقەر 3- سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى مېنىڭ ئانا ئىستانسىم، ئۆسۈپ يېتىلىش بۆشۈكۈم. بۇ ئىستانسا شىنجاڭدىكى سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇلۇشىغا نۇرغۇن تېخنىكا كۇچى ۋە نۇرغۇن كادىرلارنى يېتىشتۇرۇپ بەردى. مەسىلەن، لى زىگياۋ (قەشقەر ۋە قۇمۇلغا مۇئاۋىن ۋالىي بولغان)، ۋۇدۇنفۇ (ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ دائىمىي كومىتېت ئەزاسى)، كوڭ لىڭسەي (سابىق قەشقەر ئېلېكتر ئېنېرگىيە شىركىتىنىڭ دىرېكتورى)، ياسىن قۇربان (هازىر شۇ ئىستانسىنىڭ پارتكوم شۇجىسى)، ئابلەت ئابلا (قەشقەر 1- ماي كىنوخانىسىنىڭ دىرېكتورى)، لىۋ شىڭگو (هازىرقى توك بىلەن تەمىنلەش شىركىتىنىڭ دىرېكتورى)، لىۋ شاۋخو (هازىر ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى)، يىن سەيگەن (هازىر جەنۇبىي شىنجاڭ كۆمۈر ئېلېكتر ئېنېرگىيە شىركىتى ئېلېكتر ئېنېرگىيە باشقارمىسىنىڭ باشلىقى) قاتارلىق يولداشلار مۇشۇ ئىستانسىدا خىزمەت قىلىپ ئۆسۈپ يېتىلگەن تايانچ كۇچىلەردۇر.

قەشقەر ۋىلايەتلىك 1- سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىدا

قەشقەر بىرىنچى سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى — قەشقەر قىزىل دەرياسىنىڭ تاغدىن تۇزلەڭلىككە چىقىش ئېغىزىدا بولۇپ، قەشقەر شەھىرىنىڭ 50 كىلومېتىر غەربىگە جايلاشقان. 1977- يىلى قۇرۇلۇشقا ئىش باشلاپ 1981- يىلى ئىشقا كىرىشكەن. سېلىنغان مەبلەغ 41 مىليون يۈەندىن ئاشىدۇ. بۇ ئىستانسا 80- يىللاردا قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە ئەڭ چوڭ سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى بولۇپ، ئومۇمىي سىغىمچانلىقى 19500 كىلوۋات، ناپورى 51 مېتىر. ئېلېكتر بېسىمى 110 مىڭ ۋولتلىق يۇقىرى بېسىملىق ئېلېكتر لىنىيىسى ئارقىلىق قەشقەر شەھىرىگە يەتكۈزۈلىدۇ. 1979- يىلى 9- ئايدا خىزمەت ئېھتىياجى بىلەن 23 يىل خىزمەت قىلغان 3- ئىستانسىدىن ئايرىلىپ 1- سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىغا يۆتكەلدىم. بۇ چاغدا قۇرۇلۇش جىددىي ئېلىپ بېرىلىۋاتقان بولۇپ، كادىرلار، ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلار، دېھقانلار بوران - چاپقۇنغا قارىماي جاپالىق ئىشلەۋاتىتۇ. ئەينى چاغدىكى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى ۋاڭ جىنۇەن، مەرھۇم ۋالىي ئابلا ئىسمائىللارمۇ ئىش ئورنىدا يېتىپ ئەمگەككە قاتنىشۋاتىتۇ. قۇرۇلۇشقا مۇئاۋىن ۋالىي لى زىگياۋ باش قوماندان، سەمەت ئۇرايىم مۇئاۋىن باش قوماندان (كېيىن كوناشەھەر ناھىيىسىگە ھاكىم، سۇ ئېلېكتر ئىدارىسىنىڭ پارتكوم شۇجىسى بولغان، هازىر ئالەمدىن ئۆتتى) ئىكەن. مەن ئىستانسىنىڭ قوراشتۇرۇش، رېمونت قىلىش سېخ مۇدىرى بولۇپ زامانىۋى ماشىنا - ئۇسكۇنىلەرنى قوراشتۇرۇشقا تېخنىكا جەھەتتىن

يېتەكچىلىك قىلدىم. بىر تەرەپتىن ئەمەلىي ئىشلەپ، بىر تەرەپتىن يېڭى ھۈنەر - تېخنىكا، يېڭى بىلىملەرنى ئۆگەندىم. جاپالىق ئىشلەش ئارقىلىق 1980- يىلىنىڭ ئاخىرىدا سىناق تەرىقىسىدە ئىشقا كىرىشكەندىن كېيىن، 1984- يىلى 3- ئايدا رەسمىي ئىشلەپچىقىرىشقا باشلىدى. بۇ قۇرۇلۇش ئەينى ۋاقىتدا ئاپتونوم رايونىنىڭ نۆقتىلىق قۇرۇلۇشى بولغاچقا، رەسمىي ئىشقا كىرىش مۇراسىمىغا ئەينى ۋاقىتدىكى ئاپتونوم رايونىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى توختى سابىر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىگە ۋاكالىتەن قەشقەرگە كېلىپ تەبرىكلەش مۇراسىمىغا قاتناشتى ۋە مۇھىم يولىيورۇق بەردى. قۇرۇلۇش مەزگىلىدە ئەينى ۋاقىتدىكى ئاپتونوم رايونلۇق پىلان كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى ئابلەت ئابدۇرېشىتمۇ پات - پات ئىش ئورنىغا كېلىپ مەبلەغنىڭ ئىشلىتىلىش ئەھۋالى، قۇرۇلۇش سۈرئىتى، سۈپىتى قاتارلىقلارنى سۈرۈشتۈرۈپ يولىيورۇق بېرىپ تۇردى. قۇرۇلۇش مەزگىلىدە قەشقەرنىڭ پارتىيە، ھۆكۈمەت رەھبەرلىرىدىن ۋاڭ جىنۇەن، گو گاڭ، تىلىۋالدى توختى، ۋاڭ ئىنسەن، چىن دېمىن، ۋالىيلاردىن مامۇتوف قۇربان، مەرھۇم ئابدۇغوپۇر سىدىق، مەرھۇم ئەيسا شاكىر، ئەمەتجان ئالىم، ئىسمايىل تىلىۋالدى ۋە ئىقتىسادىي كومىتېت رەھبەرلىرىدىن جاڭ چۈشەن، تۇردى ھاجىم، مەرھۇم ئابدۇكېرىم ئوبزارلەر ئىستانسىنىڭ بۇرۇنراق ئىشقا كىرىشى ئۈچۈن، يولىيورۇق بېرىپ، ئەمگەككە قاتنىشىپ كۆپ ئەجىر سىڭدۈرگەن. ئېلېكتر ئىستانسىسىز ئىشقا كىرىشكەندىن كېيىن، يولداش رېن شىڭجا پارتكوم شۇجىسى بولدى. كوك لىڭسەي زاۋۇت باشلىقى، مەن مۇئاۋىن زاۋۇت باشلىقى بولدۇم ھەم زاۋۇت پارتكوم ھەيئەت ئەزاسى، زاۋۇت ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى رەئىسى قاتارلىق مۇھىم

خىزمەتلەردە بولدۇم.

تۇنجى ھۆددىگەر زاۋۇت باشلىقى بولۇش

پۈتۈن مەملىكەت مىقياسىدا كارخانىلاردا ئىقتىسادىي مەسئۇلىيەت ھۆددىگەرلىك تۈزۈلمىسىنىڭ يولغا قويۇلۇشىغا ئەگىشىپ، قەشقەر ۋىلايىتى 1987- يىلدىن باشلاپ ئېلېكتر ئېنېرگىيە كارخانىلىرىدا ئىگىلىك باشقۇرۇش مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى باشلىۋەتتى ھەمدە 1- سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىزنى ھۆددىگە بېرىشنىڭ باشلىنىش نۇقتىسى قىلىپ بېكىتتى. ئۇسۇلى:

① ھۆددىگە• ئالغۇچى يۇقىرى ئورۇنغا ئۆزىنى تىزىملىتىش.

② كەڭ ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئالدىدا ئىگىلىك باشقۇرۇش، ئىقتىسادىي ئۇنۇمنى ئاشۇرۇش، كارخانىنى روناق تاپقۇزۇش توغرىسىدىكى پىلان - تەسەۋۋۇرلىرىنى ئاشكارا سۆزلەش.

③ ئامما يوشۇرۇن ئاۋاز بېرىش بىلەن ھۆددىگەرنى كۆرسىتىش.

④ يۇقىرى ئورۇندىن تەكشۈرۈپ تەستىقلاش قاتارلىقلار.

1987- يىلى 12- ئايدا زاۋۇت باشلىقى بولۇشقا تاللانغان 6 رەھبىرىي كادىر چوڭ يىغىندا ئۆز پىلانلىرىمىزنى ئوتتۇرىغا قويدۇق. بۇ بىر رىقابەت ئىدى. ئاخىرىدا مۇتلەق كۆپ سانلىق ئاۋاز بىلەن، يۇقىرىنىڭ تەكشۈرۈپ تەستىقلىشى ئارقىلىق، تۇنجى ھۆددىگەر زاۋۇت باشلىقى بولۇپ تەيىنلىنىپ، زاۋۇتنىڭ قانۇنىي ۋەكىلى بولدۇم. زاۋۇت باشلىقى بولغاندىن كېيىن

ئىلمىي باشقۇرۇشنى كۈچەيتىپ ، تېخنىكا يېڭىلاپ، ئۈسكۈنىلەرنىڭ ئۈنۈمىدىن، سۇ كۈچىدىن تولۇق پايدىلىنىپ، زۆرۈر بولغان قائىدە - تۈزۈملەرنى تۈرغۇزۇپ، ئېلېكتر ئېنېرگىيە ئىشلەپچىقىرىش ۋەزىپىسىنى 1988- يىلى 70 مىليون كىلوۋات سائەتتىن 73 مىليون كىلوۋات سائەتكە، 1989- يىلى 86 مىليون كىلوۋات سائەتكە، 1990- يىلى 88 مىليون كىلوۋات سائەتكە يەتكۈزدىم. بۇنىڭ بىلەن ئىستانسىمىزنىڭ ئىقتىسادىي ئۈنۈمى زور دەرىجىدە ئېشىپ دۆلەتكە خېلى كۆپ باج ۋە پايدا يارىتىلدى. ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ماددىي مەدەنىيەت ۋە مەنىۋى مەدەنىيەت تۇرمۇشىمۇ زور دەرىجىدە ياخشىلاندى. بۇنىڭ بىلەن مېنى زاۋۇت پارتكومىنىڭ شۇجىلىقىنى قوشۇمچە ئۆتەشكە تەستىقلىدى. خىزمىتىم تېخىمۇ كۆپەيدى. مەسئۇلىيىتىم تېخىمۇ ئېغىرلاشتى.

تۈزۈلمىدىكى ئۆزگىرىش، يەنە بىر قېتىم زاۋۇت باشلىقى بولۇش

1988- يىلىنىڭ ئوتتۇرلىرىدا، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەستىقلىشى بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭ كۆمۈر - ئېلېكتر ئېنېرگىيە شىركىتى قۇرۇلۇپ، ئەسلىدىكى قەشقەر ۋىلايىتى بىلەن قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستى باشقۇرۇۋاتقان سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى، ئوت ئېلېكتر ئىستانسىسى، توك بىلەن تەمىنلەش شىركەتلىرى، كۆمۈركان قاتارلىقلارنى ئۆتكۈزۈۋالدى. كارخانىلارنىڭ ناھىيە دەرىجىلىك بىرىنچى قول رەھبەرلىرىنى ئاپتونوم رايونلۇق ئىقتىساد

كومىتېتىدىن تەستىقلايدىغان بولدى. مېنىڭ بىرىنچى قارارلىق ھۆددە مۇددىتىم 1989- يىلنىڭ ئاخىرى توشتى. مەن ئاساسلىق باشقۇرۇش ئورنىنىڭ كۆرسىتىشى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق ئىقتىساد كومىتېتىنىڭ تەستىقلىشى بىلەن يەنە بىر قېتىم قەشقەر 1- سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ زاۋۇت باشلىقى بولۇپ تەيىنلەندىم قەشقەر 1- سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ زاۋۇت باشلىقى (2- قارارلىق) . (1989- يىلنىڭ ئاخىرىدىن 1992- يىلى 12- ئاينىڭ 31- كۈنىگىچە) بولغان مەزگىلدە، كارخانا باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىنى تېخىمۇ مۇستەھكەملەپ، ئىشلەپچىقىرىش ۋەزىپىسىنى يىلمۇ يىل ئاشۇرۇپ ئورۇنداشقا تىرىشتىم. ئەسلىدىكى يىللىق توك تارقىتىش ۋەزىپىسىنى 87 مىليون كىلوۋات سائەتتىن 92 مىليون كىلوۋات سائەتكە يەتكۈزۈپ، قەشقەر، قىزىلسۇ ئىككى ۋىلايەت، ئوبلاستنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتى ئۈچۈن تېگىشلىك تۆھپە قوشتۇم. سىياسىي - ئىدىيىۋى خىزمەت، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىش، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ تۇرمۇشىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش جەھەتلەردىكى خىزمەتلەرنىمۇ چىڭ تۇتقانلىقىم ئۈچۈن، ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ قىياپىتىدە زور ئۆزگىرىش يارىتىلدى. ھەر خىل ئىقتىسادىي كۆرسەتكۈچلەرنىمۇ ئاشۇرۇپ ئورۇنلاپ يۇقىرى ئورۇننىڭ تەقدىرلىشىگە ئېرىشتىم.

قەشقەر 2- سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىدا

قەشقەر 2- سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى قەشقەر شەھىرىنىڭ 25 كىلومېتىر غەربىگە، 1- ۋە 3- سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان. قۇرۇلۇشقا 1989-

يىلى 7ـ ئاينىڭ 1ـ كۈنى ئىش باشلاش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلۈپ شۇ چاغدىكى قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى شۇ شاۋچىڭ، ۋالىي ئىسمائىل تىلىۋالدى لىنتا كەستى ۋە ئۆز قولى بىلەن ئىش باشلاش ئورنىنى پارتلاتتى. سۇ ئىشلىرى نازارىتىنىڭ نازىرى مەرھۇم ئويغۇر مىنوپ تەبرىك سۆزى قىلدى. ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ ئومۇمىي سىغىمچانلىقى 3×8800 كىلوۋاتلىق بولۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئەڭ چوڭ سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ. سۇ ناپورى 100 مېتىر، ئومۇمىي مەبلەغ 120 مىليون يۈەن بولۇپ، 1992ـ يىلى 12ـ ئايدا ئۇچىنچى نومۇرلۇق، 1993ـ يىلى ئىككىنچى ۋە بىرىنچى نومۇرلۇق گېنېراتورلىرى ئىشقا كىرىشتى. يۇقىرى دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلى يېڭى ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ خىزمەت ئېھتىياجى ئۈچۈن، مېنى 1993ـ يىل 1ـ ئايدا قەشقەر 2ـ سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ پارتىيە كومىتېت شۇجىلىقىغا تەينىلىدى. 12 يىل ئىشلىگەن 1ـ سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىدىن ئايرىلىپ بۇ ئىستانسىغا كەلدىم. ئىستانسا ئاساسىي قۇرۇلۇش باسقۇچىدا بولۇپ، قۇرۇلۇشنىڭ داۋامى جەددىي ئېلىپ بېرىلىۋاتىتۇ. مەن بۇ يېڭى ئورۇندا، يېڭى ۋەزىيەت ئاستىدا قەشقەرنىڭ ئېلېكتر سانائىت تەرەققىياتىغا يېڭى نەتىجىلەرنى يارىتىش ئۈچۈن تىرىشتىم. يۇقىرى دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلى ماڭا ئىشىنىپ، يېشىم 56 دىن، خىزمەتكە قاتناشقىلى 45 يىلدىن ئاشقان بولسىمۇ، يەنە بىر قېتىم سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ پارتكوم شۇجىلىقىغا تەينىلىدى. مەن پۈتۈن ۋۇجۇدۇم ۋە كۆتۈرەڭگۈ روھىم بىلەن بارلىق زېھنىي كۈچۈمنى جارى قىلدۇرۇپ، پارتىيە تەشكىلى ۋە جەنۇبىي شىنجاڭ كۆمۈر ـ ئېلېكتر ئېنېرگىيە شىركىتىنىڭ

مەندىن كۈتكەن ئۈمىدىنى ھەرگىز يەردە قويماي يېڭى نەتىجىلەر بىلەن جاۋاب قايتۇرىمەن. ئۇلارنىڭ مېنى قوللىغانلىقىغا، ئەتىۋارلاپ ئىشلەتكەنلىكىگە چوڭقۇر رەھمەت ئېيتىمەن.

شان ـ شەرەپ پارتىيە ۋە خەلققە مەنسۇپ

ئۇزۇن يىللىق ئاددىي خىزمەت ئورنىدا قىلىشقا تېگىشلىك ئازراق پايدىلىق ئىش قىلغانلىقىم ئۈچۈن، پارتىيە ۋە خەلق ماڭا زور شان ـ شەرەپ ئاتا قىلدى.

1959ـ يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئىشلەپچىقىرىش ئىلغارى بولۇپ باھالىنىپ ئۇرۇمچىدە يېڭىدىن سېلىنغان خەلق تىياتىرخانىسىدا مۇكاپاتلاش يىغىنىغا قاتناشتىم. يىغىندا يولداش ۋاڭ ئىنماۋ بىلەن سەيپىدىن ئەزىزى ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە كومىتېتى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەقدىرنامىسىنى ۋە ئاپتونوم رايون بويىچە ئىشلەپچىقىرىش نەمۇنچىسى دېگەن ئىزناكىنى مەيدەمگە تاقاپ قويدى. بۇ شەرەپلىك نامنى ھازىرغىچە ساقلاۋاتىمەن.

1989ـ يىلى قەشقەر ۋىلايىتى بويىچە «شىنجاڭنى ئېچىش ـ گۈللەندۈرۈش» 1ـ ماي ئەمگەك نەمۇنچىسى بولۇپ باھالىنىپ ئاپتونوم رايونلۇق باش ئىشچىلار ئۈيۈشمىسىدىن «1ـ ماي ئەمگەك مىدالى» دېگەن مىدالغا ۋە شەرەپنامىگە ئېرىشتىم.

1994ـ يىلى شىنخۇا ئاگېنتلىقى شىنجاڭ شۆبىسى شىنجاڭ باش ئىشچىلار ئۈيۈشمىسى تۈزگەن «تەڭرىتاغ تۆھپىكارلىرى» دېگەن قامۇسقا تاللاپ كىرگۈزۈلدۈم. ھازىر بۇ قامۇس پۈتۈن مەملىكەت، پۈتۈن شىنجاڭغا كەڭ تارقالدى.

1982ـ يىلى قەشقەر شەھەرلىك 7ـ نۆۋەتلىك خەلق

قۇرۇلتىيىنىڭ، 1988- يىلى 9- نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى بولۇپ سايلىنىپ، قەشقەر شەھىرىنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتى توغرىسىدا يېڭى تەكلىپ پىكىرلەرنى بەردىم.

1985- يىلدىن ھازىرغىچە شىنجاڭ سۇ ئېلېكتر ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ دائىمىي ئەزاسى بولۇپ سايلاندىم.

1988- يىلى شىنجاڭ كارخانىچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى بولۇپ سايلىنىپ، ئۇرۇمچىدە ئېچىلغان بىرقانچە قېتىملىق مۇھاكىمە - تەتقىقات يىغىنىغا قاتناشتىم.

1993- يىلى گوۋۇيۈەن تەرەققىيات مەركىزىنىڭ ئىقتىسادىي - تېخنىكا ئالماشتۇرۇش ھەيئىتىگە تالليىنىپ، ھازىر بۇ ئورۇن بىلەن داۋاملىق ئالاقە باغلاپ ئۇچۇر ئالماشتۇرۇپ كېلىۋاتىمەن.

ئۆزۈمنىڭ نەزەرىيە ئاساسىم ۋە ئۇزۇن يىللىق خىزمەت تەجرىبەمگە ئاساسەن، 1986- يىلى يازغان «سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ ماشىنا - ئۇسكۇنىلىرى توغرىسىدا ئاساسىي بىلىم» دېگەن كىتابىم شىنجاڭ پەننىي ئوموملاشتۇرۇش نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنىپ، پۈتۈن شىنجاڭ كىتابخانىلىرىدا كەڭ كۆلەمدە تارقىتىلىپ، مىللىي ئېلېكتر تېخنىكا خادىملىرىنىڭ مۇھىم كەسپىي ماتېرىيالى بولۇپ قالدى.

جەنۇبىي شىنجاڭ كۆمۈر - ئېلېكتر ئېنېرگىيە شىركىتىنىڭ ئېلېكتر ئېنېرگىيە قۇرۇلۇش تېخنىكا ئۇنۇان باھالاش كومىتېتىنىڭ دائىمىي ئەزاسى، قەشقەر سۇ ئېلېكتر ساھەسىدىكى باشلانغۇچ ئۇنۇان كومىتېتىنىڭ مۇدىرى (يارەمچى ئېنژېنىردىن تۆۋەن) بولۇپ ئىشلەۋاتىمەن.

1987- يىلى دۆلەت ئىقتىساد كومىتېتى تەرىپىدىن دۆلەت بويىچە بىر تۇتاش ئېلىنىدىغان دۆلەتلىك ئىمتىھانغا قاتنىشىپ، ئەلا نەتىجە بىلەن «لاياقەتلىك زاۋۇت باشلىقى» دېگەن دېپلومغا ئېرىشتىم.

1500 بەتلىك «كارخانا باشقۇرۇش ئىلمى» دېگەن كىتاب ئارگىنالىنى يېزىپ نەشر قىلىش ئۈچۈن، مۇناسىۋەتلىك نەشرىيات ئورۇنلىرى بىلەن ئالاقىلىشىۋاتىمەن.

مەندەك باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ 3- سىنىپ سەۋىيىگە ئىگە ئاددىي دېھقان بالىسىنىڭ ھەرقايسى ئورۇنلاردا پارتىيىگە، خەلققە پايدىلىق ئازدۇر - كۆپتۇر ئىشلارنى قىلىپ مەلۇم نەتىجە قازىنالىشى، مېنى تەربىيىلەپ ئۆستۇرگەن پارتىيىنىڭ رەھبەرلىكىدىن ۋە پىشقەدەملەرنىڭ ياردىمىدىن ئايرىپ قارىيالمايمەن. نەچچە ئون يىل خىزمەت قىلىش بىر شەخسنىڭ ھاياتىي ئۇچۇن ئۇزۇن بىر جەريان بولسىمۇ، مەن يەنىلا يېڭى خىزمەت ئورنىمدا كۆتۈرەڭگۈ روھ، تولۇپ تاشقان ھاياتى كۈچ بىلەن جۇشقۇن ئىشلەۋاتىمەن. بۇنىڭدا مەن ئاددىي - ساددا، پاك - دىيانەتلىك، سەمىمىي، سادىق ئىشلىگەندىن باشقا، تەن - سالامەتلىكىمۇ نورمال بولۇپ، ھەرخىل كېسەللەردىن خالىي بولدۇم. مىجەزىم خۇشخۇي بولۇپ ئەتراپتىكىلەر بىلەن ياخشى مۇناسىۋەتنى ساقلىدىم. خىزمەتتە ئادىل، كەڭ قورساق بولۇپ، ئۇششاق ئىشلاردىن، ۋاقىتلىق قىيىنچىلىقتىن ئاغرىنمىدىم. ئەمىلىم ئۆسۈپ نامىم چىققان بولسىمۇ، ئەسلىمنى ئۇنۇتماي جاپالىق ئورۇنلاردا جىسمانىي ئەمگەككە قاتنىشىپ بەدەننى چىنىقتۇردۇم.

2001- يىلى 8- ئايدا شەرەپ بىلەن پىنسىيىگە چىقتىم. ئىش ئورنىمدا 50 يىلدىن ئارتۇق ئىشلىدىم، پىنسىيىگە

چىققاندىن كېيىنمۇ يەنە تەكلىپ بىلەن ئىشلەپ سۇ ئېلېكتر ئېنېرگىيە سانائىتىنىڭ تېخنىك كۇچلىرىنى تەربىيىلەش ۋە مۇھىم تېخنىكىلىق ئىشلىرىغا يېتەكچىلىك قىلىش ئىشلىرى بىلەن داۋاملىق شۇغۇللۇنۇپ، ئېلېكتر سانائىتىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن بىر كىشىلىك تۆھپە قوشۇۋاتىمەن.

سەۋىيەم چەكلىك، ۋاقىت ئۇزۇن بولغاچقا، قىسمەن ئورۇن، ۋاقىت ۋە شەخسلەرنىڭ ئىسىملىكىي جەھەتتە يېتەرسىزلىكتىن خالىي بولماق قىيىن. شۇڭا پېشقەدەم رەھبەرلەر ۋە يولداشلارنىڭ تەنقىدي پىكىر بېرىشىنى سەمىمىي ئۈمىد قىلىمەن.

(ئەسەردىكى شەخسلەرنىڭ ھازىرقى ئىش ئورنى، ۋەزىپىسى ۋە باشقا ئەھۋالىنى ئېنىقلاشقا ئەپسىز بولغانلىقتىن ئەسەردە يېزىلغىنى بويىچە ئېلىندى ـ تەھرىردىن)

ئاپتورى: قەشقەر 2ـ سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىدىن

مەن باسقان ئىزلار

سادىق ساۋۇت

غۇربەتچىلىكتە ئۆتكەن ئۆسمۈرلۈك، ياشلىق چاغلىرىم

مەن 1920ـ يىلى 9ـ ئايدا قەشقەر كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى سەمەن يېزىسىغا قاراشلىق سۇلۇغ كەنتىنىڭ سايىبرىق مەھەللىسىدىكى ساۋۇنتاخۇن ئىسىملىك بىر كەمبەغەل دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلدىم. بىز ئۈچ ئوغۇل، بىر قىز جەمئىي تۆت بالا بولۇپ، مەن ئەقلىمگە كەلسەم، دادام، ئانامىلار قولىمىزدىكى ئازغىنە يەرگە تايىنىپ غورىگىل تۇرمۇش كەچۈرىدىكەن، سەككىز ياشلارغا كىرگەندە ئۆيدىكىلەر مېنى يۇرتىمىزدىكى ئازنا مەسچىتتە ئېچىلغان دىنىي مەكتەپكە ئوقۇشقا بەردى. بۇ مەكتەپكە 50 ياشلار چامىسىدىكى يۇنۇسئاخۇن خەلپىتىم دېگەن كىشى مەسئۇل بولۇپ، ئۇنىڭدىن باشقا ئوقۇتقۇچى يوق ئىدى. ئوقۇغۇچى سانى ئاران 50 — 60 چە كېلەتتى. ئوقۇغۇچىلارنىڭ چوڭى 30 — 40 ياشلىق ئادەملەر، كىچىكلىرى بىزدەك بالىلار بولۇپ، ئوقۇتۇش ئۇسۇلى جەھەتتە ئاساسلىقى يۇنۇسئاخۇن خەلپىتىم يېشى چوڭ تالىپلارغا دەرس بېرىش، يېشى چوڭ تالىپلار كىچىك

تالىپلارغا ئۆگىتىش ئاساس قىلىنىپ، كىچىكلەر ھەپتىيەك، چوڭلار «قۇرئان كەرىم» نى ئوقۇپ يادلايتتۇق. گاھى ھاللاردا كىچىكلەر چوڭلارغا دەرس بېرىدىغان ئەھۋاللارمۇ بولاتتى. مەسىلەن، مېنىڭ ئەسلى ئۇستازىم يۇنۇسئاخۇن خەلپىتىم بولسىمۇ، ئەمما مەن بەكرى قارىم دېگەن بىر چوڭ ياشلىق تالىپ ئادەمدىن دەرس ئېلىپ ساۋادىمنى چىقارغان بولغاچقا، شۇ يۇرتتىكى ئوسمان ئىمام (ئازادلىقتىن كېيىن قولغا ئېلىنغان) ئىسمىلىك باينىڭ بالىسى تۇرداخۇن گەرچە مەندىن بىرنەچچە ياش چوڭ بولسىمۇ، لېكىن ماڭا: «سادىقئاخۇن، دەرسنى ئۇرۇپ - تىللاپ قۇلىقىمنى تارتماي ئۆگىتەرسەن. . . . » دەپ ئۆيىدىن ياغ سالغان توقاچ نانلارنى ئېلىپ كېلىپ بېرەتتى. مەنمۇ ماقۇل دەيتتىم. شارائىتىمىز ناچار بولۇپ، پارچە - پۇرات ھەپتىيەكلەردىن باشقا كىتاب - ماتېرىيال، ئۇستەل - ئورۇندۇق ۋە دەپتەر - قەلەملەر يوق ئىدى. شۇنداق بولۇشىغا قارىماي، تۇزۇم چىڭ بولۇپ، ياخشى ئۆگەنمەي ئۆزئارا جېدەل - ماجرا قىلغان ۋە خەلپىتىمنى خاپا قىلغان بالىلارنى خەلپىتىم كۆك تاياق بىلەن ئالقىنىغا ئۇرۇپ جازالايتتى. ئېغىرراق گۇناھ ئۆتكۈزگەن بالىلارنى پالاققە تارتىپ پۇتىنى قىسىپ قىينايتتى. ھەر پەيشەنبە كۈنى خەلپىتىمگە پەيشەنبىلىك دەپ ئوتۇن، نان ۋە مىس داچەن قاتارلىقلارنى ئېلىپ بېرىپ تاپشۇراتتۇق. ئەگەر تۇرلۇك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن پەيشەنبىلىكنى ئازراق ئاپارساق ياكى ۋاقتىدا ئاپىرالمىساق، خەلپىتىمدىن تىل - ئاھانەت ئاڭلايتتۇق، يۇنۇسئاخۇن خەلپىتىم بىزنى ئاساسلىقى قىشتا ئوقۇتۇپ، يازدا كارى بولمىغاچقا، بىز يازدا ئائىلىدە ئۆز ئىشىمىز بىلەن بولاتتۇق. شۇنداق قىلىپ مەن تۆت يىلچە تىرىشىش ئارقىلىق، ئەمدىلا ھەپتىيەكنى ھەجىلەپ ئوقۇغىدەك

بولغان چېغىمدا، تۇيۇقسىز دادام ساۋۇتئاخۇن ئۆلۈپ كېتىپ قاناتسىز قالدىم. دادامنىڭ ئۆلۈپ كېتىش جەريانى مۇنداق: تۆمۈر سىلىك 1933- يىلى 8- ئاينىڭ 17- كۈنى ئۇلۇغچاتلىق ئوسمان ئېلى (قىرغىز) قىسىملىرىنىڭ قوغلاپ ماڭغان ماجۇڭيىڭنىڭ قول ئاستىدىكى ماجەنسالڭ قىسىملىرى تەرىپىدىن سەمەن يېزىسىنىڭ قۇملۇقئېرىق دېگەن يېرىدە ئېتىپ تاشلىنىپ (ۋەھالەنكى، كۆپلىگەن تارىخىي ماتېرىياللاردا ئاپتورنىڭ سەۋەنلىكى تۈپەيلىدىن «تۆمۈرسىلىك سەمەن توغراقلىق مازار دېگەن يەردە ئېتىپ تاشلانغان» دەپ خاتا ئېلىنىپ كەلدى. ئەمەلىيەتتە بولسا، ئۇ كىشى توغراقلىق مازار دېگەن يەردە ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ ئىككى - ئۈچ كىلومېتىر يۇقىرىسىدىكى قۇملۇقئېرىق دېگەن يەردە ئېتىپ تاشلانغان. چۈنكى مەرھۇمنىڭ قەۋرىسى ئاشۇ قۇملۇقئېرىق دېگەن يەردىكى كونا ئەنجان يولىنىڭ بويىدا بىرنەچچە ئاددىي قەۋرىلەر قاتارىدا تېخى يېقىنقى يىللارغىچە ئۆز پېتى ساقلىنىپ تۇرغان بولۇپ، يولدىن ئۆتكەن - كەچكەنلەر ئۇنىڭ روھىغا ئاتاپ دۇئا قىلىپ ماڭاتتى. 20- ئەسىرنىڭ 80- يىللىرىغا كەلگەندە تۆمۈر سىلىكنىڭ چوڭ ئوغلى مەرھۇم يازغۇچى، تارىخشۇناس خېۋىر تۆمۈر ئەپەندى ئۇرۇمچىدىن بۇ يەرگە ئاتايىن كېلىپ، دادىسىنىڭ قەۋرىسىنى قۇملۇقئېرىق تەۋەسىدىكى شاھ ئاتام دېگەن ئاممىۋى قەۋرىستانلىققا يۆتكەپ، گەج بىلەن باشقا قەۋرىلەردىن ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇرىدىغان قىلىپ چىرايلىق ياساتتى. ئاندىن پۈتۈن يۇرت ئەھلىنى يىغىپ كاتتا نەزىر بەردى. مېنىڭ چوڭ ئاكام ئابدۇراخمانئاخۇن بۇ نەزىرگە تەكلىپ بىلەن قاتناشىپ، ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈپ دادامنىڭ ئۆلۈم پاجىئەسىنى سۆزلەپ بەرگەن ۋە يۇرت چوڭلىرى قاتارىدا ئۇ بەرگەن رەخت - پەخت دېگەندەك

سوۋغا ـ سالاملارنى قوبۇل قىلغان) كاللىسى كېسىۋېلىنغاندىن كېيىن قەشقەر ھېيتگاھ دەرۋازىسىغا قۇلىقىدىن مىخلاپ قويۇلىدۇ. تېنى شۇ يەرگىلا تاشلاپ قويۇلىدۇ. ئۇرۇش مالىمانچىلىقىدا جەسەتنىڭ قېشىغا قورقۇپ ھېچكىم يېقىن كېلەلمىگەچكە، جەسەت خېلى كۈنلەرگىچە يول بويىدا چىرىپ ھەرە ئولۇشۇپ كېتىدۇ. ئارىدىن بىرنەچچە ھەپتىدەك ۋاقىت ئۆتكەندە دادام بىر پەيشەنبە كۈنى ئېشەك بىلەن بازارغا كېتىپ بېرىپ (ئۇ چاغلاردا قەشقەرنىڭ بازىرى پەيشەنبە كۈنى بولاتتى) ئاشۇ تۆمۈر سىلىڭنىڭ جەسىتى تاشلاقلىق يەرگە كېلىشى بىلەن، جەسەتنى يەپ تويۇپ كەتكەن سېرىق ھەرىلەرنىڭ ئۇۋىسىنى شۇ مەھەللىلىك ئىككى كىچىك بالا ئۇزۇن تاياق بىلەن كوچىلاپ ئويناپ قېچىپ كېتىشى تەڭ كېلىپ قالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇۋىسى بۇزۇلغان ھەرىلەر غەزەپ بىلەن يوپۇرۇلۇپ كېلىپ، دادام بىلەن ئېشەكنى چېقىپ كېتىدۇ. ئېشەك ئاغرىققا چىدىماي چىچاڭشىپ دادامنى تاشلىۋېلىپ قېچىپ كېتىدۇ. دادام بولسا شۇ جايدا يېتىپ قالىدۇ. ھەش ـ پەش دېگۈچە ھەرىلەر ئۇنىڭ يۈز ـ كۆز ۋە بويۇن، باشلىرىنى چېقىپ ئىششىتىۋېتىدۇ. بىرئازدىن كېيىن ئۇ ئېسىنى يىغىپ ھەرىلەردىن قېچىپ قۇتۇلىدۇ. ئەمما دادام شەھەردە مۇھىم بىر سودىلىقى بار بولغاچقا، ئاغرىققا چىداپ شەھەردىكى سودىلىقىنى قىلىپ بولۇپ ئۆيگە قايتىپ چىقىپ، باش ـ كۆزى كۈپتەك ئىششىپ كېتىپ، يەتتە كۈن ئورۇن تۇتۇپ ياتقاندىن كېيىن دوختۇر ۋە دورا ـ ئوكۇل بولمىغاچقا بىھۇدە ئۆلۈپ كەتكەن ئىدى.

1933ـ يىلى «12ـ ئاپرېل» سىياسىي ئۆزگىرىشىدىن كېيىن شىڭ شىسەي جىڭ شۇرېن ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇپ

تەختكە چىققاندىن كېيىن، ئۆزىنى بىر مەھەل ئىلغارلىق تونى بىلەن پەردازلاپ، خەلقنىڭ كۈچلۈك تەلىپى ۋە ئىچكى ـ تاشقى ۋەزىيەتنىڭ تەقەززاسى بىلەن «سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش»، «كومپارتىيە بىلەن بىرلىشىش» قاتارلىق ئالتە بۈيۈك سىياسەتنى يولغا قويدى، بۇنىڭ بىلەن تارىختىن بۇيان فېئوداللىق ئاسارەتتە تۇرۇۋاتقان شىنجاڭنىڭ مەدەنىيەت، مائارىپ ئىشلىرىنى ئاز ـ تولا راۋاجلانغاندەك قىلدى. شۇڭلاشقا شۇ زامانلاردا شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ھەر دەرىجىلىك مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرى قۇرۇلۇپ، يېڭىچە پەننىي مائارىپ تەدرىجىي يولغا قويۇلۇشقا باشلىدى. جۈملىدىن بىزنىڭ يۇرتتىمۇ 1934ـ يىلى 2ـ ئايدا ئەسلىدىكى ئازنا مەسچىتتە ئېچىلغان بىر سىنىپلىق دىنىي مەكتەپ ئاساسىدا تۇنجى پەننىي مەكتەپ بارلىققا كەلدى ھەمدە دىنىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىدىن رەھمىتۇللا يۇنۇس (يۇنۇسئاخۇن خەلپىتىمنىڭ ئوغلى) قاتارلىق 30 نەپەر چوڭ ياشلىق بالىنى 1ـ قاراردا قوبۇل قىلىپ ئوقۇتۇشقا باشلىدى. ئۇلارغا قارا رەختتىن تىكىلگەن كىيىم بېرىلگەن بولۇپ، شەھەردىن چىققان بارات ئەپەندى (ئازادلىقتىن كېيىن قەشقەر شەھەرلىك مەدەنىيەت يۇرتىدا ئىشلەپ، 2000ـ يىلى كېسەللىك سەۋەبى بىلەن ئالەمدىن ئۆتتى) قاتارلىق بىرنەچە ياش ئوقۇتقۇچى دەرس ئۆتۈشكە مەسئۇل بولدى. شۇ يىلى 7ـ ئايغا كەلگەندە، ئۇلار بۇ خىزمەتنى قەشقەر شەھىرىدە ئېچىلغان قىسقا مۇددەتلىك ئوقۇتقۇچى تەربىيىلەش كۇرسىدا ئوقۇپ چىققان بىزنىڭ يۇرتلۇق رەھمىتۇللا يۇنۇس، زۇنۇن ئۆمەر ۋە ھەسەن بەختى قاتارلىق ئوقۇتقۇچىلارغا ئۆتكۈزۈپ بېرىپ، قايتىپ كەتتى. شۇ يىلى 8ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرى بولسا كېرەك، بىر كۈنى قوغۇنلۇقتا قوغۇن

ساقلاپ ئولتۇراتتىم، تۇيۇقسىز رەھمىتۇللا ئەپەندىم قاتارلىق كىشىلەر ھېلىقى قارا كىيىملىك ئوقۇغۇچىلارنى رەتلىك تىزىلدۇرۇپ داقا - دۇمباق ۋە ناخشا ساداسى بىلەن قوغۇنلۇقنىڭ غەربىي شىمالىدىكى مەھەللىدە پەيدا بولۇپ قالدى. مەن قوغۇنلۇقتىن ئۇلار كېتىۋاتقان يول بويىغا ئۇچقاندەك يۇگۇرۇپ چىقىپ، ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن خېلى يىرگىچە ئەگىشىپ باردىم. قىسقىسى، شۇ كۈندىن باشلاپ ئىچىمگە ئاشۇلاردەك مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇش ئوتى كىرىۋالغان بولغاچقا، ئىچىم تىتىلداپ زادىلا چىدىيالمىدىم ۋە ئاخىر ئاربىدىن بىرنەچچە كۈن ئۆتۈپ بىر كۈنى ئەتىگەندە ئۆزۈم يالغۇز ئۆيدىكىلەرگىمۇ دەپ قويمايلا مەكتەپكە باردىم. قارىسام ئوقۇتقۇچىلار ئوقۇغۇچىلارنى يەنە ئۆتكەن كۈندىكىگە ئوخشاش رەتلىك تىزىلدۇرۇپ بىر يەرگە ئېلىپ بېرىشقا تەرەددۇت قىلىۋاتقانىكەن، مەن دەرھال بېرىپ ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا بىر نەۋرە ئاكام ئابدۇكېرىمئاخۇنىنى ئىزدەپ تېپىپ، ئۆزۈمنىڭ مەكتەپتە ئوقۇش ئۈچۈن كەلگەنلىكىمنى ئېيتىۋېدىم، ئۇ رەھمىتۇللا مۇئەللىمگە: «بۇ ئىنىم سادىقئاخۇن بىز بىلەن بىللە ئوقۇغۇلى كەپتۇ، مۇمكىن بولسا قوبۇل قىلىپ قالسۇن» دەپ تونۇشتۇرۇۋىدى، رەھمىتۇللا مۇئەللىم ماقۇل بولدى. شۇنىڭ بىلەن مەن ئۇلارغا قوشۇلۇپ يۈرتىمىزنىڭ شەرق تەرىپىگە جايلاشقان ئاقھويلا دېگەن يەرگە بېرىپ تەشۋىقات ئېلىپ باردۇق. كەچتە ئۆيگە قايتىپ كېلىدىغان چاغدا مەن ئۆيدىكىلەرنىڭ ئۇرۇپ، تىللىشىدىن قورقۇپ ئابدۇكېرىمغا مېنى بىزنىڭ ئۆيگە بىللە ئاپىرىپ قويۇشنى ئېيتىۋېدىم، ئۇ ماقۇل بولدى. شۇنىڭ بىلەن مەن ھەم خۇشال بولغان، ھەم سەل قورققان ھالدا ئۇنىڭ بىلەن ئۆيگە كەلسەم، ئۆيدىكىلەر مېنى ئىزدەپ تاپالماي تازا جىلە بولۇپ

تۇرغانىكەن. ئابدۇكېرىم بىلەن ئىككىمىز ئىشىكتىن كىرىشىمىزگىلا ئانام: «ئەتىگەندىن بېرى ئادەمنى ئەنسىرىتىپ نەگە باردىڭ سەن - ھە؟ گەپ ئاڭلىمايدىغان ياغاچ قۇلاق. . . » دەپ قاتتىق خاپا بولۇپ كېتىۋېدى، ئابدۇكېرىمكام ئەھۋالنى چۈشەندۈرۈپ بىرمۇنچە خىزمەت ئىشلىگەندىن كېيىن ئۇ سەل ئاچچىقىدىن يېنىپ: «بوپتۇ جېنىم بالام، ئوقۇيمەن دېسەڭ ئوقۇغىن، ئائىلىمىز ھەرقانچە نامرات بولسىمۇ، بىر ئامال قىلارمىز» دېدى - دە، مېنى باغرىغا بېسىپ ھۆكۈرەپ يىغلاپ كەتتى. رەھمەتلىك ئانام گۈسۈنخانىنىڭ باغرى يۇمشاق، كۆيۈمچان ئايال بولۇپ، شۇ كۈنى كەچتىلا ماڭا ئاتاپ قىزىل رەڭلىك چەكمەن ماتادىن چىرايلىق بىر جىلت تىكىپ تەييارلىدى، ئاندىن ئەتىسى ئەتىگەندە مېنى مەكتەپكە ئېلىپ بېرىپ، رەھمىتۇللا مۇئەللىمگە تاپشۇرۇپ بەردى. مېنىڭ بېرىشىم بىلەن تەڭلا يۈرتىنىڭ ھەرقايسى كەنت - مەھەللىلىرىدىن كېلىپ ئوقۇيدىغان بالىلارنىڭ سانى كۆپىيىپ ئەسلىدى 30 دىن 60 — 70 كە يەتتى. كېيىنكى يىلدىن باشلاپ مەكتەپكە ئەسلىدىكى نوقۇل ئوغۇل ئوقۇغۇچىلارنىلا قوبۇل قىلىشتىن قىز ئوقۇغۇچىلارنى ئارىلاش قوبۇل قىلىشقا تەرەققىي قىلدى. ئوقۇتقۇچىلىرىمىز كونا ئوقۇغۇچىلارنى بىر سىنىپ، بىزدەك يېڭى ئوقۇغۇچىلارنى بىر سىنىپ قىلىپ تەشكىللىدى. بىزگە ئانا تىل، ھېساب، دىن دەرسى، تەنتەربىيە، ناخشا ۋە ئەخلاق دەرسلىرى ئۆتۈلىدىغان بولۇپ، دەرسلىك كىتاب يوق ئىدى. دەپتەر - قەلەم قاتارلىق ئوقۇش قوراللىرى كەمچىل، شارائىتىمىز ناچا بولسىمۇ، ئۆگىنىش قىزغىنلىقىمىز ئىنتايىن كۈچلۈك بولۇپ، مىنۇت - سېكۇنتنى قولدىن بەرمەيتتۇق. قومۇشتىن قەلەم، كىرسىن چىراغنىڭ ئېسىدىن ھاسىل بولغان

كۆيدىن سىياھ ياساپ خەت يازاتتۇق. چىراغ يېغى سېتىۋالغۇدەك پۇل بولمىغاچقا، كەچقۇرۇنلۇقى ئوتنىڭ يورۇقى ۋە ئايدىڭلاردا كىتاپ ئوقۇيتتۇق ياكى تاپشۇرۇق ئىشلەيتتۇق. دەرستىن سىرت ئوقۇتقۇچىلارنىڭ يېتەكچىلىكىدە تۇرلۇك كونسېرت ۋە سەھنە ئەسەرلىرىنى تەييارلاپ ھەرقايسى كەنت - مەھەللىلەرگە ئاپىرىپ خەلقە ئويناپ بېرەتتۇق. گېزىت ئوقۇپ بېرىش، مۇشتىرى توپلاش ۋە كەچ كۇرس ئېچىپ ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش پائالىيەتلىرىنى ئېلىپ باراتتۇق. مېنىڭ شۇ چاغدىكى ئوقۇش خىراجىتىمنى ئانام رەھمەتلىك باشقا كىرىمسىز بولمىغاچقا، ئۆيىمىزدىكى ئىككى مېكىيانىنىڭ تۇخۇمىنى يېمەي يىغىپ سېتىش ۋە چۈجە باستۇرۇپ سېتىش يولى ئارقىلىق ھەل قىلاتتى. ھۆكۈمەت ۋە مەكتەپ بىزدەك يوقسۇل، يېتىم - يېسىرلارغا ئىقتىسادىي جەھەتتىن يار - يۆلەك بولمايتتى. شۇنداق بولسىمۇ، چىشىمنى چىشلەپ بىر تەرەپتىن ناھايىتى تىرىشىپ ئوقۇسام، يەنە بىر تەرەپتىن كەچلىك ساۋات چىقىرىش كۇرسلىرىدا دەرس ئۆتۈپ، 1943- يىلى يازدا مەكتەپنى ئەلا نەتىجىلەر بىلەن پۈتتۈردۈم. مەكتەپ پۈتتۈرۈش ھارپىسىدا، يەنى شۇ يىلى 5- ئايلاردا سەمەن شۆبە ئۇيغۇر ئۇيۇشما رەھبەرلىرى مۇش يېزىسىدىن دائىم مامۇت ئىسىملىك بىر بالا بىلەن ئىككىمىزنى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشما قەشقەر شەھىرىدىكى يۇمۇلاق شەھەر كۆلبېشىغا جايلاشقان مىللەتلەر باغچىسى (ئازادلىقتىن كېيىن دوستلۇق كىنوخانىسى قىلىپ ئۆزگەرتىلگەن) دا ئاچقان مۇزىكا ئۆگىنىش كۇرسىغا ئەۋەتتى. كۇرسقا ۋىلايەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن كەلگەن 30 دىن ئارتۇق ياش ئوغۇل ئوقۇغۇچى قاتناشقان بولۇپ، ئاتۇش ناھىيىسىدىن كەلگەن بىرقانچە بالا ئىچىدە كېيىنكى يىللاردا

ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە ئاتاقلىق ئاۋاز ئارتىسى بولۇپ يېتىشىپ چىققان سەتتەكار رەجەپ تاجىمۇ بار ئىدى. بىز شۇ يىلى 9- ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئوقۇش تاماملىغاندىن كېيىن، ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىدىن مېنى ئايلىقىمغا 17 يۇەندىن ئىش ھەققى بەلگىلەپ (شۇ چاغدىكى 17 يۇەن پۇلغا تەخمىنەن 100 جىڭ قوناق سېتىۋالغىلى بولاتتى) سەمەن شۆبە ئۇيۇشمىغا خىزمەتكە تەقسىم قىلىپ چىقاردى. ئۇلار مېنى ئائىلىسىگە يېقىنراق دەپ سەمەن كاندىرا مەكتەپنىڭ ئارقا سەپ — تەمىنات خىزمىتىگە مەسئۇل قىلىپ ئەۋەتتى. مەن بۇ مەكتەپكە كەلسەم 15 تەك ئوقۇتقۇچى (ھەممىسى ئەر) 200 چە ئوقۇغۇچى بار بولۇپ، ئابلىكىم جورەباي ئىسىملىك بىر ياش ئۆزبېك ئادەم مەكتەپ مۇدىرى ئىكەن. مەن بۇ مەكتەپكە خىزمەتكە چۈشكەن كۈننىڭ ئەتىسىدىن باشلاپ ئىلگىرى مەكتەپ ۋاقىتلىق ياللاپ ئىشلىتىۋاتقان بىر ئارقا سەپ خىزمەتچىسى ئىش ھەققىنى تۆۋەن كۆرۈپ، ئىشقا كەلمەي يېتىۋالغاچقا، ئۇنىڭ ئوتۇن يارىدىغان، سۇ توشۇيدىغان، قاينىتىدىغان، تاماق ئېتىدىغان، مەكتەپكە كەلمىگەن بالىلارنى چاقىرىپ كېلىدىغان ۋە مەكتەپنى ساقلايدىغانغا ئوخشاش ئىشلارنىڭ ھەممىسى مېنىڭ زىممەمگە يۈكلەندى. گەرچە بۇ ئىشلارنىڭ تولىسى مېنىڭ خىزمەت دائىرەمگە كىرمىسىمۇ، لېكىن كېچە - كۈندۈز جاپالىق ئىشلەپ مەكتەپ رەھبەرلىرى ۋە ئوقۇتقۇچىلارنى رازى قىلىشقا تىرىشتىم. ئەمما، مەكتەپ رەھبەرلىرىدىن تارتىپ ئوقۇتقۇچىلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمىغچە باي - پومېشچىك ۋە يۇقىرى تەبقە كىشىلىرى بولغاچقا، ھەرقانچە قىلىپمۇ ئۇلارنى رازى قىلالمىدىم. ئاددىيسى، ئۆزۈم مىڭبىر جاپادا ئەتكەن تاماقتىن ئۇلارنىڭ رۇخسەتسىز بىرەر قاچا ئېلىپ يەپ

سالغۇدەك بولسام، ئۇلارنىڭ قاپاقلىرى ئاستىن - ئۈستۈن بولۇپ، سېسىق گەپ قىلاتتى. شۇڭا كۆپ هاللاردا تاماق يەتمەي قۇرۇق قازان يالاپ قالاتتىم ياكى ئاشنىڭ سۇيىگە نان چىلاپ يەيتتىم. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى مەن بىلەن بىر مەھەللىلىك ئابدۇرېھىم دېگەن ئادەم ئىنتايىن ئىچى ياماق، قىتىغۇر بولۇپ، مېنى ئالدى بىلەن شۇ كۆزگە ئىلماي زەردە گۆش قىلاتتى. شۇڭا مەن ئۇلارنىڭ زۇلۇمىغا چىدماي 1944- يىلى 3- ئاينىڭ ئاخىرىدا مەكتەپتىكى خىزمىتىمنى تاشلاپ ئۆيگە قايتىپ كەتتىم.

ئارىدىن بىرەر ئائاي ئۆتكەندە ئانامنىڭ كونىشەھەر ناھىيە ئاۋات يېزىسىدىكى ئىنىسى موللاروزاخۇن بىزنى يوقلاپ كەلدى (ئانام ئاۋات جىگدە مەھەللىسىدىن بولغاچقا، ئۇ يەردە ئۇرۇق - تۇغقانلىرىمىز كۆپ ئىدى) ۋە مېنى ئاۋاتقا ئېلىپ كېتىپ باپكارلىق هۇنىرىنى ئۆگىتىپ قويىدىغان بولدى. مەن تاغام بىلەن ئاۋاتقا بېرىپ باپكارلىق هۇنىرىنى ئۆگىنىپ بولۇپ، 1945- يىلى ئەتىيازدا خام توقۇپ سېتىپ ياشانغان ئانامنىڭ هالىدىن خەۋەر ئالارمەن دېگەن ئۈمىد بىلەن ئۆيگە قايتىپ كېلىپ تۇرسام، گومىنداڭ هەربىيلىرى كىيىدىغان كىيىمگە ئىشلىتىدىغان ماتا توقۇش ئالۇنىڭغا تۇتۇلۇپ، گومىنداڭنىڭ قەشقەر شەهەر دۆڭباغ دېگەن يەر (هازىرقى قەشقەر شەهىرىنىڭ شەرقىدىكى سايالهەت كۆلىنىڭ بويىغا ئورنىتىلغان يوغان چاقپەلەك تۇرغان ئېگىز دۆڭلۈك) دىكى ماتاچىلىق كارخانىسىغا كىرىپ، يۇرتتىن بىرگە كىرگەن 10 نەچچە باپكار بىلەن 20 نەچچە كۈن بىكارغا ئىشلىدىم. ئالۋاڭنى تۇگىتىپ ئۆيگە قايتىپ چىققاندىن كېيىن، هېلىقى مەكتەپتىكى كىشىلەردىن كۆڭلۈم ئازار يەپ، خىزمەتتە ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرىغانىنى ئاز دەپ،

قولىمىزدا پۇل بولمىغاچقا، ئانام مېنىڭ ئۆيلىنىلمەي بويتاق يۈرۈۋاتقىنىمغا ئىچ ئاغرىتىپ يىغلاۋەرگەچكە، كۆڭلۈم يېرىم بولۇشقا باشلىدى. شۇنداق قىلىپ 1946- يىلى 12- ئايدا تۇنجى قېتىم ئاچام مەرەمخانىنىڭ يولدىشى ئەمىتاخۇنكامغا تۇغقان كېلىدىغان ئايىمنىساخان ئىسىملىك بىر قىز بىلەن توي قىلدىم، لېكىن تۆت - بەش ئايدەك بىرگە ئۆتۈپ كېلىشەلمەي ئاجرىشىپ كەتتۇق. 1947- يىلى 5- ئايغا كەلگەن يەنە هەمراخان ئىسىملىك بىر ئايال بىلەن توي قىلىپ ئەمدىلا بىر بالىلىق بولۇپ تۇرۇشىدۇق، 1948- يىلى 5- ئاينىڭ ئاخىرىدا ئانام كېسەل بىلەن ئۆلۈپ كەتتى. 1949- يىلى 2- ئايغا كەلگەندە ئايالىم هەمراخانمۇ ئىچى سۇرۇش كېسىلى بىلەن ئۆلۈپ كەتتى. ئۇنىڭدىن ئالتە ئايلىق يېتىم قالغان قىزىم بۇۋىهەجەرخاننى ئاچام بېقىۋالغانىدى، 1952- يىلى 2- ئايدا ئۇمۇ كېسەل بولۇپ ئۆلۈپ كېتىپ، ئىچىم دەردكە توشۇپ كەتتى. گەرچە 1950- يىلى 5- ئايغا كەلگەندە هازىرقى بالىلىرىمنىڭ ئانىسى سارىخان (مەرهەم 2004- يىلى 3- ئاينىڭ 7- كۈنى 71 يېشىدا كېسەل سەۋەبىدىن ئالەمدىن ئۆتتى) بىلەن توي قىلىپ ئىناق ئائىلە قۇرغان بولساقمۇ، لېكىن ئۆتمۈش كونا جەمئىيەتتىكى تەڭسىزلىك تۈپەيلىدىن خىزمەتتە پەشۋا يېيىش، ئىككى قېتىملىق نىكاه ئىشىمدىكى ئوڭۇشسىزلىقلار ياش قەلبىمگە قاتتىق تەسىر قىلىپ، مەڭگۈ ساقايماس جاراهەتلەرنى پەيدا قىلغاچقا، شۇنىڭدىن ئېتىبارەن جاهانىنىڭ ئىشلىرىغا ئېرەڭسىز قاراپ، روهىم چۈشكۈن ۋە جىمغۇر بولۇپ كەتتىم. شۇنداق بولغاچقا تاكى 1951- يىلى 4- ئايغىچە هېچقانداق خىزمەت ۋە ئىجتىمائىي پائالىيەتلەرگە قاتناشماي قاراڭغۇ ئۆيگە كىرىۋېلىپ خام توقۇش بىلەن بولدۇم.

ئىجتىمائىي ئىنقىلاب ئوچىقىدا تاۋلىنىش

1949- يىلى 10- ئاينىڭ 1- كۈنى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلۇپ، 1950- يىلى 1- ئايدا يۇرتىمىزدىكى كونا بوجاڭلىق تۈزۈم ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، يېڭى خەلق ھاكىمىيىتى قۇرۇلدى. ئەمما، مەن بۇ ھاكىمىيەتنىڭ خاراكتېرىنى تولۇق چۈشەنمىگەچكە، كادىرلار يېغىن ۋە تۈرلۈك پائالىيەتلەرگە چاقىرسىمۇ پەرۋا قىلماي ئۆزۈمنىڭ ئىشىنى قىلىۋەردىم. 1951- يىلى 4- ئايدا كەنتىمىزنىڭ شۇ چاغدىكى پېشقەدەم باشلىقى ئەيسا مۇسا دېگەن ئادەم بىزنىڭ ئۆيگە ئۆزى بىرقانچە قېتىم كېلىپ ماڭا ئىجتىمائىي ئىنقىلاب ئىشلىرىغا قاتنىشىشىم لازىملىقى توغرىسىدا قايتا-قايتا خىزمەت ئىشلىشى نەتىجىسىدە ئويغىنىپ، باپكارچىلىقنى تاشلاپ ئىنقىلاب يولىغا قەدەم باستىم ۋە يېزا بويىچە كەمبەغەل دېھقان ياشلار ۋەكىلى بولۇپ سايلىنىپ، سەمەن رايونىدا ئېچىلغان 1- نۆۋەتلىك ياشلار قۇرۇلتىيىغا قاتناشتىم. قۇرۇلتاي بەش كۈن ئېچىلغان بولۇپ، قۇرۇلتايدا بىزدەك ئېزىلگەن ياشلارنى تېزدىن ئويغىتىپ، پومېشچىك- زومىگەرلەرنىڭ قىلمىشىنى پاش قىلىش ئارقىلىق ئۆز- ئۆزىمىزنى ئازاد قىلىش ۋە خەلقنى تەربىيىلەش چاقىرىقى ئوتتۇرىغا قويۇلدى. قۇرۇلتاي ئاخىرلىشىپ 5- ئاينىڭ باشلىرىغا كەلگەندە، يېزا رەھبەرلىرى مەن بىلەن يەنە بەكرى سەمەت دېگەن ئادەمنى قەشقەر شەھەر نوبېشى باشلانغۇچ مەكتەپ (ھازىرقى شەھەرلىك 5- باشلانغۇچ مەكتەپ) تە كونىشەھەر ناھىيىسى مەسئۇل بولۇپ ئاچقان ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ۋە زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش تاياچ كادىرلىرىنى تەربىيىلەش

كۇرسىغا ئوقۇشقا ئەۋەتتى. كۇرس جەريانىدا بىز «ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش قوللانمىسى» قاتارلىق قانۇن- نىزاملارنى پىششىق ئۆگىنىپ، 9- ئاينىڭ 20- كۈنلىرى كۇرسنى تاماملاپ دەسلەپ كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش سىناق نۇقتىسى بولغان شامالباغ يېزىسىغا چىقىپ، خىزمەت گۇرۇپپىسىنىڭ ئەزالىرى بىلەن ئاكتىپ ياشلار قاتارىدا ئىشلىدىم. كېيىنچە سەمەن رايونىنىڭ خالۋاپ كەنتى بىلەن ئۆزىمىزنىڭ سۇلۇغ يېزىسىدا ئىشلەپ، 1952- يىلى 2- ئايغىچە پۈتۈن سەمەن رايونىنىڭ ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش خىزمىتىنى قەدەم باسقۇچلار بويىچە ئومۇميۈزلۈك ئاخىرلاشتۇرغاندىن كېيىن، يۇرتىمىزدا يېزىلىق دېھقانلار ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسلىكىگە سايلاندىم. سەمەن رايونىدىكى ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش خىزمىتىنى ئىشلەش جەريانىدا تۇرلۇك تەشۋىق- تەربىيە خىزمىتى ياخشى ئىشلىنىپ، ئاممىنىڭ ئاكتىپلىقى تولۇق قوزغىتىلغاچقا، توختى پولو، ئابلا ھاجى ۋە مەشۇق ھاجى قاتارلىق پومېشچىك- زومىگەرلەردىن ھېساب ئېلىنىپ كۇرەش قىلىنغاندىن كېيىن باستۇرۇلدى. نامۇۋاپىق ئىجارە ھەققى بىكار قىلىنىپ، سىنىپىي تەركىب ئايرىلىپ، دوست- دۈشمەن ئېنىقلاندى. بۇنىڭ بىلەن ئەمگەكچى خەلقنىڭ كومپارتىيىگە بولغان مۇھەببىتى ۋە كۇرەش ئىرادىسى كۈچەيىپ، ئاڭ سەۋىيىسى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. بىزمۇ خېلى مول تەجرىبە- ساۋاقلارغا ئىگە بولۇپ، كېيىنكى باسقۇچلۇق خىزمەتلەرنى ياخشى ئىشلەشكە پۈختا ئاساس سالدۇق.

1952- يىلى 2- ئايدا كونىشەھەر ناھىيىسىگە قاراشلىق ئاۋات رايونىنىڭ ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش خىزمىتىگە قاتنىشىپ، سۇڭگۇلاچ كەنتىدە يەنە ئالتە نەپەر كادىر بىلەن

نۇقتىدا تۇرۇپ ئىشلىدىم. ئاۋات رايونىغا چۈشكەن ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش كادىرلىرىنىڭ زور كۆپچىلىكى سەمەن رايونىدىكى ئۇچ باسقۇچلۇق خىزمەتنى باشتىن كەچۈرۈپ مەلۇم تەجرىبىگە ئىگە بولغانلىقىمىز ئۈچۈن، ئىشنىڭ بېشىدىلا ئامما ئارىسىغا چوڭقۇر چۆكۈپ، تەشۋىقىي - تەربىيە خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەپ، ئۇلارنىڭ ئاكتىپلىقىنى تولۇق قوزغىتىدۇق، ئىشلىرىمىز خېلى ئوڭۇشلۇق يۈرۈشۈپ، تەخمىنەن 50 كۈن ئەتراپىدىلا پۈتۈن خىزمەتنى غەلىبىلىك تاماملاپ يۇقىرى دەرىجىلىك رەھبەرلىكنىڭ ماختىشىغا سازاۋەر بولدۇق.

1952- يىلى 3- ئاينىڭ ئاخىرىدا ئاۋات رايونىدىكى ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش خىزمىتىنى ئاخىرلاشتۇرغاندىن كېيىن، يېزىمىزغا قايتىپ كېلىپ يېزا خىزمىتى بىلەن بولدۇم. شۇ يىلى 7- ئاينىڭ 25- كۈنلىرى ئەتراپىدا تەشكىل مېنى قەشقەر شەھەر نەزەرباغدىكى ئەمەت بارۇق دېگەن كىشىنىڭ بېغىدا ۋىلايەت بويىچە ئېچىلغان يەر ئىسلاھاتى كادىرلىرىنى تەربىيىلەش كۇرسىغا ئوقۇشقا ئەۋەتتى. كۇرسقا 200 گە يېقىن ئادەم قاتناشقان بولۇپ، دەرسنى قەشقەردىكى ھەربىي كومىتېتنىڭ مۇدىرى ۋاڭ ئېنماۋ قاتارلىق خەنزۇ رەھبەرلەر ئەڭ دەسلەپكى يەر ئىسلاھاتى سىناق نۇقتىسى بولغان پاختەكلە يېزىسى قاتارلىق جايلارنىڭ ئەمەلىيىتىدىن مىسال ئېلىپ سۆزلىدى. تەرجىمانلار تەرجىمە قىلىپ بەردى. مەن كۇرس جەريانىدا «يەر ئىسلاھاتى قانۇنى» ۋە باشقا قانۇن - نىزاملارنى تېرىشىپ ئۆگىنىپ ئىدىيىدە تېز ئالغا باسقانلىقىم ھەمدە ئىنقىلابىي خىزمەتكە قاتناشقان بىر يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت مابەينىدىكى خىزمەت ئىپادەم ياخشى بولغانلىقى ئۈچۈن، 8- ئاينىڭ 20- كۈنى رايون باشلىقى ئىمىن تۆمۇر (كېيىن كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ

ھاكىمى بولغان بولۇپ، 1990- يىللىرى ئەتراپىدا ۋاپات بولغان) ۋە رايونلۇق خىزمەت گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى لى جىڭفانىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن شەرەپلىك ھالدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ئەزا بولۇپ كىردىم.

بىز شۇ يىلى ئۆكتەبىر بايرىمى ھارپىسىدا كۇرسنى تاماملاپ بىرنەچچە كۈن تەييارلىق قىلغاندىن كېيىن كونىشەھەر ناھىيىسى بويىچە تۇنجى بولۇپ سەمەن رايونىنىڭ يەر ئىسلاھاتى خىزمىتىگە ئومۇمىيۈزلۈك ئاتلاندۇق. بۇ جەريانىدا مەن يېزىمىزغا چۈشكەن يەر ئىسلاھاتى خىزمەت گۇرۇپپىسىغا ماسلىشىپ ئىشلىدىم، بىز ئالدى بىلەن ئاممىغا «يەر ئىسلاھاتى قانۇنى» نى كەڭ تەشۋىق قىلىپ، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ۋاقتىدا ئايرىلغان سىنىپىي تەركىبنى بىر قېتىم قايتا تەكشۈرۈپ تەرتىپكە سېلىپ، پومېشچىك — زومىگەرلەردىن مۇسادىرە قىلىنغان يەر، ئاشلىق، ئۆي - مۇلۇك ۋە دېھقانچىلىق سايمانلىرى قاتارلىقلارنى كەمبەغەللەرگە تەقسىم قىلىپ بېرىۋىدۇق، خەلقنىڭ ئاكتىپلىقى قوزغىلىپ، ئىشلەپچىقىرىش ئەسلىگە كېلىپ، خەلق تۇرمۇشى ياخشىلىنىشقا يۈزلىنىپ، ئۇلارنىڭ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنى ۋە رەئىس ماۋزېدۇڭغا بولغان ھۆرمىتى ھەسسىلەپ ئاشتى. سەمەن رايون خەلقىنىڭ ئاڭ سەۋىيىسى يۇقىرى، يېڭىلىقنى تېز قوبۇل قىلىدىغان ئالاھىدىلىكى بولغاچقا، يەر ئىسلاھاتى خىزمىتى بۇ يەردە ئوڭۇشلۇق سىناق قىلىنىپ، قەشقەر ۋىلايىتى ھەتتا پۈتۈن جەنۇبىي شىنجاڭ رايونى بويىچە كېڭەيتىلدى. ئەينى ۋاقىتتىكى شىنجاڭ ئۇلكىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولۇپ ئىشلەۋاتقان سەيپىدىن ئەزىزى دەل مۇشۇ بىزنىڭ سەمەن رايونىغا قاراشلىق پاختەكلە يېزىسىنى نۇقتا قىلىپ تۇتقان بولۇپ، بۇ يېزىدىكى

تۇردى قاسىم باشلىق قەت كۆتۈرگەن كەمبەغەل دېھقانلار رەئىس ماۋ زېدۇڭغا خەت يېزىپ، ئۆزلىرىنىڭ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ۋە ئۇنىڭغا بولغان چەكسىز مىننەتدارلىقىنى بىلدۈردى. ئۇزۇن ئۆتمەيلا رەئىس ماۋ زېدۇڭمۇ ئۇلارغا جاۋاب خەت يېزىپ، ئۇلارنى يەنمۇ تىرىشىپ ئىشلەپ تۇرمۇشىنى ياخشىلاشقا ئىلھاملاندۇردى. بۇ خەتنىڭ تولۇق تېكىستى سەمەن رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى ئورگىنىنىڭ ئالدى دەرۋازىسى يېنىدىكى كۆل بويىغا ئالاھىدە ياسالغان سېمونت دوسكىغا ئويغۇرچە - خەنزۇچە ئىككى خىل يېزىلىق يېزىلىپ تاكى ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 80- يىللىرىدا بۇ يەردىكى قۇرۇلۇشلار چېقىلىپ كەتكەنگە قەدەر تارىخنىڭ گۇۋاھچىسى سۈپىتىدە ئۆز پېتى ساقلىنىپ تۇردى. مەنمۇ ئۇلۇغ داھىمىز ماۋ زېدۇڭنىڭ بۇ خېتىنى ماقالەمگە تولۇق تېكىستى بىلەن قىستۇرۇپ ئۆتۈشنى لايىق تاپتىم.

شىنجاڭ قەشقەر كونىشەھەر ناھىيە سەمەن رايونىنىڭ پاختەكلە يېزىسىدىكى بارلىق دېھقانلارغا:
(1952- يىلى 8- ئاينىڭ 30- كۈنى)

قەشقەر كونىشەھەر ناھىيە سەمەن رايونىنىڭ پاختەكلە يېزىسىدىكى بارلىق دېھقان يولداشلار:

بۇ يىل 3- ئايدا يەر ئىسلاھاتىنىڭ غەلىبىسىنى تەبرىكلەش مۇناسىۋىتى بىلەن ماڭا خەت يازغانلىقىڭلارغا رەھمەت. سىلەر ئەزگۈچى سىنىپلارنىڭ فېئودالىلىق يەر مۇلۈكچىلىكىنىڭ ئاسارىتىدىن ئازاد بولۇپسىلەر، سىلەرنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك مول

ھوسۇل ئېلىش شوئارى ئاستىدا تېخىمۇ ئىتتىپاقلىشىپ، تىرىشىپ ئىشلەپ، ئۆزۈڭلارنىڭ ماددىي تۇرمۇشىنى يەنمۇ ياخشىلىشىڭلارنى ھەم شۇ ئاساستا مەدەنىيەت سەۋىيەڭلارنى پەيدىنپەي ئۆستۈرۈپ بېرىشىڭلارنى ئۈمىد قىلىمەن.

ماۋزېدۇڭ

1952- يىلى 8- ئاينىڭ 30- كۈنى

(مەركىزىي كومىتېت ئارخىپخانىسىدا ساقلانغان ئەسلى نۇسخىسى بويىچە ئېلىندى. ئۇيغۇرچە «ماۋزېدۇڭ خەت - چەكلىرىدىن تاللانما» مەركىزىي مىللەتلەر نەشرىياتى، بېيجىڭ، 1987- يىلى 10- ئاي، 1- نەشرى)

1952- يىلى 12- ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا سەمەن رايونىنىڭ يەر ئىسلاھاتى خىزمىتىنى ئوڭۇشلۇق تاماملىغاندىن كېيىن، ئىككىنچى باسقۇچتا توققۇزاق رايونىنىڭ يەر ئىسلاھاتى خىزمىتىگە ئاتلىنىپ، بۇ خىزمەتنى 1953- يىلى 3- ئاينىڭ باشلىرىدا ئاخىرلاشتۇردۇق. بۇ يەردىمۇ ئىشلار خېلى ئوڭۇشلۇق بولدى. بۇ جەريانىدا مەن ئاساسلىقى ئىجارە كېمەيتىش جەريانىدا باستۇرۇلغان پومېشچىك، زومىگەرلەرنىڭ دېلولىرىغا قايتا قاراپ چىقىش، توردىن چۈشۈپ قالغان گومىنداڭ ئىشپىيونلىرى بىلەن ئەكسىلئىنقىلابچىلارنىڭ بار - يوقلۇقى ۋە ئۇلارنىڭ ھەرىكەت ئەھۋالىنى تەكشۈرۈش، نوپۇس ئېنىقلاش ھەمدە تەركىب ئايرىش جەريانىدا تۇرغۇزۇلغان ئارخىپ - ماتېرىياللارنى ئۆزئارا سېلىشتۇرۇپ تەكشۈرۈش قاتارلىق خىزمەتلەرنى ئىشلىدىم. 3- ئاينىڭ باشلىرىدا، يەنى ئوچىنچى باسقۇچتا ئاۋات رايونىنىڭ يەر ئىسلاھاتى خىزمىتىگە چۈشۈپ، يېڭى ئۆستەڭ يېزىسىنىڭ چېچەكلىك كەنتىدە نۇقتىدا تۇرۇپ

ئىشلىدىم. بۇ رايوندا يەر ئىسلاھاتى خىزمىتى بىلەن ئەتىيازلىق تېرىلغۇ ۋە يازلىق ئورام خىزمىتى بىرلەشتۈرۈپ ئېلىپ بېرىلغاچقا، 7- ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا ئاندىن ئاخىرلاشتى. ۋاقىت سەل ئۇزىراپ كەتكەندەك قىلسىمۇ، خىزمەتنىڭ ئۇنۇمى خېلى ياخشى بولغانىدى. بىز بۇ يەردىكى خىزمەتنى تۈگىتىپلا يەنە دەرھال ئوپال رايونىنىڭ يەر ئىسلاھاتى خىزمىتىگە يۈرۈپ كەتتۇق. ئوپالغا بارغاندىن كېيىن، مەن دوغلات كەنتىدە نۇقتىدا تۇرۇپ ئىشلىدىم. بىز شۇ يىلقى دۆلەت بايرىمىنىمۇ ئوپالغا ئۆتكۈزۈپ، 10- ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا خىزمەتنى ئاخىرلاشتۇرغاندىن كېيىن، شۇ يەرنىڭ ئۆزىدە يۇقىرىنىڭ يولىورۇقىغا ئاساسەن ناھىيە رەھبەرلىرى بىز 200 نەپەر يەر ئىسلاھاتى كادىرىنى يىغىپ 10 كۈنلۈك كۇرس ئاچتى. كۇرستا كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى ياقۇپ ھاجى (كېيىنكى يىللاردا قەشقەر ئۇلايىتىگە مۇئاۋىن ۋالىي بولغان) قاتارلىق رەھبەرلەر جۈملىدىن خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ «سايلام قانۇنى» دىن دەرس ئۆتەتتى. كۇرس ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، ھەممىمىز يەنە توققۇزاق رايونىنىڭ تۇنجى نۆۋەتلىك ئومۇمىي سايلام خىزمىتىگە ئاتلاندۇق. مەن بۇ رايونغا قاراشلىق چارەكلە يېزىسىغا چۈشكەن خىزمەت ئەترىتىنىڭ ئەزالىرى تەركىبىدە 12- ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە تۇنجى قېتىملىق ئومۇمىي سايلام، تۇنجى قېتىملىق دۆلەتكە ۋەتەنپەرۋەرلىك ئاشلىقى سېتىۋېلىش ۋە دېھقانلارغا يەر كىنىشكىسى تارقىتىش قاتارلىق ئىشلارنى ئىشلىدىم. بۇ يەردىكى خىزمەتنى ئاخىرلاشتۇرغاندىن كېيىن، رەھبەرلىكىنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە 1953- يىلى 3- ئاينىڭ 30- كۈنىگىچە ئۆز يېزىمىز بىلەن مۇش يېزىسىنىڭ ئومۇمىي سايلام، دۆلەتكە ئاشلىق سېتىۋېلىش ۋە يەر كىنىشكىسى

تارقىتىش خىزمەتلىرىگە قاتناشتىم.

پۈتۈن مەملىكەت بويىچە يۇقىرىدىكى بىر قاتار ئىجتىمائىي ئىسلاھاتلار ئاخىرلىشىپ، دېموكراتىك ئىنقىلاپ باسقۇچىدىن سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب باسقۇچىغا قەدەم قويغاندىن كېيىن، 1954- يىلى 4- ئايدا تەشكىل مېنى سەمەن رايونىدىن يېڭىلا بۆلۈنۈپ چىققان لەڭگەر رايونىنىڭ خەلق ئىشلار كادىرى قىلىپ يۆتكىدى. شۇ يىلى 9- ئايغا كەلگەندە ۋىلايەتلىك پارتكوم پارتىيە مەكتىپى ئاچقان سىياسىي - نەزەرىيە كۇرسىغا كىرىپ ئوقۇدۇم، 1955- يىلى 1- ئايدا كۇرس ئاخىرلاشقاندىن كېيىن يەنە لەڭگەر رايونىغا قايتىپ چىقىپ 6- ئايغىچە يېزا خىزمىتى بىلەن شۇغۇللاندىم. 1955- يىلى 7- ئايدىن 1956- يىلى 3- ئايغىچە لەڭگەر رايونىدىن تەشكىللەنگەن خىزمەت گۇرۇپپىسىنىڭ ئەزالىرى بىلەن بىرگە مۇش يېزىسىغا بېرىپ، كوپېراتسىيىلەشتۈرۈشكە تەييارلىق قىلىش ۋە يېزا ئاساسىي قاتلام پارتىيە تەشكىلاتلىرىنى قۇرۇش خىزمەتلىرىگە يېتەكچىلىك قىلدىم. مەن بۇ يەردە ئاساسىي قاتلام پارتىيە تەشكىلاتلىرىنى قۇرۇش خىزمىتىنى كونكرېت تۈتۈپ ئىشلىدىم. ئىشلىرىمىز دەسلەپتە خېلى ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلغان بولسىمۇ، لېكىن كېيىن قىسمەن كادىرلارنىڭ تەجرىبىسىزلىكى ۋە خىزمەت ئۇسۇلىنىڭ ئاددىي ھەم قوپاللىقى تۈپەيلىدىن خېلىلا ئېغىر مەسىلىلەر كېلىپ چىقتى. مەسىلەن، شۇ قېتىمقى خىزمەتنىڭ ئاخىرقى باسقۇچىدا مۇش يېزىسى بويىچە پارتىيە تەشكىلاتى ۋە ئالىي كوپېراتسىيە قۇرۇلغانلىقىنى تەبرىكلەش چوڭ يىغىنى ئېچىلغان كۈنى يېزا تەۋەسىدىكى دېھقانلارنىڭ كوپېراتسىيىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىش ئۇچۇن ئېلىپ كېلىپ، يىغىن مەيدانىنىڭ بىر چېتىگە باغلاپ قويغان ئات - كالىلىرىدىن بىر

نەچچىسى بوشۇنۇپ كېتىپ، ئۆزئارا ئۇسۇشۇپ يىغىنىنىڭ تەرتىپىنى قالايمىقانلاشتۇرۇشقا باشلىغانىدى. يىغىن باشقۇرۇۋاتقان لەڭگەر رايونىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى قۇربان مەھەممەت يىغىن ئەھلىگە قاراپ: «ھەي خەق، بۇ نەرسىلەرنىڭنى خوتۇنۇڭنىڭ ئىشتان بېغىدا بولسىمۇ چىڭراق باغلاپ كېلىشسەڭ بولمامدۇ - ھە!» دەپ سەت ۋارقىرىغانىدى، تۆۋەندە غۇلغۇلا بولۇپ، نارازىلىق كەيپىياتى پەيدا بولدى. يىغىن ئاخىرلاشقاندىن كېيىن رايوندىن كەلگەن رەھبەرلەر قايتىپ كەتتى. قېپقالغان مەن ۋە ساۋۇت سامساق قاتارلىق تۆت كادىر بۇ يېزىدا ئىشلىگەن خىزمەتلىرىمىزدىن خۇلاسە دوكلاتى تەييارلاش ئۈچۈن كەچلىك تامىقىمىزنى يەپ بولۇپ، سائەت سەككىز ئەتراپىدا ياتاققا كېتىۋاتساق، 70 ياشلار چامىسىدىكى بىر كەمبەغەل دېھقان بوۋاي قاراڭغۇدا بىزنىڭ ئالدىمىزغا يۈگۈرۈپ كېلىپ، مۇش يېزىسىدىكى كوپېراتسىيەلەشتۇرۇشكە كۆڭلىدە نارازى بولۇپ پەيت كۈتۈپ كېلىۋاتقان ھاللىق ئوتتۇرا دېھقانلاردىن ئوسمان ۋە ئىمام قاتارلىق بىر ئوچۇم يامان نىيەتلىك كىشىلەرنىڭ بۈگۈنكى ئىشنى باھانە قىلىپ ئاممىنى قۇتراتۇپ، ئالدى بىلەن بىز خىزمەت گۇرۇپپىسىنىڭ ئەزالىرى بىلەن يېزىنىڭ رەھبەرلىرىنى بۈگۈن كېچە ئۆلتۈرۈپ تاشلاپ، ئاندىن كوپېراتسىيىنىڭ ئاتلىرىنى بۇلاپ، بىر ئەكسىلئىنقىلابىي قوشۇن تەشكىللەپ، شۇ كېچىسى كونىشەھەر ناھىيىلىك تۇرمىگە تېگىپ، تۇرمە ساقلاۋاتقان ئەسكەرلەرنى ئۆلتۈرۈپ قوراللىنىپ، تۇرمىدىكى جىنايەتچىلەردىن كۈچ تەشكىللەپ، ئاندىن ئاتۇش تۇرمىسىگە، قەشقەر تۇرمىسىگە ھۇجۇم قىلىش ئارقىلىق چوڭ بىر ئەكسىلئىنقىلابىي توپىلاڭ قوزغىماقچى بولۇۋاتقانلىقىغا دائىر ئەھۋاللارنى ئىنكاس قىلدى.

بىز بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، جىددىي يىغىن ئېچىپ ئۆزئارا كېڭەشكەندىن كېيىن، دەرھال مۇش يېزىسىنىڭ باشلىقى ئوسمان ئابدۇللا بىلەن يەنە بىر كادىرنى ئات بىلەن كېچىلەپ لەڭگەر رايون رەھبەرلىرىگە ئەھۋالنى دوكلات قىلىشقا ئەۋەتىۋېتىپ (لەڭگەر رايون ئورگىنى بىلەن مۇش يېزىسىنىڭ ئارىلىقى تەخمىنەن 20 كىلومېتىرچە كېلىدىغان بولۇپ، باشقا قاتناش قورالى ۋە تېلېفون دېگەندەك ئالاقىلىشىش ئۇسكۇنىسى يوق ئىدى) قالغان تۆت نەپەر كادىر يېزا ئىشخانىسىدا ئىدىيىدە تەييارلىق قىلىپ كىرپىك قاقماي تاڭ ئاتقۇزدۇق. ئۇلار ئەتىسى ئەتىگەندە رايون رەھبەرلىرىنىڭ: «سىلەر قايتىپ بېرىپ تۆۋەندىن چاندۇرماي ئەھۋال ئىگىلىگەچ تۇرۇڭلار، بىز ناھىيىگە خەۋەر قىلىپ يولىيورۇق سورىغاندىن كېيىن يېتىپ بارىمىز» دېگەن خەۋىرىنى ئېلىپ كەلدى. ئەمما، شۇ كېچىسى ھېچقانداق ئىش يۈز بەرمەي جىمجىت تاڭ ئاتقان بولسىمۇ، ئەھۋال خەتەرلىك بولۇپ، ئەتىسى چۈش قايرىلغۇچە يا ناھىيىدىن يا رايوندىن ھېچقانداق خەۋەر بولمىغاندىن كېيىن، مەن يەنە بىر كادىرنى ئەگەشتۇرۇپ رايونغا ئاتلىق ئۇچقاندەك چېپىپ كېلىپ ئەھۋالنى دوكلات قىلىۋېدىم، رايون باشلىقلىرى ئەھۋالنىڭ ھەقىقەتەن ئېغىرلىقىنى ھېس قىلىپ، ئېچىۋاتقان يىغىنىنى شۇ يەردە توختاتتى - دە، رايون رەھبەرلىرى ۋە باشقا كادىرلار بولۇپ 7 - 8 ئادەم ئىككى دانە مىلتىقنى ئېلىپ بىز بىلەن بىرگە ئات ھارۋىسىغا ئولتۇرۇپ مۇش يېزىسىغا قاراپ يولغا چىقتى. مۇش يېزىسىغا گۇگۇم چۈشكەندە يېتىپ بېرىپ قارىساق، رايون رەھبەرلىرى ئالدىنقى كۈنى كەچتە خەۋەر بېرىۋەتكەچكە، ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ۋە ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسىنىڭ رەھبەرلىرى ھەم كادىر - ساقچىلار بولۇپ يەتتە - سەككىز ئادەم

قاپكا تەرەپتىكى ئارا يول بىلەن بىزدىن بۇرۇن يېتىپ كېلىپ، گۇمانلىق دەپ قارىغان 30 دەك ئادەمنى يېزا قورۇسىغا يىغىۋېلىپ، ئايرىم - ئايرىم سۆھبەتلەشكىلى تۇرۇپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بىز ئۇلارغا ماسلىشىپ ھېلىقى گۇمانلىق كىشىلەرنى ئىككى كېچە - كۈندۈز ئۇزۇلدۇرمەي سوراق قىلىش ۋە ئاممىدىن ئەتراپلىق ئەھۋال ئىگىلەش ئارقىلىق ئاخىرىدا ھەقىقەتەن پارتىيىگە ۋە سوتسىيالىزمغا قارشى بىر ئەكسىلئىنقىلابىي تەشكىلاتنىڭ بارلىقىنى ئېنىقلاپ چىقتۇق. نەتىجىدە باش جىنايەتچى ئوسمان بىلەن ئىماملارغا ئايرىم - ئايرىم ھالدا مۇددەتلىك سەككىز يىللىقتىن قاماق جازاسى بېرىلدى، قالغانلار تەنقىدىي تەربىيە بېرىلىپ قويۇپ بېرىلدى. بۇنىڭ بىلەن بىر قېتىملىق چوڭ ئەكسىلئىنقىلابىي توپىلاڭ يۈز بېرىشنىڭ ئالدى ئېلىنىپ، ئەمدىلا ۋۇجۇدقا كەلگەن يېڭى خەلق ھاكىمىيىتىنىڭ بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىشى ۋە كادىر، ئاممىنىڭ ھاياتى، مال - مۈلكىنىڭ زىيانغا ئۇچرىشىنىڭ ئالدىنى ئالدۇق.

1956- يىلى 3- ئايدا مۇش يېزىسىدىكى خىزمەتلەرنى ئاخىرلاشتۇرۇپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، رايون رەھبەرلىكى ئەسلىدىكى خەلق ئىشلار خىزمىتى ۋەزىپەمنى تەشكىلات خىزمىتىگە ئالماشتۇرۇپ، لەڭگەر رايونىنىڭ سۇلۇغ 3- يېزىسىغا نۆقتىدا تۇرۇپ ئىشلەشكە ئەۋەتتى. بۇ يەردە ئاساسلىقى پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش ۋە يازلىق يىغىم ئىشلىرىغا يېتەكچىلىك قىلىپ تاكى 7- ئاينىڭ ئاخىرىغىچە تۇرۇپ قالدىم.

1956- يىلى 7- ئاينىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە، كونىشەھەر ناھىيىلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمى مېنى خىزمەت ئېھتىياجى بىلەن ناھىيىلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسىگە يۆتكىدى. بۇ ئورۇنغا كەلسەم، مەھكىمە باشلىقى ئابلا ئىسلام (كېيىن سوۋېت

ئىتتىپاقىغا چىقىپ كەتكەن) قاتارلىق تۆتلا ئادەم بار بولۇپ، يېڭىدىن يۆتكىلىپ كەلگەن مەن قاتارلىق ئالتە نەپەر كادىر ئىشقا كىرىشىپ كەتتۇق. بۇ جەريانىدا بىز يېڭىلار پېشقەدەملەرنى ئۇستاز تۇتۇپ، ئۇلارنىڭ يېتەكلىشى بىلەن بىر تەرەپتىن خەلق تەپتىش خىزمىتىنىڭ قائىدە - پرىنسىپلىرى ۋە ۋەزىپىلىرىگە دائىر نەزەرىيىۋى بىلىملەرنى تىرىشىپ ئۆگەنسەك، يەنە بىر تەرەپتىن ئۆگەنگەن نەزەرىيىنى ئەمەلىيەتكە بىرلەشتۈرۈپ ئىشلىدۇق. شۇ يىلى 10- ئايغا كەلگەندە، ناھىيىلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسى رەھبەرلىكى مېنى ۋىلايەتلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسى يېڭىشەھەر ناھىيىسىدە ئاچقان بىر ئايلىق رازۋېدكىچىلارنى تەربىيىلەش كۇرسىغا ئوقۇشقا ئەۋەتتى. كۇرس جەريانىدا بىز قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن كەلگەن ئون نەپەر تەپتىش خادىمى ۋىلايەتلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسى رازۋېدكا بۆلۈمىنىڭ باشلىقى ئۆمەر ئىنايەت قاتارلىق كىشىلەرنىڭ مەسئۇللۇقىدا بىر تەرەپتىن نەزەرىيىۋى بىلىملەرنى ئۆگەنسەك، يەنە بىر تەرەپتىن ئەمەلىي دېلو بېجىرىشنى ئۆگىنىپ، كۇرسانتلار ئۆزىمىز مۇستەقىل ھالدا يېڭىشەھەر ناھىيىسىدە يۈز بەرگەن ئىككى خىيانەتچىلىك دېلوسىنى تەكشۈرۈپ بىر ياقلىق قىلدۇق. 11- ئايدا كۇرسنى تاماملاپ ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسىگە قايتىپ كەلگەندىن تارتىپ تاكى 1958- يىلى 4- ئايغىچە رازۋېدكا خىزمىتىنى ئىشلىدىم. ئۇ چاغلاردا ناھىيىدە تېخى رېۋىزىيە ۋە ئىنتىزام تەكشۈرۈش تارماقلىرى قۇرۇلمىغان بولغاچقا، بۇ دائىرىدىكى خىزمەتلەرمۇ خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ رازۋېدكا دائىرىسىگە كىرىدىغانلىقى ئۈچۈن، مەن ئاساسلىقى ئاممىدىن كەلگەن خەت - چەكلەرنى تەكشۈرۈپ بىر ياقلىق قىلىش قاتارلىق

خىزمەتلەرنى نۇقتىلىق تۇتۇپ ئىشلىدىم. بىز خېلى كۆپ ناھەق دېلولارنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىپ، ئاممىنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتۇق. مەسىلەن، ئەينى ۋاقىتتا توققۇزاق رايونىغا قاراشلىق سوغۇلۇق يېزىسىدىكى ئازادلىقتىن ئىلگىرى يۇرتقا يۈز بېشى بولغان بىر ھاللىق ئوتتۇرا دېھقانىنىڭ دەريا سۈيىدىن پايدىلىنىپ ياسىغان بىر گۈرۈچ ئاقلايدىغان سوقىسىنى كەنتتىن شۇ چاغدىكى سىياسەتكە خىلاپ ھالدا باشقۇرۇۋالغانلىقى توغرىسىدىكى ئەرزنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، شۇ يەرگە بېرىپ ئەستايىدىل تەكشۈرۈپ ئېنىقلاپ، سوقىنى سىياسەت بويىچە كەنتنىڭ قولىدىن قايتۇرۇۋېلىپ ئىگىسىگە ئېلىپ بەردۇق.

1958- يىلى 4- ئايغا كەلگەندە، ناھىيە رەھبەرلىكى مېنى يەنە خىزمەت ئېھتىياجى بىلەن سەمەن رايونىنىڭ خەلق ئىشلار خىزمىتىگە مەسئۇل قىلىپ يۆتكىدى. شۇ يىلى 9- ئاينىڭ 24- كۈنى داغدۇغىلىق چوڭ يىغىن ئېچىلىپ سەمەن رايونىنىڭ كونىشەھەر ناھىيىسىدىن قەشقەر شەھىرىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلگەنلىكى جاكارلاندى. ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمەيلا «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» ھەرىكىتىنىڭ تەسىرىدە سەمەن رايونى ئەمەلدىن قېلىپ، سەمەن خەلق گۈڭشېسى قۇرۇلۇپ، دېھقانلارنىڭ يەر، سۇ ۋە ئات - كالا قاتارلىق ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى كوللېكتىپنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈۋېلىپ، جامائەت ئاشخانىلىرى قۇرۇلۇپ، نورمىلىق تەمىنلەش يولغا قويۇلدى. لېكىن، 1959- يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىغا كەلگەندە يەنە ئەسلىدە دېھقانلارنىڭ ئۆزلىرى باشقۇرۇشقا تېگىشلىك قىسمەن ئۆي - مۈلۈك، قالدۇرۇق يەر، چارۋا مال، باغ - ۋاران ۋە دەل - دەرەخلىرى قايتۇرۇپ بېرىلىپ، جامائەت ئاشخانىلىرى

پەيدىنپەي ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، مەن 1959- يىلى 10- ئايدىن 1961- يىلى 7- ئايغىچە بۇ گۈڭشېنىڭ تەشكىلات — كادىرلار خىزمىتى، گۈڭشې ئىتتىپاق كومىتېتىنىڭ شۇجىسى، قوشۇمچە گۈڭشې ئورگان پارتىيە ياچېيكىسىنىڭ شۇجىسى قاتارلىق خىزمەتلەرنى ئىشلىدىم. بۇ دەل ئەينى ۋاقىتتىكى «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» ھەرىكىتى تازا يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلگەن چاغ بولۇپ، گۈڭشې تەۋەسىدىكى پۈتۈن ياش ئەر - ئايال ئەمگەك كۈچلىرى پولات تاۋلاش ئۈچۈن ئۇلۇغچات ۋە قىزىلبويى تاغلىرىغا رودا قېزىشقا كەتكەن، ئېتىز - ئېرىق ئىشلىرى ياشانغانلار ۋە بالىلارنىڭ زىممىسىگە يۈكلەنگەن بولغاچقا، بىز كۈندۈزى تۆۋەنگە چۈشۈپ دېھقانلارنىڭ يىغىم - تېرىم ئىشلىرىغا يېتەكچىلىك قىلىساق، كەچتە گۈڭشې ئورگىنىغا قايتىپ كېلىپ، كادىر، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنى سەپەرۋەر قىلىپ، گۈڭشې ئورگىنىنىڭ سىناق ئېتىزلىرىنى كەتمەن بىلەن 60 - 70 سانتىمېتىر چوڭقۇرلۇقتا ئاغدۇرۇش، ئوغۇت توپلاش، رەتلەپ تېرىش ۋە رودا ئېرىتىدىغان ئوچاق سېلىش قاتارلىق ئىشلارغا ئۇيۇشتۇرۇش ئارقىلىق بۇنى پۈتۈن گۈڭشې بويىچە كېڭەيتىشنىڭ ئاساسىنى يارىتتۇق. گەرچە بۇ قىلىۋاتقان ئىشلىرىمىزنىڭ خېلى كۆپ قىسمى ئوبيېكتىپ قانۇنىيەتكە خىلاپ، پايدىسىدىن زىيىنى كۆپ ئىش ئىكەنلىكىنى ھەممەيلەن بىلىپ تۇرساقمۇ، لېكىن، ئۇنى يۇقىرىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى ۋە ۋۇجۇدىمىزدىكى ئىنقىلابىي قىزغىنلىقنىڭ تۇرتكىسىدە بىجاندىل ئىشلەپ، ھەرگىز ۋايسىمىدۇق.

شۇنداق قىلىپ 1961- يىلى 7- ئايدا سەمەن خەلق گۈڭشېسىدا سىياسىي - قانۇن بۆلۈمى قۇرۇلغاندا، رەھبەرلىك مېنى بۇ بۆلۈمنىڭ مەسئۇلى قىلىپ بېكىتتى. مەن شۇ كۈندىن

ئېتىبارەن قول ئاستىمدىكى زىياۋۇدۇن بوتاجى قاتارلىق تۆت ئادەم بىلەن قەشقەر شەھەرلىك ج خ ئىدارىسى تەركىبىگە ئۆتۈپ، شەھەرلىك ج خ ئىدارىسى بىلەن سەمەن خەلق گۇڭشېسىنىڭ قوش رەھبەرلىكىدە خىزمەتلەرنى قانات يايدۇردۇق. ئەينى ۋاقىتتىكى سەمەن خەلق گۇڭشېسىنىڭ باشقۇرۇش دائىرىسى كەڭ (كېيىنكى يىللارغا كەلگەندە بىر سەمەن خەلق گۇڭشېسى سەمەن، شامالباغ، خاڭدى ۋە پاختەكلەدىن ئىبارەت تۆت يېزىغا بۆلۈنگەن بولۇپ، ھازىرمۇ شۇ پېتىچە باشقۇرۇلۇۋاتىدۇ)، نوپۇسى كۆپ (ئەينى چاغدا تەخمىنەن 50 مىڭغا يېقىن نوپۇسى بار ئىدى)، ئۇنىڭ ئۇستىگە قەشقەر شەھىرىگە يېقىن بولغاچقا، سىنىپىي كۈرەش كەسكىن، جەمئىيەت ئەھۋالى مۇرەككەپ ۋە تۈرلۈك دېلولارنىڭ يۈز بېرىش نىسبىتى باشقا جايلارغا قارىغاندا يۇقىرىراق ئىدى. ئەمما، بىزدە ئەقەللىسى شۇ چاغنىڭ شارائىتى بويىچە بىرەر ئات - ئۇلاغ، ھارۋا ياكى ۋېلىسىپىت دېگەندەك قاتناش ۋاستىلىرى، بىرەر تال تاپانچا ياكى مىلتىق دېگەندەك قورال - ياراغ ۋە ھېچقانداق ئالاقلىشىش ئۇسكۇنىلىرى بولمىسىمۇ، قىلچە زارلانماي گۇڭشې تەۋەسىدە كېچە - كۈندۈز پىيادە چېپىپ يۈرۈپ، ئۆزىمىزنى ئۇنتۇغان ھالدا ئىشلەپ، خەلق دۈشمەنلىرى ۋە جىنايى ئىشلار جىنايەتچىلىرىگە ئەجەللىك زەربە بېرىپ، ۋەتەن - خەلقنى خاتىرجەم قىلغانىدۇق. مەسىلەن، بىز 1961- يىلى 9- ئاينىڭ مەلۇم بىر كۈنى سەمەن گۇڭشېسىغا قاراشلىق پاختەكلە يېزا 2- كەنتىنىڭ باشلىقى ئوسمانىنىڭ يەنە ئىككى نەپەر مالچى بىلەن كوللېكتىپنىڭ قويلىرىنى قىزىلسۇ ئوبلاستى تەۋەسىدىكى يايلاقتىن قايتۇرۇپ كېلىۋېتىپ قاراڭگىلىك بىلەن مىڭيول ئارىلىقىدىكى سايلىققا كەلگەندە، بىر قوراللىق بۇلاڭچى

تەرىپىدىن رەھىمسىزلەرچە ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگەنلىكى توغرىسىدىكى دېلو ئەھۋالىدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، دەرھال شەھەرلىك ج خ ئىدارىسى رەھبەرلىكىگە دوكلات قىلىپ، قەشقەر شەھەرلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى ھوشۇر يۇنۇس (ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 70- يىللىرىدىن 80- يىللىرىغىچە بولغان ئارىلىقتا شەھەرلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى بولغان، ھازىر دەم ئېلىشتا)، شەھەرلىك ج خ ئىدارىسى سىياسىي قوغداش بۆلۈمىنىڭ باشلىقى روزى قاسىم (كېيىن قەشقەر ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا خەلق سوت مەھكىمىسى ۋە ۋىلايەتلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى بولغان، ھازىر دەم ئېلىشتا) ۋە باشقا كادىر - ساقچىلار بولۇپ جەمئىي 10 دەك ئادەم قەشقەر شەھىرىدىن تەخمىنەن 60 - 70 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى دېلو يۈز بەرگەن نەقمەيدانغا دەرھال يېتىپ بېرىپ، يەرلىك قىرغىز چارۋىچىلارنىڭ ماسلىشىشى بىلەن قاتىل جىنايەتچىنى غانجۇغاندىكى بىر تاغ ئارىسىدا يوشۇرۇنۇپ ياتقان يېرىدىن ئېپچىللىك بىلەن تۇتۇۋېلىپ، ئۇ خاڭدى يېزىسىدا تۇرۇشلۇق مەلۇم ھەربىي قىسىمدىن ئوغرىلاپ چىققان بىر دانە تاپانچا بىلەن خېلى كۆپ مىقداردىكى ئوقنى قولغا چۈشۈرۈپ، ئۇنى شەھەرلىك ج خ ئىدارىسىغا تاپشۇرۇپ بەردۇق، ئۇ ئۇزۇن ئۆتمەيلا قانۇن بويىچە ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنىپ مىلتىق بىلەن ئېتىپ تاشلاندى. ھازىر ئويلاپ باقسام، شۇ چاغلاردا بىز بەش نەپەر ج خ خادىمى ھازىرقى بىرنەچچە ساقچىخانا (ئەمەلىيەتتىمۇ ھازىر يۇقىرىقى تۆت يېزىلىق ساقچىخانىلاردا 50 تىن ئارتۇق كادىر - ساقچى ئىشلەۋاتىدۇ) نىڭ، ھەتتا بىر شۆبە ج خ ئىدارىسىنىڭ فۇنكسىيىلىك رولىنى ئوينىغان ئىكەنمىز.

1964- يىلى 11- ئايغا كەلگەندە، يۇقىرىدىن يەنە سەمەن خەلق گۇڭشېسىنىڭ قەشقەر شەھىرى ئەتراپىدىكى 10 كەنتنى شامالباغ خەلق گۇڭشېسى دېگەن نام بىلەن قەشقەر شەھىرىنىڭ باشقۇرۇشىدا قالدۇرۇپ قېلىپ، قالغان قىسمىنى سەمەن خەلق گۇڭشېسى دېگەن نام بىلەن كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بەردى (ئەمما، ئەسلىدىكى سەمەن خەلق گۇڭشېسى ئورگىنىنىڭ ئىچكىرىسىدىكى ئىشخانىلاردا سەمەن خەلق گۇڭشېسى، تاشقىرىسىدىكى ئىشخانىلاردا شامالباغ خەلق گۇڭشېسى تاكى ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 80- يىللىرىغىچە بىر دەرۋازىدىن كىرىپ - چىقىپ بىرگە ئىش بېجىرىپ تۇردى). شۇنىڭ بىلەن تەشكىل مېنىمۇ قەشقەر شەھەرلىك ج خ ئىدارىسىنىڭ تۇرمە خىزمىتىگە يۆتكىدى. ئۇ چاغلاردىكى شەھەرلىك تۇرمىنىڭ ئورنى ھازىرقى قۇمدەرۋازا ساقچىخانىسىنىڭ ئورنىدا بولۇپ، ئابلىز سەلەي دېگەن ئادەم تۇرمە باشلىقى ئىكەن. 1965- يىلى 2- ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا قەشقەر يولۇچىلار بېكىتىنىڭ ئارقىسىغا يېڭىدىن ياسالغان تۇرمىگە كۆچتۇق. ئۇ چاغدا تۇرمە بىلەن ج خ ئىدارىسىنىڭ تېرگاۋ (تەييارلىق سوراق) بۆلۈمى بىر بولۇپ، مەن ئاساسلىقى تېرگاۋ خىزمىتى بىلەن شۇغۇللاندىم.

1966- يىلى 3- ئايدىن 12- ئاينىڭ ئاخىرىغىچە پەيزىۋات ۋە مارالبېشى ناھىيىلىرىدە ئېلىپ بېرىلغان سوتسىيالىستىك تەلىم - تەربىيە خىزمىتىگە قاتناشتىم. بۇ جەريانداا بىز ئاپتونوم رايون ۋە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ھەرقايسى تارماقلىرىدىن تەشكىللەنگەن ھەر مىللەت كادىرلىرى يەرلىك كەمبەغەل دېھقان، تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار بىلەن ياتاقتا، تاماقتا ۋە ئىش - ئەمگەكتە بىرگە بولۇپ، ئاممىغا سوتسىيالىستىك تەربىيە

ئېلىپ بېرىش بىلەن بىر ۋاقىتتا تەشكىلىي ئاپپاراتلارنى تەرتىپكە سېلىش قاتارلىق خىزمەتلەرنى ئىشلىدۇق. مەن دەسلەپ پەيزىۋات ناھىيىسىنىڭ بۆلغۇچى خەلق گۇڭشېسىنىڭ سارايتام كەنتىگە چۈشكەن 24 كىشىلىك خىزمەت گۇرۇپپىسىنىڭ ئىچىدىكى ئالتە نەپەر كادىر بىلەن تۇخان ئىسمىلىك 65 ياشلاردىكى بىر كەمبەغەل تۇل خوتۇننى ئانا قىلىپ، ئۆيىدە يېتىپ - قوپتۇق. ئۇنىڭ بىلەن 10 ئاي خۇددى بىر ئائىلە كىشىلىرىدەك ئىجىل، ئىناق بولۇپ كەتكەچكە، خىزمەت ئاخىرلىشىپ قايتار چېغىمىزدا يىغا - زارە قىلىشىپ ناھايىتى تەستە ئايرىلغانىدۇق. 10- ئاينىڭ ئاخىرىدا پەيزىۋاتتىن قەشقەر شەھىرىگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، يەنە بىر ھەپتىدەك ئۆگىنىش قىلىپ، باشقا تەييارلىق ئىشلىرىنى پۈتتۈرۈپ، 11- ئاينىڭ 20- كۈنلىرى ئەتراپىدا مارالبېشى ناھىيىسىنىڭ يېڭىئاۋات يېزىسىغا سوتسىيالىستىك تەلىم - تەربىيە خىزمىتىگە باردۇق. ئەمما بۇ چاغدا پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا ئوخشاش قەشقەر ۋىلايىتى تەۋەسىدىمۇ «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ تەتۇر قۇيۇنى چىقىشقا باشلاپ، پارتىيە رەھبەرلىكىنى كېرەك قىلمايدىغان ھۆكۈمەتسىزلىك خاھىشى ئەۋج ئېلىشقا باشلىغاچقا، يۇقىرىنىڭ يولىورۇقىغا ئاساسەن ئۇ يەردە بىرەر ئايچە تۇرا - تۇرمايلا، يەنە قەشقەر شەھىرىگە قايتىپ كەلدۇق.

ئاتالمىش «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە

بىز مارالبېشىدىن قەشقەر شەھىرىگە قايتىپ كەلگەندە،

مەكتەپلەردە ئوقۇش توختاپ، ج خ ئىدارىسىدىن باشقا ئىدارە - جەمئىيەتلەرنىڭ خىزمەتلىرى تازا ئاقمايۋاتقانىكەن. بېلىكىگە «قىزىل قوغدىغۇچى» دېگەن خەت يېزىلغان يەڭ بەلگىسى، مەيدىسىگە رەئىس ماۋزېدۇڭنىڭ باش سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن مېتال ئىزناكلارنى تاقاپ، قوللىرىدا «ماۋجۇشى سۆزلىرىدىن ئۇزۇندە» ۋە كىچىك قىزىل بايراقچىلارنى كۆتۈرۈۋالغان ماشرەڭ كىيىملىك ئىسيانچىلار (ئاساسلىقى ئاق - قارىنى پەرق ئېتىش ئىقتىدارى كەم ئوقۇغۇچى بالىلار ۋە جەمئىيەت ياشلىرى) كوچىلاردا: «ئىنقىلاب قىلىش گۇناھ ئەمەس، ئىسيان كۆتۈرۈش يوللۇق!»، «تۆت كونىنى يوقىتايلى!» ۋە «كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان ھوقۇقدارلارنىڭ ئىت كاللىسىنى يانجىپ تاشلايلى!» دېگەندەك دەبدەبىلىك شوئارلارنى توۋلاپ، خەقلەرنىڭ ئۆيلىرىنى قانۇنسىز ئاختۇرۇپ تېپىۋالغان «قۇرئان كەرىم»، كونا رومان كىتابلار ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش كىتاب - ماتېرىياللارنى مەھەللە - مەھەللىلەردە خۇددى خامانەڭ بىر يەرگە دۆۋىلەپ كۆيدۈرۈپ، بەزى مەھەللە مەسچىتلىرىنى چېقىپ تۈزلەپ، كەپتەرۋازلارنىڭ قىممەت باھالىق كەپتەرلىرىنىڭ بوينىنى رەھىمسىزلىك بىلەن يۇلۇپ تاشلىغانلىقى ئاز دەپ ئۇنى ئۇلارنىڭ بوينىغا ئېسىپ سازايى قىلدۇرۇپ، ئۇزۇن ساقال قويغان چوڭ ياشلىق كىشىلەرنىڭ ساقاللىرىنى مەجبۇرىي ئالدۇرۇۋېتىپ، قايسىبىر ئورۇننىڭ رەھبەرلىرىنى بېشىغا بىر مېتىردىن ئارتۇق ئېگىزلىكتىكى ئۇزۇن قەغەز قالپاق كىيگۈزۈپ، بوينىغا «كاپىتالىزم يولىغان ماڭغان ھوقۇقدار XXX» دېگەن خەتلەر يېزىلغان تاختىنى ئېسىپ جاڭ چالدۇرۇپ كوچا ئايلاندۇرۇۋاتقان، يۇقىرى ئاۋازلىق رادىئو كانايلىرىدا ئادەمنىڭ قۇلاق - مېڭىسىنى يەپ كەتكۈدەك دەرىجىدە

ۋارقىراپ - جارقىراپ تىل ئۇرۇشى قىلىۋاتقان، تاملارنى ھەر خىل قالايمىقان شوئار، ھەجۋىي رەسىم ۋە چوڭ خەتلىك گېزىتلەر بىلەن تولدۇرۇۋەتكەن بولۇپ، شەھەر كوچىلىرىنى خۇددى بىر ئۇرۇشتا بۇلاڭ - تالاڭغا ئۇچرىغاندەك پاسكىنىچىلىق ۋە ۋەھىمە قاپلاپ، بازارلار چاپ - چاپ بولۇپ، كىشىلەرنىڭ چىرايىدىن بىر خىل ئەنسىزلىك چىقىپ تۇراتتى. ئەمما، بۇغداي ئۇنى بىلەن ئېتىلگەن شىلىمدا ئۇستى - ئۈستىلەپ چاپلىنىپ توقۇمەك بولۇپ كەتكەن چوڭ خەتلىك گېزىتلەرنى يىرتىپ يەپ شەھەر كوچىلىرىدا خۇددى يايلاققا ئوخشاش ئەركىن چېپىشىپ يۈرگەن توپ - توپ قويلارنىڭلا ھېچنېمىدىن غېمى يوق پەرۋاسىزدەك كۆرۈنەتتى. مەن بۇ ئىشلارنى كۆرۈپ ئەقلىمگە زادىلا ئىشەنمەي قالدىم ۋە مۇشۇنداق كېتىۋەرسە، ۋەتىنىمىزنىڭ تەقدىرى نېمە بولۇپ كېتەر، بىچارە خەلقىمىز يەنە نېمە كۈنلەرنى كۆرەر دەپ چوڭقۇر ئويغا پاتتىم. شەھەرلىك ج خ ئىدارىسى رەھبەرلىكى 1967- يىلى 1- ئايدا مېنى يەنە شامالباغ خەلق گۈڭشېسىنىڭ ئامانلىق قوغداش خىزمىتىگە مەسئۇل قىلدى، بۇ چاغدا ئىسيانچىلار بۇ گۈڭشېغا قاراشلىق 12 كەنتنىڭ رەھبەرلىك ھوقۇقىنى ئاساسەن تارتىۋالغان بولغاچقا، گۈڭشې رەھبەرلىرى يېرىم پالەچ ھالەتتە خىزمەتلەرنى ناھايىتى تەستە ئىشلەۋاتقانىكەن. شۇڭا مەن ھەم شەھەرلىك ج خ ئىدارىسىنىڭ، ھەم شامالباغ خەلق گۈڭشېسىنىڭ ئۆگىنىشلىرىگە تەڭ قاتنىشىپ، گۈڭشىنىڭ ئامانلىق قوغداش خىزمىتىنى ئۆزۈم يالغۇز ھالدا بېرىلىپ ئىشلەۋەردىم. 7- ئاينىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ئىككى خىل كۆز قاراشتىكى ئىسيانچىلار (ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىر خىل كۆزقاراشتىكىلەر يۇقىرىدىكى قايسى بىر رەھبەرلەرنى قوغدايمىز دېسە، يەنە بىر

خىل كۆزقاراشتىكىلەر ئۇلارنى يوقىتىمىز، دەپ جار سالاتتى) قۇرغان ئاممىۋى تەشكىلاتلارنىڭ قانۇنسىز ھەرىكەتلىرى ئەۋج ئېلىپ، ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت كەسكىنلىشىپ، شەھەر - يېزىلاردا ئاساسىي ھوقۇقنى تارتىۋېلىپ، باشقۇرۇشنى تالىشىش كۈرىشى كۈچەيدى. بۇنىڭ بىلەن ھەرقايسى ئىدارە - ئورگانلاردا تەرەپبازلىق قىلىپ بىر - بىرىنى قوغلاپ چىقىرىدىغان، كۆزقارىشى ئوخشاش بولمىغانلارنى چەتكە قېقىپ، ئۇرۇش، چېقىش، بۇلاش، ھەتتا بىر - بىرىنى تۇتقان يېرىدە قاماپ قويۇپ قىيناش ۋە ئۆلتۈرۈش، شەھەر - يېزا ئارىلىقىدىكى چوڭ - كىچىك يوللارنى تاي پاختا، قۇم قاچىلانغان تاغار ۋە ياغاچ توساقلار بىلەن توسۇۋەتكەننى ئاز دەپ، ئادەم چۈشۈپ كەتسە چىقالمىغۇدەك نەچچە مېتىر چوڭقۇرلۇقتا خەندەك ئويۇپ، يولنى قوراللىق ساقلاشقا ئوخشاش قانۇنغا خىلاپ ئېغىر ۋەقەلەر كۆرۈلۈشكە باشلىدى. شامالباغ گۈڭشې پارتكومىنىڭ خەلققە كۆيۈنۈپ، ئەمەلىي ئىشلەيدىغان، ئۈيغۇرچىنى سۈدەك سۆزلەيدىغان پېشقەدەم شۇجىسى خۇڭ XX بىلەن گۈڭشېنىڭ باشلىقى تەۋەككۇل ھۈسەينھاجى (بۇ ئادەم ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 80- يىللىرىدا قەشقەر شەھەرلىك پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى ۋە شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرى بولغان، ھازىر دەم ئېلىشتا) قاتارلىق رەھبەرلەرنىڭ ھوقۇقىنى شۇ چاغدا قەشقەر شەھىرىنى بېشىغا كىيگەن ئۇچ چوڭ ئىسيانچىلار كاتتۇبشىنىڭ بىرى بولغان ئابلا ×× (بۇ ئادەم ئەسلىدە شامالباغ گۈڭشې خەلق قوراللىق بۆلۈمىنىڭ مەسئۇلى بولۇپ، 1968- يىلى ئۇچ تەرەپ بىرلىشىش ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇپ، ھەر دەرىجىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتلار قۇرۇلغاندا قەشقەر شەھەرلىك ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى

بولغاندىن كېيىن بىر مەزگىل جاھاندا مەنچە ئادەم يوق دەپ ئىنتايىن كۆرەڭلەپ تېرىسىگە پاتماي قالغان. ئەمما، 1977- يىلى 8- ئايلارغا كەلگەندە، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە قەشقەر شەھىرىنى قالايمىقان قىلىپ، شۇ چاغدا قەشقەر شەھىرى بويىچە ئەڭ چىرايلىق قۇرۇلۇش ھېسابلىنىدىغان قەشقەر شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ئۇچ قەۋەتلىك خىزمەت بىناسىنى ئىگىلىۋېلىپ ئوت قويۇپ كۆيدۈرۈۋەتكەن ئىسيانچىلار باشلىقى مافۇگۇي ۋە خولىجىنلار بىلەن بىر قاتاردا قولغا ئېلىنىپ، قانۇن بويىچە سەككىز يىللىق قاماق جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنغان) باشچىلىقىدىكى ئىسيانچىلار تارتىۋېلىپ، ئۇلارنى خىزمەتتىن بىكار قىلىپ قويدى. ئەلەم كۈرىشى باشلىنىپ، شەھەر بىلەن شامالباغ گۈڭشې ئوتتۇرىسىدىكى يوللار توسۇلۇپ كەتكەچكە، مېنىڭ شەھەرلىك ج خ ئىدارىسى بىلەن بولغان ئالاقەم پۈتۈنلەي ئۈزۈلۈپ قالدى. بۇ چاغدا گەرچە سىياسىي قانۇن ئورگانلىرى پۈتۈن مەملىكەت بويىچە تېخى ئومۇميۈزلۈك پالەچ ھالغا چۈشۈپ قالمىغان بولسىمۇ، لېكىن رەھبەرلەر ۋە بىر قىسىم كادىر - ساقچىلار تارتىپ چىقىرىپ قويۇلغان بولغاچقا، بەزى يامان نىيەتلىك ئادەملەر پەيت كەلدى دەپ ئويلاپ تازا قۇتۇرغان، يۇقىرىدىن تۆۋەنگىچە خىزمەت ئىشلەش ئىنتايىن قىيىن بولۇپ كەتكەنىدى. شۇنداق بولسىمۇ، مەن تۇرلۇك بېسىم ۋە توسالغۇلارغا قارىماي شامالباغ گۈڭشېسىدىكى خىزمەت ئورنۇمدا كېچە - كۈندۈز چىڭ تۇرۇپ، خىزمەتنى چامانىڭ يېتىشىچە باش چۆكۈرۈپ ئىشلىدىم. بۇ جەريانىدا مەن بىر تەرەپتىن ئامانلىق قوغداش خىزمىتىنى ئىشلىسەم، يەنە بىر تەرەپتىن ئىسيانچىلار تۈتۈپ كەلگەن قارشى كۆزقاراشتىكى ئادەملەرنى باشقۇرۇپ بىر تەرەپ

قىلىش قاتارلىق ئىشلارنىمۇ ئەستايىدىل ئىشلەپ، بىرمۇ ياخشى ئادەمگە ئۇۋال قىلمىدىم. ئەكسىچە، ئۇلارغا ئامال بار قولۇمدىن كېلىشىچە ياخشىلىق قىلىپ، ئۇلارنىڭ ھاياتى ۋە مال - مۈلكىگە كاپالەتلىك قىلدىم. مەسىلەن، شۇ چاغدا قەشقەر سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ بىر خەنزۇ تېخنىكىنى ئىسيانچىلار تۇتۇۋالغان بولۇپ، مەن ئۇنىڭ گۇناھسىز ئادەم ئىكەنلىكىنى تەكشۈرۈپ ئېنىقلىغاندىن كېيىن، قورسىقىغا تويغۇدەك تاماق بېرىپ، ئۇنى ئۆزۈم يالغۇز ئارا يوللار بىلەن پىيادە قىزىل دەريا سىدىن كېچىپ ئۆتكۈزۈپ، يېڭىشەھەر ناھىيە بازىرىدىكى ئۆيىگە ساق - سالامەت قوغداپ ئاپىرىپ قويۇپ، يەنە 10 كىلومېتىردىن ئارتۇق يولنى پىيادە مېڭىپ قايتىپ كەلگەنىدىم. شۇ ئىش بولۇپ ئۇزۇن ئۆتمەي يەنە بىر كۈنى بىر قىسىم ئىسيانچىلار مەلۇم شەخسنى غەرەز بىلەن قەشقەر قىزىل دەريا باشقارمىسىنىڭ ئون نەچچە نەپەر ئىشچى - خىزمەتچىسىنى كېچىدە ئىدارىسىغا تۇيۇقسىز باستۇرۇپ كىرىپ تۇتۇپ چىقىپ، مېنىڭ ئالدىمغا كۆزىنى تاڭغان پېتى ئېلىپ كەلگەنىكەن. مەن ئىسيانچىلارنى قايتۇرۇۋەتكەندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ كۆزىنى يېشىۋېتىپ، ئۇلار بىلەن بىر - بىرلەپ سەممىي سۆزلىشىپ، ئۇلارنىڭمۇ يامان نىيەتلىك كىشىلەر ئەمەسلىكىنى ئۇققاندىن كېيىن، ئىسيانچىلار ئۇلارنىڭ يانچۇقلىرىنى ئاختۇرۇپ ئېلىۋالغان پۇل ۋە ئاشلىق بېلىتى دېگەندەك نەرسىلىرىنى قايتۇرۇپ ئېلىپ بېرىپ، ئۇلارنىمۇ ئۆز ئورنىغا ئامان - ئېسەن يولغا سېلىپ قويغانىدىم. ئەگەر شۇنداق قىلمىغان بولسام، ئۇلارنىڭ ھاياتى ۋە مال - مۈلكى زىيان - زەخمەتكە ئۇچراش خەۋپى ئېھتىمالغا بەكمۇ يېقىن ئىدى. چۈنكى، 1967- يىلنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا قەشقەر شەھىرى ئاسمىنىنى پۈتۈن مەملىكەتكە ئوخشاش قارا

بۇلۇت ۋە ۋەھىمە قاپلاپ، ھەممە يەردە ئوق - دورا ھىدى پۇراپ تۇراتتى. كىشىلەر دەسلەپتە ئۆزلىرى ياسىۋالغان كالتەك - چۈماق، نەيزە - قىلىچ ۋە ئوۋ مىلتىقى دېگەندەك ئاددىي قوراللار بىلەن بىر - بىرىگە كۈچ كۆرسەتكەن بولسا، شۇ كۈنلەرگە كەلگەندە تەرەققىي قىلىپ، نەدىن ۋە قانداق يوللار بىلەن قولغا چۈشۈرگەنلىكى نامەلۇم بولغان پىلىموت، ئاپتومات ۋە مىلتىق قاتارلىق زامانىۋى قوراللار بىلەن ئۆزئارا ھەيۋە قىلىشىپ، ھازىرلا ئېتىشىپ كېتىدىغاندەك قىلاتتى. گاھىدا تېخى خۇددى ئۇرۇش كىنولىرىدىكىدەك يېزىدىكى ئىسيانچىلار شەھەرگە ئاتلىق كىرىپ ئۇرۇپ - چېقىپ قالايمىقان قىلسا، ئارقىدىنلا شەھەردىكى ئىسيانچىلار ئۆزلىرى ياسىۋالغان تانكىغا ئوخشاش ئوق ئۆتمەس ماشىنا بىلەن ئۇلارنى قوغلاپ چىقىرىپ جاھاننى پاراكەندە قىلاتتى. شامالباغ گۈڭشې تەۋەسىدىن شەھەرلىك ئاشلىق ئىدارىسى ۋە قەشقەر ۋىلايەتلىك تاشقى سودا ئىدارىسى قاتارلىق ئىدارە - جەمئىيەتلەرنىڭ ئېگىز ئۆگزىسىدىن كېچە - كۈندۈز توختىماي «تا - تا - تات»، «تاڭ - تۇڭ» قىلىپ نىشانسىز ئېتىلىپ تۇرىدىغان ياۋا ئوقتا ئۆلۈپ كەتكەنلەرمۇ بولغانىدى. قىسقىسى، بىر قىسىم يامان نىيەتلىك ئادەملەرنىڭ خورىكى ئۆسۈپ، قىلغان - قىلغانىنىڭ، ئەتكەن - ئەتكەننىڭ بولۇپ كەتكەچكە، ھەممە ئادەم ئۆزىنىڭ جان قايغۇسىدا قالغانىدى. شۇڭا مەن شامالباغدىكى ئىسيانچىلارنىڭ باشلىقى ئابلا ×× كە دائىم پايدىلىق تەكلىپ - پىكىرلەرنى بېرىپ (مەيلى ئۇ ئاڭلىسۇن - ئاڭلىمىسۇن) تۇرغاندىن باشقا ھەر ۋاقىت ئۆز بۇرچۇمنى سادىقلىق بىلەن ئادا قىلىشقا تىرىشىپ، شامالغا قاراپ ئىش قىلمىدىم.

ھېلىمۇ ياخشى، يۇقىرى دەرىجىلىك كومىتېتنىڭ بۇيرۇقى

بويىچە قەشقەر شەھىرىدە 1967- يىلى 10- ئاينىڭ 2- كۈنى يوللاردىكى توساقلار ئېلىۋېتىلىپ، ئەلەم كۆرۈشى سەل پەسكويغا چۈشتى. 1968- يىلىنىڭ باشلىرىدا ئۇچ تەرەپ (كۆزقارىشى ئوخشىمايدىغان ئىككى ئاممىۋى تەشكىلات بىلەن ھەربىي كومىتېت) بىرلىشىش ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇپ ھەر دەرىجىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتلار قۇرۇلۇپ، قىسمەن ھالدا ئۆز رولىنى جارى قىلدۇرۇشقا باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن مېنىڭمۇ شەھەرلىك ج خ ئىدارىسى بىلەن بىرىم يىلچە ئۇزۇلۇپ قالغان ئالاقەم ئەسلىگە كېلىپ، ۋىلايەتلىك تاشقى سودا ئىدارىسى، ۋىلايەتلىك يىپەك زاۋۇتى ۋە ۋىلايەتلىك مالىيە - سودا مەكتىپى قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ مال - مۈلكىنى ئوغرىلىغان شامالباغلىق تۇرسۇن، ئابدۇرېشىت ۋە موللاق دېگەنلەر باشچىلىقىدىكى بىرنەچچە ئوغرىلىق شايكىلىرىنىڭ ئەزالىرىنى تۇتۇپ، چوڭ - كىچىك 100 نەچچە پارچە دېلونى پاش قىلىپ، بىر تۈركۈم جىنايى ئىشلار جىنايەتچىلىرىنى قاتتىق جازالىدۇق.

1969- يىلى 1- ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن 1970- يىلى 11- ئايغىچە قولىمىزدىكى خىزمەتلەرنى بۈيرۇق بويىچە ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىپ، قەشقەر ۋىلايىتى تەۋەسىدىكى بارلىق سىياسىي قانۇن كادىرلىرى ۋىلايەتلىك پارتكوم پارتىيە مەكتىپى قاتارلىق ئورۇنلارغا يىغىلىپ «ئۆگىنىش» قىلدۇق. بۇ يەردە بىزنىڭ جەمئىيەت بىلەن بولغان ئالاقىمىز ئۇزۇپ تاشلانغان بولۇپ، ئۆگەنگەن نەرسىلىرىمىزنىڭ تايىنى يوق، ئاساسلىقى بىر - بىرىمىزنىڭ ئەيىپىنى ئېچىش ۋە تىرناق ئاستىدىن كىر ئىزدەشكە ئوخشاش ئىشلار بىلەن ۋاقىتنى بىھۇدە ئىسراپ قىلىپ، لاغايلاپ يۈردۇق. كېيىن ئۇقساق، بۇ لىن بياۋ ۋە «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» نىڭ ئېلىمىز

سىياسىي قانۇن ئورگانلىرىنى پاچاقلاپ تاشلاشتىن ئىبارەت رەزىل سۇيىقەستى تۇپەيلىدىن شۇنداق بولغان ئىش بولۇپ، باشلىقلىرىمىز ئۇلار تەرىپىدىن تۇتۇلۇپ پىپەن — كۆرەش قىلىنىۋاتقان ياكى ئايرىپ تەكشۈرۈلۈپ ئېغىر ئەمگەكلەرگە سېلىنىۋاتقان، بىز بولساق ئاشۇنداق ئاتاقتا ئۆگىنىشكە ئۇيۇشتۇرۇلغاندەك قىلساقمۇ، ئەمەلىيەتتە نەزەربەنت ئاستىغا ئېلىنىپ تۇرغانىكەنمىز. «ئۆگىنىش» نىڭ ئاخىرىدا بىر قىسىم كادىرلار بىھۇدە جازالىنىپ كەتتى يەنە خېلى كۆپ ساندىكى غوللۇق كادىر - ساقچىلارنى ھېچقانداق سەۋەبسىزلا يەرلىك ئورۇنلارغا ئالماشتۇرۇۋەتتى. 1971- يىلى 1- ئايدا مەنمۇ شۇ قاتاردا ئۆزۈم سۆيگەن كەسىپىمدىن ئايرىلىپ، شامالباغ گۈڭشې ئىنقىلابىي كومىتېت سىياسىي خىزمەت گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى دېگەن نام بىلەن يۆتكىلىپ كەتتىم. بۇ يەردە مەن گۈڭشې رەھبەرلىرىنىڭ خىزمەتلىرىگە يېقىندىن ماسلىشىپ، ئاساسلىقى پارتىيە قۇرۇلۇشى، مەدەنىيەت - مائارىپ ۋە سەھىيە خىزمىتىگە مەسئۇل بولۇپ ئىشلىدىم. كادىرلىرىنىڭ كۆپ قىسمى تونۇش ۋە ئىلگىرىكى ئاممىۋى ئاساسىم ياخشى بولغاچقا، خىزمەتلەرنى خېلى ئۇنۇملۇك قانات يايدۇردۇم. يۇقىرىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن مەن گۈڭشې رەھبەرلىرى بىلەن بىرگە ئاساسىي قاتلام پارتىيە تەشكىلاتلىرىنى تەرتىپكە سېلىشنى چىڭ تۇتۇپ، ئۆزۈم بۇ گۈڭشىنىڭ 8- ۋە 1- كەنتىنى نۇقتا قىلىپ تۇتۇش ئارقىلىق ئومۇمىي خىزمەتكە يېتەكچىلىك قىلدىم. ھەر يىلى قىشتىكى دېھقانچىلىق ئارىسال ۋاقىتلىرىدىن پايدىلىنىپ كۇرس ئېچىش ئارقىلىق يېزا ئاساسىي قاتلام پارتىيە ئەزالىرىغا پارتىيە بىلىملىرىدىن دەرس ئۆتۈپ، ئۇلارنىڭ ئاڭ سەۋىيىسىنى يۇقىرى كۆتۈردۇق. شۇنداق قىلىپ

ئۇدا بىرنەچچە يىل تىرىشىش ئارقىلىق يەرلىكنىڭ خىزمەتلىرىگە ئەمدىلا چۆكۈپ، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» كەلتۈرۈپ چىقارغان قالايمىقانچىلىقلارنى ئوڭشاش يولىدا تازا بىرلىپ ئىشلەۋاتقان كۈنلەردە، يۇقىرىنىڭ سىياسىي قانۇن كادىرلىرىنى ئۆز ئورنىغا قايتۇرۇش كېرەك، دېگەن يولىيورۇقنىڭ روھىغا ئاساسەن شەھەرلىك پارتكوم ۋە شەھەرلىك ج خ ئىدارىسى مۇزاكىرە قىلىش ئارقىلىق مېنى يەنە يەرلىكتىن سىياسىي قانۇن سېپىگە قايتۇرۇپ كېلىپ، قەشقەر شەھەرلىك ج خ ئىدارىسى قارمىقىدىكى تۈرمىنىڭ سىياسىي يېتەكچىلىك ۋەزىپىسىگە تەيىنلەندى.

جىنايى ئىشلار جىنايەتچىلىرىنى تەربىيىلەپ ئۆزگەرتىش سېپىدە

مەن 1974- يىلى 7- ئايدا قەشقەر شەھەرلىك تۈرمىنىڭ سىياسىي يېتەكچىلىك ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇۋالغان چاغدا گەرچە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» تېخى تەلتۆكۈس ئاخىرلاشمىغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ توڭلىرى ئاستا - ئاستا ئېرىپ، قارا بۇلۇتلار تارقاشقا باشلىغان، ھۆكۈمەتسىزلىك خاھىشى تەدرىجىي توگىتىلىپ، خەلق ئىگىلىكى پەيدىنپەي ئەسلىگە كېلىشكە باشلىغان، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» جەريانىدا مەيدانغا چىققان تۇرلۇك ناھەق، يالغان ۋە خاتا دېلولارنى قايتا ئېنىقلاش خىزمىتى باشلانغان چاغلار بولۇپ، تۇرمىدە قاماقلىق جىنايەتچىلەرنىڭ ئىچىدىكى خېلى كۆپ كىشىلەرنىڭ تۇتامغا چىققۇدەك گۇناھى بولمىسىمۇ، قالايمىقانچىلىق ۋە «سولچىل» سىياسەتنىڭ قۇربانى سۈپىتىدە يەنىلا قاراڭغۇ، زەي كامېرلاردا

بىھۇدە ئازاب چېكىۋاتقانىكەن. مەن تۇرمە باشلىقى شۇ شىلىڭ بىلەن ئۆزئارا مەسلىھەتلىشىپ، قول ئاستىمىزدىكى تۇرمە خىزمەتچىلىرى بىلەن بىرلىكتە قاماقتىكى بارلىق جىنايەتچىلەرنىڭ ئەھۋالىنى بىر - بىرلەپ ئىگىلەپ، ھەقىقەتەن ناھەق قامالغان دەپ قارالغانلارنىڭ ئەھۋالىنى يۇقىرىغا ئىنكاس قىلىش ئارقىلىق قايتا تەكشۈرۈپ، دەسلەپكى قەدەمدە قۇربان شۇكۇر، ئابلىز مەمەت، ئەمەت بارات، ئابدۇكېرىم، روزاجى ۋە ياڭ XX (خەنزۇ) قاتارلىق كىشىلەر گۇناھسىز دەپ قويۇپ بېرىلدى. رەئىس ماۋزېدۇڭ: «جىنايەتچىلەرنىمۇ ئادەم قاتارىدا كۆرۈش، ئۇلارنى خورلىماسلىق، تەربىيە ئارقىلىق ئۇلارنىڭ ئىدىيىسىنى ئۆزگەرتىشنى كۈچەيتىش كېرەك» دېگەن يولىيورۇقنىڭ روھىغا ئاساسەن ئالدى بىلەن ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىغا كۆڭۈل بۆلۈپ، ئۇلارنىڭ تاماق سۈپىتى ۋە ياتاق شارائىتىنى ئىلگىرىكىدىن كۆرۈنەرلىك دەرىجىدە ياخشىلاپ، ئۇلارنى ھەر كۈنى قەرەللىك ھاۋالاندۇرۇش، ئاپتاپ سۇندۇرۇش، بەدەن چېنىقتۇرۇش ۋە تازىلىق قىلدۇرۇش قاتارلىق ئىشلارغا تەشكىللىگەندىن باشقا، تۇرلۇك گېزىت - ژۇرنال ۋە ئۆگىنىش ماتېرىياللىرىنى ئۇلارنىڭ قولىغا ۋاقتىدا يەتكۈزۈپ بېرىپ، ھەر خىل ئۆگىنىشلەرگە ئۇيۇشتۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ئاڭ سەۋىيىسىنى ئۆستۈردۇق. تۇرمە باشقۇرغۇچى خادىملارغا بولغان ئىدىئولوگىيە - سىياسىي تەربىيىنى كۈچەيتىپ، ئۇلار ئارىسىدىكى جىنايەتچىلەرنى قالايمىقان ئورۇپ - تىللايدىغان ۋە خارلايدىغان ئىشلارنى تۇزەتتۇق. بۇنىڭ بىلەن مەن ۋەزىپە ئۆتىگەن مەزگىلدە بۇ تۇرمىدە پەۋقۇلئادده چوڭ مەسىلە سادىر بولماي، 1982- يىلى 12- ئايدا شەرەپ بىلەن پېنسىيىگە چىقتىم.

خاتىمە

مەن ئۆتمۈش كونا جەمئىيەتتە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ۋە باي - پومېشچىكلارنىڭ ئېزىشى ۋە ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىشى تۈپەيلىدىن ھايۋاندىنمۇ بەتتەر تۇرمۇش كەچۈرۈشكە مەجبۇر بولغان بىر يېتىم بالا ئىدىم. پەقەت يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىنلا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ دانا رەھبەرلىكىدە قەدىمنى كۆتۈردۈم ۋە پارتىيىنىڭ تەربىيىسىدە ئۆسۈپ يېتىلىپ، ۋەتەن، خەلق ئۈچۈن ئاز - تولا خىزمەت قىلىش پۇرسىتىگە ئېرىشتىم. بۇ جەريانداا مەن ئۆزۈمگە ھەر ۋاقىت قاتتىق تەلەپ قويۇپ، ئاددىي بىر كومپارتىيە ئەزاسىنىڭ بۇرچىنى ئادا قىلىشقا تىرىشتىم. تەشكىلنىڭ تەقسىماتىغا باشتىن - ئاخىر ئاڭلىق بويسۇنۇپ، تەشكىلگە ھېچقانداق شەرت قويماي، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ، جۇملىدىن كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ھەممە يېرا - قىشلاقلىرىنى كۆدە - كۆرپەمنى يۇدۇپ يۈرۈپ، قۇرۇق نان غاجاپ، خام سۇ ئىچىپ، پىيادە دېگۈدەك كېزىپ چىقتىم. خىزمەت ئېھتىياجى بىلەن ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ، 30 يىلدا 18 قېتىم ئۆي كۆچتۈم. تاكى پېنسىيىگە چىقىشقا بىرنەچچە يىل قالغاندىلا ئاندىن مۇقىم ئولتۇراقلىشىش شارائىتىغا ئېرىشىپ، بالا - چاقىلىرىم بىلەن بىر يەرگە جەم بولغاندىن كېيىن ھەقىقىي ئائىلە ئىللىقلىقىدىن بەھرىمان بولدۇم. بۇ گەپكە ھازىرقى بەزى ياشلار ئىشەنمەسلىكى، ھەتتا زاڭلىق قىلىپ كۈلۈشى مۇمكىن. ئەمما، ئەمەلىيەتتە ئەھۋال ھەقىقەتەنمۇ شۇنداق بولۇپ، يالغۇز مەنلا ئەمەس، بەلكى ئاشۇ دەۋرلەرنى باشتىن كەچۈرگەن ماڭا ئوخشاش

مىليونلىغان بىر ئەۋلاد ئىنقىلابىي كادىرلار ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئىسسىق قېنى بەدىلىگە قۇرۇلغان يېڭى خەلق ھاكىمىيىتىنى قوغداش ۋە مۇستەھكەملەش يولىدا ئاشۇنداق ئۆزلىرىنىڭ بارلىقىنى قۇربان قىلغانىدى. ئۇلارنىڭ تارىخى ئېلىمىز سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ۋە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش تارىخى بىلەن چەمبەرچەس باغلانغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئۇلۇغ تۆھپىلىرى مەڭگۈ ئۇنتۇلمايدۇ. ئۇلارنىڭ ۋەتەن، خەلق ئۈچۈن ئۇن - تىنسىز تۆھپە قوشۇش روھى مەڭگۈ نۇر چاچىدۇ! بىز ئۇلارنى چوڭقۇر سېغىنىش بىلەن ئەسلىگەن چېغىمىزدا، ئۇلارنىڭ ئاددىي - سادىدا ۋە پاك - دىيانەتلىك ئېسىل پەزىلىتىنى ھەرگىز ئەستىن چىقارماسلىقىمىز لازىم. چۈنكى، ئۇلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى ئىنقىلابىي ئۇرۇش يىللىرىنى باشتىن كەچۈرگەن پىشقەدەملەر بولۇپ، ئەينى ۋاقىتتا بىز ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىدىن كۆپلىگەن نەرسىلەرنى، جۇملىدىن قانداق ئىنقىلاب قىلىش ۋە قانداق ئادەم بولۇشنى ئۆگەنىدۇق. ئۇ چاغلاردىكى مۇتلەق كۆپ سانلىق كادىرلارنىڭ، بولۇپمۇ ھەر دەرىجىلىك رەھبىرىي كادىرلارنىڭ ئېڭىدا پارا ئېلىش، پارا بېرىش، سوۋغا - سالام قوبۇل قىلىش، خىيانەتچىلىك قىلىش ۋە ئارقا ئىشىكتىن مېڭىش دېگەندەك ناچار ئىللەتلەر ئاساسەن يوق دېيەرلىك بولۇپ، ھەممەيلەن بۇ خىل ئىللەتلەردىن خالىي ھالدا باش چۆكۈرۈپ ئىشلەشنىلا بىلەتتۇق. ئەينى ۋاقىتتا دۆلىتىمىزنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالى ناچار، خەلقنىڭ تۇرمۇشى قىيىن بولغاچقا، بىزنىڭ ئىش ھەققىمىزمۇ تۆۋەن، ھازىرقىدەك كامانداروپكا پۇلى ۋە مۇكاپات پۇلى دېگەنلەر بېرىلمەيتتى. باشقا قوشۇمچە كىرىمىمىز تېخىمۇ يوق ئىدى. شۇنداق بولغاچقا، يېمەك - ئىمەك، كىيىم - كېچەك ۋە يۇرۇش - تۇرۇشتا ئاددىي

خەلقتىن كۆپ پەرقلەنمەيتتۇق. ئائىلە ئەزالىرىمىزغىمۇ بۇ جەھەتتە دائىم قاتتىق تەلەپ قويۇپ، ئۇلارنىڭ باشقىلاردىن ئالاھىدە بولۇۋېلىشىغا ھەرگىز يول قويمايتتۇق. ئۆزىمىز كەمتەر، ئېھتىياتچان ۋە كىچىك پېئىل بولغاچقا، بارغانلا يېرىمىزدە ئاممىا بىلەن ئاسانلا ئىچقويۇن - تاشقويۇن بولۇپ، خىزمەتلەرنى ئوڭۇشلۇق قانات يايدۇرۇپ، خەلقنىڭ ھىمايىسىگە ئېرىشەتتۇق. ئۇلار بىزنى ئۆزلىرىنىڭ ھەقىقىي سىرداش دوستى دەپ قارىغاچقا، قانداق گەپ - سۆزلىرى بولسا تارتىنماي دەۋېرەتتى. بىزمۇ ئۇلارغا خۇددى ئۆز قېرىنداشىمىزغا ئوخشاش كۆيۈنۈپ مۇئامىلە قىلىپ، پارتىيىنىڭ ئىللىقلىقىنى ئۇلارنىڭ قەلبىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئالدۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ھالىغا يەتكەچكە، ئۇلار باشتىن - ئاخىر بىزگە ئىشەنگەن، بىزنىڭ خىزمىتىمىزنى قوللىغان ۋە بىزنى خۇددى كۆز قارىچۇقىدەك ئاسراپ، ھەتتا دۇشمەن كۇچلەر تەرىپىدىن ھاياتىمىز خەۋپكە دۇچ كەلگەن خەتەرلىك چاغلاردىمۇ ئۇلار بىزنى قوغداپ قالغانىدى. مەن شۇلارنى ئويلىسام ئىنتايىن ھاياجانلىنىمەن ۋە ئۇلارغا چىن قەلبىمدىن رەھمەت ئېيتىمەن ھەمدە ئۆز ئىشىمدىن قىلچە ئۆكۈنۈش ھېس قىلمايمەن. چۈنكى، مەن ئۆمۇر بويى پارتىيىگە، خەلققە ۋە ۋەتەنگە سادىق بولۇپ، ئۇلارغا يۇز كېلەلمەيدىغان ئىشلارنى قىلمىدىم. ھەرقانداق چاغدا شامالغا قاراپ ئىش قىلىشتىن ساقلىنىپ، سالماق بولدۇم. ئەگەر ئۆكۈنۈش توغرا كەلسە، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ كاشىلىسى تۇپەيلىدىن ۋەتەن - خەلققە يەنىمۇ كۆپرەك ئىش قىلىپ بېرەلمىگەنلىكىم، ھە دېسە خىزمەت بىلەنلا بولۇپ كېتىپ پەرزەنتلىرىمگە ئاتىلىق مېھىر بېرىپ، ئۇلارنى بالىلىق - ئۆسمۈرلۈك دەۋرىدە ياخشى قانات ئاستىمغا ئالالماي، ئېغىر

كۈنلەردە بىر قىسىم خەلق دۇشمەنلىرىنىڭ ئۆچ ئېلىپ بوزەك قىلىشىغا تاشلاپ بېرىپ سۈكۈت قىلغانلىقىمدىن ئۆكۈنىمەن، خالاس. مەيلى قانداقلا بولسۇن، بىر قېتىز، ئۇچ ئوغۇل پەرزەنتىمنىڭ ھەممىسى قېقىلىپ - سوقۇلۇپ چوڭ بولغان بولسىمۇ، كېيىن ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇپ، ھازىر ئاخبارات نەشرىيات ۋە ج خ تارماقلىرىدا تىرىشىپ ئىشلەۋاتىدۇ. ئۇلارمۇ خۇددى ماڭا ئوخشاش خىزمەتتە ئاكتىپ، كەسىپچانلىقى كۈچلۈك ۋە مەسئۇلىيەتچان بولۇپ، ئۆز ساھەلىرى بويىچە خېلى ياخشى نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى. ھازىر گەرچە يېشىم 85 تىن ئېشىپ، تېنىم سەل ئاجىزلاپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلىكىنىڭ ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈشىنى نەتىجىسىدە ئاخىرقى ئۆمرۈمنى بالا - چاقىلىرىم بىلەن قەشقەر شەھىرىدە خاتىرجەم ئۆتكۈزۈۋاتىمەن.

ئاپتورى: قەشقەر شەھەرلىك ج خ ئىدارىسىدىن

ئۆمرىمده بىسىپ ئۆتكەن يوللار

سۆزلەپ بەرگۈچى: رەجەپ سەيدى
رەتلىگۈچى: مۇتەللىپ سادىر

مەن هازىر 89 ياشقا كىردىم، جىن شۇرىن، شېرىك شىسەي، گومىنداڭ ۋە جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى رەھبەرلىكىدىن ئىبارەت ئوخشاش بولمىغان دەۋرلەرنى بېشىمدىن كەچۈردۈم، بۇ جەريانىدا ئېغىر كۈنلەرنى كۆردۈم، ئازاب - ئوقۇبەتلەرنى تارتتىم. كىيىنكى كۈنلەردە كومپارتىيىنىڭ رەھبەرلىكىدە راھەتمۇ كۆردۈم، بۇ كۈنلەرنى ئېسىمدىن چىقىرالمايمەن.

(1)

دادام سەيدى هاجىم 1920- يىللىرى سەئۇدى ئەرەبىستانىغا هەج تاۋاپ قىلىش ئۈچۈن بېرىپ، شۇ يەردە قازا قىلىپ كەتتى، شۇ چاغدا مەن 7 ياشتا، ئاكام ئالىمجان 10 ياشتا ئىدى. ئاپام ئايشىخان شۇندىن كىيىن بىر ئۆمۈر تۇرمۇشقا چىقماي، مىڭبىر جاپا مۇشەققەتلەرنى تارتىپ بىزنى بېقىپ چوڭ قىلدى.

بىزنىڭ يۇرتىمىز تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ غەربىي جەنۇبىغا، يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىمىغا جايلاشقان بولۇپ، خوتەن ناهىيە مەركىزىگە 100 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى تەۋەككۈل يېزا كېرىيە ئۆستەڭ بويى دېگەن يەردە ئىدى (هازىرقى قوشنو كەنتى). بىز ئۇ ۋاقىتتا مەھەللىدىكى

دېھقانلارغا قارىغاندا هاللىق دېھقانلاردىن ئىدۇق، بىزدە 12 مو تېرىلغۇ يەر، 10 مو مەرئا (بوز يەر) بار ئىدى، جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان كېرىيە ئۆستەڭ بويىدا مەترىھىم تاغار، هوشۇر ئاخۇن پاك، سايىم هانىنات، ئىمىن ئاخۇن كۆيەك قاتارلىق 40، 50 ئائىلە ئولتۇراتتۇق. بىر يىلى (ئېسىمدە قېلىشىمچە 1925 - 1926- يىللىرى بولسا كېرەك) يۇرۇڭقاش دەرياسىغا تاشقىن كېلىپ، بىزنىڭ مەھەللىدىكى 40، 50 ئائىلىنىڭ يەر - زېمىن، ئۆيۈڭاقلىرىنى ئېقىتىپ كەتتى. يەر زېمىن قۇم تۇپراق بولغانلىقى ئۈچۈن تۇپراقنى سۇ ئېقىتىپ كېتىپ، هەش - پەش دېگىچە چىرايلىق بىر كەنت ساسلىقا ئايلاندى. نە دەل - دەرەخ، نە ئۆي ۋاقلارنىڭ ئەسناسىمۇ قالمىدى، هەممە ئادەم ئۆز جېنى، ئۆز مال - مۈلكىنى قۇتقۇزۇش بىلەن بولغانلىقى ئۈچۈن بىزگە كىممۇ يارىدەم قىلسۇن؟ بىز كىچىك بولغانلىقىمىز ئۈچۈن ئېغىر ئىش قىلالمايتتۇق، ئانام بىچارە كۈچى يەتكەن نەرسىلەرنى ئالالىدى، قالغان ئۆيۈڭاق سەرەمجانلارنى سۇ ئېقىتىپ كەتتى، هەممىدىن ئايرىلدۇق. شۇندىن كېيىن تۇرمۇشىمىز كۈندىن - كۈنگە قىيىنلاشتى، قورسىقىمىز تويغۇدەك نان، بەدىنىمىز ئىسسىغۇدەك كىيىم - كېچەككە ئېرىشەلمىدۇق، ئاق يەرگە بورا كەپە تىكلەپ ئولتۇرۇشقا مەجبۇر بولدۇق. باشقا قوشنىلار قاراقاش، خوتەن، كۈچا، ئاقسۇ، شايارلارغا كۆچۈپ كەتتى.

تومۇز كۈنلەر ئۆتۈپ، ئالەم سوۋۇشقا باشلىدى، بىز يەنىلا بورا كەپىدە ئولتۇراتتۇق، ئاپامنىڭ تاغىسىنىڭ رەھمى كەلدىمۇ - قانداق، بىر ئۆينى بوشىتىپ بەردى، ئۇچ جان شۇ ئۆيدە تۇرمۇش كەچۈرۈشكە باشلىدۇق، رەھىمسىز كونا جەمئىيەتتە كەمبەغەل - يوقسۇللارغا كىممۇ ھىسداشلىق قىلسۇن؟

تۇرمۇشتىكى يوقسۇللۇق، مۇھتاجلىق، ئاچلىق ئازابى ئۇچ جاننى قىينايتتى، ئاپام بىچارىنىڭ كۆزىدىن ياش قۇرۇمايتتى. يەر - زېمىندىن ئايرىلغاندىن كېيىن باشقىلارنىڭ يېرىنى تەڭ ئوتاقتا تېرىشقا مەجبۇر بولدۇق. بىر يىلى قوشنو كەنتلىك ئەخمەت توختى ئەنجان دېگەن پومبىشچىكنىڭ ئۇچ مو يېرىنى تەڭ ئوتاقتا تېرىدۇق، «بىتەلەي تىزەك تەرگىلى چىقسا كالا ئۆستەڭگە تىزەكلەپتۇ» دېگەندەك بىر ئىش بولدى. شۇ يىلى دەريانا سۇ كەلمەي قۇرغاقچىلىق بولدى. كەلگەن سۇمۇ بەگ، بوجاڭ، مىراپلاردىن ئاشمىدى. تېرىغان بۇغداي بىر قېتىممۇ سۇ كۆرمەي، قۇرۇپ كەتتى، ئەمگەك ۋە ئۇرۇقلۇق بىكار بولۇپ، بىر جىڭمۇ ئاشلىق ئالالمىدۇق، بىز ئۇچ كىشىنىڭ جان بېقىشىمىز تېخىمۇ قىينىلاشتى. ئاپام باشقىلارنىڭ يېپىنى ئىگىرىپ بېرىپ بىرەر ۋاقلىق ئاشلىق تېپىپ كېلەتتى، ئاكا - ئۇكا ئىككىمىز باشقىلارغا كۈنلۈك ئىشلەش، مالالىرىنى بېقىپ بېرىش شەرتى بىلەن ئانچە - مۇنچە ئوزۇق - تۈلۈك تېپىپ بىر يىلنى ئۆتكۈزدۇق. كېيىن جازانىخورلاردىن بىر چارەك قوناقتا خامان ۋاقتىدا بىر چارەك بۇغداي بېرىش شەرتى بىلەن قەرز ئېلىپ، كۆپ قەرزگە بۇغۇلدۇق، قەرز ئىگىلىرى كۈندە قەرز سۈيلەپ كېلىپ بار نەرسىلەرنى ئېلىپ كېتىپ، ئارام بەرمەيتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ھۆكۈمەتنىڭ ئالۋان سېلىقلىرى جاننى قىينايتتى. بىز مۇشۇنداق جاپا - مۇشەقەتلىك قىيىن تۇرمۇشتا 7 - 8 يىلنى ئۆتكۈزدۇق.

بىر كۈنى تەۋەككۈلنىڭ دۈشەنبە كۈنى قىزىيدىغان «دۈشەنبە بازار» دا بېشىغا چوڭ سەللە ئورىغان، بىر قولىدا ھاسا تۇتقان، سېرىق چىراي، ئاق ساقال، ئىگىز بوي كەلگەن، 60 ياشلارنىڭ قارىسىنى ئالغان روزى شەيخ ئىسلام دېگەن كىشى

بازارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئىگىز يەرگە چىقىپ: «مۇسۇلمان قېرىنداشلار، قولاق سېلىڭلار، خوتەنده مەمتىمىن ھەزرتىم ئىسلام ئاچتى[1] ھەممە ئىش شەرىئەت قۇرئان كەرىم بويىچە بولىدۇ، دىنىي شەرىئەت ئىسلام ئۇچۇن جەڭ قىلىپ ئۆلگەنلەر شېھىت بولىدۇ، ئۆلمەي قالغانلار غازى بولىدۇ، ئۇرۇش قىلالايدىغان ئەرلەرنىڭ ھەممىسى ئۆزلىكىمىزدىن ئىسلامغا ئەسكەر بولايلى، ئۇرۇشقا بارالمايدىغانلار ئىقتىسادىي جەھەتتىن ياردەم قىلايلى» دەپ تەشۋىق قىلغىلى تۇردى، بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئىسلامغا ئەسكەر بولۇش نىيىتىگە كەلدىم، ئۇرۇشتا ئۆلسەم بۇ جاپالىق تۇرمۇشتىن بىراقلا قۇتۇلارمەن، ئۇرۇشتا ئۆلمەي قالسام پىشانەمگە پۈتۈلگەننى كۆرەرمەن دەپ ئويلىدىم. ئاپامغا، ئاكامغا ئۇقتۇرماستىن مەھەللىمىزدىكى يۇسۇپ ئاخۇن دەكچى، تۇرسۇن توختاخۇن چىلگە قاتارلىقلار بىلەن بىر كېچىدىلا خوتەنگە قاراپ يول ئالدۇق، يولدا بىر كېچە قونۇپ ئەتىسى پېشىم ۋاقتى بىلەن خوتەن ئىلچى شەھىرىگە چىقىپ ئىسلام ئەسكەرلىرىگە قوشۇلدۇق (ئېسىمدە قېلىشچە بۇ 1933- يىلى 4- ئاينىڭ ئاخىرى، 5- ئاينىڭ باشلىرى بولۇشى مۇمكىن). بۇ ۋاقىتتا تەرەپ - تەرەپ، يۇرت - يۇرتلاردىن ئادەملەر كېلىپ ئەسكەر بولۇاتقان ئىكەن، بۇنىڭ ئىچىدە 40 - 50 ياشلىق كىشىلەرمۇ، 15 - 16 ياشلىق بالىلارمۇ بار ئىدى، ئۇلارنى ئۆز يۇرتىنى ئاساس قىلىپ ئايرىپ، مەشىق قىلدۇرۇۋاتقان ئىكەن. تەۋەككۇل، ئىسلامئاۋاتتىن چىققان ئەسكەرلەرگە تەۋەككۇل ئات بېشىدىن مەھەممەت ئاخۇن قوقاس، ھوڭدىن ئېلى ھاجى دېگەنلەر مەسئۇل ئىكەن، 2، 3 ئايەك شەھەر سىپىلى ئىچىدە

① مەمتىمىن ھەزرەت (مەمتىمىن بۇغرا) 1934- يىلى 7- ئايدا ما خۇسەن تەرىپىدىن يىغىلىپ ھېندىستانغا قېچىپ كەتكەن، كېيىن تۈركىيەدە تۇغلىغان.

ھەربىي تەلىم - تەربىيە ئالدۇق، بەزى كۈنلىرى توقماق - كالتەك كۆتۈرۈپ شەھەر تەرتىپىنى قوغداشقا چىقاتتۇق، تەشكىلىي تۈزۈم، ئىنتىزام دىنىي شەرئەت بويىچە باشقۇرۇلىدىغان بولۇپ، ھەربىر قىسىمدا بەش ۋاق نامازباشلاپ ئوقۇيدىغان ئىمام مەزىنلەر بار ئىدى، ئوغۇرلۇق قىلغانلارنىڭ قولىنى كېسىش، زىنا قىلغانلارنى كالتەكلەپ ئۇرۇش، كۆشۈككە[1] سولاپ ئېسىپ قويۇپ سازايى قىلىش، ھەتتا چالما - كېسەك قىلىپ ئۆلتۈرۈش، دارغا ئېسىشتەك جازالاش ئۇسۇللىرى يولغا قويۇلغان بولۇپ، كىشىلەرنىڭ ئۆلۈش، تىرىلىشى بىلەن كارى يوق ئىدى.

بىر كۈنى تەۋەككۈل يېزىسىنىڭ ھوك دېگەن كەنتىدىن ئاناىيەت ئاخۇن شامال دېگەن 30 ياشلاردىكى بىر كىشىنى «ئوغرى» دەپ باغلاپ خوتەن شەھىرىگە ئېلىپ چىقتى، شەرئەت قانۇن ھۆكۈمى بىلەن قازىلار، سول قولىنىڭ بېغىشىدىن كېسىشكە ھۆكۈم قىلدى، ھۆكۈمنى ئىجرا قىلىش ۋاقتىدا ئىبرەت قىلىش ئۈچۈن نۇرغۇن ئاممىنى نەق مەيدانغا يىغىپ ئاناىيەت ئاخۇن شامالنىڭ پۇت - قولىنى باغلاپ، كۆزىنى تېڭىپ، سول قولىنىڭ بېغىشى ئۈستىدىن زەي شوينا بىلەن بۇغۇپ، كارۋاتتا ياتقۇزۇپ تۆت ئادەم پۇت - قولىنى بېسىپ تۇردى، ۋاقىراپ توۋلىغىنىغا پىسەنت قىلماي ئۇستا قاساپتىن بىرى ھەش - پەش دېگىچە قوينىڭ پاچىقىنى چىقارغاندەك سول قولىنىڭ بېغىشىدىن كېسىپ تاشلىدى، ئاناىيەت ئاخۇن شامال ۋايجان، دېگەنچە ھوشىدىن كەتتى، قولىدىن بۇلدۇقلاپ ئاققان قان كېسىلگەن قولى قاينىاپ تۇرغان ياغقا تېمىپ داغلانغاندىن

① كۆشۈك: قۇمۇش بىلەن تور شەكلىدە توقۇلغان سۆرە.

كېيىن توختىدى، ئاناىيەت ئاخۇن ھوشىغا كېلىپ ئاھ خۇدا، ۋايجان . . . . . دەپ ناله قىلاتتى. مەن شۇ مەيداندا سورۇن تەرتىپىنى ساقلاشقا چىققان ئىدىم، بۇ ئەھۋالنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈپ يۈرىكىم گۆپۈلدەپ سوقۇپ ئاغزىمغا تېمىلىپ قالدى، يەنە بىر تەرەپتىن ئاناىيەت ئاخۇنغا قاتتىق ھېسداشلىقىم قوزغالدى، بىر قولىدىن ئايرىلىپ جەمئىيەتتە قانداق تۇرمۇش كەچۈرەر، بۇندىن كېيىنكى ئاقىۋىتى قانداق بۇلار دېگەنلەرنى ئويلاپ ئىختىيارسىز كۆزۈمدىن ياش تۆكۈلۈپ كەتتى.

يەنە بىر كۈنى مەتنىياز ئاخۇن دېگەن بىر كىشىنى زىنا قىلدى دەپ بىر ئايال بىلەن تۇتۇپ كېلىپ، شەرئەت ئىجراسىدىكى قازىخانىغا ئېلىپ كەلدى، ئەرگە 41 دەررە[1] ئۇرۇش، ئايالنى كۆشۈككە سولاپ يولىنىڭ دوقمۇشىغا ئېسىپ قويۇپ سازايى قىلىشقا ھۆكۈم قىلدى، ھۆكۈمنى ئىجرا قىلىپ ئەرنىڭ دۇمبىسىگە دەررە بىلەن 41 نى ئۇردى، دۇمبىسىڭ ئەت گۆشلىرى تېتىلىپ، پۈتۈن ئەزالىرى قانغا بويىلىپ كەتتى، ئايالنى بولسا كۆشۈككە سولاپ سازايى قىلدى. بۇ ئەھۋاللارنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈپ ئىدىيەمدە جىددىي ئۆزگىرىش بولدى.

ئادەمنىڭ ئۆلۈش - تىرىلىشى بىلەن كارى بولمايدىغان، ھەق - ناھەقنى ئېنىق ئايرىمايدىغان، خەلقكە رەھىم قىلمايدىغان بۇنداق ھۆكۈمەتتە ئىشلىسەم بولمايدىكەن دەپ ئويلىدىم دە، بىر كېچىدە ئەسكەرلىكتىن قېچىپ ئۆيگە كەلدىم. ئانام بىلەن ئاكام مېنىڭ ئىسلامغا ئەسكەر بولۇپ كەتكەنلىكىمنى ئۇقۇپ يىغلىشىپ كۆزى يولدا ئىكەن، مېنىڭ قايتىپ كەلگەنلىكىمدىن بەكمۇ خۇشال بولۇپ كېتىشتى، بۇ خۇشاللىق كۈنلەرمۇ ئۇزاققا

① دەررە (يەنى تەزىر): ئېچىگە قۇم - شېغىل ئېلىپ، كۆن - خرۇم بىلەن تىكىلگەن جازا قورالى.

بارمىدى.

(2)

ما خوسەن (خۇيزۇ) ئەسكەرلىرى كېلىپ ئىسلام ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ خوتەننى ئىگىلىدى، شۇندىن باشلاپ خەلقنىڭ بېشىغا بالا ـ قازا، ئېغىر زۇلۇملار تېخىمۇ كېلىشكە باشلىدى. ما خوسەن ئۆز ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن يۇرت ـ يۇرتلاغا بەگ، دوغلارنى بىكىتىپ ئالۋان ـ سېلىقلارنى كۆپەيتتى، ئەرلەرنى ئەسكەرلىككە تۇتتى. يۇرۇڭقاش دەرياسىنى بويلاپ ئاقسۇغا بارىدىغان كارۋان يولى بار ئىدى، بۇ يولدىن شېڭ شىسەي، خوجىنىياز ھاجىنىڭ ئەسكەرلىرىنىڭ كېلىشىدىن ئەندىشە قىلىپ تەۋەككۈل ـ ئىسلامئاۋاتقا ئەسكەر تۇرغۇزدى.

يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ ئايىغى قوشلاش[1]، بوغاز دېگەن ئىككى جايدا ئاتلىق ئەسكەرلەر پونكىتى قۇرۇپ ئىككى پەي ئەسكەر تۇرغۇزدى. 1935ـ يىلى 9ـ، 10ـ ئاي مەزگىلىدە تەۋەككۈلغا 120 نەپەر، ئىسلامئاۋاتقا 100 نەپەر جەمئىي 220 نەپەر ئەسكەر ئېلىش ۋەزىپىسى كەلدى، دەپ تەرەپ ـ تەرەپتىن ياشلارنى ئەسكەرلىككە تۇتقىلى تۇردى. تەۋەككۈلغا تارى بەگ[2]، ئىسلامئاۋاتقا قاسىم بەگلەر بەگ ئىدى، ئۇلار دوغلارنى ئىشقا سېلىپ پۇقرالارنىڭ ئۆيلىرىنى كېچە ـ كۇندۇز ئاختۇرۇپ بالا ـ چاقلىرىنى تۇتۇپ باغلاپ تارى بەگنىڭ ئۆيىگە

① قوشلاش: قاراقاش دەرياسى بىلەن يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ قوشۇلغان جايى.

② **تارى بەگ:** ئەسلى بەگ ئەمەس، ما خوسەن خوتەنگە بېسىپ كەلگەندىن كېيىن چوڭ ئوغلى يۈسۈپ خاننى ما خوسەنگە ئەسكەرلىككە بېرىپ تىللا، ئالتۇن، كۆمۈش بېرىپ بەگلىكىنى قولغا كەلتۈرگەن. تارى بەگنىڭ ھەدىسى ئىنجانلىق بولۇپ ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدا شىنجاڭغا قېچىپ چىقىپ تەۋەككۈلدا ئورۇنلىشىپ قالغان. يۈسۈپ خان ما خوسەنگە ئەسكەر بولغاندىن كېيىن تەۋەككۈل، ئىسلامئاۋاتتىن 40 نەپەر ياشنى ئەسكەرلىككە ئېلىپ يەرلىك قوغدىنىش ئەترىتى قۇرۇپ قىلمىغان ئەسكىلىكى قالمىغان ئىدى، شېڭ شىسەي ھاكىمىيەتى ئورنىتالغاندىن كېيىن، يۈسۈپ خان تۇرمىگە سولىنىپ يوق بولدى.

ئەپچىقىپ سولايتتى، بىر قىسىم ياشلار يۇرت ماكانلىرىنى تاشلاپ يىراق يەرلەرگە قېچىپ كەتتى، بىر قىسىملىرى ئېتىز بېشى، جاڭگاللارغا يوشۇرۇنۇپ يۈردى. مەن ئاكام ئالىم ئاخۇن بىلەن ئېتىز بېشىغا بېرىپ قوناقلىقنىڭ ئارىسىغا يوشۇرۇنۇۋالدۇق، كېچىدە ئۆيگە كېلىپ، كۇندۇزى قوناقلىققا چىقىپ بىر قانچە كۇننى ئۆتكۇزدۇق. تارى بەگنىڭ دوغىسى ماخمۇت خوجۇن، روزى مالمان دېگەن ئىككى دوغا كۇندە كېلىپ ئاپامنى «بالاڭنى تاپ» دەپ قىينايتتى، بىر كۇنى يەنە بۇ ئىككى دوغا كېلىپ: «ئاخىرقى مۆھلەت، بالاڭ ئۆزىچە كەلسە بىرنى ئېلىپ كېتىمەن، ئەگەر كەلمىسە ئىككى بالاڭنى تۇتۇپ كېتىمەن» دەپ داراڭ سېلىپ ئېغىلدىن بىر قوينى تۇتۇپ ئېلىپ كەتتى، ئاپام بىچارە دوغلارنىڭ ئەلپازىنى كۆرۈپ بىزنىڭ ئەسكەرلىككە تۇتۇلۇپ قېلىشىمىزدىن ئەنسىرەپ قوناقلىقتىن تېزدىن ئۆيگە قايتۇرۇپ كېلىپ ساندۇق ئاستىغا ئورا كولاپ ئىككىمىزنى شۇ يەرگە يوشۇرۇپ قويدى، بىرەر شەپنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىساق خوددى چاشقاندەك دەرھال ئورىغا كىرەتتۇق. شۇنداق قىلىپ بىر قانچە كۇن ئۆتكەندىن كېيىن بىر كۇنى ماخمۇت خوجۇن ئۆزىنىڭ قولىنى ئۆزى باغلاپ: «تارى بىگىم مېنى باغلاپ ئۇرۇپ، ئادەمنى تاپمۇغىچە قولۇڭنى يەشمەيمەن، دەپ باغلاپ قويدى، بالاڭنى تاپمىساڭ مەن كەتمەيمەن» دەپ ئولتۇرۇۋالدى، بىر دەمدىن كېيىن ئۆزىنى باغلىغان ئاغامچىنى يېشىپ ئاپامنىڭ قولىنى باغلاپ ھويلىدىكى ئاق ئۆجمىگە ئاستى، ئاپام بىچارىنڭى يىغلاپ تۇرۇپ: «بالىلىرىم ھازىر يوق، پەيدا بولسا ئەتە تارى بەگ قېشىغا ئۆزەم ئەپچىقىپ ھازىر قىلاي» دەپ يالۋۇرۇشىغا كارى بولماي، باش ـ كۆزىگە ئۇرۇپ كەتتى، ئاپامنىڭ يىغا زارى ـ ناله قىلىشلىرىنى ئاڭلاپ خوددى يىلان

چېقىۋالغاندەك پۇچۇلۇنۇپ چىدىيالماي قالدۇق، نېمە كۆرسەك كۆرەيلى دەپ يانقان ئورىدىن يۈگۈرۈپ چىقتۇق. ئاكام يۇرەكلىك، جىگىرى بار ئوغول بالا ئىدى، دوغىنىڭ ئالدىغا بېرىپ: «قېنى مېنى نەگە ئاپارساڭ ئاپارمامسەن، ئاپامنى قويۇۋەت» دەپ ئىككى قولىنى دوغا ماخمۇت خوجۇنغا تۇتۇپ بەردى، ئاڭغىچە ئاپامنى مەن باغلاقتىن بوشاتتىم، دوغا ئاكامنىڭ ئىككى قولىنى ئارقىسىغا قايرىپ باغلىدى، مېنى باغلىغىلى تۇرغاندا: «مەن قاچمايمەن، قاچار بولساق سېنىڭ ئالدىڭغا ئۆزۈمىز چىقاتتۇقمۇ» دېدىم، مېنى باغلىماي ئىككىمىزنى ئېلىپ ماڭدى، جاپاكەش بىچارە ئاپام «ۋاي باللىرىم، ئاھ خۇدا. . . . . » دەپ يىغلاپ هوشىدىن كەتتى. بىز پىشانىمىزگە پۇتۇلگەننى كۆرەرمىز، دەپ ئىككى دوغىنىڭ ئالدىغا كىرىپ ماڭدۇق، يېرىم سائەتتەك يول يۈرگەندىن كېيىن كەنتنىڭ ئاخىرىسىدىكى شەمشىدىن ئاخۇنۇمنىڭ تۇگمىنى دېگەن بىر كونا تۇگمەن بېشىغا كەلدۇق، تۇگمەن ئىچىدە ئادەملەرنىڭ گەپلەشكەن ئاۋازلىرى ئاڭلاندى، هېلىقى ئىككى دوغا بۇ يەردە قېچىپ يوشۇرۇنغان ئادەم بار ئىكەن، دەپ تۇگمەن ئىچىگە كىرىپ كەتتى، ئاكام: «قولۇمنى يېشىۋەت» دېدى، پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئاكامنىڭ قولىنى يېشىۋەتتىم هەم: «ئاكا، ئەمدى بوشىغاندىكىن قاچايلى» دېدىم، ئاكام: «ياق، سەن مۇشۇ يەردە تۇرۇپ تۇر»- دېدى ده ئېشەك باغلىغان بىر دانە قوزۇقنى سۇغۇرۇپ ئېلىپ ئۇچقاندەك تۇگمەن ئىچىگە ئېتىلىپ كىرىپ كەتتى، هەش - پەش دېگىچە هېلىقى ئىككى دوغىنى ئۇرۇپ باش - كۆزلىرىنى يېرىپ يىقىتىپ قويۇپتۇ، تۇگمەن ئىچىگە يوشۇرۇنغان ئادەملەرمۇ قېچىپ كەتتى. ئىش چاتاق بولدى، ئاكا - ئۇكا ئىككىمىز بىر نان، بىر ياماقسىز يۇرۇڭقاش دەريانىنى

بويلاپ ئاقسۇ تەرەپكە قاراپ قاچتۇق، ما خۇسەن ئەسكەرلىرى، دوغا، بەگلەرنىڭ ئارقىمىزدىن قوغلاپ كېلىشىدىن قورقۇپ ئادەمىزات ماڭمايدىغان قۇملۇق، چاتقاللىق ئىچىدە يوشۇرۇنۇپ يۈردۇق. جىلەك دوڭ، سالجىلىق، قومۇش توقاي، ئاچچىق جىلغا، باش توغراق قاتارلىق توقايلىقلارنى بېسىپ، كەنتتىن 50 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى ئوتتۇرا توغراق دېگەن يەرگە يېتىپ كەلدۇق، ئاچلىق، ئۇسسۇزلۇق، هېرىپ ماغدۇرسىزلىنىپ قەدەم ئالغۇچىلىك هالىمىز قالمىدى. بۇكلۇك بىر چىغان ئارىسىدا ياتتۇق، نەدىمۇ كۆزگە ئۇيقا كىرسۇن. ياۋايى هايۋانلارنىڭ بىرەر شەپىسى ئاڭلانسا، بىزنى تۇنقىلى كەلگەنلەر ئوخشايدۇ، دەپ يۈرىكىمىز گۈپۈلدەپ سېلىپ كېتەتتى. بىزگە ئاسمان يىراق، يەر قاتتىق بولۇپ بىر كېچىنى قانداق تاڭ ئاتقۇرغانلىقىمىزنىمۇ بىلمىدۇق. ئەتىگەنده ئېگىز بىر تۇپ توغراق ئۇستىگە چىقىپ، ئەتراپقا قارىسام هېچ بىر ئادەمزات كۆرۈنمىدى، خۇداغا شۇكرى، بىز بۇ بالا قازادىن قۇتۇلغان ئوخشايمىز، دېدىم - ده توغراقتىن چۈشۈپ ئاكامغا: «بىز ئەمدى قاياققا ماڭمىز» دېدىم، ئاكام بىر ئاز ئويلىنىپ تۇرۇپ: «بىز ئىككىمىز ئاپامنى يالغۇز تاشلاپ كەتسەك بولمايدۇ، جان جىگەر ئىككى پارىسىدىن ئايرىلىپ قانداق ياشىيالىسۇن؟ ئۆلمەكنىڭ ئۇستىگە تەپمەك دېگەندەك دوغىلار كۈندە كېلىپ بالاڭنى تاپ دەپ قىيناپ ئارام بەرمەيدۇ، سەن قايتىپ كېتىپ ئاپامنىڭ هالىدىن ئوبدان خەۋەر ئالغىن، مەن بىر ئامال قىلىپ ئاقسۇ تەرەپكە كېتىپ، بىر مەزگىل شۇ يەردە جان ئېتىپ، ۋەزىيەت ئوڭشالغاندىن كېيىن قايتىپ كېلىمەن» دېدى. مەن: «ئاكا، مەن سەندىن ئايرىلمايمەن، قەيەرگە بارساڭ بىللە بارىمەن، نېمە كۆرسەك تەڭ كۆرەيلى» دېدىم يىغلاپ تۇرۇپ،

ئاكام: «ياق، ئۇكام گەپ ئاڭلا، بىز دادامدىن كىچىك قالغاندىن كېيىن بىچارە ئاپام نۇرغۇن جاپا مۇشەققەتلەرنى، ئازاب، ئوقۇبەت خورالۇقلارنى تارتىپ بىزنى چوڭ قىلدى، ئەمدى ئىككى يۇرەك پارىسىدىن ئايرىلىش ئازابىغا بەرداشلىق بىرەلمەيدۇ، بىرسىمىز بولساقمۇ ئاپامنىڭ قېشىدا تۇرۇپ هالىدىن خەۋەر ئالايلى» دېدى.

مەن ئاخىرى ئاكامنىڭ گېپىگە كۆندۈم، ئىككىيلەن قۇچاقلىشىپ يىغا - زارە قىلىشىپ ئايرىلدۇق. ئادەمنىڭ يوق چۆل - جەزىرىدە جان - جىگەر قېرىنداشىمدىن ئايرىلىپ يۇرەك - باغرىم ئېرىپ ئوتتا كۆيگەندەك ئېچىشىپ كەتتى، ئۆزۈمنى تۇتۇۋېلىشقا قانچە تىرىشساممۇ كۆزۈمدىن ياش ئىختىيارسىز ئاقاتتى، ئاكاممۇ يىغلىغىنىچە مەندىن ئايرىلىپ قۇم بارخانلىرى ئىچىگە كىرىپ كەتتى[1].

(3)

ما خۇسەن خوتەنگە كەلگەن كۈندىن باشلاپ پۇقرالارغا بىرەممۇ ئارامچىلىق بەرمىدى، پۇقرالارغا سالىدىغان زۇلۇملارنىڭ ھەممىسىنى سالدى، يۇرت - يۇرتلارغا ۋەزىپە چۈشۈرۈپ ئەرلەرنى ئەسكەرلىككە تۇتتى، پۇقرالارغا بولغان نازارەتچىلىكنى كۈچەيتتى، ئالۋان - سېلىقلارنى كۆپەيتتى. دەن ئاشلىقى (بىردەن 10 چارەك)، ئات، ئېشەك، قوي، كالا، توخۇ، ئۆردەك، تۇخۇم، ئوتۇن - سامان، پىچان، كىگىز - كىچەك، يوتقان - كۆرپە، خام (ماتا)، ئىگەر - يۈگەن، كۆن - خرۇم قاتارلىق ئالۋان - سېلىق 18 خىلدىن ئاشاتتى. زالىم تارى بەگ جەمئىيەتتىكى قانخور لۇكچەكلەردىن 30 - 40 دوغا تەشكىللەپ شۇ دوغلار ئارقىلىق ئالۋان - سېلىقلارنى يىغدۇراتتى، دوغلارنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ ئەسكىسى، مۇناپىقى ماخمۇت خوجۇن بولۇپ تەلىپىگىنى ئەكەل دېسە ېېشىنى كۆتۈرۈپ كېلەتتى. ئالۋان - سېلىقنىڭ ھەربىر تۇرىگە ئىككىدىن دوغا مەسئۇل بولۇپ ئىشىك ېېشىدىن كەتمەيتتى. تارى بەگنىڭ قاقشال كەنتىنىڭ قۇم بويىدا 20 - 25 ئېغىزلىق ئۆيى بار بولۇپ، ئېغىل - قوتانلىرى كەڭرى ئىدى، پۇتۇن يىغىلغان ئالۋان - سېلىقلارنى شۇ ئۆيلەرگە جۇغلاپ ما خۇسەن ھۆكۈمىتىگە يەتكۈزۈپ بېرەتتى. تارى بەگ ما خۇسەننىڭ زۇلۇم - قامچىسىنى قولىغا ئالغاندىن كېيىن ئىنتايىن قەبىھ ۋاستىلارنى قوللىنىپ پۇقرالارنىڭ قان يىلىگىنى شورىدى، ئالۋان - سېلىقنى تۆلىيەلمىگەن دېھقانلارنى تۇتۇپ كېلىپ باغلاپ، ئۇرۇپ، قىيناپ، سولاپ قويىاتتى، ھەتتا بەزىلەرنى باغلاپ دەرەخكە ئېسىپ قويۇپ ئاپتاپقا قاقلاپ سۇ، نان بەرمەي يېرىم جان قىلىپ قويۇپ، مۇددەت بەلگىلەپ كېپىللىككە بېرىپ قويۇپ بېرەتتى. بۇنداق ئايىغى ئۇزۇلمەيدىغان ئالۋان - سېلىقنى كىممۇ تۆلەپ تۇگىتەلمەيتتى؟

تەۋەككۇلغا ئىككى قېتىمدا 20 نەپەر ئەسكەر ئېلىش ۋەزىپىسى كەلدى، تارى بەگ بۇ پۇرسەتنى پايدىلىنىپ 15 ياشتىن يۇقىرى، 40 ياشتىن تۆۋەن دېھقانلاردىن 200 دىن ئارتۇق ئادەمنى تۇتۇپ، پۇلى بارلاردىن پارە يەپ، بايلارنىڭ بالىلىرىنى قويۇپ بېرىپ، كەمبەغەللەرنىڭ بالىلىرىنى ئەسكەرلىككە تۇتۇپ بەردى. ئەسكەرلىككە كەتكەن دېھقان

[1] ئاكام ئالىم ئاخۇن شۇ ۋاقىتتا 21 ياش ئەتراپىدا بولۇپ، ئۆز جېنىنى ئېلىپ چۆل - بايابانغا كىرىپ كەتكىنىچە غايىپ بولدى. ئۇنىڭ جەسىتى ھازىرغىچە تېپىلمىدى، ئۇنىڭغا ئاغ مەھەللىسىدىكى ھەيزەت ئاخۇنىنىڭ قىزى ئايىم خانىم ئېلىپ بەرگىلى بىر يىل بولغان، ئايالىنىڭ قورسىقىدا 6 ئايلىق بولغان ئىدى، ئۇ قىز تۇغدى، ئىسمىنى مەرمىنساخان قويدۇق، ئاپام ئايشخان بىر ئائىلىنىڭ ېېغىر يۈكى چاپا مۇشەققەتلەرنى تارتىپ ئاكامنىڭ دەرت پراقىدا تولا يىغلاپ 1948- يىلى 10- ئايدا ئالەمدىن ئۆتتى. كېيىن مەرمىنساخانغا مەن ئاتىدارچىلىق قىلىپ تۇرمۇشقا چىقىرىپ ئۆيلۈك ئوچاق قىلدىم، ھازىر 67 ياشقا كىردى، بىر ئوغلى، ئۈچ نەۋرىسى بار، يولدىشى ئىمىن ئاخۇن دولۇق 1980- يىلى ۋاپات بولۇپ كەتكەن، شۇندىن بېرى قېشىمدا تۇرغۇزۇپ ھالىدىن خەۋەر ئېلىۋاتىمەن.

بالىلىرىنىڭ كۆپ قىسمى ما خۇسەن قولىدا ئۆلدى، ئۆلمەي قالغانلىرىمۇ مېيىپ بولۇپ قايتىپ كەلدى، تارى بەگ ما خۇسەننىڭ يۇرگۈزگەن قانلىق سىياسىتى ئاستىدا سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي جەھەتتىن زور نەپكە ئېرىشتى.

ما خۇسەننىڭ ئەسكەرلىرى، ئىنسان قېلىپىدىن چىقىپ ئۆيمۇ ئۆي ئاختۇرۇپ پۇلى بارلارنىڭ مال دۇنيالىرىنى بۇلاپ، چىرايلىق خوتۇن - قىزلارنى زورلۇق - زومبۇلۇق بىلەن ھەيدەپ كېتىپ باسقۇنچىلىق ۋە ئاياغ ئاستى قىلاتتى، قارشىلىق قىلغانلارنى ئۇرۇپ يېرىم جان قىلىپ قويىاتتى، تەۋەككۈل، ئىسلامئاۋات زېمىنىنى قاراڭغۇ زۇلمەت قاپلاپ كەتتى، خەلقنىڭ تىرىكچىلىك، ياشاش ئىمكانىيىتى قالمىدى.

1936- يىلى 7- ئاي مەزگىلىدە تەۋەككۈل خەلقى زۇلۇمغا چىداپ تۇرالماي ئەخمەت سەيدارى، شاكىر كۆك، ئابدۇراخمان جىگدەك قاتارلىقلارنىڭ باشچىلىقىدا قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ، ما خۇسەننىڭ ئازنا بازار، ئىسلامئاۋات چارشەنبە بازار شۆتاڭدىكى ئەسكەرلىرىنى يوقىتىپ خەلقنى بىر كۇن ئازاد قىلدى، ئەمما قوزغىلاڭ مەغلۇپ بولۇپ ما خۇسەن ئەسكەرلىرى باستۇرۇپ كېلىپ، دەسلەپتە كەنتنىڭ بېشى بولغان ھوڭدىكى ئىمىن ھاجىم دېگەنلەرنىڭ ئۆيىگە كىرىپ ئۆيدىكى پۇلغا يارايدىغان نەرسىلەرنى بۇلاپ، ئېغىلدىكى قويلىرىنى ھەيدەپ چىقىپ ئۆلتۇرۇپ پىشۇرۇپ يېگەن، ئىمىن ھاجى «سىلەرنىڭمۇ چوڭاڭلار باردۇر» دېگەندە نەق مەيداندا ئېتىپ تاشلىغان. بۇ خەۋەر تېزلىك بىلەن پۇتۇن يۇرت ئىچىگە تارقالغاندىن كېيىن پۇتۇن دېھقانلار خۇددى قۇشتىن ئۆركىگەن قۇشقاچتەك تەرەپ - تەرەپلەرگە چىقىپ ئەتراپتىكى جاڭگال، چۆل - جەزىرىلەردە يۇشۇرۇنۇپ يۇرۇشكە مەجبۇر بولدى، قوزغىلاڭغا قاتناشقۇچىلار

يۇرۇڭقاش دەرياسىنى بويلاپ ئاقسۇ، كۇچا، شايار تەرەپلەرگە كەتتى، قوزغىلاڭغا قاتناشمىغان دېھقانلار، بىزدە گۇنا يوق دەپ يۇشۇرۇنغان جايىدىن چىقىشى بىلەن تۇتۇپ ئازنا بازاردىكى شۆتاڭغا سولىدى. تارى بەگ ئادەملەر توپىدىن كىمنى كۆرسەتسە شۇ چېپىلدى، تارى بەگ ئالدى بىلەن ئۆزىنىڭ ئۆچ - ئاداۋىتى بار كىشىلەرنى زىيۋازى (ئوغرى) دەپ ئايرىدى، دەسلەپتە ئاتىبىشى كەنتىدىن ئەخمەت ئاخۇن چوقانى «ئۆزلىرىنىڭ يېڭى ئۆلۇملىرىگە مۇبارەك بولسۇن» دەپ تارتىپ چىقاردى. ئەخمەت ئاخۇن چوقا «شامال چىقتى يا ئاللا، بوران چىقتى يا ئاللا، تارى بەگنىڭ ساندۇقىدىن تۇڭگان چىقتى يائاللا» دەپ قوشاق قوشقان ئىدى. قوشنىسى يۇسۇپ دىۋانەم 70 ياشلاردا بولۇپ ئۆلتۇرگىلى ئېلىپ ماڭغاندا، تارى بەگكە: «بىگىم مەن كىم ئۇچۇن ئۆلىمەن، ئۆلۇش سەۋەبىنى ئۇقۇپ ئۆلسەم كۇزۇم يۇمۇلىدۇ» دېگەندە، تارى بەگ: «ئوغلىڭىز ھاشىم دىۋانەم ئۇچۇن ئۆلىسىز» دېدى، يۇسۇپ دىۋانەم: «رەھمەت سىلىگە، بۇنداق ئۆلۇمنى ئۆمۇردە تاپماق تەس» دەپ سەپنىڭ ئالدىدا ماڭدى. ئازنا بازارنىڭ شەرقىدىكى شولاقتا شۇ بىر قېتىمدا 36 نەپەر بىگۇناھ پۇقرا چېپىپ ئۆلتۇرۇلدى. بۇنىڭدىن باشقا، ما خۇسەننىڭ ئەسكەرلىرى قاچقانلارنى قوغلاپ يۇرۇپ ئېتىۋەتكەنلەرمۇ ئاز ئەمەس. بۇ 7- ئاي بۇغداي پىشقان ۋاقىت بولۇپ، ئېتىز - ئۇرەك ئىشلىرى بىلەن ھېچكىمنىڭ كارى بولمىدى، كەنتتە پەقەت ئۇششاق بالىلار، قېرى، ئاجىز، ئاياللار قالدى. ئۇلارمۇ ئۆزلىرىنىڭ جان قايغۇسى بىلەن بولۇپ، شۇ يىلى ئېتىزدىكى بۇغدايلار تولۇق يىغىۋېلىنمىدى، ئورنىغا قوناقمۇ تېرىلمىدى، شۇنىڭ بىلەن ئاچارچىلىق يۇز بېرىپ نۇرغۇن دېھقانلار يۇرتتىن كۆچۇپ كېتىشكە مەجبۇر

بولدى.

مەن ئىككى كۈندۈز، بىر كېچە چۆلدە يۈرۈپ، قوساقنىڭ ئاچلىقىدا ماڭغۇدەك ھالىم قالمىدى، بۇ چۆل - جەزىرىدە نەدىمۇ يېگىدەك بىر نەرسە بولسۇن؟ كۈندۈزى دوغلارنىڭ تۇتۇۋېلىشىدىن قورقۇپ ئۆيگە كېچىدە قايتىپ چىقتىم. ئۆيدە ئاپام يوق، قولۇم - قوشنىلاردىن سورىسام، تارى بەگنىڭ دوغلىرى ئاپام بىلەن يەڭگەمنى تۇتۇپ كېتىپتۇ. بېشىم قاتتى، نېمە قىلارىمنى بىلمەي قالدىم، ئەتىسى قوشنىلاردىن يۈسۈپ ئاخۇن دەكچى ئاپامغا كېپىل بولۇپ، ئەكىرىشكە چىقىپ كەتتى، تارى بەگ: «سېنىڭ بالاڭنىڭ يۈرىكى نېمە دېگەن چوڭ، بىزنىڭ دوغلىرىمىزنى ئۇرۇشقا پېتىنىپتۇ، قەيەردىن بولمىسۇن تاپسەن، بولمىسا كۆرگىلىكىڭنى كۆرسىتىمەن» دەپ ئاپامغا تەھدىت سالىتۇ، قوشنىمىز يۈسۈپ ئاخۇن دەكچى ئارىغا چۈشۈپ: «مەن كېپىل بولاي، بالىسىنى چوقۇم تاپسۇن، ھازىر بۇ ئايالنى قويۇپ بەرسىلە» دېگەندىن كېيىن، «ئوغلۇڭنى تېپىپ بەرسەڭ ھېچ گەپ يوق، بولمىسا 150 دەن ئاشلىق تاپشۇرىسەن» دەپ ھەپتىلىك مۆھلەت بىلەن ئاپامنى قويۇپ بېرىپ، يەڭگەم ئايىمخاننى ما خۇسەننىڭ ئەسكەرلىرىنى كۈتۈشكە قالدۇرۇپتۇ.

ئاپام مېنى كۆرۈپ: «ساق - سالامەت قايتىپ كېلىپسەن ئوغلۇم، ئاكاڭ قېنى؟» دەپ سورىدى، ئاكامنىڭ ئاقسۇ تەرەپكە كەتكەنلىكىنى ئاڭلاپ ئۇن سېلىپ يىغلاپ كەتتى. ئاپام: «ئاكاڭدىن ئايرىلدۇق، ئەمدى سەندىن ئايرىلىپ قالساق بولمايدۇ، دوغىلار كۈندە ئىزلەپ كېلىۋاتىدۇ، ئۇلارغا ئۇچراپ قالساڭ تۇتۇۋالىدۇ، كۈندۈزى تالا - تۈزگە چىقما، ساندۇق ئاستىدىكى ئوردا ياتقىن» دەپ جىكىلىدى. بىر ھەپتىلىك

مۆھلەت توشۇپ، دوغلار يەنە كېلىپ: «بالاڭنى تاپ، بولمىسا ئاشنى تاپشۇر» دەپ ئاپامنى قىستىغىلى تۇردى. ئاپام بەزى كۈنلىرى ئىشىكنى ئېتىپ قويۇپ، سىرتقا چىقىپ كېتىپ ئۆيگە كەلمىدى، بۇنداق كۈنلەردە دوغلار ئىشىك تۈۋىدىن كەتمەي، كۈن بويى ساقلاپ ئولتۇراتتى، دوغلار ئۆينى بىر قانچە قېتىم ئاختۇرۇپمۇ مېنى تاپالمىدى. مەن ساندۇقنىڭ ئاستىدىكى قاراڭغۇ، زەي ئوردا بىر ئايغا يېقىن ياتتىم، كۈندۈزى ئوردىن چىقمىدىم، كېچىدە ئانچە - مۇنچە سىرتقا چىقىپ ھەركەت قىلدىم، بىرەر شەپىنى ئاڭلىغان ھامان چاشقاندەك يوگۈرۈپ ئوردىغا كىرىۋاللاتتىم. قىش كېلىپ سوغۇق باشلاندى، زەي ئوردا يېتىۋېرىپ كۈندىن - كۈنگە زەئىپلىشىپ، تەن سالامەتلىكىم ناچارلاشتى، بۇ تىرىك تۇرۇپ گۆرگە كىرگەن بىلەن باراۋەر ئىدى.

ئاپام يەڭگەمنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن تارى بەگنىڭ قېشىغا چىقىپ: «بىگىم، بۇ كىچىك گۈدەك قىزغا ئىچىلىرى ئاغرىسۇن، قىزىمنىڭ قورسىقىدا بار، بۇ ئادەم قېلىپىدىن چىققان ھايۋانلارغا تۇتۇپ بەرسىلە، ئۇنىڭ ھاياتىغا خەۋپ يېتىپ قالىدۇ» دەپ تارى بەگنىڭ پۇتىنى قۇچاقلاپ يىغلاپتۇ، رەھىمسىز، زالىم تارى بەگ: «بالاڭنى تېپىپ ئەپچىقىپ بەر، بولمىسا 150 دەن ئاشنى تاپشۇر، شۇ ۋاقىتتا قىزىڭنى قويۇپ بېرىمەن، بولمىسا قىزىڭنى ئىزدەپ چىققۇچى بولما» دەپ قوغلىۋېتىپتۇ. ئاپام ئىنتايىن تەڭلىكتە قالدى، مېنى تاپشۇرۇپ بېرەي دېسە، ئاكامدىن ئايرىلدى، ئەمدى مەندىن ئايرىلىپ قېلىشقا چىدىمايتتى، ئاش تاپشۇرايلى دېسەك، قوساقتا تويغۇدەك يىگىلى نان يوق ئەھۋالدا 150 دەن ئاشلىقنى قەيەردىنمۇ تاپقۇلۇق. ئاسمان يىراق، يەر قاتتىق، ئەت يۇمشاق، تاياق

قاتتىق، نېمە ئامال. بىچارە ئاپام «ئى ياراتقان تەڭرىم، بەندەڭنى بۇنداق ئازاپ ئوقۇبەتلىك كۈنلەردىن بىراقلا قۇتۇلدۇرۇپ، جېنىمنى ئالساڭچۇ، ئاھ خۇدا . . . . . » دەپ ناله قىلغىلى تۇردى. ئاپامنىڭ يىغا - نالىسىگە چىداپ تۇرالمىدىم دە - ساندۇقنىڭ ئاستىدىكى ئورىدىن يۇگۇرۇپ چىقىپ، ئاپامنىڭ قۇچىقىغا ئۆزۈمنى ئېتىپ ئانا - بالا ئىككىمىز قۇچاقلىشىپ بىر هازا يىغلاشتۇق، مەن: «ئاپا مېنى ئەپچىقىپ تارى بەگكە تاپشۇرۇپ بېرىڭ، ئەسكەرلىككە بېرەمدۇ ياكى باشقا بىر ئىشقا سالامدۇ، ئۆلۈپ قالمىسام قايتىپ كېلەرمەن، پىشانەمگە پۈتۈلگەننى كۆرەرمەن، يەڭگەمنى قايتۇرۇپ ئەكىلەيلى، ئۇنىڭ بويىدا بار، ئاكامدىن ئايرىلدۇق، ئەمدى ئۇنىڭ ئايالى ۋە دۇنياغا كۆز ئېچىش ئالدىدا تۇرغان پەرزەنتىدىن ئايرىلىپ قالساق قانداق بولىدۇ» دېدىم، ئاپام بىر ئاز ئويلانغاندىن كېيىن: «مەن تارى بەگنىڭ قېشىغا يەنە بىر قېتىم بېرىپ باقاي» دەپ ئۆيدە تۆت چارەك ئاش پاتقۇدەك بىر مىس چۆگۈن بار ئىدى، شۇنى ئېلىپ چىقىپ كەتتى، تارى بەگ چۆگۈننى ئېلىپ: «بالاڭ ئەسكەر بولمايدۇ، قوشلاشتىكى ئەسكەرلەرگە ئالتە ئاي چاي قاينىتىپ بەرسۇن، ئالتە ئايدىن كېيىن ئورنىغا ئادەم ئالماشتۇرۇپ بالاڭنى قويۇپ بېرىمەن، شۇنىڭ بىلەن ۋەزىپىنى ئورۇندىغان بولسەن، بۇنىڭدىن كېيىن دوغلار ئىزدەپ بارمايدۇ» دەپتۇ، شۇنىڭدىن كېيىن مېنى تارى بەگكە تاپشۇرۇپ بېرىپ، يەڭگەمنى ما خۇسەنىنىڭ ئەسكەرلىرىنىڭ قولىدىن ئاجرىتىپ چىقتى.

تارى بەگنىڭ ئۆيىدە تۇرۇپ 5 - 6 كۈن ئات باقتىم، بىر كۈنى قوشلاشتىكى ئەسكەرلەرگە نان توشۇيدىغان ئېشەكچىلەرگە قوشۇپ ماڭا: «ئاكاڭ قاچقان ئىدى، سەن تۇتۇلدۇڭ، سەن

قاچساڭ ئاناڭ بىلەن يەڭگەڭنى تۇتۇپ سولايمىز، هەرگىز قاچقۇچى بولما» دەپ جىكىلىدى. ئېشەكچىلەر بىلەن بىرگە چىلەك دۆڭ، قوموش توقاي، ئاچچىق جىلغا، باش توغراق، ئوتتۇرا توغراق، ئاياغ توغراق، تار توقاي، شامال قاتارلىق توقايلىقلارنى بېسىپ بىر قونۇپ ئەتىسى كەچتە قوشلاشقا يېتىپ بېرىپ 2- روتىغا چۈشتۇق (بۇ ئېھتىمال 1936- يىلى 1- ئاي بولسا كېرەك، چۈنكى دەريانىڭ سۇلىرى مۇزلاپ كەتكەندى). مېنى ئاپارغان ئېشەكچى تۇنۇشتۇرۇپ: «چاي قاينىتىش ئۇچۇن كەلدى» دېدى، ئۇ يەردە تەۋەككۇل كېرىيە ئۆستەڭ بويىدىن روزى ئاخۇنۇم ئىككى ئېشەك بىلەن ئوتۇن توشۇيدىكەن، تۇرەك ئاخۇن بەڭگى ئات باقىدىكەن، قاراقاشلىق داۋۇت ئاشپەز تاماق ئېتىدىكەن، ئات بېشىدىن نىياز موللام كالتەك سۇ توشۇيدىكەن، مەن بارغان كۈندىن باشلاپ 6 دانە چۆگۈندە چاي قاينىتىش ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇپ ئالدىم. ئەتىسى سەھەردە تۇرۇپ 6 چۆگۈندە قاينات سۇ قاينىتىپ قويدۇم، كىم بىلسۇن، روتا باشلىقى لى فېڭيۇەن ئەتتىگەندە يۇزىنى يۇيۇش ئۈچۇن قاينىتىپ قويغان سۇنى قولىغا قۇيغان ئىكەن قولى قاينات سۇدا كۆيۈپ قالدى، «ۋۇ خۇندەن» (ئەبلەخ) دەپ قۇلۇقۇمنى تارتىپ سوزۇپ، كاللا - باشلىرىمغا ئۇرۇپ كەتتى، ياتقۇزۇپ ئىككى، ئۇچنى قاتتىق دەسسىدى، بىر قوۋۇرغام ئىگىلىپ، ئۆپكىنى بېسىۋالغان ئىكەن، نەپەس ئالالماي تۇگۈلۈپ كەتتىم، ئورنۇمدىنمۇ تۇرالمىدىم، تۇرەك ئاخۇن بەڭگى لى فېڭيۇەننى تۇتۇۋېلىپ: «خاپا بولماڭ، بالا كىچىك، ئىش ئۇقمايدۇ، يېڭى كەلدى» دەپ تىلىۋالدى هەم مېنى يۆلەپ تۇرغۇزۇپ، ئىككى قولۇمنى بوينىغا گىرە قىلىپ تۇتقۇزۇپ، قولىنى ئۇششاق قوۋۇرغا تەرەپتىن قوۋۇرغا ئاستىغا تىقىپ، ئىگىلگەن

قۇۋۇرغىنى رۇسلاپ قويدى. نەپەس ئېلىپ ئازابتىن بىر ئاز يېنىكلىگەندەك بولدۇم، لېكىن روھىي ئازاب تېخىمۇ ئېغىرلاشتى. «مېنىڭ كۆرگىلىگىم تېخى ئالدىمدا ئوخشايدۇ، بۇ زالىملارنىڭ قولىدا ئۆلۈپ كېتىدىغان ئوخشايمەن، يا بولمىسا زەخمىلىنىپ مېيىپ بولىدىغان بولدۇم» دەپ يىغلاپ كەتتىم، تۇرەك ئاخۇن بەڭگى ماڭا تەربىيە بېرىپ: «بىز دېھقانلارنىڭ نېمە ئامالىمىز بولسۇن، بىزنىڭ پىشانىمىزگە پۈتۈلگىنى مۇشۇ ئوخشايدۇ، بۇ كۈنلەرمۇ ئۆتۈپ كېتىدۇ، 6 چۆگۈندىن ئۈچ چۆگۈندە توختىماي چاي قاينىتىڭ، ئەسكەرلەر چاينى كۆپ ئىچىدۇ، ئۈچ چۆگۈندە يۇز يۈيۈش ئۈچۈن ئىسسىق سۇ تەييارلاپ قويۇڭ» دەپ ئۆگىتىپ قويدى. شۇنىڭدىن كېيىن شۇ بويىچە ئىشلىدىم، كېيىنچە ئەسكەرلەر بىلەنمۇ چىقىشىپ كەتتىم. بۇ روتىدا 30 دىن ئوشۇق ئاتلىق ئەسكەر بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدە ناسىراخۇن دەيدىغان بىر تۇرپانلىق فۇگۈەن بار ئىكەن، ئۇ خەنزۇچە گەپكە بەكمۇ ئۇستا ئىكەن، ئۇلارنىڭ گېپىنى ماڭا ئۆرۈپ بەردى، ئۇلارنىڭ مەقسىتىنى ئۇققاندىن كېيىن ئۇنداق ئۇقۇشماسلىق ئەھۋاللارمۇ كۆرۈلمىدى.

ھەر كۈنى 2 ئاتلىق ئەسكەر خىراۋان، پاختەك، مۇمۇن، ئاقباش، ماجان، مازار تاغلىرىغچە بېرىپ ئاتلىق چارلاش ئېلىپ بارغاندىن باشقا، قالغان ئەسكەرلەر قىمار ئويناش، ئەپيۇن چېكىش بىلەن شۇغۇللىناتتى، ئاندا - ساندا دەريادا چۈشۈپ ئاتلىق مەشىق ئېلىپ باراتتى.

بىر كۈنى ناسىر فۇگۈەن ماڭا: «مېنىڭ ئەسلى يۇرتۇم تۇرپان، ما خۇسەن شىنجاڭغا چىقىقاندا بىر قىسىم تۇرپان ياشلىرىنى مەجبۇرىي ئەسكەرلىككە تۇتتى، ئانام، دادام بىر سىڭلىم بار ئىدى، ھازىر مېنىڭ تىرىك ياكى ئۆلۈكلىكىمنى،

قەيەردە ئىكەنلىكىمنى ئۇقمايدۇ، تۇرپاندىن بۇ يەرگە كەلگىچە نۇرغۇن ئۇرۇشقا قاتناشتىم، مېنىڭ جېنىم ئامان قالدى، مەن بىلەن بىللە چىققانلاردىن بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ جەسىدى چۆل - جەزىرىلەردە قېلىپ، قاغا - قۇزغۇنلارغا يەم بولدى، ئۆلمەي قالغانلارنىڭمۇ قەيەردە ئىكەنلىكىنى ئۇقمايمەن، شېڭ شىسەي، خوجىنىياز ھاجىمنىڭ ئەسكەرلىرى ما خۇسەننىڭ ئەسكەرلىرىنى قوغلاپ، ئۇرۇمچىدىن خوتەنگە ئەكەلدى، بىزنى بۇ يەردە يول تۇسۇپ تۇرغۇزۇشتىكى مەقسىتى، شېڭ شىسەي ئەسكەرلىرىنىڭ خوتەن دەرياسىنى بويلاپ خوتەنگە كېلىشىنى توسۇشتىن ئىبارەت، ئەگەر ئۇلار كېلىپ ئۇرۇش بولۇپ قالسا ما خۇسەننىڭ ئەسكەرلىرى پۈتۈنلەي تۇگىشىدۇ، چۈنكى شېڭ شىسەينىڭ ئەسكەرلىرىنىڭ قوراللىرى زامانىۋى، خەلق ھەممىسى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگۈزۈلگەن، سوۋېت ئىتتىپاقى شېڭ شىسەيگە ياردەم بېرىۋاتىدۇ، بىزنىڭ جەسىدىمىز ھامان چۆلدە قالىدۇ، مەن كىچە - كۈندۈز ما خۇسەننىڭ قولىدىن قېچىپ كېتىشنى ئويلىغان بولساممۇ پۈرسەت تاپالماي قاچالماي قالغان ئىدىم، ئەمدى پۈرسەت كەلدى، بىللە قېچىپ تۇرپانغا كېتەيلى، سىڭلىمنى ساڭا بېرەي» دېدى. «قانداق قاچىمىز؟ تۇتۇلۇپ قالساق بىزنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ» دېدىم، مەن. ئۇ: «ھەر كۈنى ئىككى ئاتلىق ئەسكەر يول چارلاپ مازار تاغقىچە بارىدۇ، ماڭا چارلاش نۆۋىتى كەلگەندە سەن لى فۇگۈنگە مەنمۇ بىللە باراي دېگىن، قالغان ئىشنى ئۆزۈم توغرىلايمەن، مازار تاغقا بارغاندا بىللە كەلگەن ئەسكەرلەرنى ئۆلتۈرۈۋېتىپ قاچىمىز، 2، 3 كۈندە ئاقسۇ تەۋەلىكىگە كىرىپ كېتىمىز، ئۇ يەردە شېڭ شىسەينىڭ ئەسكەرلىرى بار» دېدى. مەن بىللە قېچىپ كېتىشكە قوشۇلدۇم، تەييارلىق پۈتۈپ پۈرسەت كەلگەندە

قاچماقچى بولدۇق، لېكىن شۇ كېچىسى كۆزۈمگە پەقەت ئۇيقا كەلمىدى، كۆپ ئويلاندىم، ئىلگىرى بېشىمدىن ئۆتكەن ئىشلارنى بىر - بىرلەپ كۆز ئالدىمدىن ئۆتكۈزدۈم، بولۇپمۇ تارى بەگنىڭ «ئاكاڭ قاچقان ئىدى سەن تۇتۇلدۇڭ، سەن قاچساڭ ئاناڭ بىلەن يەڭگەڭنى تۇتىمىز، ھەرگىز قاچقۇچى بولما» دېگەن گېپى ئېسىمگە كەلدى، مەن قېچىپ جېنىمنى جان ئەتسەم ئانام بىلەن يەڭگەم قانداق كۈنگە قالار دەپ ئويلىدىم، ئۇلارنى ئازاب ئوقۇبەتكە تۇتۇپ بېرىشكە ۋىجدانىم چىدىمايۋ، قاچماي دېگەن ئويغا كەلدىم، ئەتىسى ئەتىگەندە ناسىر فۇگۇنگە: «مەن قاچماي، مەن كەتسەم ئاپام بىلەن يەڭگەم مۇشۇلارنىڭ قولىدا قالىدۇ، سىز كېتىڭ، مەن سىزنىڭ قېچىشىڭىزغا ياردەملىشىمەن» دېدىم، ئۇ ماڭا ئىشەنمىگەندەك قىلىدىمۇ - بىر ئاز ئۇڭايسىزلىنىپ قالدى، ئۇ ماڭا: «بۇ گەپنى بىر كىشى ئۇقمىسۇن، بولمىسا قېچىش ئۇياقتا تۇرسۇن، ئۆلىمىزنى كۆرىمىز» دېدى. مەن: «خاتىرجەم بولۇڭ، ھېچ كىشىگە تىنمايمەن، بىرسىمىز بولساقمۇ بۇ زالىملارنىڭ قولىدىن قۇتۇلغىنىمىز ياخشى» دېدىم، ئۇ يەنە: «پۈرسەت تېپىپ بىر سومكىغا نان، كۆكەيگە سۇ قاچىلاپ گازارمىدىن 200 مېتىر يىراقلىقتىكى بىر توغراقنىڭ تۈۋىگە قويۇپ قوي، مەن شۇ يەردىن تېپىپ ئالاي» دېدى، مەن دېگەندەك قىلدىم، ئۇ بىر ئەتىگىنى يول چارلاشقا كەتكەنچە قايتىپ كەلمىدى، ئۆز يۇرتىغا يېتىپ بارالىدىمۇ ياكى جەسىدى چۆل - جەزىرىلەردە قالدىمۇ - بۇنى ئۇقمايمەن.

ناسىر قېچىپ كەتكەندىن كېيىن روتىدىكى ئەسكەرلەر ئالاقزادە بولۇشۇپ كەتتى، جىددىي يىغىلىش قىلىپ ئىنتىزامنى كۈچەيتتى، ئىلگىرىكى بىر ئىككى ئەسكەر يول چارلاشنى ئۈچ

ئەسكەر بېرىشقا ئۆزگەرتتى، بىرسى مەسئۇل بولۇپ ۋاقىت بەلگىلەپ ئۆز ۋاقتىدا قايتىپ كېلەلمىسە ئالدىغا ئادەم ئەۋەتىش قاتارلىق تۈزۈملەرنى بېكىتىپ، ئەسكەرلەرنىڭ قېچىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش تەدبىرىنى بەلگىلەپ قاتتىق ئىنتىزام تۇرغۇزدى.

ئەسكەرلەرنىڭ تەمىناتى ئۈچۈن پۈقرالارنىڭ ئۆلۈش - تىرىلىشى بىلەن كارى بولماي، دېھقانلاردىن گۆش، ياغ، تۇخۇم، كۆكتات قاتارلىقلارنى يىغاتتى، بۇلارنى كەنتتىن بىر گۇرۇپپا ئادەم ئېشەك بىلەن ئىككى كۈندە بىر قېتىم يەتكۈزۈپ بېرەتتى، يەنە بىر گۇرۇپپا ئوت، سامان، پىچان، بوغۇز، كېپەك قاتارلىقلارنى ئىككى كۈندە بىر قېتىم ئېشەك بىلەن يەتكۈزەتتى، ئۇنىڭدىن باشقا. مەخسۇس بىر ئادەم خەت ئالاقە توشۇيتتى. تەۋەككۇل قاقشالدىن 25 ياشلاردىكى تۇرسۇن قاقشال دېگەن ئادەم مەخسۇس خەت ئالاقە ئەكىلەتتى ۋە بۇ يەرنىڭ خەت ئالاقىسىنى ئېلىپ چىقىپ تارى بەگكە بېرەتتى، تارى بەگ مەخسۇس ئادەم بىلەن خوتەنگە چىقىراتتى.

بىر كۈنى ئەسكەرلەر زاپاس قورالىرىنى گازارمىدا قويۇپ ئاتلىرىنى مېنىپ دەريادا ئاتلىق مەشىق قىلىشقا كەتكەن ئىدى. تۇرسۇن قاقشال كەنتتىن ئالاقە ئېلىپ كەلدى، ئالاقىنى تاپشۇرۇپ ئالغىلى لى فۇگۇەن بولمىغانلىقى ئۈچۈن تۇرسۇن قاقشال بىر ئاز دەم ئالغاندىن كېيىن، گازارمىدا قالغان قورالدىن بىردانە بەش ئاتار مىلتىقنى قولىغا ئېلىپ: «ھەي، مۇشۇ نەرسە بولسا ما خۇسەنلەرنىڭ ئەدىۋىنى بېرىش ئاسان بولاتتى» دېدى ده - مىلتىقنى شاتاق - شۇتۇق قىلغان ئىدى، پاڭ قىلىپ بىر پاي ئوق چىقىپ كەتتى، تۇرسۇن قاقشال قورققىنىدىن غال - غال تىترەپ مىلتىقنى تاشلاپ جاڭگالغا

قاراپ قاچتى، ئوق ئاۋازىنى ئاڭلىغان ئەسكەرلەر دەرھال مەشق مەيدانىدىن ئات چاپتۇرۇپ كېلىپ، تۇرسۇن قاقشالنى قوغلاپ تۇتۇپ كەلدى، ئۇنىڭ يىغلاپ يالۋۇرۇشىغا قارىماي، ئاستىغا كۆتەك قويۇپ ئىككى پۇتىنى تىزىنىڭ ئاستىدىن كالتەك بىلەن ئۇرۇپ چۈل - چۈل قىلىپ چېقىۋەتتى، پاچاقنىڭ سۆڭەك پارچىلىرى گۆشنى تىشىپ چىقتى، پاچاقتىن قان ئېقىپ تۇرسۇن قاقشال هوشىدىن كەتتى، لى فۇگۇەن «ئاپىرىپ توغراق تۇڭگە تىرىك كۆمۈڭلار» دېدى، شۇ يەردە بار بىر قانچە ئۇيغۇرلار لى فۇگۇنگە يالۋۇرۇپ ئۇنى تېلىۋالدۇق هەم كەتتىن ئوت - پاسار ئەكىرگەن ئېشەكچىلەرگە تۇتقۇزۇپ، ئېشەككە ئارتىپ بەردۇق، ئۇنى كەنتكە ئېلىپ چىقىپ كەتتى، ئۇزۇنغا قالماي ئىككى پۇتى يىرىڭداپ، سېسىپ ئۆلۈپ كېتىپتۇ.

6ـ ئايىنىڭ ئاخىرى دەريانىڭ كەلكۈن كېلىشتىن بۇرۇن 2ـ روتىغا قايتىپ كېلىش هەققىدە بۇيرۇق كەلدى، بۇيرۇق كېلىشى بىلەن يولغا چىقتۇق، قوشلاشتىن ئۆتۈپ يۇرۇڭقاش دەرياسىنى بويلاپ، شامال دېگەن توقايلىققا كەلگەندە قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتتى، يولنى پەرق ئېتىپ ماڭغىلى بولمىدى، شۇ يەردە ئارام ئېلىپ دەم ئالدۇق، ئاتلارغا ئوت، بوغاز بېرىپ تويغۇزدۇق. ئەتىسى ئەتىگەندە يولغا چىقتۇق، لى فۇگۇەن ئەپيۇن چېكەتتى، چېكىدىغان ئەپيۇن تۇگەپ قالغانمۇ قانداق، ئۇنىڭ خۇمارى تۇتۇپ ئات ئۈستىدە ئولتۇرالماي قالدى. ئۇنىڭدا ئۇچ ئات، بىر تاپانچا، بىردانە بەش ئاتار مىلتىق بار ئىدى، بەش ئاتارنىڭ ئوقىنى ئېلىۋېلىپ مىلتىقنى ماڭا كۆتۈرۈپ مېڭىشقا بەردى. مىلتىقنى يۈدۈپ، لى فۇگۇەننىڭ ئېتىنى يېتىلەپ كېتىپ باراتتىم، تار توقاي دېگەن يەرگە كەلگەندە يولغۇن تۇۋىدىن تۇيۇقسىز بىر توشقان يۈگۈرۈپ چىقتى، ئات

ئۇركۈپ لى فۇگۇەن ئاتتىن يىقىلىپ چۈشتى، ئۇ يەردە يېتىپ تۇرۇپ ئاتنى ئېتىۋەتتى. «ئاتنى نىمىشقا چىڭ تۇتمايسەن» دەپ قولۇمدىكى بەش ئاتارنى تارتىۋېلىپ، بېشىمغا مىلتىق بىلەن ئۇچ، تۆتنى سالدى، سول قولۇقۇمنىڭ ئۈستى تەرىپى يېرىلىپ كېتىپ، باش - كۆزۈم قانغا بويالدى، ئاغرىق ئازابىغا چىداپ تۇرۇپ يەنە بىر ئاتنى تەييار قىلىپ لى فۇگۇەننىڭ ئاتقا مىندۈرۈپ، ئاچچىقىنى بېسىشقا ئۇرۇندۇم. بېشىمدىن قان، كۆزۈمدىن ياش ئېقىۋاتقان بولسىمۇ بۇ سورىقى يوق ئۇلۇمدىن قۇتۇلۇپ قالغىنىمغا خۇشال ئىدىم. شۇ كۈنى كەچتە ئىسلامئاۋاتقا چىقىپ قاسىم بەگنىڭ ئۆيىگە چۈشتۇق، قاسىم بەگ كاتتا زىيافەت بېرىپ كۈتۈۋالدى، ئەسكەرلەرنى بىركېچە - كۈندۈز دەم ئېلىپ ئويناشقا قويۇۋەتتى، ئالتە ئايدىن بۇيان ئايال كۆرۈپ باقماي، ئېچىقاپ كەتكەن بۇ هايۋانلار تەرەپ - تەرەپكە تاراپ پۇقرالارنىڭ ئۆيىگە خالىغانچە ئۆسۈپ كىرىپ، خوتۇن - قىزلىرىنى قېرى - ياش دېمەي ئاياغ ئاستى قىلدى، قارشىلىق قىلغانلارنى ئۇرۇپ، زەخمىلەندۈرۈپ، چالا ئۇلۇك قىلىپ قويدى، ئەتىسى تەۋەككۈلغا ئۆتۈپ تارى بەگنىڭ ئۆيىدە قوندۇق، ئۇ يەردىمۇ قاسىم بەگنىڭ ئۆيىدە قونغاندا يۈز بەرگەن ئىشلار ئەينەن تەكرارلاندى، ئەتىسى ئەسكەرلەر خوتەنگە كەتتى، مەن ئايرىلىپ قالدىم، تارى بەگ مېنى قويۇۋەتتى، مەن ئۆيگە كېلىپ ئاپام ۋە يەڭگەم بىلەن جەم بولدۇم.

(4)

يۇرۇڭقاش دەرياسى پەسىللىك دەريا بولۇپ، هەر يىلى 7ـ، 8ـ، 9ـ ئايلاردا دەريانىڭ كەلكۈن كېلىپ ئىسلامئاۋات بىلەن تەۋەككۈل ئوتتۇرىسىدىكى دەريادىن ئادەم ئۆتەلمەيتتى، بۇ

ۋاقىتتا دەريانىڭ كېمە سېلىپ كېمە ئارقىلىق ئۆتەتتى، يېراقراق تۇغقىنىمىز مەنقۇربان ئاخۇن كۆيەك دېگەن كىشى دەريادا كېمە ھەيدەيتتى، ئاپام مېنى شاگىرت قىلىپ، كېمەچىلىككە بەردى، بىر كۈنى كېمىنى ساقلاپ، كېمە ئۈستىدە ياتسام يۇقىرى تەرەپتىن دەريانى بويلاپ ئاتلىق ۋە پىيادىلىك نۇرغۇن ئادەم كېلىپ: «كېمىنى ئۇقاتقا ھەيدە» دېدى. نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى ئۇقالماي گاڭگىراپ قالدىم، ئۇلار «بىز قوزغىلاڭچىلار، ما خۇسەنىڭ ئازنا بازار شۆتاڭدىكى ئەسكەرلىرىنى يوقاتتۇق، ئەمدى ئىسلامئاۋاتتىكى ئەسكەرلەرنى يوقىتىپ، خەلقنى ئازادلىققا چىقىرىمىز» دېدى، بۇ گەپنى ئاڭلاپ دەرھال كېمىنى تارتىپ، كېچىككە سېلىپ، قوزغىلاڭچىلارنى دەريادىن ئۆتكۈزدۇم، مېنىپ كەلگەن ئاتلىرىنى دەريا بويىدا باغلاپ قويدى، كېمىگە پاتمىغان، سۇ ئۇزۇشنى بىلمىدىغانلار سۇ كېچىپ ئۆتتى، مەن كېمە ھەيدەيدىغان پالاقنى سۇندۇرۇپ قولۇمغا بىردانە كالتەكنى ئالدىم - دە قوزغىلاڭچىلارغا قوشۇلۇپ سەپنىڭ ئالدىدا ماڭدىم، قارىسام ئۇلار ئارىسىدا بىر قانچە ئادەم يۇزىگە نىقاپ تارتىۋاپتۇ، تاڭ سەھەر بامدات نامازغا ۋاقتىدا ئىسلامئاۋاتقا يېتىپ كەلدۇق، چوڭ خانىقانىڭ ئالدىغا كەلسەك بىر ما خۇسەن ئەسكىرى (ئۇيغۇرچە ئىسمى نىياز ئىكەن) مەسچىتكە نامازغا ئوقۇشقا كىرىپ كەتتى، بىز ئارقىسىدىن بېسىپ كىردۇق، ئۇ نامازغا ئوقۇشقا كىرگەن جامائەت ئوخشايدۇ، دەپ ئويلاپ تۇيمىدى، ئىسلامئاۋات قاچچى ئېرىقتىن قۇرباناخۇن توخى ئارقىسىدىن كېلىپ قۇچاقلىۋالدى، ئاڭغىچە مەن بېرىپ تۇتۇۋالدىم، شۇ مەسچىتنىڭ ئىمامى ھېكىم ئەلىمئاخۇنۇم دېگەن كىشى كېلىپ: «بۇ خۇدانىڭ ئۆيى، بۇ يەردە جىدەل چىقىرىشقا بولمايدۇ، ئادەم ئۆلتۈرۈشكە، قان

تۆكۈشكە تېخىمۇ بولمايدۇ» دەپ قويدۇرۇۋەتتى، ئۇ ما خۇسەن ئەسكىرى قېچىپ چىقىپ قولىغا قورال ئېلىپ بىزگە قارىتىپ ئوق ئاتتى، ئوق تەۋەككۈل تۇگمەن ئېرىقتىن جالالىڭ ئاخۇن تاغ دېگەن كىشىگە تېگىپ نەق مەيداندا ئۆلدى، ئىسلامئاۋات ئۇزۇن كۆلدىن تاۋاردىن ئاخۇن توكا دېگەن كىشىگە ئوق تېگىپ يىقىلدى (كېيىن ئۆلدى)، تەۋەككۈل قاپچى كەنتىدىن قادىر ئاخۇن چارا دېگەن كىشىنىڭ گەدىنىنىڭ پاتىڭىغا ئوق تەگدى (ئۇ كېيىن ساقايدى)، ئوق ئاۋازىنى ئاڭلاپ باشقا ئەسكەرلەر تۈيۈپ قېلىپ، بىزگە قارىتىپ ئوق چىقاردى، بىز تەرەپمۇ ئولجا ئالغان مىلتىق ۋە يەرلىك ئۇسۇلدا ياسىۋالغان پاۋان مىلتىقلاردىن ما خۇسەن ئەسكەرلىرىگە قارىتىپ ئوق چىقاردۇق، ئىككى تەرەپ بىر ئاز تىركەشكەندىن كېيىن، ما خۇسەن ئەسكەرلىرى ئوق ئېتىپ تۇرۇپ قاراقاش دەريا‌سى (ئىسلامئاۋاتنىڭ غەربىگە) تەرەپكە قاچتى. قوزغىلاڭچىلارنىڭ توپى قالايمىقان، ھەممە كىشى ئۆز ئالدىغا ھەربىكەت قىلىپ، ئۆزلىرى ياسىۋالغان كالتەك، پالتا، ئارا قاتارلىق قوراللار بىلەن قاچقان ئەسكەرلەرنى خېلى بىر يەرگىچە قوغلاپ باردۇق، بىز پىيادە، ئۇلار ئاتلىق بولغانلىقى ئۈچۈن ئارقىسىدىن يېتەلمەي قايتىپ كەلدۇق، چارشەنبە بازارغا كېلىپ تۇرۇشمىزغا بىر كىشى كېلىپ: «ئارقا تەرەپتە بىر ئەسكەر جىگدىگە ئۇسۇپ زەخمىلىنىپتۇ» دېگەن خەۋەرنى يەتكۈزدى، يۇگۇرۇشۇپ باردۇق، ۋاڭ دۇيجاڭ دېگەن ئەسكەر ئىكەن، ئۇ ئارقىغا قارىتىپ ئوق ئېتىپ قاچقاندا مىنگەن ئېتى دوڭغاق جىگدىنىڭ ئاستىدىن ئۆتۈپ جىگدىگە ئۇسۇپ بېشى يېرىلىپ ھوشىدىن كەتكەن ئىكەن، ئىسلامئاۋات قۇمئېغىلدىن تۇردى ئاخۇن كاسكى دېگەن كىشى: «قوي ئەكەلسەم ئورۇق دەيسىز، پىچان ئەكەلسەم

ياراتمايسىز، قوناق ئەكەلسەم ئاز دەيسىز، مانا ئەمدى تويىڭا» دەپ كالتەك بىلەن بېشىغا ئىككىنى سالغان ئىدى ـ غىك قىلماي ئۆلدى. قايتىپ كەلسەك يەنە بىر ئەسكەر قېچىشقا ئۇلگۈرەلمەي ماخوغا يوشۇرۇنۇۋالغان بولۇپ، ئۇنىڭدا قورال يوق ئىكەن، تاغ مەھەللىدىن غوجى ئەخمەت بوتۇك قولىدىكى چوماق بىلەن ئىككىنى سالغان ئىدى بېشى يېرىلىپ يەرگە يىقىلدى. كېرىيە ئۆستەك بويىدىن ئىمىن ئاخۇننىك كۆكرىكىگە ئىككىنى دەسسىگەن ئىدى ئۆلدى. ئىسلامئاۋاتتا ئىككى ئەسكەر ئۆلتۈرۈلدى، ئالتە ئەسكەر قېچىپ كەتتى، قوزغىلاڭچىلار چارشەنبە بازار ئىچىدىكى قاسىم غېجەكنىك هويلىسىغا توپلاندى. بۇ خەۋەر كەنت ئىچىگە تارالغاندىن كېيىن ئاڭلىغان ئادەملەر تەرەپ ـ تەرەپتىن كەلگىلى تۇردى، بازار ئىچى ئەر ـ ئايال، قېرى ـ ياش ئادەملەر بىلەن توشۇپ كەتتى، ئادەم ـ ئادەمنى تونۇغىلى بولمايتتى، قوزغىلاڭچىلار بىلەن ئاما ئارىلىشىپ كەتتى، هەممىسى هويلا ئىچىگە تەلپۈنۈپ: «بىزنى ئازاد قىلغان پادىشاهنى كۆرسەك» دەيتتى، قوزغىلاڭچىلار ئىچىدە ئۇچ كىشى يۈزىگە نىقاپ تارتىۋالغان بولۇپ، ئۇنىڭ بىرىنى ئىمىن هەزرەت، يانا بىرىنى شاه مەنسۇر دېيىشكەن ئىدى، ئۇزۇندىن بۇيان ئازاب ـ ئاقۇبەت ئاستىدا ئېڭىراپ ياتقان دېهقانلار ئىنتايىن خۇشاللىق كەيپىياتى بىلەن تەلپەكلىرىنى ئاسمانغا ئېتىپ، چاۋاك چېلىپ، «بىزنى ما خۇسەننىك زۇلۇمىدىن قۇتۇلدۇرغان پادىشاه ياشىسۇن» دەپ شوئار توۋلاپ: «پادىشاه بىزنى قوبۇل قىلسۇن، ئۆزىنى كۆرسەتسۇن» دەپ چوقان سېلىپ تۇرۇۋالدى. ئادەمنىك كۆپلىكىدىن هويلا ئىچىگە كىرىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى، بۇ خەۋەر قوزغىلاڭ باشلىقلىرىغا يەتكۈزۈلۈپ تۇردى. بىرەمدىن كېيىن «10 نەپەر ئاما ۋەكىلى

كىرسۇن، پادىشاه قوبۇل قىلىدىغان بولدى» دېگەن خەۋەر چىقتى، ئىسلامئاۋاتتىكى يۇرت كاتتىلىرىدىن قاسىم بەگ، رەخمەت مىراپ، هېكىم ئەلەم، نىياز مىراپ قاتارلىق 10 نەپەر ۋەكىل كىرىپ كەتتى، ئۇلار قايتىپ چىقىپ: «ئىش چاتاق، ئىش چاتاق ئىكەن» دېگىنىچە توختىماي قايتىپ كەتتى. توپلانغان ئاممىمۇ خامانغا چۈشكەن قۇشقاچتەك گۇرىلىدە تاراپ كەتتى، ئىشىنىك سىرىنى ئۇقالمىغان ئاز بىر قىسىم كىشىلەر بىلەن تەۋەككۇلدىن كىرگەن قوزغىلاڭچىلار قالدۇق، نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى ئۇقالمىدۇق.

ئىش ئەسلى مۇنداق ئىكەن، نىقاپ تارتىۋالغانلار نىقاپلىرىنى ئېلىپ ئۆزلىرىنى كۆرسەتكەندىن كېيىن، ئىمىن هەزرەت دېيىلگەن كىشى قاراقاشلىق ئەخمەت سەيدارى، شاه مەنسۇر دېيىلگەن كىشى تەۋەككۇل ئات بېشىدىن شاكىر كۆك ئىكەن، شۇڭا ئۇلارنى كۆرۈپ جامائەت «ئىش چاتاق» دەپ تاراپ كەتكەن ئىكەن. قوزغىلاڭ باشلىقلىرى ئاممىنىك تاراپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ ئۆزلىرىنىك مەخپىي سىرىنىك ئاشكارىلىنىپ ئاممىنىك ئىشەنچىسىدىن مەهرۇم قالغانلىقىنى چۈشەندى بولغاي، ئەخمەت سەيدارى دېگەن كىشى مەيدانغا چىقىپ: «جامائەت، بىزگە ئىشىنىڭلار، ما خۇسەننى ئاغدۇرۇش ئۈچۈن خوتەن ۋىلايەت بويىچە قوزغىلاڭ كۆتۈرۈلدى، خوتەن بىلەن تەۋەككۇلنىك ئارىلىقى يىراق بولغانلىقى ئۈچۈن بىر كۈن بۇرۇن قوزغالدۇق، سېپىل ئىچىدىكى ئەسكەرلەر بىزگە ماسلىشىدۇ، بىز چوقۇم غەلىبە قىلىمىز، بىز بىلەن خوتەنگە چىقىپ ئىنقىلاب قىلىدىغان بولساڭلار مېڭىڭلار» دېدى ـ دە ئاتلىنىپ دەريا تەرەپكە قاراپ ماڭدى، ئارقىدىن بىزمۇ ماڭدۇق، دەريا لېۋىگە كەلسەك تەۋەككۇلدىن نۇرغۇن ئادەملەر

كېلىپ تۇرغان ئىكەن، بىزنىڭ ما خۇسەن ئەسكەرلىرىنى يوقىتىپ غەلىبە قىلغىنىمىزنى ئاڭلاپ، ئۇلاردىن نۇرغۇن ئادەملەر بىزگە قوشۇلۇپ خوتەنگە قاراپ ماڭدى. يول بويى كەنت - كەنتلەردىن نۇرغۇن ئادەملەر قولىغا پالتا، ئارا، كالتەك، چوماق قاتارلىق قوراللارنى ئېلىپ سەپكە قوشۇلۇپ خوتەنگە قاراپ ماڭدۇق. كەنت بېشىدىكى چىمىۋلغۇن دېگەن يەرگە كەلگەندە ئارقىمىزدىن 1000 دىن ئارتۇق دېھقانلار ئەگىشىپ چىقتى. ئاپام ئارقامدىن چىقىپ مېنى قايتۇرۇپ كەلدى. قوزغىلاڭچىلار خوتەنگە قاراپ كەتتى. بىزنىڭ ئۈي دەريا‌غا يېقىن ئىدى، دەريا‌غا بېرىپ كىيىم ئۇستىدە يانتىم، قوزغىلاڭچىلاردىن ئايرىلىپ قالغانلىقىمدىن قاتتىق ئىچىم پۇشۇپ، كېچىچە كۆزۈمگە ئۇيقا كىرمىدى، يېرىم كېچە بولغاندا كىيىم قېشىغا 3، 4 ئادەم پەيدا بولدى، ئۇنىڭ بىرى ئابدۇراخمان جىگدەك ئىكەن، ئۇلار: «بىز باش لەڭگەرگە چىققان ئىدۇق، ما خۇسەنىنىڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرى بېسىپ كېلىپ بىزگە قارىتىپ ئوق ئاتتى، بىز تۇزلەڭلىكتە ئۇچرىشىپ قالدۇق، ئەگەر ئۇرۇش قىلىدىغان بولساق بىزدە قورال يوق، كالتەك - چوماق بىلەن زامانىۋى قوراللانغان مۇنتىزىم قوشۇنغا تەڭ كېلەلمەي ھەممىمىز قىرىلىپ تۈگىشەتتۇق، شۇڭا قوزغىلاڭچىلارنى چېكىنىپ ئۆز جېنىنى ساقلاشقا بۇيرۇق بېرىپ، بىز دەريا‌غا چۈشۈپ سۇ بىلەن قېچىپ كەلدۇق، قالغانلار تەرەپ - تەرەپكە قېچىپ جېنىنى ساقلاپ قالدى. ئۆزۈن شوردا (باش لەڭگەرنىڭ ئۈستى تەرىپى) 4، 5 يۈزدەك كالا پادىسى ئوتلاپ تۇرغان ئىكەن، ما خۇسەن ئەسكەرلىرى يىراقتىن كالا پادىسىنى كۆرۈپ، نېمە دېگەن كۆپ ئەسكەر بۇ، غوجىنىياز ھاجىنىڭ ئەسكەرلىرى چىققان ئوخشايدۇ، دەپ ئوق ئېتىپ سىناپ باققان ئىكەن، بىز ئوق

ئاۋازىنى ئاڭلاپلا چېكىنىدۇق، بولمىسا ئاتلىق ئەسكەرلەر بېسىپ كېلىپ تۇزلەڭلىكتە ھەممىمىزنى قىرىۋەتكەن بولاتتى» دېدى - ده دەريانى بويلاپ ئاقسۇ تەرەپكە قاراپ كەتتى. بۇ گەپنى ئاڭلاپ دەرھال ئۆيگە بېرىپ بىر ئاز ئوزۇق ئالدىمدە يۇرۇڭقاش دەريا‌سىنى بويلاپ كەنتنىڭ ئارىلىقىدىكى بوتتۇر مازاغوجامغا باردىم، تەرەپ - تەرەپتىن دېھقانلار كالا، قوي، ئېشەكلىرىنى ھەيدەپ قېچىۋېتىپتۇ، ھەممىسى ئاقسۇ تەرەپكە قاراپ كېتىۋاتاتتى. قوشنا كەنتتىن تالىپ تاغ، قاپچى كەنتىدىن مەمتىمىن ئورۇق قاتارلىق 10 دەك ئادەم بىلەن چىلەك دۆڭ دېگەن يەرگە كەلگەندە تاڭ يورۇپ كۈن چىقتى، كەنت تەرەپتىن ئوق ئاۋازى ئاڭلانغىلى تۇردى، بىز يولدىن چىقىپ شەرق تەرەپكە، تەكلىماكان قوملۇقىنىڭ ئىچىگە قاراپ قاچتۇق. 10 نەچچە ئادەم تارقىلىپ نىشانسىز قوم بارخانلىرى ئىچىدە يۈگۈرۈپ كېتىۋاتاتتۇق، ئارقىمىزدىن گۈر - گۈر قىلغان بىر ئاۋاز ئاڭلانغىلى تۇردى، قورۇققانغا قوش كۆرۈنۈپتۇ، دېگەندەك قاچقانسىرى ئاۋاز تېخىمۇ يېقىنلاشتى. كەينىمىزدىن تۇنقىلى كەلگەنلەر ئوخشايدۇ، دەپ ئويلاپ تېخىمۇ تېز قاچتۇق. 2، 3 كىلومېتىردەك يۈگۈرگەندىن كېيىن ھېرىپ كېتىپ پۇت - قولىمىزدا ئازراقمۇ ماغدۇر قالماي بىر چوڭ دۆڭنىڭ ئاستىدا توختاپ دەم ئالدۇق، باشقىلارمۇ بىردىن، ئىككىدىن كېلىپ جەم بولدى. كەينىمىزدە ئاڭلانغان گۈر - گۈر ئاۋازمۇ يوقاپ كەتتى. خۇداغا شۈكرى، ئەمدى قۇتۇلغان ئوخشايمىز دەپ چۈشكە قەدەر دەم ئېلىپ ياتتۇق، لېكىن ھېچقايسىمىزدا سۇ يوق، ئۇسسۇزلۇق قىيناشقا باشلىدى. چۈشتىن كېيىن كەينىمىزگە قايتتۇق، ئازراق ماڭغان ئىدۇق يەنە گۈر - گۈرنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى، قارىساق مەمتىمىن ئورۇق دېگەن ئادەم

ئۆشننسگه بىر قۇرۇق قاپاقنى يۇدۇۋالغان ئىكەن، شامالدا قاپاقنىڭ ئاغزى گۆر - گۆر قىلغان ئىكەن، ئۆزىمىزنىڭ سايىسىدىن ئۆزىمىز ئۆركۈپ قاچقان ئىكەنمىز. دەريا لىۋىگه چىقىپ قانغۇدەك سۇ ئىچىپ، قويۇق ئورمانلىق ئىچىده يۇشۇرۇنۇپ ياتتۇق. كېچىده كەنتكه ئادەم چىقارتىپ ئەھۋال ئۇقۇشۇپ، ئوزۇق - تۇلۇك ئېلىپ كەلدۇق. شۇنداق قىلىپ جاڭگال ئىچىده 10 نەچچه كۈن يېتىپ، ما خۇسەن ئەسكەرلىرىنىڭ قايتىپ كېتىپ جاهان تىنچلانغانلىقىنى ئاڭلاپ، كەنتكه قايتىپ چىقتۇق.

ما خۇسەن ئەسكەرلىرىنىڭ بېسىپ كېلىپ چاپ - چاپ قىلغان ئەھۋالىنى ئالدىدا بىر ئاز سۆزلەپ ئۆتتۇق، شۇ ۋاقىتتىكى چاپ - چاپتا ئىسلامئاۋاتتىمۇ نۇرغۇن ئادەملەرنى چېپىپ ئۆلتۇگەن ئىكەن. 1937- يىلى 7- ئاي مەزگىلىده تەۋەككۇل، ئىسلامئاۋاتتىكى ما خۇسەنىنىڭ ئەسكەرلىرى پۇتۇنلەي قېچىپ كەتتى، يۇسۇپخانىنىڭ يەرلىك قوغدىنىش ئەتىرىتىدىكى ئادەملەرلا قېلىپ زورلۇق - زومبۇلۇق قىلىپ يۇردى. جەمئىيەتته ما خۇسەن دېگەن ھۆكۈمەت ئەمەس ئىكەن، ئۇ باندىت بولۇپ قاغىلىق بىلەن چەرچەن ئارىلىقىدا ھەربكەت ئېلىپ بارىدىكەن، هازىر شېڭ ھۆكۈمەت ئارمىيىسى ئۇرۇمچىدىن بېسىپ كەپتۇ، ما خۇسەنىنىڭ ئەسكەرلىرى قېچىپتۇ، دېگەن خەۋەرلەر تارقالدى. يەنه 2، 3 ئاي يوقاپ كەتكەن ما خۇسەن ئەسكەرلىرى ئىسلامئاۋاتتا پەيدا بوپتۇ دېگەن خەۋەرلەرمۇ تارقالدى. 9- ئاي مەزگىلىده، مەن، مەتقۇۋان كۇرەك، مەمتىمىن قورۇق قاتارلىق 7، 8 دەك ئادەم ئىسلامئاۋاتقا ئۆتۈپ ما خۇسەن ئەسكەرلىرىنىڭ ئەھۋالىنى ئۇقۇش ئۈچۈن باردۇق، چارشەنبه بازارغا بارساق 60، 80 دەك

ئاتلىق ما خۇسەن ئەسكىرى ئاقسۇ تەرەپتىن دەريانى بويلاپ كېلىپ، قاسىم غېجەكنىڭ هويلىسىغا چۈشۈپ قازان، قازاندا گۆش پىشۇرۇۋاتقان ئىكەن. بۇ ۋاقىتتا ئاقسۇ تەرەپتىن دەريانى بويلاپ بىر ئايروپىلان چىقتى، بىز ئايروپىلانىنى كۆرۈپ باقمىغانلىقىمىز ئۈچۈن قورقۇپ مەسچىت ئىچىگه كىرىۋالدۇق، ئايروپىلان پەسلەپ ئىككى ئۈچ بومبا تاشلىدى، پارتلاش ئاۋازى ۋە ئىس - تۈتەك جاهاننى قاپلاپ كەنتنى زىل - زىلىگه كەلتۈردى، ئارقىدىن ئايروپىلان كەلگەن يولى بىلەن دەريانى بويلاپ ئاقسۇ تەرەپكه ئۈچۈپ كەتتى، چىقىپ قارىساق بىرمۇ ئەسكەر قالماپتۇ، 2، 3 ئات ئۆلۈپتۇ، ئەسكەرلەرنىڭ نەگه كەتكەنلىكىنى بىلمىدۇق. ئارىدىن ئۈچ كۈن ئۆتكەندە خوتەن تەرەپتىن يەنه بىر ئايروپىلان كەلدى، ئۇ ئىسلامئاۋاتنى ئايلىنىپ تەۋەككۇل تەرەپكه ئۆتتى، قاقشال كەنتىدىن روزى ئاخۇن كاسا، شاۋۇر كەنتىدىن ئەخمەت زوڭ دېگەن ئىككى دېهقان «ئايروپىلاننى قارشى ئالساق بىزگه پۇل تاشلاپ بېرىدۇ» دەپ ئۆينىڭ ئالدىدىكى دۆڭگه بىر پارچه قىزىل كىگىز سېلىپ ئوتتۇرىسىغا بىردانه تاۋۇزنى قويۇپ قويغان ئىكەن، ئايروپىلان پەسلەپ بىر ئايلىنىپ هويلىدا بىر ئاتنىڭ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، بۇ يەردە ما خۇسەن ئەسكەرلىرى بار ئىكەن دەپ بىر دانه بومبا تاشلىغان، بومبا پارتلاپ روزى ئاخۇن كاسىنىڭ ئوغلى سايىتئاخۇنغا بومبا پارچىسى تېگىپ ئېغىر زەخمىلەنگەن، بۇ ئادەم هازىر هايات، ئىسلام ئاۋات يېزا ئۇزۇن كۆل كەنتىده ئولتۇرىدۇ.

(5)

ما خۇسەن يوقىتىلىپ ئورنىغا شېڭ شىسەي هاكىمىيىتى

تىكلەندى، دەسلەپتە بىر مەزگىل ياخشى ئىشلار يولغا قويۇلۇپ، يېڭىچە مەكتەپ قۇرۇلۇپ ئاقارتىش ئېلىپ بېرىلدى، يول - كۆۋرۈك ياسالدى، خەلق ئۇستىدىكى ئالۋان - سېلىق ئازايتىلدى. ئۇ ئەسلىدە شېكى شىسەينىڭ ئۆزىنى ئوڭشۇۋېلىش، خەلقنىڭ مايىللىقىنى قولغا كەلتۈرۈش ھېلىسى ئىكەن. ئۇزۇنغا قالماي ئەسلى قىياپىتىنى ئاشكارىلاپ بۇلاڭچىلىق، ئادەم ئوغرىلىقى باشلىدى. ئىسلامئاۋاتتىن قۇربان مۇپتى، تەۋەككۈلدىن يۈسۈپخان دېگەنلەر تۈتۈلۈپ دۇنيا - ئوقەتلىرى بۇلىنىپ، ئۆلتۈرۈلدى.

ھەر قېتىم ھاكىمىيەت ئالماشسا ئىزىلىپ ھالى قالمىغان دېھقانلار دەككە - دۇككە ئىچىدە كۈن ئۆتكۈزىدۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي شېكى ھاكىمىيىتى ئۇرۇلۇپ گومىنداڭ ھاكىمىيىتى تىكلەندى. گومىنداڭ يېزا - قىشلاقلارنى بەگلىك رايونغا ئايرىپ، گومىنداڭغا سادىق بەگ، بوجاڭلارنى بىكىتىپ خەلق ئۇستىدىكى زۇلۇملارنى يەنمۇ ئېغىرلاتتى، تەۋەككۈل يۇقىرى - تۆۋەن دەپ ئىككى بەگلىككە ئايرىلدى، يۇقىرىغا تالىپ ھاجى، ئەمەت بەگ (بۇلارغا 1951- يىلى 5- ئايدا ئۆلۈم جازاسى بېرىلدى) تۆۋەنگە مەتتوختى بەگ، نايىپ بەگلەر بەگ بولدى. ما خۇسەن ۋاقتىدا قويۇلغان ئالۋان - سېلىق ئۆز ئەينى يولغا قويۇلدى. ما خۇسەن «دەن» ئاشلىقى قويغان بولسا، گومىنداڭ «ھەربىي مۇلازىمەت ئاشلىقى» دەپ ئاتىدى، پۇقرالارنىڭ ئۆلۈش - تىرىلىشى بىلەن كارى بولمىدى، ئاشلىق تاپشۇرالمىغانلارنى باغلاپ، ئۇرۇپ قىينىدى. خوتەندىن ئاقسۇغا بارىدىغان كارۋان يولىنىڭ خوتەن تەۋەلىكىدىكى قوشلاش، مازار تاغ، بۆكسەن دېگەن ئۈچ جايدا ھەربىي پونكىت قۇرۇپ ئاشلىق، پىچان، سامان يۆتكەشكە باشلىدى، دېھقانلارنى قىستاپ مەجبۇرىي

يىغۋالغان ئاشلىق ۋە ئوت - سامانلارنى ئېشەك بىلەن ھەربىي پونكىتلارغا توشۇدى، بەگ، بوجاڭلار ئۆيمۇ ئۆي ئاقتۇرۇپ ئېشەكلەرنى مەجبۇرىي يىغۋالدى. بىر كۈنى قوشنىمىز توختاخۇن بوقاتاي ئېشىكىنى قاچۇرۇپ كونا ئۆيگە سولاپ قويۇپتۇ، بوجاڭلار يولدىن ئۆتۈۋاتقاندا ئېشەكنىڭ ھاڭرىغان ئاۋازىنى ئاڭلاپ ئېشەكنى تېپىۋېلىپ ئېلىپ كەتتى، ئېشەكنىڭ ئارقىسىدىن توختاخۇننىڭ ئايالى ئىرادىخان بىللە باردى، يىغۋېلىنغان ئېشەكلەرنى دەريا بويىغا توپلاپ، ئىسلامئاۋاتقا ئۆتكۈزمەكچى ئىدى، ئىرادىخان كېلىپ مەتتوختىغا بەگكە يېلىنىپ «بېگىم، بىز بىر كەمبەغەل ئائىلە، بەش جان ئادەم مۇشۇ ئېشەككە تايىنىپ جان باقىمىز، بۇ ئېشەكتىن ئايرىلىپ قالساق بولمايدۇ» دەپ ئېشەكنىڭ بوينىغا قۇچاقلاپ تۇرۇۋالدى، ئەمەلىيەتتىمۇ بۇ ئېشەكلەر ئېلىپ كېتىلسە ئىگىسىگە قايتىپ كەلمەيتتى. زالىم مەتتوختى بەگ بۇ ئايالغا قىلچىمۇ رەھىم قىلماي قامچا بىلەن ئۇرۇپ باش كۈزىنى قانغا بويۇۋەتتى، ئۇنۇڭغىمۇ قانائەت قىلماي دەسسەپ، سۆرەپ دەريا‌غا تاشلىۋەتتى. نەق مەيداندىكى ئىشلارنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈپ تۇرغانلىقىم ئۈچۈن ئۆزۈمنى باسالماي قالدىم، يۈگۈرۈپ بېرىپ ئىرادىخاننى دەريادىن سۈزۈۋېلىپ ئۆيىگە ئاپىرىپ قويدۇم، ئۇ ئۇزاققا قالماي تاياق زەربىسىدىن ئۆلۈپ كەتتى. گومىنداڭ ھاكىمىيىتى خەلق ئۇستىدىكى ئالۋان - سېلىقنى كۆپەيتىش بىلەن تەڭ، يەنە ياشلارنى ئەسكەرلىككە تۇتتى. 1948- يىللىرى بولسا كىرەك، تەۋەككۈلدەك كىچىك يۇرتقا 100 نەپەردەك ئەسكەر ئېلىش ۋەزىپىسى قويغان، 200 نەپەردىن ئارتۇق ئادەمنى تۇتۇپ، قوشنودىكى توختاخۇن دېگەن ئادەمنىڭ ئۆيىگە سولىدى. مەن بىر تەتۇر پىشانە، بەختسىز ئادەم بولغانلىقىم

ئۇچۇن ئەسكەرلىككە تۇتۇلۇپ قالدىم. پۇلى بار كىشىلەر بالىلىرىنى ئارقا ئىشىك قىلىپ بەگلەرگە پۇل بېرىپ ئېلىپ چىقىپ كەتتى، پۇلى يوق كەمبەغەللەرنىڭ بالىلىرى قالدۇق. تەۋەككۇل خەلقى نارازىلىق بىلدۈرۈپ «100 ئادەمگە 200 ئادەم تۇتتى، بەگ، بوجاڭلار پارا يەپ ئۆز يېنىنى تولدۇردى» دەپ خوتەنگە بېرىپ ئەرز قىلدى. ئادەم كېلىپ «50 پىرسەنت ئادەم ئەسكەرلىككە ئېلىنىدۇ، 50 پىرسەنت ئادەم قويۇپ بېرىلىدۇ» دەپ ئۇقتۇرۇش قىلدى. «ئەسكەرلىككە قوبۇل قىلىنىدۇ»، «قوبۇل قىلىنمايدۇ» دېگەن ئىككى مەزمۇندا چەك يېزىپ بوينى كېسىلگەن قاپاق ئىچىگە تاشلاپ، ھەر بىر ئادەمنىڭ كۆزىنى تېڭىپ، بىردىن ئېلىپ چىقىپ قاپاق ئىچىدىكى چەكنى ئالغىلى سالدى. ئەتراپتا سولانغانلارنىڭ ئاتا - ئانىسى، دوست - بۇرادەر، ئۇرۇق - تۇغقانلىرى قاراپ تۇرۇپ پىشانىسىنىڭ ئوڭدىن چىقىشىنى تىلەيتتى. «قوبۇل قىلىنمايدۇ» دېگەن چەك چىققانلار نەق مەيداندا قويۇپ بېرىلدى، مەن، جالالىك ئاخۇن قوتاز، مەمتىمىن ئاخۇن پاك قاتارلىقلارنىڭ پىشانىمىز ئوڭدىن كەلدىمۇ قانداق، «قوبۇل قىلىنمايدۇ» دېگەن چەك چىقتى، نەق مەيداندا قويۇپ بېرىلدۇق، قاپچى كەنتىدىن غوجا ئەخمەت جالان، تۇگمەن ئېرىقتىن رەخمەت تالاي، مەمتىمىن يۇمدان قاتارلىق 70 دەك ئادەمگە ئەسكەرلىككە بېرىشى چېكى چىقىپ، خوتەنگە ئېلىپ كەتتى. شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولغاندىن كېيىن ئۇلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ساق - سالامەت قايتىپ كېلىپ، ئۇرۇق - تۇغقانلىرى بىلەن جەم بولدى.

1949- يىلى 12- ئايدا خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ 15- پولكى، مىللىي ئارمىيىنىڭ 39- پولكى ئاقسۇدىن يولغا چىقىپ خەتەن دەرياسىنى بويلاپ ئىسلامئاۋاتقا يېتىپ كەلدى، نەچچە

مىڭ خەلق ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقىپ قارشى ئالدۇق.

مىللىي ئارمىيىنىڭ بىر باشلىقى «بىز ماۋجۇشى رەھبەرلىكىدىكى خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى»، خەلقنىڭ پەرزەنت قوشۇنى، گومىنداڭ، جاڭ جېشىنى مەغلۇپ قىلىپ، شىنجاڭنى تىنچلىق بىلەن ئازاد قىلدۇق، سىلەر بۇگۈندىن باشلاپ ئازاد بولدۇڭلار، گومىنداڭنىڭ بەگ، بوجاڭلىرى سىلەرنىڭ مەھەللەڭلەرگە ئەمدى ئالۋان - سېلىق دەپ بارالمايدۇ، ئۇلارنىڭ خەلق ئۇستىدىن زورلۇق - زومبۇلۇق قىلىشى مەڭگۈ كەلمەسكە كەتتى، خەلق ئۇلاردىن ھېساب ئالىدۇ، سىلەر ھەقىقىي ئازادلىققا ئېرىشتىڭلار» دەپ نۇتۇق سۆزلىدى. بىز كۆزلىرىمىزگە ئىسسىق ياش ئېلىپ، تەلپەكلىرىمىزنى ئاسمانغا ئېتىپ، قىزغىن چاۋاك چېلىپ «جۇڭگو كومپارتىيىسى ياشسۇن! ماۋجۇشى ياشسۇن! خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى ياشسۇن!» دەپ شوئار ياڭراتتۇق. خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى خوتەنگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى. راست دېگەندەك، گومىنداڭنىڭ ئەمەلدارلىرى ئالۋان - سېلىق دەپ ئۆيىمىزگە كەلمىدى، بۇ ۋاقىتتا تېخى ھاكىمىيەت ئورنىتىلمىغان ئىدى.

1950- يىلى 1- ئاينىڭ بېشىدا، ئېزىلگەن تەۋەككۇل خەلقى تەرەپ - تەرەپتىن قوزغىلىپ، بەگ، بوجاق، زومىگەرلەرنىڭ ئۆيلىرىنى قورشاپ ئۇلاردىن ھېساب ئېلىشقا باشلىدى، بىر قىسىم بەگ، بوجاڭلار ياۋاش بولۇپ خەلقكە باش ئەگدى، ئەمما قان - قەرزگە بوغۇلغان، جىنايىتى چېكىدىن ئاشقان زومىگەرلەر خەلقكە باش ئىگىش ئۈياقتا تۇرسۇن ئەكسىچە «سىلەر بەك بالدۇر خۇشال بولۇپ كەتمەڭلار، پىياز تېخى خام، نەچچە ھۆكۈمەت كېلىپ كەتتى، سۇ كەتسە تاش قالىدۇ، بۇ

ھۆكۈمەتمۇ كىتىدۇ، يەنە بىز قالمىز» دەپ ئېغىزا تارقىتىپ ياۋاش بولماي خەلق بىلەن قارشىلاشتى. قاقشال كەنتىدىن قان قەرزگە بوغۇلۇپ جىنايىتى چېكىدىن ئاشقان زومىگەر رېخىم (1951- يىلى 5- ئايدا ئۆلۈم جازاسى بېرىلگەن) ئۆيىگە ئۇرۇق - تۇغقان، يېقىن - يورۇق قول چوماقچىلىرىدىن 30 دىن ئارتۇق ئادەم توپلاپ قورال، سايمان تەييارلاپ ئامما بىلەن ئۇرۇشماقچى بولدى. نەچچە 100 ئادەم ئۆينىڭ تۆت ئەتراپىنى قورشاپ كېچە - كۈندۈز نازارەت قىلىپ، 1- ئايدىكى قاتتىق سوغۇقتا ئەتراپقا ئوت قالاپ، گۈلخان يېقىپ، ئۇشتۇمتوت ھۇجۇم قىلىشنىڭ ياكى قېچىپ كېتىشنىڭ ئالدىنى ئالدۇق.

1950- يىلى 2- ئايدا ھاكىمىيەت قۇرۇلۇپ، تەۋەككۈل خوتەن ناھىيىسىنىڭ 10- رايونى بولدى، لى ياۋمى رايون شۇجىسى، ئەخمەت توختى رايون باشلىقى بولۇپ كەلدى. ئۇلار كەلگەندىن كېيىن رېخىم ھاجىنى ۋە ئۆيگە قاپسىلىپ يانقان قول - چوماقچىلىرىنى تۇتۇپ چىقىپ، بوينىغا پىياز ئېسىپ[1]، سازايى ۋە كۆرەش قىلدۇق. شۇنىڭ بىلەن قۇتۇرغان گومىندا‌ڭ ئەمەلدارلىرى ۋە زومىگەرلىرى بىر مەھەل پەس كويغا چۈشتى.

1950- يىلى 12- ئايدا ھوكۈمدىن تالىپ ھاجى، شاۋۇر كەنتىدىن ئەمەت بەگ، رېجەپ جىگدە قاتارلىق زومىگەرلەر ئادەم تەشكىللەپ، كالتەك، چوماق، قورال - سايمان ياساپ، بورزاندىكى ئىت تالاشتۇرۇش سورۇنىدىن پايدىلىنىپ، زومىگەر رېخىم ھاجىنىڭ ئۆيىنى قورشىغان خەلق ساقچىلىرى ۋە ئاكتىپلاردىن غوجى ئەخمەت بوتۇڭ، شاۋۇر بوۋا، ئىسلامنىياز خارەت، مۇتەللىپ كەس قاتارلىق 10 نەچچە ئادەمنى ئۇرۇپ،

① رېخىم ھاجى «پىياز تېخى خام» دېگەنلىكى ئۆچۈن، پىياز خاممۇ؟ پىشقانمۇ؟ دەپ پىيازنى بوينىغا ئېسىپ سازايى قىلغان.

ئېغىر زەخمىلەندۇرۇپ يېرىم جان قىلىپ قويدى. مەن بۇ سورۇندىن قېچىپ قۇتۇلدۇم.

ئۇرۇشقا قاتناشقان ئابدۇكېرەم جىگدەك، ئابدۇللا جىگدەك، مەتتوختى تۇرسۇن، مەتسىدىق دوك قاتارلىق 63 نەپەر ئادەمنى تۇتۇپ، مىللىي ئارمىيە 39- پولكىنىڭ ئارقاچال گازارمىدىكى بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش مەيدانىدا توختىتىپ قويۇپ، تەكشۈرۈپ ئېنىقلىدى، رايون بويىچە چوك يىغىندا قايمۇقۇپ قاتناشقان ئامما قويۇپ بېرىلدى، ئارقىدا قوماندانلىق قىلغان، پىلانلىغان تالىپ ھاجى، ئەمەت بەگ، رەجەپ جىگدەك قاتارلىقلارنى قولغا ئالدى، 1951- يىلى 5- ئايدا ئەمەت بەگ، تالىپ ھاجىغا ئۆلۈم جازاسى بېرىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن پارتىيە رەھبەرلىكىدە ئىجارە كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش، يەر ئىسلاھاتى، ئومۇمىي سايلام خىزمىتىگە قاتنىشىپ ھەقىقىي بەختكە ئېرىشتىم.

خەلق كومۇناسى قۇرۇلغاندا تەشكىل ماڭا 72 قوي ئايرىپ بېرىپ، قوي بېقىشقا قويدى، 24 يىل كومۇنانىڭ قوينى باقتىم، قويلارنى خوددى ئۆزۈمنىڭ شەخسىي مۈلكىدەك ئاسراپ، تەرەققىي قىلدۇردۇم. 1984- يىلى كومۇنا ئىككى يېزىغا ئايرىلدى (تەۋەككۈل، ئىسلامئاۋات)، 1692 قوي ئۆتكۈزۈپ بەردىم، ئىككى يېزا تەڭمۇ تەڭ تەقسىم قىلىۋالدى، شۇنىڭدىن باشلاپ مەن دەم ئېلىشقا چىقتىم. تەشكىل دائىم يوقلاپ ھالىمدىن خەۋەر ئېلىپ تۇردى، ھازىر تۇرمۇشۇمدا ھېچنەرسە كەم ئەمەس، 50 دىن ئوشۇق قوي، بىر ئېشەك، ئىككى كالا، بىر يۈرۈش ئۆيۇاق، تۇرمۇش سەرەمجانلىرىم بار. ئۆزۈم خاتىرجەم، تۇرمۇشۇم بایاشات ئۆتىۋاتىدۇ. ئوچ قىز، بىر ئوغلۇم بار، ئوغلۇم ئوقۇتقۇچى، بىر قىزىم بىلەن ئوغلۇم

كومپارتىيە ئەزاسى، باللىرىمۇ خاتىرجەم، بايا‌شات تۇرمۇش ئۆتكۈزمەكتە. مېنىڭ بۇگۈنكىدەك تۇرمۇشۇمنىڭ بولۇشى ۋە ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈشۈم پارتىيە رەھبەرلىكىدىن بولدى، مېنى ئازاب - ئوقۇبەت دېڭىزىدىن قۇتۇلدۇرۇپ بۇگۈنكى بەختىيار تۇرمۇشقا ئېرىشتۈرگەن كومپارتىيىگە مەڭ رەھمەت.

مەن بۇگۈنكىدەك بەختىيار تۇرمۇشقا ئېرىشكەن بولساممۇ، ئۆتمۈش - كونا جەمئىيەتتە تارتقان ئازاب - ئوقۇبەتلىرىنى ھەرگىز ئۇنتۇمايمەن ۋە ئۇنتۇپ قېلىشقا بولمايدۇ. ئۆتمۈش - كونا جەمئىيەتنىڭ رەزىللىكىنى ۋە ئۆزۈمنىڭ تارتقان ئازاب - ئوقۇبەتلىرىنى كەڭ ياشلارغا سۆزلەپ، ئۇلارنى تەربىيىگە ئىگە قىلىپ، ئۆتمۈشنىڭ ساۋاقلىرىدىن ئىبرەت ئېلىشقا ئىلھاملاندۇرۇپ كېلىۋاتىمەن.

2002- يىلى 11- ئاينىڭ 20 كۈنى

ئاپتورى: لوپ ناھىيە تەۋەككۈل يېزىسىدىن

ئىلغار زات نوغايبېك ھەققىدە ئەسلىمە

ئابدۇجېلىل ئالىمبېك

نوغايبېك غوجىبەنبەتوۋ 1891- يىلى ھازىرقى غۇلجا ناھىيىسىنىڭ بوربوسۇن — سۇپتاي دېگەن يېرىدە قازاق چارۋىچى ئىستەمەس ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇنىڭ دادىسى ئىستەمەس ئىشچان، ئاددىي - سادىدا، چىقىشقاق، كۆپنى كۆرگەن، ئابرويلۇق ئادەم ئىدى. ئىستەمەس ئەينى ۋاقىتتىكى ئىجتىمائىي مۇھىتتا يۇز بەرگەن تۇرلۇك مۇرەككەپ ئەگرى - توقايلىقلار ۋە كۇرەشلەرگە ئاڭلىق ياكى ئاڭسىز تۇردە قاتنىشىش بىلەن ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ سىرلىرىغا كۆڭۈل قويۇپ نەزەر سېلىپ، ئوقۇپ بىلىم ئىگىلىگەن كىشىلەر بىلەن ئوقۇمىغانلار ئوتتۇرىسىدىكى پەرقنىڭ زور ئىكەنلىكىنى بايقاپ، ئۆزىنىڭ ئوقۇيالمىغانلىقىغا پۇشايمان قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئوغلى نوغايبېكنى بالدۇرراق ئوقۇتۇشقا بەل باغلايدۇ. شۇ چاغلاردا قازاق دالىلىرىدا پەننىي بىلىم ئوقۇتىدىغان مەكتەپ بولمىغانلىقتىن نوغايبېكنى ئاۋۋال موللىغا بېرىپ دىندا ئوقۇتىدۇ.

نوغايبېك تىرىشچان، زېرەك، ئوقۇشقا ئىنتىلىپ تۇرىدىغان بالا بولغاچقا، موللىنىڭ ئۆگەتكەنلىرىنى تېز ئىگىلەپ، ئۇستازى بىلەن ساۋاقداشلىرىنىڭ ماختىشىغا ۋە

هۆرمەتىگە ئېرىشىدۇ ھەمدە بەلگىلىك يېزىش، ئوقۇش قابىلىيىتى ۋە ھېسابلاش سەۋىيىسىگە ئىگە بولىدۇ.

1905- يىللىرى ئىستەمەسنىڭ ئىجتىمائىي ئورنى يۇقىرىلاپ قىزاي ئېلىنىڭ سۇلتانكەلدى قەبىلىسىگە ئاقالاقچىلىق (مىڭبېگىلىك) مەنسىپىگە تەيىنلىنىدۇ. ئۇنىڭ ئىجتىمائىي ئورنىنىڭ ئۆسۈشى بىلەن ھەر ساھە، ھەر قاتلامدىكى كىشىلەر ئۇنىڭ بىلەن باردى - كەلدى قىلىشقا باشلايدۇ. شۇ چاغدا بۇ ئاۋۇل ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي ئالاقە، سودا - سېتىق، ئېلىم - بېرىم ئىشلىرىدا كۆپىنچە غۇلجا شەھىرىدىكى روسىيەدىن كۆچۈپ كەلگەن نوغايلار (تاتارلار)، ئۇيغۇر باي - سودىگەرلىرى بىلەن ئالاقە قىلاتتى. تاتار سودىگەرلىرىنىڭ زور كۆپچىلىكى دىنىي ھەم پەننىي بىلىم ئالغان ئوقۇمۇشلۇق كىشىلەر بولۇپ، بۇلارنىڭ يۇرۇش - تۇرۇشى، سۆز - ھەرىكەتلىرى نوغايىچە ئۆزگە جەلپ قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ بالىلىرىمۇ نوغايىچە بىلەن تېزدىن چىقىشىپ كېتىدۇ، نوغايىچە غۇلجا شەھىرىدىكى تاتار دوستلىرىنىڭ ئۆيلىرىگە ئۆزلۈكسىز بېرىپ، مېھمان بولۇپ، ئۇلارنىڭ تۇرمۇش ئۇسۇلى ۋە ئادەتلىرىنى كۆرىدۇ. ئارىلاپ ئۇلارنىڭ ئىلمىي پاراڭلىرى بىلەن تەربىيىسىنمۇ ئاڭلايدۇ ۋە ئوقۇپ بىلىم ئېلىشقا بەل باغلايدۇ. شۇنداق قىلىپ ئۇ ھازىرقى غۇلجا شەھىرىنىڭ نوۋگورت (يېڭى شەھەر) دېگەن يېرىدە تاتار بالىلىرى ئوقۇيدىغان يېڭىچە مەكتەپكە ئوقۇشقا كىرىدۇ. ئۇ يەردە بىرقانچە يىل ئوقۇپ بەلگىلىك پەننىي بىلىم ئالغاندىن كېيىن، بىلىمگە ئىشتىياق باغلاپ تېخىمۇ مول بىلىم ئېلىش ئارزۇسى بىلەن دادىسىغا روسىيىگە بېرىپ ئوقۇش تەلىپىنى قويىدۇ. دادىسى ئۇنىڭ تەلىپىنى ئاڭلاپ، بىردىنلا قوشۇلۇپ

كەتمەيدۇ، بەلكى مۇشۇ بىلىمگە شۇكرى قىلىپ، ئۆز يېنىدا بولۇش توغرىسىدا نەسىھەت قىلىدۇ. نوغايىچە دادىسىنى گەپكە كىرگۈزەلمىگەندىن كېيىن، ئۆزى بىلەن دوستلاشقان، شۇنداقلا دادىسىنىڭ دوست - بۇرادەرلىرىدىن بولغان تاتارلارنى ئارىغا سېلىپ، دادىسىغا نەسىھەت قىلدۇرۇپ، ئاران دېگەندە دادىسىنىڭ ماقۇللۇقىنى قولغا كەلتۈرىدۇ. نوغايىچە ئاتا - ئانىسى، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭ رازىلىقى ۋە دۇئاسىنى ئېلىپ، ئىلى جىياڭجۇن مەھكىمىسىنىڭ گۇۋاھنامىسى بىلەن (بۇ گۇۋاھنامىنىڭ سىرتى قارا، خەتلىرى خەنزۇچە بولۇپ، ئۇنىڭغا ئىسىم - فامىلىسى، يېشى، مىللىتى يېزىلغان، سۈرىتى چاپلىنىپ، تامغا بېسىلغان ئىكەن) 1913- يىلى يازنىڭ ئاخىرلىرىدا ئاتا - ئانىسى، ئەل - ئاغىنىلىرى بىلەن خوشلىشىپ، تاتار ساۋاقداشلىرى بىلەن بىللە كالاسكىغا (ھارۋا) ئولتۇرۇپ روسىيىنىڭ ئالمائاتا شەھىرىگە بېرىپ، سانائەت ئىنىستىتۇتىغا بەش يىللىق ئوقۇشقا كىرىدۇ. ئۇ غۇلجىدا تاتار مەكتىپىدە ئوقۇغاندىن باشلاپ يۇرۇش - تۇرۇشتا، كىيىنىشتە ئۆزىنى مەدەنىيەتلىك، رەتلىك تۇتۇشقا ئادەتلەنگەن ئىدى. شۇ دەۋردىكى زامانداشلىرى ئۇنى كۆرگەندە چاقچاق قىلىپ نوغاي (شۇ چاغدا غەربچە كىيىنگەنلەرنى قازاق يېزىلىرىدىكى كىشىلەر مۇشۇنداق ئاتايتتى) كېلىۋاتىدۇ دەيدىكەن.

نوغايىچە روسىيە تەۋەسىگە ئۆتكەندىن كېيىن، تارىختىن بۇيان شۇ ياياق قوغلىشىپ، كۆچمە چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگەن قازاق خەلقىنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالى ۋە مەدەنىيىتى بىلەن ئۆزى ئوقۇشقا كىرگەن يەرنىڭ تەرەققىياتىنى سېلىشتۇرۇپ، ئوتتۇرىدىكى پەرقنىڭ ناھايىتى زور

ئىكەنلىكىنى بايقايدۇ. ئۇ مۇشۇنداق مۇھىتتا نۇرغۇن ئوچۇق - يورۇق، بىلىملىك كىشىلەر بىلەن تونۇشۇپ، كۆز ئالدىدىكى يېڭى ھادىسىلەرنى ئەستايىدىل كۆزىتىدۇ. ئۆزى دۇچ كەلگەن تۇرلۇك توسقۇنلۇق ۋە قىيىنچىلىقلارنى قەيسەرلىك بىلەن يېڭىپ، بارلىق زېھنىي قۇۋۋىتىنى ئوقۇشقا بېغىشلايدۇ. بىلىم ئاساسىدىكى ئاجىزلىق، تىل ۋە تۇرمۇش جەھەتلەردىكى پەرق سەۋەبلىك ئۇنىڭ ئىنىستىتۇتتىكى ئوقۇشى ئاسانغا چۇشمەيدۇ. بۇنىڭ سىرتىدا ئىقتىسادىي جەھەتتىكى چىقىمنىڭ ئېغىرلىقىمۇ ئۇنىڭغا بېسىم بولىدۇ. ئۇ، مۇشۇنداق چاغدىمۇ ئىككىلەنمەي «بىلىم ئېلىش يېڭىنە بىلەن قۇدۇق قازغاندەك ئىش» دېگەن سۆزنىڭ مەنىسىگە يېتىپ، زېرىكمەي، تىرىشىپ ئۆزگىنىشكە كىرىشىدۇ. دادىسىمۇ ئىقتىسادىي جەھەتتىن كۆچلۈك ياردەم بېرىپ قوللايدۇ. شۇنداق قىلىپ ئۇ يۇرتىغا قايتماي تولۇق ئۈچ يىرىم يىل ئوقۇيدۇ. تەتىل ۋاقىتلىرىدا باشقا شەھەرلەرنى ئارىلاپ، يۇرت كۆرۈپ، خەلقلىرى بىلەن تونۇشىدۇ.

1917- يىلى روسىيىدە ئۆكتەبىر ئىنقىلابى پارتلاپ، ۋەزىيەت جىددىيلىشىدۇ، شۇ يىلنىڭ قىش ئايلىرىدا، روسىيىدە سوقۇش باشلىنىپ، بىر قىسىم مەكتەپلەر ئوقۇش توختىتىدۇ، شەھەر ئاھالىلىرى تەرتىپكە سېلىنىدۇ. چەت ئەللىك سودىگەرلەر بىلەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ زور كۆپچىلىكى بۇيرۇق بويىچە ئۆز ئېلىگە قايتۇرۇلىدۇ. شۇ قاتاردا نوغايبېكمۇ جۇڭگو پۇقراسى بولغانلىقتىن قورغاس چېگرىسى ئارقىلىق ئۆز ۋەتىنىگە قايتۇرۇلىدۇ.

ئۇ غۇلجا شەھىرىگە كەلگەندە ئۇنىڭ دادىسى ئىستەمەس سۇلتانكەلدى قەبىلىسى كەڭ ئولتۇراقلاشقان كۆنەس دەرياسىنىڭ بېشىدىكى ئارالتۆپىگە كۆچۈپ كەتكەنىدى. غۇلجا شەھىرى

بىلەن ئارالتۆپىنىڭ ئارىلىقى 250 كىلومېتىرغا يېقىن بولۇپ، شۇ چاغلاردا كىشىلەر ئۇلاق بىلەن قاتنايتتى. نوغايبېك بىر نوغاي (تاتار) دوستىنى ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ، ئىت قوشقان چانىغا كىرا قىلىپ ئارالتۆپىنىڭ جالىشىغا دېگەن يېرىدە تۇرۇۋاتقان ئۆيىگە يېتىپ كېلىدۇ. ئۇ يۇرۇش - تۇرۇشتا، كىيىنىشتە پۈتۈنلەي فورمىچە ياسانغاچقا ئۇنى كۆرگەنلەر بۇ ھەقىقىي نوغاي بولۇپ كېتىپتۇ دېيىشىدۇ. ئۇ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئاۋۇلدىكى زامانداشلىرى بىلەن ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنى چاقىرىپ ياكى ئۆزى ئارىلاپ يۇرۇپ كۆرگەن - بىلگەنلىرىنى، ئۆزى بارغان يەرلەرنىڭ تەرەققىي تاپقان مەدەنىيىتىنى، بولۇپمۇ ئۇ يەردىكى خەلقنىڭ ئوقۇغان، شەھەرلەشكەن، زاۋۇت قورغان ئارتۇقچىلىقلىرىنى سۆزلەپ، تەشۋىق قىلىپ، ياشلارنى ئوقۇپ بىلىم ئېلىش، مەدەنىيەتلىك بولۇش، ھال - كۆنىنى تېخىمۇ ياخشىلاش توغرىسىدا تەربىيە بېرىپ كىشىلەرنىڭ ئاڭ سەۋىيىسىنى ئۆستۈرىدۇ.

نوغايبېك ئالمائاتادىن قايتىپ كېلىپ بىرئاز ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، دادىسى ئۇنىڭغا: «بالام، سەن ئامان - ئېسەن ئوقۇپ، كۆپ بىلىم ئېلىپ كەلدىڭ. روسىيە پادىشاھىنىڭمۇ ئەل سورىغان قانۇن - نىزاملىرىنى ئۆز كۆزۈڭ بىلەن كۆردۈڭ. مەن بولسام ياشىنىپ قالدىم، سەن بالىلىرىمنىڭ چوڭى، ماۋۇ ئاقالاقچىلىق مەنسەپنى ئەمدى سەن ئۆتىگىن» دەيدۇ. نوغايبېك ئۇنىڭغا: «دادا، راست دەيسىز، مەن ئوقۇدۇم، ئاز - تولا بىلىم ئالدىم، لېكىن مەن مەنسەپ تۇتۇپ ئاقالاقچى بولۇش ئۈچۈن ئوقۇمىدىم، مەنسەپدار بولۇپ قازاقنىڭ ئاۋۇللىرى ئارىسىدىكى ھېچنەرسىگە ئەرزىمەيدىغان ئارازلىق، جەڭگە - جېدەل بىلەن ھەپلىشىپ ۋاقتىمنى بىكار

ئۆتكۈزمەيمەن، مەن مەنسەپكە ھەۋەس قىلمايمەن! ئوقەت - تىجارەت قىلىمەن (ئىگىلىك بىلەن شۇغۇللىنىمەن)، مەكتەپ ئېچىپ، بالا ئوقۇتۇپ، كۆزى ئوچۇق تۇرۇپمۇ كۈن كۆرەلمەي، ئەقلى بولغان بىلەنمۇ توغرا چۈشىنەلمەي يۈرگەن مۇشۇ قېرىنداشلىرىمنى بىلىم ئېلىشقا باشلايمەن. كۆچۈپ يۈرۈپ ھالىدىن كەتكەن ساي - دالالارنى قوغلىشىپ پېتىراپ يۈرگەن ئەلگە مۇقىم ئولتۇرىدىغان شەھەر سېلىشنى تەشۋىق قىلىمەن. مېنىڭ ئارزۇ - ئارمىنىم ئالدى بىلەن ئۆز ئاۋۇلۇمغا شەھەر سالغۇزۇش. تۇرلۇك كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىمەن. ئەگەر مەنسىپىڭىزنى بەرمەكچى بولسىڭىز، ئاۋۇ يۈرگەن قارا باتۇرغا (ئۆز ئىنىسى قاناتېكىنى شۇنداق ئاتايتتىكەن) بېرىڭ، شۇ ئىشلىسۇن. بولمايدىغان ئىشقا مېنىڭ بېشىمنى ئاغرىتماڭ» دەيدۇ.

دادىسى بۇ مەسلىھەتنى قانچە قېتىملاپ تەكرارلىغان بولسىمۇ، ئۇ ئاقالاقچى بولغىلى ئۇنىمايدۇ. لېكىن دادىسى كونا ئۆرپ - ئادەت بۇيىچە ئۇنى ئاقالاقچىلىق مەنسىپىنى ئۆتەشكە زورلايدۇ. ھەتتا بەزىدە ئىش بىلەن كەلگەن كىشىلەرنى ئۇنىڭ ئالدىغا ئەۋەتىپ سىناپ باقىدۇ. بۇنداق چاغدا ئۇ ئەھۋال ئېيتىپ كەلگەن ئادەمگە: «ھەي ئاداش، سەن رەنجىمە! مېنىڭ بۇنداق ئىشلار بىلەن چاتىقىم يوق. مەن ئىش - ئوقەت بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان ئادەم. سەن قاناتېكىكە بار، بولمىسا بوۋاينىڭ ئالدىغا بېرىپ ئىشىڭنى پۈتتۈرۈۋال، مېنى ئاۋارە قىلما، ئىككىنچىلەپ مۇنداق ئىشنى ماڭا دەپ كەلگۈچى بولما، مېنىڭ ئالدىمغا كەلمەكچى بولغانلارغىمۇ نوغايبېك شۇنداق دېدى دەپ قوي» دەيدۇ. 1918- يىلىنىڭ كۈز ئايلىرىدا نوغايبېك غۇلجىغا بېرىپ، ئابدۇللا (تاتار) بىلەن ئۇنىڭ ئايالى رابىخەنى جالىشىگە

باشلاپ كېلىدۇ - دە، ئۇلارنىڭ بالا ئوقۇتىدىغانلىقىنى ئەل - جامائەتكە ئوقتۇرىدۇ. ئازالتۇپىنىڭ ھازىرقى جالىشى دېگەن يېرىدە ئۆزى بىر كىگىز ئۆي تىكتۇرۇپ، ئۇنى بالا ئوقۇتىدىغان ئورۇن قىلىپ تۇزەشتۇرۇپ، بىرىنچى تۇركۈمدە قاناتېبك، ساناتېبك قاتارلىق بالىلارنى يىغىپ ئابدۇللاغا ئوقۇشقا بېرىدۇ. ئۇنىڭ يېنىغا گەمە ئۆي قازدۇرۇپ ئۇستىنى ياپقاندىن كېيىن، بۇ يەردە ئومىرجان، ئومىربېك، ئاپان (سىڭلىسى) قاتارلىقلارنى رابىخە خانىمنىڭ ئوقۇتۇشىغا بېرىدۇ. بۇلار دىنىي ئوقۇش ۋە ھېسابتىن ئادەتتىكى ئەمەللەرگىچە ئۆگىنىدۇ، سالام خەت يازغۇدەك ساۋات چىقىرىدۇ.

شۇ يىلى قىشتا ئۇرۇق - تۇغقانلىرى بىلەن ئاغىنە - بۇرادەرلىرىگە تەربىيە بېرىپ، ئىگىلىك بىلەن شۇغۇللىنىپ مەسچىت، مەكتەپ سالدۇرماقچى بولغانلىقىنى ئېيتىدۇ ھەمدە تاغدىن ياغاچ چۈشۈرگۈزۈپ، ياز كېلىش بىلەن ئۆزى غۇلجىغا بېرىپ ئۇيغۇر، ئۆزبېك ياغاچچى، پەنچىلەرنى باشلاپ كېلىپ، ئالدى بىلەن جالىشىغا ئالدىنى پىشايۋانلىق قىلىپ، 100 - 150 ئادەم سىغىدىغان بىر مەسچىت سالدۇرىدۇ (بۇ مەسچىت «ئىستەمەس مەسچىتى» دەپ ئاتىلىپ، 1960- يىلىغىچە ساقلانغان). مەسچىت پۈتۈشى بىلەنلا كۈن چىقىش تەرەپكە ئاستى - ئۈستى تاختايلىق قىلىپ بەش ئېغىز ياغاچ ئۆيلۈك مەكتەپ سالدۇرىدۇ. 1918- يىلى كۈزدە مولداغلى (تاتار) دېگەن كىشى تۇنجى ئوقۇتقۇچى بولۇپ قازاق بالىلىرىنى ئوقۇتۇشقا باشلايدۇ. ئۇ چاغدا ئوقۇشقا كىرگەن بالىلارنىڭ يېشى سۈرۈشتۇرۇلمىگەچكە ياش پەرقى زور ئىدى، باي - كەمبەغەللىكىمۇ قارالمىغان، ئوقۇش ئىشتىياقى بولسىلا ئوقۇتۇۋەرگەن. بەزى يېتىم - يېسىر، كەمبەغەللەرنىڭ

بالىلىرىنىڭ ئوقۇش خىراجىتىگە نوغايبەك ئۆزى ياردەم بېرىپ تۇرغان. بۇ مەكتەپتە 1936- يىلى يازدا جالىشىدا قاناتبەك مەكتىپى سېلىنغانغا قەدەر بالا ئوقۇتۇش داۋاملىشىپ كەلگەن.

نوغايبەك ئوقۇش - بىلىم ئېلىشقا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلگەن. بالىلارنىڭ نەچچىسىنى سۈيدۈك كۇرەدىكى مېڭخا شۆتاڭغا (موڭغۇل - قازاق كونىچە مەكتىپى) ئوقۇشقا ئەۋەتكەن. ئۇنىڭ ئىچىدىكى يېتىم، كەمبەغەللەرگە ئۆزى مۇۋاپىق ياردەم بېرىپ تۇرغان. مەسىلەن: ئوسمان، ئومبربېل، ئىسرائىلبېك قاتارلىقلار. ئۇ دەۋردە ئېچىلغان مەكتەپلەردە روسىيەدىن كۆچۈپ كەلگەن تاتار، ئۆزبېكلەر ئوقۇنقۇچىلىق قىلغان. ئۇلار مۇقىم تۇرماستىن ئالمىشىپ، بىرى كەلسە، بىرى كېتىپ تۇرغان.

نوغايبەك ئالمائاتادىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن مەسچىت، مەكتەپ سالدۇرۇش بىلەنلا قالماي، ھۇنەر - كەسىپ، سودا، تېرىقچىلىق ئىشلىرىغىمۇ ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلگەن ھەمدە باشلامچى بولۇپ تۇنجى قېتىم ئارالتۆپىنىڭ جالىشى دېگەن يېرىدە تېرە ئەيلەش ئورنى، سۇ تۇگمەن، سۆك تارتىش زاۋۇتى سالدۇرغان، ماگىزىنمۇ ئاچقان.

ئۇ ئەينى ۋاقىتتىكى شارائىتتا ھەربىر ئائىلىدە چوڭ - كىچىك ماللارنىڭ ئۆزلۈكسىز چىقىم بولۇپ تۇرىدىغانلىقى، ماللارنىڭ تېرىلىرىنىڭ تاۋارغا ئايلانماي، سېسىپ - چىرىپ تۇگەيدىغانلىقى ياكى سودىگەرلەرنىڭ ئەرزان باھادا ئېلىپ كۆپلەپ پايدا ئېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، ئەڭ ئاۋۋال كۇنەستە، بولۇپمۇ ئۆزى تۇرۇۋاتقان ئارالتۆپىدە تېرە پىششىقلاپ ئىشلەيدىغان زاۋۇت قۇرۇش قارارىغا كېلىدۇ ۋە 1919- يىلى يازدا غۇلجىغا بېرىپ، مۇشۇ كەسىپنىڭ تېخنىكىلىرىنى

ئىزدەشتۇرۇپ، ئاخىرى يەنىلا روسىيەدىن كۆچۈپ كەلگەن تاتار جامەن باشلىق تۆت ئائىلىنى ئارالتۆپىگە كۆچۈرۈپ كېلىپ زاۋۇت قۇرۇش ئىشىغا كىرىشىدۇ. نوغايبەك ئۆزىمۇ ئۇلار بىلەن بىللە ئىشلەپ، تەتقىق قىلىپ، ھەر كۇنى ئىش ئۇستىدە بىللە بولىدۇ. زاۋۇتقا كېرەكلىك تالنىڭ قوۋزىقى كەڭ تېپىلغان بىلەن ھاك تاش تېپىلمايدۇ. ھاك تاشنى غۇلجا ياكى توققۇزتارادىن توشۇيدىغان بولسا، ئەمگەك كۇچى، خىراجەت، ۋاقىت جەھەتتە ئىسراپچىلىق بولاتتى. شۇڭا ئۇ ھاك كۆيدۇرىدىغان تاشنى ئارالتۆپە ئەتراپىدىن ئىزدەيدۇ. ئۇ 20 نەچچە يىگىتنى باشلاپ، يۇقىرىدا لاستايدىن ئاخىرى ساغ ئۆتكەلگىچە بىر ھەپتە ئارىلاپ كۇنەس ۋادىسىدىن ھاك تاش تاپالمايدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئاق قولتۇق، كۆلباي سېيىدىن قارىغاي توشۇيدىغانلار بىلەن بىللە مېڭىپ ئىزدەپ، كۆلباي سېيى ئېغىزىدىن كۆيدۇرىدىغان تاش تېپىپ ھاك خۇمدىنى ياساپ، ياغاچ ئوتۇن قالاپ ھاك كۆيدۇرىدۇ. بۇ ھاك خۇمدېنىنىڭ ئورنىدا ھازىرمۇ ئۇزلۇكسىز ھاك كۆيدۇرۇلمەكتە.

تېرە پىششىقلاپ ئىشلەشتە مۇھىم ماتېرىيال ھېسابلىنىدىغان قىچا مېيى، قارا گۇل، قىزىل بوياق دېگەن نەرسىلەر ئەينى چاغدا كۇنەستە بەكمۇ كەمچىل بولغاچقا، بۇ ماتېرىياللارنى غۇلجىنىڭ قارىباغ، دۆڭمازار دېگەنگە ئوخشاش جايلىرىدىن تۆگە بىلەن توشۇپ كېلىپ ئىشلەتكەن. بۇ تېرە زاۋۇتىدا دەسلەپتە 12 ئادەم ئىشلىگەن. بۇ زاۋۇتتا يىلىغا 3 - 4 قېتىم، ھەر قېتىمدا 500 - 700 پارچىدىن كالا، ئات تېرىسى پىششىقلاپ ئىشلەنگەن. كۆن - خۇرۇم، چەم قاتارلىق تېرە ماتېرىياللىرى ئىشلەپچىقىرىلغان. ئىشلەنگەن ماتېرىياللار تەكشۇرۇشتىن ئۆتكۈزۈلۈپ، سۈپەتكە لايىق بولغانلىرىغا

«ئارالتۆپە شىركىتى» دېگەن كۆك تامغا بېسىلىپ ئىسكىلاتقا كىرگۈزۈلۈپ، ماگىزىنغا چىقىرىلغان ياكى باشقا جايلارغا توپلاپ يۆتكەلگەن.

بۇ يەردە ئىشلەنگەن مەھسۇلاتلار كۆپىنچە كۈنەس ئەتراپىدا، ھەتتا غۇلجىغا قەدەر ئۆتكۈزۈلۈپ، جانلىق مال، تېرە، يۈك قاتارلىقلارغا ئالماشتۇرۇلغان. ئىشلەنگەن تېرىلەر سۈپەتلىك بولۇپ سۇدا يۈمشاپ كەتمەيدىغان، ئىسسىقتا قورۇلۇپ قالمايدىغان بولغاچقا، خېرىدارلارنىڭ يۇقىرىَ باھاسىغا ئېرىشكەن.

بۇ زاۋۇتنىڭ ھېسابى، پايدا زىيىنىنى نوغايبېك ئۆزى بېۋاستە باشقۇرغان. زاۋۇت ئالتە يىل ماڭغاندىن كېيىن نوغايبېك ۋاپات بولۇپ، باشقۇرۇش ياخشى بولمىغاچقىلا توختاپ قالغان.

نوغايبېك ئالمائاتادىن كەلگەندىن كېيىن ئارالتۆپە ئەتراپىدا خەلقنىڭ ئەھۋالىنى ئومۇميۈزلۈك ئىگىلەپ، خەلقنىڭ ئوزۇقلۇق ئاشلىقىنىڭ بەك قىس ئىكەنلىكىنى بىلىدۇ. ھازىرقى تۇرگۈندىكى جاباي بۇلاقتىن شەرققە قاراپ ئولتۇراقلاشقان ئاھالە ئاشلىق تېرىمايتتى. ئۇ يەرلەر پەقەت مال بېقىش ئۈچۈنلا پايدىلىنىپ كېلىنىۋاتاتتى. كۈنەسنىڭ باشقا كۈنگەي، تەسكەي تەرەپلىرىدىمۇ ئارىلاپ بەزىلەر ئازراق تېرىق، بۇغداي تېرىغان بولسىمۇ، قىش ئوتتۇرىسىغا بارمايلا ئوزۇقى تۈگەيتتى. قولى ئۇزۇنراق چارۋىچىلار كۈزدە غۇلجا، تۇققۇزتارالارغا مال ئاپىرىپ ئازراقتىن ئۇن، تېرىق ئەكېلىپ ئوزۇق قىلىشتىن تاشقىرى زور كۆپ ساندىكىلەر سۈت، گۆش، ئېرىمچىك، قۇرتقا ئوخشاش چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرى بىلەن كۈن كەچۈرۈپ كەلگەن ئىدى. بەزى ئۆلۈم - يېتىم، توي - تۆكۈن ئىشلىرىدا

ئۇزاق يول بېسىپ توققۇزتارا ياكى غۇلجا ئەتراپىدىن ئۇن، ماي ئېلىپ كېلەتتى. ئۇ يۇقىرىقىدەك قىينىچىلىقلارنى كۆرگەندىن كېيىن، يېرى تەكشى، سۈيى ئەلۋەك ئورۇندا مۇشۇنداق بولۇش ئۆزىمىزنىڭ ئىشلەپچىقىرىش سەۋىيىمىزنىڭ تۆۋەنلىكىدىن بولغان، دەپ قاراپ، ياشلارغا مەسلىھەت كۆرسىتىپ، «شالكوده» دېگەن يەرنى ئېچىپ تېرىقچىلىق قىلىشقا بەل باغلايدۇ. 1918- يىلى ئەتىيازدا غۇلجىدىن بىر قىرغىز ئائىلە، ئىككى تاتار ئائىلە، بىر روس ئائىلىسىنى ئىككىسى ئۆكۈز سوقىسى بىلەن تەكلىپ قىلىپ ئەكېلىپ، 5- ئايدا «شالكوده» دە تۇنجى قېتىم بوز ئېچىپ تېرىق، بۇغداي، ئارپا تېرىيدۇ. بۇرۇن يەر ئېچىپ، ئاشلىق تېرىشنى كۆرمىگەن شۇ يەردىكى يەرلىك خەلق توپ - توپ بولۇپ كېلىپ، سوقا سېلىپ، يەر ئاغدۇرۇپ، ئۇرۇق سالغانىنى كۆرۈپ ھەيران قېلىشىدۇ.

ئۇنىڭ باشچىلىقىدا قىلىنىۋاتقان بۇ يېڭى ئىشنى شۇ ئەتراپتىكى سۇلتانكەلپى قەبىلىسىنىڭ باشقا ئاۋۇللىرى قىزغىن قوللاپ، بىرلىكتە يەر ئاغدۇرۇپ، تاغ سۈيى يېتىشمىگەن ئەھۋالدا ئادەم يىغىپ كۆچ توپلاپ، يۇرت ئاقساقاللىرىدىن ياشلىرىغچە ئۆستەڭ بېشىدا ئىشلەپ، «كۆك ئۆزەك» ناملىق ئۆستەڭنى قازىدۇ. بۇ ئۆستەڭ لاستايىدىن باشلىنىپ شالكوده‌گىچە جەمئىي 20 چاقىرىمدىن ئوشۇق ئوزۇنلۇقتا قېزىلىپ، سۇغا بولغان ئېھتىياجنى قاندۇرىدۇ، شۇ يىلى تېرىلغان ئاشلىقتىن ياخشى ھوسۇل ئېلىنىدۇ.

نوغايبېك ئاشلىق تېرىغۇزغان يىلى شۇ ئەتراپتا كۈنلەپ يول يۈرسىمۇ بىرەر تۈگمەن ئۇچرىتقىلى بولمايدىغانلىقىنى ئالدىنئالا مۆلچەرلەپ، تۈگمەن ياساشنى بىلىدىغان ئىككى روسنى غۇلجىدىن تەكلىپ قىلىپ ئەكېلىپ، ئۆزىنىڭ

جالىشىدىكى ئۆيىنىڭ ئالدىدىكى قاراسۇغا تۇنجى بولۇپ سۇ تۇگمىنى سالدۇرىدۇ. تۇگمەن ئۆستىڭىنىڭ ئۈزۈنلۇقى بىر چاقىرىمغا يېقىن، ئۆستەڭ يۈزىنىڭ كەڭلىكى تۆت مېتىر، چوڭقۇرلۇقى بىر يېرىم مېتىر قىلىپ قېزىلىدۇ. بۇ ئۆستەڭ سۈيى قىشتىمۇ توختىماي ھەم توڭلىماي ئېقىپ تۇرغان. بۇ تۇگمەن شۇ يېللىق كۈزدە پۈتۈپ ماڭدۇرۇلۇپ، كۈنەس دەريا سىنىڭ تۈرگۈندىن يۇقىرىقى ئىككى ياقىسىدىكى خەلقنىڭ ئۈن تارتىش ھاجىتىدىن چىقىدۇ. كېيىنكى يىللاردا تۇگمەنگە ئولاپ سۇڭ تارتىش (تېرىق ئاقلاش) زاۋۇتى (تۇگمىنى) ياسىلىدۇ. ئاشلىق كۆپەيگەن يىللاردا ھەر يىللىق كۈزدە بايىنبۇلاقلىق موڭغۇللار مۇشۇ تۇگمەنلەردىن ئاشلىق ئالغان. بۇ تۇگمەن ھازىرغىچە ساقلانماقتا ھەمدە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىلماقتا.

نوغايبېك ئىگىلىك بىلەن شۇغۇللىنىش جەريانىدا يەر تېرىش، زاۋۇت قۇرۇشتىن باشقا، زاۋۇتتا ئىشلىگەن تاتار، ئۆزبېك، قىرغىز، روس، ئۇيغۇر ئىشلەمچىلەرگە قارا سۇنۇق قىش - ياز ئىسسىق بولىدىغانلىقىدىن پايدىلىنىپ تۇرلۇك ئۆي قۇشلىرىنى باقتۇرغان. ئۇ باقتۇرغان غاز، ئۆردەكلەر ئەڭ كۆپەيگەن يىللىرى (كۈزدە) بىرنەچچە يۈزدىن ئاشقان ئىكەن. ئۇ بۇلارنىڭ گۆشى، تۇخۇمى، مامۇقىدىن پايدىلانغان ۋە بازارغا سالغان.

1919- يىللىرى ئۇنىڭ ئىگىلىك تۇرى كۆپەيىپ، ھەم يىل سېرى تەرتىپكە سېلىنىدۇ، بۇنىڭ بىلەن ئۇ ئورنى ئېگىز، توپىسى قېلىن، ئىككى تەرىپىدە قىش - ياز توختىماي، توڭلىماي ئېقىپ تۇرىدىغان سۈيى بار يەرنىي تاللاپ، ئۆز ئاۋۇلىدىكىلەرنى مۇشۇ ئەتراپقا ياغاچ ئۆي، تام ئۆي سالدۇرۇپ

ئورۇنلاشتۇرىدۇ ھەمدە ئىككى ئېغىزلىق سودا دۇكىنى سېلىپ، غۇلجىدىن خەلقە ئالاھىدە ئېھتىياجلىق بولغان تۇز، چاي، قەنت، ناۋات، گەزمال قاتارلىق ئىستېمال بۇيۇملىرىنى ئالدۇرۇپ سانتۇزىدۇ. ئۆزىنىڭ دەسلەپتە ئوقۇتقان ئىنىلىرىدىن بىرىنى دۇكاندا ئىشلىتىدۇ. دۇكاندا پۇل ئىشلىتىلمەي، مالغا مال، بولۇپمۇ تېرە، يۇڭ، ياۋايى ھايۋانلار تېرىسىگە ئالماشتۇرۇش يولغا قويۇلىدۇ.

ئۇ تاتارلار بىلەن روسلارغا تۇگمەن ئەتراپىغا كۆك تاماكا تېرىغۇزۇپ، جالىشىدا كىچىك تاماكا زاۋۇتى قۇرىدۇ. ئۇ ئىشلىگەن تاماكا قەغەز يەشكىلەرگە قاچىلىنىپ، سىرتىغا كۆك بويالغان تۆت بۇرجەك تامغا بېسىلغان. تامغىدا، ساپ كۆك تاماكا، موخۇركا، ئارالتۆپە شىركىتىدە ئىشلەندى، دېگەن خەت يېزىلغان بولۇپ، بۇمۇ دۇكانغا سېلىنىپ سېتىلغان.

ئۇ ئىگىلىك باشقۇرۇش، يېڭى كەسىپلەرنى ئېچىشقا ئىمكانىيىتىنىڭ يېتىشىچە ئىشلەپ، خەلقنى باشلاپ ئىلغارلىق يولىنى بويلاپ ماڭدۇ. ئۇ ئۆز دەۋرىدىكى فېئودال مەنسەپدار بايىنىڭ بالىسى بولغىنى بىلەن ئادىل، چىقىشقاق، ئىلغار ھەم ئاق كۆڭۈل يىگىت ئىدى. ئۇ يۈرتىدىكى يېتىم - يېسىر، كەمبەغەللەرگە باشپاناھ بولۇپ، مۇستەبىت فېئودال كۈچلەرنىڭ ئۇلارنى قاقتى - سوقتى قىلىشىدىن قوغداپ قالغان ئىدى. ئۇ تۇرمۇشتا جاپاغا چىداملىق ئىدى. ئۇ روسىيەدىن قايتىپ كېلىشى بىلەنلا تۇرلۇك كەسىپلەرنى باشقۇرۇش، يولغا قويۇش جەريانىدا، يازدا يايلاققىمۇ چىقماي ئىش ئورنىدا تەڭ ئىشلەپ باشقۇرىدۇ. ئۇ ئەينى ۋاقىتتىكى قازاق دالىسىدىكى بارماق بىلەن سانىغۇلغۇدەك ئوقۇمۇشلۇقلارنىڭ، ئىلغارلارنىڭ بىرى بولۇپ تونۇلغان ئىدى. ئۇ باشقا مىللەت تىل يېزىقىنىمۇ ئۆگىنىپ،

روس، تاتار تىللىرىدا خېلى ياخشى سۆزلەيتتى ھەم كىتابلىرىنى ئوقۇيتتى.

ئۇ ئۆز مىللىتىنىڭ مەدەنىي كۆتۈل ئېچىش تۈرلىرىدىن سىرت، باشقا مىللەتلەرنىڭ ناخشا ـ ئۇسسۇل، مۇزىكىلىرىنىمۇ ئوبدان ئېيتاتتى، ئوينايتتى ۋە چالاتتى. بوش ۋاقىتلىرىدا دوست ـ بۇرادەرلىرى بىلەن قارچۇغا سېلىش، قۇش ئېتىش، ئوۋ ئوۋلاشقا چىقىپ تۇراتتى.

يۇرتىغا قايتىپ كەلگىنىگە نەق يەتتە يىل تولغان 1925ـ يىلى 2ـ ئايدا، يۇرتىنى، خەلقىنى بىلىم ئېلىش يولىغا باشلىغان، يېڭى كەسىپىي تۇرمۇش يولىنى ئېچىپ كۆرسەتكەن، ئەل قەدرىنى ئاقلىغان ياش ئەزىمەت نوغايبېك 34 يېشىدا جىددىي بىر سوتكىلا ئاغرىپ دوختۇرنىڭ يوقلۇقىدىن دۇنيا بىلەن بالدۇر خوشلىشىدۇ.

ئۇنىڭ ئالەمدىن ئۆتكىنىگە 80 يىلدىن ئاشقان بولسىمۇ، ئۇنىڭ قىسقىغىنا ئۆمرىدە، شۇ چاغدىكى ئىجتىمائىي مۇھىتنى ھالقىپ چىقىپ، چەت ئەلدە ئوقۇپ بىلىم ئېلىپ، ئۇنى ئۆز خەلقى، ئۆز يۇرتى ئۈچۈن ئىشلىتىش يولىدا قولىدىن كېلىشچە تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ، بىرمۇنچە يېڭىلىقلارنى يارىتىپ، يېڭى ئىشلارنى قىلغانلىقى ھازىرغىچە ئارالتۆپە خەلقىنىڭ ئېسىدىن چىقماي تەرىپلىنىپ كەلمەكتە. ئۇ ياشىغان فېئودالىق جەمئىيەتتە مۇشۇنداق پايدىلىق ئىشلارنى قىلىشنىڭ ئۆزى ئاسان ئەمەس ئىدى.

قازاقچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: ماخمۇتجان ئابىت

ئىلى تاتارلىرى ۋە ئۇلارنىڭ يېقىنقى زامان پەننىي مائارىپ ئىشلىرى

خەپىز ساتتار سالىھ

تاتارلار ئېلىمىزدىكى 56 مىللەتنىڭ بىرى. ئۇلار ئۇزاق تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا قېرىنداش مىللەتلەر بىلەن قول تۇتۇشۇپ ۋەتەننى قوغداش، گۈللەندۈرۈش يولىدا ئۆزىگە خاس ھەسسىلەرنى قوشقان. تاتارلار دۇنيادا روسىيە فېدېراسىيىسىنىڭ تاتارىستان رېسپوبلىكىسىغا، غەربىي سىبىر، ئاستىراخان، قىرىم قاتارلىق جايلارغا مەركەزلىك جايلاشقان. ئۇنىڭدىن باشقا ئوتتۇرا ئاسىيا ئەللىرى، شەرقىي ياۋروپا ئەللىرى، گېرمانىيە، تۈركىيە، ئاۋستىرالىيە، ياپونىيە، كانادا ۋە ئېلىمىزنىڭ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىغا تارقاق ماكانلاشقان. دۇنيا بۇيىچە ئومۇمىي نوپۇسى 8 مىليون (1990ـ يىلدىكى نوپۇس ستاتىستىكىسىدا دۇنيادىكى تاتارلارنىڭ ئومۇمىي نوپۇسى 7 مىليون 990 مىڭ. قازاقىستان «يۇلتۇز» ژۇرنىلى 1993ـ يىل 7ـ ئاي). ئېلىمىزدىكى ئومۇمىي نوپۇسى 5064 جان (1990ـ يىللىق ستاتىستىكا).

تاتارلار تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ بىرى بولۇپ، تاتار تىلى تىل سىستېمىسى جەھەتتىن ئالتاي تىل سىستېمىسى تۈركىي تىللار تۈركۈمىنىڭ قىپچاق ـ بۇلغار گۇرۇپپىسىغا

مەنسۇپ. تاتار تىلى ئاساسەن ئۈچ چوڭ دىئالېكتنىغا بۆلۈنىدۇ: بىرىنچى، مەركىزىي دىئالېكت — قازان تاتارلىرىنىڭ دىئالېكتى؛ ئىككىنچى، غەربىي دىئالېكت — مىشەر تاتارلىرىنىڭ دىئالېكتى؛ ئۈچىنچى، شەرقىي دىئالېكت — سىبو تاتارلىرىنىڭ دىئالېكتى. ھازىرقى زامان تاتار ئەدەبىي تىلى مەركىزىي دىئالېكت ـ قازان دىئالېكتىغا مەنسۇپ. جۇڭگو تاتارلىرىنىڭ ئەدەبىي تىلىمۇ قازان دىئالېكتىغا مەنسۇپ.

تاتارلارنىڭ جۇڭگوغا كېلىشى 19ـ ئەسىرنىڭ 30ـ يىللىرى باشلانغان بولۇپ، تۆت باسقۇچقا بۆلۈنىدۇ. 1. 19ـ ئەسىرنىڭ 30ـ يىللىرى چارروسىيە ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ يەر ۋە كروپىپوسنوي ئىگىلىشى ھەم 25 يىللىق ھەربىي مەجبۇرىيەتتىن قاچقان تاتار ياشلىرى ئېلىمىزنىڭ ئالتاي رايونىغا كېلىپ، قازاق خەلقى ئارىسىدىن ئورۇن ئالغان. 2. 1851 — 1881ـ يىللىرى كەلگەن ئوتتۇرا ۋە ئۇششاق سودىگەرلەر. 3. 1905ـ يىلى روسىيە ئىنقىلابى باستۇرۇلغاندىن كېيىن قېچىپ كەلگەن زىيالىيلار. 4. 1ـ دۇنيا ئۇرۇشىدا ئەسكەرلىكتىن قاچقان تاتار ياشلىرى، ئۆكتەبىر ئىنقىلابى غەلبىسىدىن قىلغاندىن كېيىن كەلگەن ئۇششاق مۇلۇكدارلار ۋە ئادەتتىكى پۇقرالار، دىنىي زاتلار.

جۇڭگوغا كەلگەن تاتارلار ئاساسەن شىنجاڭ رايونىنىڭ ئىلى، ئالتاي، تارباغاتاي، ئۇرۇمچى، گۇچۇڭ قاتارلىق جايلىرىغا، شەرقىي شىمالدىكى خاربىن، چاڭچۇن، شىنياڭ ۋە تىەنجىن قاتارلىق مەركىزىي سودا شەھەرلىرىگە ئورۇنلاشقان (شەرقىي شىمال ۋە تىەنجىندىكى تاتارلار كېيىن ئاساسىي جەھەتتىن سوۋېت ئىتتىپاقى، ئاۋسترالىيە قاتارلىق جايلارغا چىقىپ كەتكەن). جۇڭگودا ئولتۇراقلاشقان تاتارلار ھەر مىللەت خەلقى بىلەن ئىناق ـ ئىجىل ئۆتۈپ، ئۇلارنىڭ دوستلۇق

ياردىمىگە ئېرىشتى، تۇرلۇك كەسىپلەر بىلەن شۇغۇللىنىش بىلەن بىر ۋاقىتتا مائارىپ ئىشلىرىنى كەڭ تۈردە يولغا قويۇپ، ئۆزىنىڭ يېقىنقى زامان پەننىي مائارىپىنى تەرەققىي قىلدۇرۇپلا قالماي، قېرىنداش مىللەتلەرنىڭمۇ يېقىنقى زامان پەننىي مائارىپىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا زور ھەسسىلەرنى قوشتى.

1. ئىلى تاتار مائارىپى

تاتارلار 19ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن تارتىپ ئىلى رايونىغا كېلىپ ئولتۇراقلىشىشقا باشلىغان. ئۇلار دەسلەپ غۇلجا شەھىرىنىڭ تاشلەپكە، بوينى كېسەك مەھەللىسى، موڭغۇلكۇرەنىڭ ئاقسۇ، كۇنەسىنىڭ نارات، ئارالتۆپە، نىلقا ناھىيىسىنىڭ تۇرك مەھەللە ۋە غۇلجا ناھىيىسىنىڭ دادامتو يېزىلىرىدە ئولتۇراقلاشقان. غۇلجا شەھىرىدىكى تاتارلار تاشلەپكىدە چوڭ تاتار مەسچىتى ۋە ئىككى ئېغىزلىق مەدرىسە بىنا قىلىپ تاتار ۋە يەرلىك مىللەت بالىلىرىنى ئوقۇتقان (شۇ دەۋردە بەيتۇللا مەسچىدى، خۇيزۇ چوڭ مەسچىتى ۋە تاتار مەسچىيى غۇلجىدىكى ئۇچ چوڭ مەسچىتى ئىدى).

1881ـ يىلى مەرىپەتپەرۋەر زات سىدىقھاجى غابىتوف ئۆز خىراجىتى بىلەن قازان شەھىرىدىن شۇ زاماننىڭ مەشھۇر دىنىي ئۆلىماسى، مائارىپچى كەشفۇل ئەسرار دامۇللام (غۇلجىدىكى ئۇيغۇرلار نوغاي دامۇللام دەپ ئاتىغان) نى غۇلجىغا تەكلىپ قىلىپ، غۇلجا تاتار چوڭ مەسچىتىگە مەسئۇل قىلدى. كەشفۇل ئەسرار دامۇللامنىڭ يېتەكچىلىكىدە مەسچىت مەدرىسىدە ئانا تىل، ئەدەبىيات، ھېساب، سلاۋىيان ئېلىپبەسى ئۆتۈلگەن. تاتارلارنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ مەدرىسە ئېھتىياجىنى

قامدىيالمىغان. بۇ مەسىلىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن شەرفىدىن ھاجىم غابىتوف بەيتۇللاھ مەسچىتىنىڭ جەنۇبىغا تۆت ئېغىز سىنىپ ۋە ئون ئېغىز ياتاق سالدۇرۇپ بەرگەن. بۇ مەدرىسە «مەكتەبى كەشفىيە» دەپ ئاتالغان. مەدرىسىدە دەرسلەر «ئۇسۇلى قەدىم» بۇيىچە ئۆتۈلگەن بولسىمۇ، باشقۇرۇش ئۇسۇلى باشقا مەدرىسلەردىن ئىلغار بولۇپ، دەرسلىكلىرى قازاندىن كەلتۈرۈلگەن مىق مەتبەئەدە بېسىلغان ئىدى.

ئىلى تاتارلىرى 1900- يىللىرى جەدىدچىلىك ھەرىكىتىدە مەيدانغا كەلگەن «ئۇسۇلى جەدىد» (يېڭىچە ئۇسۇل) نى قوبۇل قىلدى. قازان، ئۇفا، ئورۇنبوررگ قاتارلىق جايلاردىن يېڭىچە ئوقۇش ماتېرىياللىرىنى ئالدۇرۇپ، ئوقۇتقۇچىلارنى تەكلىپ قىلىپ پەننىي مائارىپىنى ئومۇملاشتۇرۇشقا باشلىدى. پەننىي مائارىپىنى ئومۇملاشتۇرۇشتا ئىلغار تاتار زىيالىيلىرى ۋە ھەر قايسى مىللەتلەرنىڭ ئىلغار پىكىرلىك كىشىلىرى تۈرلۈك قارشىلىق ۋە بېسىملارغا قارشى، فېئودال خۇراپاتلىققا قارشى ئۇزۇن ۋاقىت كۈرەشلەرنى ئېلىپ باردى.

1910- يىلى بىر بۆلۈم تاتار زىيالىيلىرى ۋە تەرەققىيپەرۋەر زاتلىرى قىزلار مائارىپىنىڭ مۇھىملىقىنى تونۇپ يېتىپ، دەۋرگە ماسلىشىپ، مەخسۇس قىزلار مەكتىپى ئېچىشنى قارار قىلدى. ئوقۇتقۇچى مەسىلىسىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن قازان شەھىرىدىن مەشھۇر پېداگوگ ئابدۇللا بوبى، خەدىچە ئابىستاي (ئايال ئوقۇتقۇچىلار تاتارچە ئابىستاي دەپ ئاتالغان، ئۇيغۇرلار ئاۋىستاي دەپ تەلەپپۇز قىلغان) نى تەكلىپ قىلىپ غۇلجا شەھىرىگە ئېلىپ كەلدى. تاتار جامائەتچىلىكىنىڭ قىزغىن قوللىشى، ئىلغار تاتار بايلىرىنىڭ مەبلەغ چىقىرىشى بىلەن مەكتەپ سېلىش خىراجىتى توپلاندى. نەتىجىدە

تەشلەپكىدىكى چوڭ تاتار مەسچىتى يېنىدىكى مەدرىسىنىڭ ئورنىدا دېرىزىلىرى ئەينەكلىك، ئاستى - ئۈستى تاختايلىق، ياۋروپاچە دوسكا، پارتا - ئورۇندۇقلىرى تولۇق ئىككى قەۋەتلىك، ئاستى ماگىزىن، ئۈستى سىنىپ بولغان مەكتەپ بىناسى قەد كۆتۈردى. مەكتەپكە «مەكتەبى نۇر» دەپ نام بېرىلدى. مەكتەپتە يەنە «نۇر كىتابخانىسى» تەشكىل قىلىندى. بۇ مەكتەپ شۇ دەۋردە باشلانغۇچ بىلەن تولۇقسىز ئوتتۇرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان شىنجاڭ بۇيىچە بىردىنبىر قىزلار مەكتىپى ئىدى. 1914- يىلى بۇ مەكتەپتە رەسمىي دەرس باشلاندى. باشلانغچ سىنىپلارغا ئېلىپبە، ئىملا، ھېساب، ئەدەبىيات، دىن، ئەخلاق، تەبىئەت، تەنتەبىيە ۋە كەشتىچىلىك دەرسلىرى ئۆتۈلدى. تولۇقسىز ئوتتۇرا سىنىپلارغا ئەدەبىيات، ئالگېبرا، گىئومېتىرىيە، خىمىيە، فىزىكا، بوتانىكا، جۇغراپىيە، ئەخلاق، تەنتەرىيە، ئەرەپ تىلى، شېئىر، دىن دەرسلىرى ئۆتۈلدى. قىزلار ئالدىغا پەرتۇق تارتىپ، ئاق ياقىلىق بېغىررەڭ كوپتا - يوپكا، گۈل چېكىلگەن تاتارچە قىزلار دوپپىسىدىن تەركىب تاپقان مەكتەپ فورمىسى كىيەتتى. مەكتەبى نۇردا تاتار قىزلىرىلا ئوقۇپ قالماستىن ئۇيغۇر، قازاق، ئۆزبېك، خۇيزۇ قىزلىرىمۇ، شۇنىڭدەك ئىككى نەپەر خەنزۇ قىزىمۇ ئوقۇغان ئىدى. تاتار ئوغۇللىرى بەيتۇللاھ مەسچىتى يېنىدىكى «مەكتەبى كەشفىيە» دە ئوقۇيتتى، ئوقۇتۇش ئۇسۇلى «مەكتەبى نۇر» بىلەن ئوخشاش ئىدى، پەقەت قىزلارغا ئۆتىلىدىغان كەشتىچىلىك دەرسىلا ئۆتۈلمەيتتى. ئوغۇل ئوقۇغۇچىلارمۇ ئاق كۆينەك، بېغىررەڭ كاستىيۇم - بۇرۇلكا ۋە قارا دوپپىدىن تەركىب تاپقان مەكتەپ فورمىسى كىيەتتى. بۇ مەكتەپتىمۇ ھەر مىللەت پەرزەنتلىرى تاتار پەرزەنتلىرى بىلەن بىللە ئوقۇيتتى.

يۇقىرىقى مەكتەپلەرنىڭ خىراجەت مەنبەسى 300 مو بېدىلىك، 60 ۆەخپە دۇكان (مەسچىت ئىگىلىكىدىكى يەر ۆە دۇكان)، تاتار قەبرىستانلىقى (بۇ قەبرىستانلىق بۇگۈنكى كۈندىمۇ ساقلانغان) يېنىدىكى مېۋىلىك باغنىڭ كىرىمى، تاتار بايلىرىنىڭ ياردىمى، تاتار خەلقىنىڭ ئىختىيارىي ياردىمى ۆە ئۆشرە، زاكاتتىن كېلەتتى. كەمبەغەل، يېتىم بالىلارغا ئىقتىسادىي ياردەم بېرىلەتتى. ئوقۇتقۇچىلارغا تۇراقلىق مائاش بېرىلىپ، ئېشىنچە مەبلەغكە دۇكان، يەر سېتىۋېلىپ مەكتەپنىڭ ئىقتىسادىي مەنبەسى داۋاملىق كاپالەتكە ئىگە قىلىناتتى. بارلىق كىرىمنى ئاتا - ئانىلاردىن تەركىب تاپقان مەكتەپ باشقۇرۇش كومىسسىيىسى بىلەن مەخسۇس بوغالتىر باشقۇراتتى. بۇ مەكتەپلەردە ئەينى دەۋردىكى تاتارلارنىڭ مەشھۇر مائارىپچىلىرىدىن كەشفۇل ئەسرار داموللام، ئابدۇللا بوبى، خەدىچە بوبى، غارىف ئابىتوف، نۇر مۇھەممەد ئەپەندى، زاكىر قادىرى، نۇرى، كەرەمەتۇللا ھەززەت، ئاقچۇرىن ئەپەندى، مەسخۇت ئاللا يار، مەيمۇنە ئابىستاي، زاھىردىن نىكىيىف، ئىبراھىم، غارىف ھوسمانوف، ئىدرىس ئاپانايوف قاتارلىق كىشىلەر دەرس ئۆتكەن ئىدى.

1910- يىللارنىڭ ئاخىرلىرىغا كەلگەندە تاتارلارنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ تاشلەپكە ئەتراپى تار كېلىشكە باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن تاتارلار توپلىشىپ ئولتۇراقلىشىش مەقسىتى بىلەن قازىلجان يۇنۇچى، خەسەن بېكتېمىر، زاكىرجان ئاللا يار، نىزام فەتقۇللىن قاتارلىقلارنىڭ باشچىلىقىدا ھەر كىم ئۆزى پۇل چىقىرىپ، غۇلجا شەھىرى سېپىلىنىڭ غەربىدىكى بوش يەرنى سېتىۋېلىپ، قۇرۇلۇش ئىنژېنېرلىرىنى تەكلىپ قىلىپ شەرقتىن غەربكە سوزۇلغان چوڭ يول بىلەن جەنۇبتىن شىمالغا

كېسىشكەن يوللار ئۆزئارا گىرەلەشكەن، يول بويىغا ئېرىق ئېلىنىپ كۆچەت تىكىلگەن، ئۆيلەرگە كۆك خىشتىن پۇنتامۇت، پەتنۇس، گەرنىز ئىشلەنگەن، تاملىرى سېڭكە سېلىنىپ ئاقارتىلغان دەرۋازا، دېرىزە ۆە دېرىزە قاپقاقلىرى سىرلانغان، كەڭ ئازادە مېۋىلىك باغلىرى بولغان قورۇلاردىن تەركىب تاپقان «نوۋنفورت» (يېڭى شەھەر) نى قۇرۇپ چىقتى. ئەينى دەۋردىكى ئۇيغۇر، قازاق، ئۆزبېك خەلقلىرى تاتارلارنى نوغاي دەپ ئاتىغانلىقتىن بۇ يېڭى شەھەر نوغاي نامى بىلەن «نوغايگورت» (نوغاي شەھىرى) دەپ ئاتالدى. نوغايگورتنىڭ دائىرىسى: شەرقتە ھازىرقى ئوبلاستلىق دوستلۇق دوختۇرخانىسىنىڭ ئالدىدىكى چوڭ يولدىن غەربتە ئەخمەتجان كوچىسىغىچە، جەنۇبتا ستالىن كوچىسىدىن شىمالدا ئازاد يولىغىچە بولغان دائىرىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى. تاتارلار نوغايگورتقا مەركەزلىشىپ ئولتۇراقلاشقاندىن سىرت، غۇلجا شەھىرىنىڭ باشقا مەھەللىلىرىگىمۇ تارقاق ئولتۇراقلاشقان ئىدى. 1925- يىلى تاتارلار نوغايگورتنىڭ مەركىزى رايونىغا مەكتەپ ۆە مەسچىت بىنا قىلدى. 1927- يىلى بۇ مەكتەپ باشلانغۇچ مەكتەپ قىلىپ قۇرۇلۇپ، «مەكتەبى نۇر» نىڭ شۆبىسى قىلىندى. مۇنىرە ۋاختوۋا، فاتىمە، گەرىخەلەر دەرس ئۆتتى.

1933- يىلى «12- ئاپرىل» سىياسىي ئۆزگىرىشىدىن كېيىن، ھاكىمىيەتنى قولىغا ئالغان شېڭ شىسەي «ئالتە بۇيۇك سىياسەت» نى يولغا قويۇپ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ۆە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ياردىمىگە ئىگە بولدى. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ قوللىشى، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ياردىمى بىلەن شىنجاڭنىڭ مائارىپ ئىشلىرى جۇش ئۇرۇپ

راۋاجلاندى. 1934- يىلىدىن باشلاپ ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرى قۇرۇلدى. مەدەنىي - مائارىپ، ئەدەبىيات - سەنئەت راۋاجلاندى. ھەر قايسى ۋىلايەتلەردە جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما قۇرۇلۇپ، ئۇنىڭغا شىنجاڭ ئۆلكىلىك جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسى بىر تۇتاش رەھبەرلىك قىلدى. مۇشۇ قاتاردا تاتارلارنىڭ مەدەنىي - مائارىپ، ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرىمۇ تەرەققي قىلدى.

1935- يىلىغا كەلگەندە تاتار مەرپىەتپەرۋەرلىرىدىن فاتىخ ئالدىگاروف نىزامباي، فەرۇق غابىتوف، غۇلاجىدىن ئابدۇللايوف قاتارلىقلارنىڭ باشچىلىقىدا خەلق ئاممىسىدىن ئىئانە توپلىنىپ نوغايگورتتىكى مەكتەپنى كېڭەيتىپ قۇرۇش قۇرۇلۇشى باشلاندى. مەكتەپ قۇرۇلۇشنىڭ غەربىگە 1342 كۆۋادرات مېتىرلىق 12 سىنىپ، 4 ئىشخانا، چوڭ كۇلۇپ سېلىنىپ، 1936- يىلى رەسمىي دەرس باشلاندى. شۇ يىلى تەشلەپكىدىكى «مەكتەبى نۇر» كۆچۈرۈپ كېلىنىپ، باشلانغۇچ بىلەن ئوتتۇرا مەكتەپ بىرلەشتۈرۈلۈپ، سەككىز يىللىق ئوقۇتۇش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. شۇ دەۋرنىڭ ئوت يۈرەك شائىرى لۇتپۇللا مۇتەللىپمۇ مۇشۇ مەكتەپتە ئوقۇغان ئىدى. ئىلى تاتار مەكتىپى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوقۇتۇش ئۇسۇلى ئاساسىدا، جۇڭگو تاتارلىرى ئالاھىدىلىكىگە ئىگە ئوقۇتۇش پروگراممىسىنى تۈزۈپ چىقتى. باشلانغۇچ مەكتەپ تۆت يىللىق، ئوتتۇرا مەكتەپ تۆت يىللىق ئوقۇتۇش تۈزۈمىنى يولغا قويدى. باشلانغۇچ مەكتەپتە ئانا تىل، ھېساب، تەبىئەت، رەسىم، شېئىر، تەنتەربىيە، ئەخلاق، دىن دەرسى ئۆتۈلدى. ئوتتۇرا مەكتەپتە تاتار - تىل - ئەدەبىياتى، خەنزۇ تىلى، ئالگېبرا، تارىخ، جۇغراپىيە، خىمىيە، فىزىكا، تەنتەربىيە،

سىياسەت، بىئولوگىيە، رەسىم، شېئىر، دىن دەرسلىرى ئۆتۈلدى. بىر قىسىم ئوقۇتۇش ماتېرىياللىرى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلتۈرۈلدى. بىر قىسمىنى شۇ مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچىلار تەييارلىدى.

تاتار مەكتەپلىرىدە ئەخلاق دەرسىگە ئالاھىدە ئەھمىيەت بولۇپ، باشلانغۇچ مەكتەپلەردە تاتار ئالىمى زىرائىددىن بىننى فەخرىددىننىڭ «نەسىھەت»، «شاگىرتلىق ئەدەبى» قاتارلىق كىتابلىرى دەرسلىك قىلىنغان، ئوتتۇرا مەكتەپتە «ئائىلە»، «تەربىيە كۆرگەن خاتون» قاتارلىق كىتابلىرى دەرسلىك قىلىنغان. ئوقۇتقۇچى، ئوقۇغۇچىلارغا ئەخلاق جەھەتتىن قاتتىق تەلەپ قويۇلغان. ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنىنىڭ ئاساسىي قىسمى قازان، ئورۇنبورگ، موسكۋا، ئىستانبۇل، بېرلىن قاتارلىق جايلاردىن ئوقۇپ كەلگەن زىيالىيلار، شۇنداقلا مەزكۇر مەكتەپنى ئەلا نەتىجە بىلەن پۈتتۈرۈپ چىققان ئوقۇغۇچىلار ئىدى.

مەكتەپتە يەنە ئەدەبىي كۇرژىكلار قۇرۇلۇپ، ئوقۇغۇچىلار ئەدەبىي ئىجادىيەت پائالىيەتلىرى كۇچەيتىلگەن. تاتار مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ باشچىلىقىدا تاتار دراما، ئوپېرالىرىدىن «باشماغىم» (دوپپام)، «ئاسىلىيار» (سۆيۈملۈك يايرىم)، «سۇنگەن يۇلتۇز» (ئۆچكەن يۇلتۇز)، «يالچى ئەخمەت» (يالالانما — مالاي ئەخمەت)، «تاھىر - زۆھرە» ۋە شۇنىڭغا ئوخشاشلار دائىم ئوينالغان. ھەر يىلى 4- ئايدا توقاي كېچىلىكى - ئابدۇللا توقايىنى خاتىرىلەش ئەدەبىيات - سەنئەت كېچىلىكى ئۆتكۈزۈلۈپ تۇرغان. ھېيت - بايرام، يېڭى يىل ۋە باشقا خاتىرە كۈنلىرى ئۆتكۈزۈلۈپ تۇرغان. ئوقۇغۇچىلاردىن تەشكىللەنگەن مۇزىكا ئەترىتى بولغان. ئەينى

دەۋرده غۇلجا شەھىرىده كونسۇلباغ، ئىتتىپاق كۇلۇبى، ئۆزبېك كىنو بېغى، تاتار كۇلۇبى، روس كۇلۇبى، خەنزۇ كۇلۇبى قاتارلىق ئارلىته كىنوخانا بار ئىدى. بۇنىڭ ئىچىدىكى تاتار كۇلۇبى مانا مۇشۇ تاتار مەكتىپىنىڭ چوڭ زالى بولۇپ، قىشتا زالدا، يازدا مەكتەپ مەيدانىدا كىنو قويۇلاتتى. مەخسۇس بېلەت سېتىلىپ، مەكتەپكە كىرىم قىلىناتتى. ھەرقايسى كىنوخانىلاردا قويۇلىدىغان كىنولار گېزىتته ئالدىن ئېلان قىلىناتتى.

مەسىلەن:

كونسۇل باغدا، مىچۇرىن

ئىتتىپاق كۇلۇبىدا، ئاكادېمىك پاۋلوف

ئۆزبېك كىنو بېغىدا، تاھىر - زۆھرە

تاتار كۇلۇبىدا، موسكۋاغا شان - شەرەپلەر بولسۇن

روس كۇلۇبىدا، ئاخىرقى كېچە

خەنزۇ كۇلۇبىدا، ئېلىبا دەريا‌سى بويىدا ئۇچرىشىش

(«ئالغا گېزىتى» 1949- يىلى 4- ئاينىڭ 14- كۈنى. 86- سان. ئۇيغۇرچە)

تاتار مەكتىپىدە تەنتەربىيە دەرسلىكىگە ئەھمىيەت بېرىلەتتى، يەلدا تۇرلۇك تەنتەربىيە پائالىيەتلىرى ئۆتكۈزۈلگەندىن سىرت، ۋىلايەت بۇيىچە ئۆتكۈزۈلگەن تەنتەربىيە پائالىيەتلىرىدىمۇ ياخشى نەتىجىلەرگە ئېرىشىپ تۇرغان. ۋالىبول، ۋاسكىتبول، گەرەتكىگە ئوخشاش تۇرلەردە ئۇلگە تىكلىگەن ئىدى. غۇلجا تاتار مەكتىپىدە تاتار پەرزەنتلىرىدىن باشقا ئۇيغۇر، قازاق، ئۆزبېك، خۇيزۇ ۋە باشقا مىللەت پەرزەنتلىرىمۇ ئوقۇغان بولۇپ، ئىتتىپاقلىققا ئالاھىدە ئېتىبار بېرىلگەن. تاتار مەكتىپىدە ئوقۇغان باشقا مىللەت ياشلىرىنىڭ

بۇگۈنكىسى كۈنگە قەدەر تاتارلارنىڭ تۇرلۇك ئاممىۋى پائالىيەتلىرىدە ئاكتىپ رول ئوينىشى بۇنىڭ تىپىك مىسالى بولالايدۇ. غۇلجا تاتار مەكتىپىگە تۇنجى قېتىم غارىپ سىراجى مۇدىر بولغان.

1936- يىلى شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھۆكۈمەت «سىنىپ سانى ئالتىدىن، ئوقۇتقۇچى سانى ئوندىن ئاشقان مەكتەپلەرنى مائارىپ ئىدارىسى باشقۇرۇشقا ئۆتكۈزۈۋالىدۇ. خىراجىتىگە ھۆكۈمەت مەسئۇل بولىدۇ.» دېگەن بۇيرۇقىنى ئېلان قىلدى. بۇيرۇق بۇيىچە تاتار مەكتىپىمۇ باشقا شەرتكە تولغان مەكتەپلەر قاتارىدا دۆلەت باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈۋېلىندى. شۇ يىلى تاتار مەكتىپىدە يەتته باشلانغۇچ سىنىپ، بەش تولۇقسىز ئوتتۇرا سىنىپ بار ئىدى. غۇلجا تاتار مەكتىپى 1940- يىلى «ئىلى رايونلۇق 8- مەكتەپ» دەپ ئاتالغان بولۇپ، سەككىز باشلانغۇچ سىنىپ، ئالته تولۇقسىز ئوتتۇرا سىنىپ بولغان؛ 1944- يىلى «ئىلى رايونلۇق 5- مەركىزىي مەكتەپ» دەپ ئاتىلىپ، سەككىز باشلانغۇچ سىنىپ، تۆت تولۇقسىز ئوتتۇرا سىنىپ بولغان، 1947- يىلى غۇلجا تاتار مەكتىپىدە تولۇق ئوتتۇرا سىنىپ ئېچىلدى. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، تاتار مائارىپىمۇ باشقا مىللەت مائارىپ ئىشلىرىغا ئوخشاش جۇش ئۇرۇپ راۋاجلاندى. 1950- يىلى غۇلجا تاتار مەكتىپى «غۇلجا شەھەرلىك 3- تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ»، 1951- «غۇلجا شەھەرلىك 5- تاتار تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ»، 1952- يىلى، شىنجاڭ ئۇلكىلىك تاتار قىزلار تولۇق ئوتتۇرا مەكتىپى بولۇپ قۇرۇلدى. 1953- يىلى تاتار ئوتتۇرا مەكتىپى بولۇپ قۇرۇلدى. 1958- يىلى «غۇلجا شەھەرلىك 6- ئوتتۇرا مەكتەپ»، دەپ ئاتالدى. 1959- يىلى بىر قىسىم تاتارلارنىڭ

باشقا جايلارغا كېتىشى بىلەن تاتار ئوقۇغۇچىلارنىڭ مەنبەسى ئازىيىپ كېتىپ، تاتار تىلىدا ئوقۇتۇشنى داۋاملاشتۇرۇش ئىمكانىيىتى بولمىدى. نەتىجىدە ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلار ئۇيغۇر، قازاق مەكتەپلىرىگە بۆلۈپ ئورۇنلاشتۇرۇلدى. ئاخىرقى ئىلمىي مۇدىر رەزىن ئەۋزى، باش مۇدىر بەننەت تەتە (تەتە — تاتارچە ھەدە دېگەن سۆز) ئىدى. ئوقۇتقۇچىلىرى پەرزىيە تەتە، گۈلفەيىن تەتە، راۋزە تەتە، ئەلفىيە تەتە ۋە باشقىلار ئىدى. غۇلجا تاتار مەكتىپى 1881- يىلى قۇرۇلۇپ، 1959- يىلىغىچە بولغان 78 يىللىق شانلىق تارىخىدا تاتارلارنىڭ مەدەنىي تۇرمۇشى ئۈچۈن خىزمەت قىلىپلا قالماي، ئىلى رايونىدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ يېقىنقى زامان پەنىنىي مائارىپىنىڭ تەرەققىياتى، فېئودال خۇراپاتلىققا قارشى تۇرۇپ، ئىلغار مەدەنىيەتنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا زور ھەسسىلەرنى قوشتى. سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىمىز ئۈچۈن بىر تۈركۈم ئىختىساس ئىگىلىرىنى تەربىيىلەپ بەردى. بۇ مەكتەپ بۇگۈنكى كۈندە غۇلجا شەھەرلىك 6- باشلانغۇچ مەكتەپ نامى بىلەن ئۇيغۇر بالىلىرىنى ئاساس قىلغان ھەر مىللەت پەرزەنتلىرىنىڭ بىلىم بۇلىقى بولۇپ قالدى.

2. تاتارلارنىڭ قېرىنداش مىللەتلەرنىڭ مەدەنىي - مائارىپ تەرەققىياتىغا قوشقان تۆھپىسى

(1) تاتار مائارىپچىلىرى ئۇيغۇر خەلقى ئارىسىدا

19- ئەسىردە دۇنيادا كاپىتالىزم تەرەققىي قىلىپ، جاھانگىرلىك دەۋرىگە قەدەم قويدى. غەربتىكى كۈچلۈك جاھانگىرلارنىڭ كۆزى ئېلىمىزگە تىكىلدى. ئىككى قېتىملىق

ئەيپۇن ئۇرۇشىدىن كېيىن، جۇڭگو جەمئىيىتىنى يېرىم فېئودالىق، يېرىم مۇستەملىكە جەمئىيىتىگە ئايلاندى. ئۇچ چوڭ تاغنىڭ زۇلمى ئاستىدا جۇڭخۇا مىللەتلىرى سىياسىي جەھەتتىن ھوقۇقسىزلىق، ئىقتىسادىي جەھەتتىن نامراتلىق، مەدەنىيەت جەھەتتىن قالاقلىق پاتقىقىغا پېتىپ ئاسارەت زەنجىرى بىلەن چىرمالدى. شىنجاڭدىكى ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان ئاز سانلىق مىللەتلەر پۈتۈن مەملىكەتتىكىگە ئوخشاش ئۇچ چوڭ تاغنىڭ زۇلۇمىغا ئۇچرىغاندىن سىرت، دىنىي تونغا ئورۇنۇۋالغان ئىشان - غوجىلارنىڭ، دىنىي قىزىلكۆزلەرنىڭ قاتتىق ئېزىشىگە ئۇچراپ، نادانلىق، خۇراپاتلىق ھۆكۈم سۈردى. بۇ دەۋردە شىنجاڭدا ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ مائارىپى ئوتتۇرا ئەسىر فورمىسىدىكى ئىسلام مائارىپى ئىدى. «ئۇسۇلى قەدىم» دەپ ئاتالغان دەۋردىن قالغان ئوقۇتۇش ئۇسۇلىدىكى مەكتەپلەر ئاساسەن مەسچىت يېنىدىكى مەدرىسىلەر ياكى خەلپەت (ئوقۇتقۇچى) نىڭ ئۆيىدە ئىدى. ئوقۇغۇچىلار تالىپ دەپ ئاتىلاتتى. ئۇسۇلى قەدىمچە ئوقۇتۇلىدىغان باشلانغۇچ مەكتەپلەردە ئېلىپبە، ھېساب، ھەپتىيەك، شەرھى ئىمان، سوفى ئاللا يار، شاھ مەشرەپ قاتارلىق ئەسەرلەر دەرسلىك قىلىپ ئۆتۈلگەن. مەدرىسىلەر تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ خاراكتېرىدە بولۇپ، تەجۋىت، ئەرەب تىلى، پارس تىلى، قۇرئان تەپسىر، ھەدىس، لوگىكا، ئابدۇراخمان جامى، خوجا ھاپىز، سەئىدى ئەسەرلىرى دەرسلىك قىلىپ ئۆتۈلگەن. ئوقۇغۇچىلار چوڭ - كىچىك بولسۇن سىنىپلارغا ئايرىلماي ئوقۇتۇلغان. ئېنىق ئوقۇش پۈتتۈرۈش مۇددىتى بولمىغان. ئوقۇغۇچىلارنىڭ مەكتەپ پۈتتۈرۈشنى مۇددەرس ياكى خەلپەتلەر بېكىتكەن. مەدرىسىلەردە بىرلىككە

كەلگەن ئوقۇتۇش پروگراممىسى، شۇنىڭدەك ئوقۇتۇش تۈزۈمى بولمىغان. مەدرىسىلەرنى پۈتتۈرگەنلەر قايتا ئوقۇش ئىمكانىيىتى بولسا قەشقەر، بۇخارا، سەمەرقەنت، ھىندىستان ھەم ئەرەپ ئەللىرىگە بېرىپ ئوقۇغان. ئۇلارنىڭ ئۆگىنىدىغىنى ئاساسەن ئىسلام بىلىملىرى بولغان. بۇخارادا ئوقۇغانلىرى دامولا، ھىندىستاندا ئوقۇغانلىرى مەۋلىۋى، قەشقەردە ئوقۇغانلىرى ئاخۇن دېگەن ئۇنۋانلارغا ئېرىشكەن. ئۇسۇلى قەدىم يەنىي دەرسلەرنى ئۆتۈشنى، ياۋروپا مەدەنىيىتىنى قوبۇل قىلىشنى ئىسلام دىنىغا قارشى بولغان جەدىدچىلىك — كالتە قۇيرۇق دەپ قارايتتى. مانا مۇشۇنداق تارىخىي شارائىتتا غەرب كاپىتالىزمى بىلەن ۋۇشۇي يېڭىلىققا كۆچۈش ھەرىكىتىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان بىر بۆلۈم باي سودىگەرلەر بىلەن ئىلغار دىنىي زاتلار يېقىنقى زامان يەنىي مائارىپىنىڭ ئەھمىيىتىنى تونۇپ يەتتى. ئۇلار قازان، ئورۇنبورگ، ئۇفا، ئىستامبۇل قاتارلىق جايلاردىن تاتار، تۈرك زىيالىيلىرىنى تەكلىپ قىلىش ۋە ياشلارنى ئوقۇشقا ئەۋەتىش ئارقىلىق 19- ئەسىرنىڭ 80- يىللىرىدىن تارتىپ غۇلجا، ئاتۇش، ئۈرۈمچى، چۆچەك، تۇرپان، قەشقەر قاتارلىق جايلاردا يەنىي مەكتەپلەرنى ئېچىشقا باشلىدى. شۇ دەۋردىكى شىنجاڭنىڭ ئاتاقلىق بايلىرىدىن باۋۇدۇنباي مۇسابايوف يەركەنتتىكى تاتار مەكتىپىدە ئوقۇپ كەلگەندىن كېيىن، 1875- يىلى غۇلجا شەھىرىدىكى بەيتۇللاھ مەسچىتى دەرۋازىسىنىڭ ئوڭ تەرىپىگە زالى بىلەن تۆت ئېغىزلىق سىنىپ سالدۇرۇپ، ياۋروپاچە پارتا، دوسكىلارنى ياستىپ، ئىلى ۋادىسىدىكى تۇنجى يەنىي مەكتەپنى قۇردى. بۇ ئىلى رايونىدىكى تۇنجى يەنىي مائارىپىنىڭ باشلىنىشى بولۇپ قالدى. ئىلىدا ئۆتكەن مەشھۇر مائارىپچى، تەرەققىيپەرۋەر زات

ئابدۇمۇتائالى خەلپەم يەركەنتتىكى تاتار ئابدۇراخمان دامولالام ئاچقان يەنىي مەكتەپتە ئوقۇپ، غۇلجىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن 1895- يىلى ئەلاباي مەسچىتى يېنىدىكى مەدرىسىدە يەنىي دەرسلەرنى قوشۇپ ئۆتتى.

شۇنىڭدىن كېيىن غۇلجا شەھىرىنى مەركەز قىلغان ھالدا ئىلىنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ئۇيغۇر زىيالىيلىرى، ئىلغار دىنىي زاتلار ۋە تەرەققىيپەرۋەر بايلار تەرىپىدىن يەنىي مەكتەپلەر قۇرۇلدى. ياكى كونا دىنىي مەكتەپلەردە يەنىي دەرسلەر قوشۇپ ئۆتۈلدى. مانا مۇشۇ قۇرۇلغان يەنىي مەكتەپلەردە تاتار زىيالىيلىرى ئۇيغۇر زىيالىيلىرى بىلەن بىرلىكتە كونىلىققا قارشى كۈرەش قىلىپ، پەنىي مائارىپنى ئومۇملاشتۇرۇشتا زور ھەسسىلەرنى قوشتى.

1894- يىلى چاپچال جاغىستاي يېزىسىدا قازان ئۇنىۋېرسىتېتىنى پۈتتۈرۈپ كەلگەن موللائىمىن ھەبەش دىنىي دەرسلەر بىلەن بىللە يەنىي دەرسلەرنى قوشۇپ ئۆتتى. 1905- يىلى ئىسكەندەر ھاپىز دېگەن كىشى غۇلجا شەھىرىدىن غارىپۇللا دېگەن ئوقۇتقۇچىنى تەكلىپ قىلىپ، ئۆز ئۆيىدە بىر سىنىپ بالىغا يەنىي دەرس ئۆتتى.

1905- يىلى تاتار زىيالىيلىرىدىن غەزىز ئابزى (تاتارچە ئابزى ئۇيغۇرچە ئاكا دېگەن سۆز بولۇپ، ئۇيغۇرلار ئەۋزى دەپ تەلەپپۇز قىلغان)، خەدىچە ئاپپاي، غەينۇرە ئاپپايلار غۇلجا شەھىرى قىزىل كۆۋرۈكتە (ھازىرقى 1- باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ ئورنىدا) ئىككى ئېغىزلىق ئۇچ سىنىپلىق قىزلار مەكتىپى ئېچىپ بالا ئوقۇتتى.

1910- يىلى بېشىرباي ھاجىم غۇلجا شەھىرىدىكى بەيتۇللاھ مەسچىتىنىڭ غەربىي شىمال بۇرجىكىدە ئالتە

ئېغىزلىق ئوتتۇرىسى زاللىق مەكتەپ بىناسى سالدۇرۇپ، ياۋروپاچە پارتا، دوسكىلارنى ياستىپ، مەخسۇس قىزلار مەكتىپى قۇرۇپ، قىزىل كۆڭۈلۈكتىكى غەزىز ئەۋزى، خەدىچە ئاپپاي، غەينۇرە ئاپپايلارنى ئىككى سىنىپ ئوقۇغۇچىسى بىلەن كۆچۈرۈپ كەلدى.

1913- يىلى، باۋۇدۇنباي مۇسابايوف قازاندىن كەلگەن تاتار زىيالىيسى خەدىچە ئاپپاينى تەكلىپ قىلىپ «قىزلار ھۇنەر مەكتىپى» نى ئاچتى. مەكتەپتە دىن دەرسى بىلەن بىللە تىككۈچىلىك، كەشتىچىلىك، توقۇمىچىلىق دەرسلىرى ئۆتۈلدى.

1917- يىلى سۈيدۈكدە ئېچىلغان «چولپان» مەكتىپىدە خەسەن ئاقچورىن مۇدىر ۋە ئوقۇتقۇچى بولدى. تارىخچى، مەرىپەتپەرۋەر ئىمىنجان باۋۇدۇن ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىن، قازان شەھىرىگە بېرىپ مەشھۇر تاتار ماۋارىپچىسى ئاپاناپوفنى ئۇستاز تۇتۇپ پارىس، تۈرك تىللىرىنى ئۆگەندى. سوۋېت ماۋارىپى بىلەن تونۇشتى. 1923- يىلى ئېلىمىزگە قايتقاندا ئۇستازى ئاپاناپوفنى ئېلىپ چاپچال خۇنىقايغا قايتىپ كېلىپ، 1924- يىلى پەننىي مەكتەپ ئاچتى. 1895- يىلى قۇرۇلغان غۇلجا تالىيە مەكتىپىگە 1940- يىللارغا كەلگەندە زەينەپ ئاپپاي مۇدىر بولدى. مۇنىرە ئاپپاي، فەرىخە جىلقىبايوفلار دەرس ئۆتتى. 1934- يىلى قۇرۇلغان خەيرىيە مەكتىپىگە زۆھرە ئاپپاي مۇدىر بولدى. گۈلچېھرە جىلقابايوف، فاتىمە ئاپپاي، فەرىخە ئاپپاي، غەزىزە، مايمۇنەلەر دەرس ئۆتتى. كېيىن ئايخان ئانا مەكتىپىدە يۇقىرىقىلار دەرس ئۆتتى. 1939- يىلى كۈنەس ئارالتۆپىدە ئېچىلغان ئۇيغۇر مەكتەپتە تاتارلاردىن سەلەخى سەغىدى مۇدىر بولدى، خەلىچە بانۇ،

سۈيۈنبىكەلەر دەرس ئۆتتى. 1934- يىلى تاتار سالىھ ھەززەت غۇلجا شەھەر ئاغى مەھەللىسىدىكى مەكتەپتە پەننىي دەرس ئۆتتى. شەرق مەكتەپ (ھازىرقى غۇلجا شەھەرلىك 11- باشلانغۇچ مەكتەپ) نىڭ مۇدىرى ئەلفىيە خەمىدۇا، نەمۇنە مەكتەپنىڭ (كونا ئۆزبېك مەكتەپ، ھازىرقى غۇلجا شەھەرلىك 5- ئوتتۇرا مەكتەپ) ئىلمىي مۇدىرى رەمزىيە خانىم ئىدى. زەينەپ ئابدۇللا قىزلار تولۇق ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ مۇدىرى بولغان. بۇ مەكتەپتە يەنە ماھنۇر سىراجىۋا، رەئىسە كەرىمۇۋالارمۇ دەرس ئۆتكەن. 1936- يىلى غۇلجا شەھەر قارادۆڭدە «ياردەم مەكتەپ» قۇرۇلغاندا مۇنىرە ۋاختووا مۇدىر بولدى. شاكۇرە خانىم، سارە تەتە، مەرزىيە قاتارلىقلار دەرس ئۆتكەن.

1948- يىلى غۇلجا شەھىرىدە روس مەكتەپ ئېچىش كۇنتەرتىپىگە قويۇلدى. مەكتەپ سىلىشنى سوۋېت گىرازدانلار جەمئىيىتى ئۇستىگە ئالدى. قۇرۇلۇشقا غادىلشاھ ئەۋزى مەسئۇل بولدى. مەكتەپنى بىنا قىلىشقا ھەر مىللەت بايلىرى ئىئانە بەردى. مۇشۇ قاتاردا تاتار بايلىرىدىن ئالدىگاروف، غىلاجىدىن باي، قاسىم ئەۋزى قاتارلىقلارمۇ ئۆز ياردەملىرىنى بەردى. 1950- يىلى مەكتەپ بىناسى پۈتۈپ رەسمىي دەرس باشلاندى. مەكتەپ نامى «ستالىن مەكتەپ» (ھازىرقى غۇلجا شەھەرلىك 7- ئوتتۇرا مەكتەپ) دەپ بېكىتىلدى. 1957- يىلى بۇ مەكتەپ يەرلىكنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈۋېلىندى. ئالدى بىلەن بۇ مەكتەپكە بىرنەچچە روس كىشىلىرى مۇدىر بولدى. 1957- يىلدىن كېيىن رەزىن دېگەن تاتار كىشى مۇدىر بولدى. رەزىندىن كېيىن «ستالىن مەكتەپ» نى سەپىدە (تاتار) بىلەن ئايشەم باقىلار (ئۇيغۇر) باشقۇردى.

يۇقىرىقىلاردىن باشقا تەكلىمە، شەپقە سەپەر غەلىي، غالىيە، دىلئەپروز سەپەرغەلى، رەشىدە سەپەرغەلى، زەيتۇنە، شەۋقىيە، زەينەپ، مەبرۇرە، فەھىمە، سالىخە تەتە، نادىيە، رەشىدە باراتۇۋا، فاتىمە بورناشۋا، فاتىمە غەففار، جامال سەپەرغەلى، رازىيە، فەرىدە، غارىپ ۋە ماھنۇر سىراجىۋا ھەم ئىسمى ئاتالمىغان نۇرغۇنلىغان تاتار مائارىپچىلىرى غۇلجا شەھىرى ۋە ئىلى ۋىلايىتىنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ئېچىلغان پەننىي مەكتەپلەردە ئوقۇتۇش ۋەزىپىلىرىنى ئۈستىگە ئېلىپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ يېقىنقى زامان پەننىي مائارىپىنى ئومۇملاشتۇرۇشقا ئۆچمەس ھەسسىلەرنى قوشتى. 1945- يىلى تاتار مائارىپچىلىرىدىن خەدىچە ئاپپاي، ئەسمە ئاپپايلار غۇلجا شەھىرىدە تۇنجى بالىلار يەسلىسى ئېچىپ، بالىلار باغچىسى قۇرۇلۇشىدا ئۈلگە تىكلىدى.

(2) تاتار مائارىپچىلىرى قازاق خەلقى ئارىسىدا

قازاقلار بىلەن تاتارلارنىڭ جايلاشقان ئورۇنلىرى تارىختىن بۇيان چېگرىداش بولۇپ، مۇناسىۋىتى قويۇق ئىدى. چار پادىشاھ ھۆكۈمىتى تاتارلارغا قارىتا يوقىتىش سىياسىتىنى يولغا قويغان ۋاقىتتا، زۇلۇمدىن قاچقان بىر بۆلۈم تاتار ياشلىرى قازاقلار ئارىسىغا كېلىپ ماكانلاشقان ھەمدە چار پادىشاھ ھۆكۈمىتىنىڭ داۋاملىق زىيانكەشلىكىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن مىللەت تەۋەلىكىنى قازاققا ئۆزگەرتكەنلەرمۇ بولغان. تاتار خەلقىنىڭ بېشىغا ئېغىر كۈنلەر چۈشكەندە قازاق خەلقى سېخىيلىك بىلەن يارەدەم قولىنى سوزغان بولسا، تاتار خەلقىمۇ، قازاق خەلقىنىڭ يېقىنقى زامان پەننىي مائارىپىنى ئومۇملاشتۇرۇشىغا ئۆز تۆھپىلىرىنى قوشتى.

1850- يىلى، چارروسىيە ھۆكۈمىتى ئورۇنبورگ

شەھىرىدە تۇنجى يەتتە يىللىق روس - قازاق مەكتىپى ئاچتى. بۇ مەكتەپتە روس ئوقۇتقۇچىلىرى بىلەن تاتار ئوقۇتقۇچىلىرى دەرس ئۆتتى. ئىبراي ئالتىنسارى قاتارلىق ئوتتۇز ئوقۇغۇچى مۇشۇ مەكتەپتە تاتار زىيالىيلىرى قولىدىن ئوقۇپ چىققان ئىدى. قازاق خەلقىنىڭ دۇنياۋى شائىرى ئاباي قۇنانبايمۇ 1857- يىلى شەمەي شەھىرىدىكى تاتار ئۆلىماسى ئەخمەت رىزانىڭ مەدرىسىدە ئوقۇش پۈتتۈرگەن ئىدى.

19- ئەسىرنىڭ ئاخىرى، 20- ئەسىرنىڭ بېشىغا كەلگەندە جۇڭگودىكى قازاق خەلقى ئارىسىدا پەننىي مەكتەپ ئېچىش دولقۇنى كۆتۈرۈلدى. ئالتاي، تارباغاتاي قازاقلىرى ئارىسىدا 19- ئەسىرنىڭ 80- يىللىرى باشلانغان بولسا، ئىلىدا 20- ئەسىرنىڭ 10- يىللىرى باشلاندى. 1915- يىلى كۈنەستە پەننىي مەكتەپ ئېچىلدى. شۇ يىلى كېرەيباي جاڭارتقىش دېگەن سودىگەرنىڭ سودا ئىشلىرىنى قىلىدىغان خەسەن دېگەن تاتار زىيالىيىنى تەكلىپ قىلىپ قاسىيىن دېگەن كىشىنىڭ ئۆيىدە بالا ئوقۇتتى. 1916- يىلى غابدۇلمەجىد (تاتار) دېگەن كىشى ئالتە ئايدا بالىلارنىڭ ساۋادىنى چىقىرىش شەرتى بىلەن بالا ئوقۇتۇشقا تەكلىپ قىلىندى. غابدۇلمەجىد بۇ ئىشتا نەتىجە قازىنىپ نامى ئەتراپقا تارقالدى.

1916 — 1917- يىللىرى كۈنەس بەشتۆپىدىكى قۇۋان زەڭگى مەكتەپ ئاچتى. بۇ مەكتەپ دەسلەپ «قۇۋان مەكتىپى» كېيىن «چاچقا كۆركۈلدەك مەكتىپى» دەپ ئاتالدى. 1920- يىللىرى قۇۋان زەڭگى مەكتەپنىڭ ئوقۇتۇش ئىشلىرىنى كۈچەيتىش ئۈچۈن چاپقا ئېچىدىكى دوسمبېك ئاۋۇلىدا بالا ئوقۇتۇۋاتقان ئىسلام دېگەن تاتار كىشىنى تەكلىپ قىلىپ، دوسمبېك، نۇسۇپ دېگەن ئاقساقاللار بىلەن مەسلىھەتلىشىپ

بۆگىنباي، تاستىمىر، بايان قەبىلىلىرىنىڭ بالىلىرىنى ئوقۇتتى. ئىسلام 1920 — 1928- يىلىنغىچە مۇشۇ مەكتەپتە ئوقۇتقۇچىلىق قىلدى. بۇ مەكتەپتە يەنە 1930- يىللارغىچە ئابدۇلمەجىت، غابدۇلسالام دېگەن تاتار ئوقۇتقۇچىلىرى مىڭباي موللا بىلەن ئوقۇتقۇچىلىق قىلدى. 1924- يىلى كۈنەستە ئىستىمىس ئاۋۇلىدا قازاق ئاقساقىلى نوغايبېك كىگىز ئۆيدە مەكتەپ ئاچتى. 1928- يىلى تام ئۆي سالدۇردى. 1930- يىلى رەسمىي بەش ئىغىزلىق مەكتەپ سالدۇردى. شۇ يىلى نوغايبېك ۋاپات بولغاندىن كېيىن، سەلەخى سەغىدى مەكتەپكە مۇدىر بولدى. غابدۇلۋاخىت (تاتار) ئوقۇتقۇچىلىق قىلدى. 1917- يىلى سالاھىددىن (تاتار) تۇرسىباي ئاۋۇلىدا ئوقۇتقۇچىلىق قىلدى.

1935- يىلى تالدا تۇران مەكتىپى سىلىنىپ بولغاندىن كېيىن، دەسلەپ ئەلغازى مۇدىر بولدى. كېيىن تېكەستىكى تۇغجان مەكتىپىدىن ئەخمەتبېك (تاتار) تەكلىپ قىلىنىپ، مەكتەپكە مۇدىر قىلىپ بېكىتىلدى.

1930- يىللارنىڭ ئاخىرىدا سەلەخى سەغىدى (تاتار) كۈنەس مائارىپىنىڭ ئىنىسپېكتورى بولدى.

1916- يىلى تېكەسنىڭ ئاقسۇبەك دېگەن يېرىدە تۇغجان زەڭگى مەسچىت ۋە مەدرىسە سالدۇردى. بۇ «تۇغجان مەدرىسى» دەپ ئاتىلىپ، 1917 — 1930- يىلىغىچە تېكەس، كۈنەس، توققۇزتارا ۋە نىلقىدىكى قازاق پەرزەنتلىرىنىڭ بىلىم مەركىزىگە ئايلاندى. مەكتەپكە ئەخمەتبېك دېگەن تاتار كىشى مۇدىر بولدى. ئۇ دىن دەرس بىلەن بىرگە، تىل، ھېساب، تارىخ، جۇغراپىيە، لاتىنچە، روسچە دەرسلەرنى ئۆتتى. 1933- يىلى ئەخمەتبېك تۇغجان مەدرىسىنىڭ نامىنى «ئاقجول مەكتىپى» گە

ئۆزگەرتتى. ئەخمەتبېك تۇغجان مەدرىسىنى يۇرەك قېنىنى سەرپ قىلىپ گۈللەندۈردى.

1916- يىلى تاتار زىيالىيسى غۇمەر ناگايبۇ تېكەس كۆكتېرەكتىكى شاتى يېزىسىدا بالا ئوقۇتتى. ئۇ يەنە 1925- يىلى تېكەستىكى قوبىدا مەكتەپ ئېچىپ، 4 يىل ئوقۇتقۇچىلىق قىلدى.

1916- يىلى ئەخمەتبېك ئەپەندى، سەفەرغەلى دېگەن تاتار زىيالىيلىرى توققۇزتارانىڭ جىرغىلاڭ دېگەن يېرىدە دارۇباي ئاچقان 7 سىنىپلىق مەكتەپتە ئوقۇتقۇچىلىق قىلدى.

1928- يىلى موڭغۇلكۇرەدىكى شايماردان سارقوبى مەسچىتىنىڭ يېنىغا 4 ئىغىز ئۆي سىلىپ مەكتەپ ئېچىپ، تېكەستىكى تۇغجان مەكتىپىدىن ئەخمەتبېك ئەپەندىنى تەكلىپ قىلىپ كېلىپ مەكتەپكە مۇدىر قىلدى. بۇ مەكتەپ شۇ دەۋردىكى موڭغۇلكۇرەدىكى ئەڭ چوڭ مەكتەپ بولۇپ، ئۇنىڭدا سارقوبى، ئاغياز، ئاقسۇ، شوتىلاردىن قازاق، ئۇيغۇر پەرزەنتلىرى كېلىپ ئوقۇدى.

1932- يىلى تاتار زىيالىيسى ۋەلىيۇللا موڭغۇلكۇرەنىڭ شېكىرتى دېگەن يېرىدە مەكتەپ ئېچىپ، ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، خۇيزۇ، تاتار پەرزەنتلىرىنى ئوقۇتتى. بۇ ئوقۇغۇچىلار ئىچىدىن قىرغىز خەلقىنىڭ مەشھۇر شائىرى ئامانتۇر بايزاقۇۋغا ئوخشاش كىشىلەر يېتىشىپ چىققان ئىدى. ۋەلىيۇللا 1942- يىلى غۇلجا شەھىرىدىكى تاتار مەكتىپىگە يۆتكىلىپ كېلىپ، 1949- يىلى ۋاپات بولدى.

يۇقىرىدا ئېيتىلغان پەننىي مەكتەپلەردە ئوقۇغان قازاق پەرزەنتلىرى 1930- يىللىرى شىنجاڭدا كۆتۈرۈلگەن مائارىپ ھەرىكىتىدە قازاق مائارىپىنىڭ تايانچىلىرىغا ئايلاندى.

1936- يىلى غۇلجا شەھىرىدە لابوراتورىيىسى، كۇتۈپخانىسى ۋە ئىشخانىلىرى تولۇق بولغان 16 سىنىپلىق ئىلى مىللەتلەر گىمنازىيىسى پۈتۈپ ئوقۇش باشلاندى. ئىلى گىمنازىيىسىنى قۇرۇشتا خەلقنىڭ ماددىي ياردىمىگە تايانغان ئىدى. ئۇيغۇر، خەنزۇ، قازاق، ئۆزبېك، موڭغۇل، شىبە، روس بايلىرى قاتاردا تاتار بايلىرىدىن غىلاجىدىن، زاكىرجان، نىزامبايلارمۇ ئىقتىسادىي جەھەتتىن ياردەم بەردى. بۇ مەكتەپتە باشقا مىللەت ئوقۇنقۇچىلىرى قاتاردا تاتار ئوقۇنقۇچىلارمۇ ئۆز ھەسسىلىرىنى قوشقان ئىدى. تاتار مۇئەللىملىرىدىن مالىك بېكتېمىر سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە گېرمانىيىلەردە ئوقۇپ كەلگەن ئاتاقلىق زىيالىي ئىدى. ئۇ ئالگېبرا، فىزىكا، خىمىيە دەرسلىرىنى ئۆتۈپ شىنجاڭدا زور ئابروي قازانغان ئىدى. فەرىخە غەلىئەكبەرۋا زولوگىيە، ئاناتومىيىدىن، ئېرىكچى يۇنۇچى فىزىكا، ماتېماتىكىدىن، ۋافى جولدابايېۋ تارىخ، جۇغراپىيىدىن دەرس بەرگەن. بۇ گىمنازىيىدە يەنە مۇنىرە خانىم قاتارلىق ئوقۇنقۇچىلارمۇ بولغان.

بىلىم يۇرتىدىكى چوڭ كۇتۈپخانىدا خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە، قازاقچە، ئۆزبېكچە، تاتارچە، روسچە كىتابلار كۆپ ئىدى. يېڭىچاقلىغاندا، تاتار زىيالىيلىرى پەقەت باشلانغۇچ ئوتتۇرا مەكتەپلەردىلا ئوقۇنقۇچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ قالماستىن، شۇ دەۋردىكى ئىلىنىڭ زىيالىيلىرىنى تەربىيىلەش ئىشلىرىغىمۇ زور ھەسسىلەرنى قوشقان ئىدى.

1933- يىلى «12- ئاپرىل» ئۆزگىرىشىدىن كېيىن، شىنجاڭ بۇيىچە ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ مەدەنىي - مائارىپ ئىشلىرى تەرەققىي قىلدى. 1934- يىلى 11- ئايدا ئىلى رايونلۇق مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قۇرۇلدى. تاتارلاردىن

نەجىپ ئابزى مۇدىرلىققا سايلاندى. مائارىپ گۇرۇپپىسىغا شاكۇرە جىلقىبايېۋ بىلەن فەرىخە جىلقىبايېۋلار قاتناشتى. شۇ دەۋردىكى مائارىپ ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، ئوقۇنقۇچىلارغا قويۇلىدىغان تەلەپمۇ كۆچەيدى. بۇ مەسىلىنى جىددىي ھەل قىلىش ئۈچۈن قىسقا مۇددەتلىك ئوقۇنقۇچى تەربىيىلەش كۇرسلىرى ئېچىلدى. بۇ كۇرسلار ئاساسەن يازلىق دەم ئېلىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلدى. ئۇيغۇر تىلىدىكى گۇرۇپپىلارغا ئۇيغۇر زىيالىيلىرى بىلەن بىرلىكتە خەپىپ يۇنۇچى، مالىك بېكتېمىر، فەرىخە، ئېرىكچى يۇنۇچى، رافىغا ئوخشاش ئوقۇنقۇچىلار دەرس ئۆتتى.

1936- يىلى ناراتتا قىسقا مۇددەتلىك ئوقۇنقۇچى تەربىيىلەش كۇرسى ئېچىلغاندا قازاق زىيالىيلىرى بىلەن بىرلىكتە سەلەخى، ئەخمەتبېك (ئەخمەتبېك تۇغجان مەدرىسى، ساتىبالدى مەدرىسى، دارۇباي مەدرىسىلىرىدە ئوقۇنقۇچى، تالدى تۇران مەكتىپىدە مۇدىر، قازاق - قىرغىز مەدەنى ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىدا مائارىپ گۇرۇپپىسىنىڭ مەسئۇلى بولغان، شېك شىسەي تۇرمىسىدە ئۆلتۈرۈلگەن) لەر دەرس ئۆتتى.

خەپىپ يۇنۇچى 1930- يىللاردىن تارتىپ «ئىلى گېزىتى» ئىدارىسىنىڭ مەسئۇلى، ئۇچ ۋىلايەت ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى قۇرۇلغاندا ھۆكۈمەتنىڭ دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى، مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بولغان.

3. كۇتۈپخانا ۋە قازاق باسمىسىنىڭ ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مەدەنىيەت - مائارىپ ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا ئويناغان رولى

تاتار خەلقى باشقا خەلقلەرگە ئوخشاش، ئىلىم سۆيەر،

كىتابخۇمار خەلق. ھەر قانداق تاتار ئائىلىسىدە شەرتسىز كىتاب بولىدۇ. بايلارنىڭ ئۆيىدە مەخسۇس شەخسىي كۇتۇپخانىلار بولىدۇ. كىتابلار تۇرى، مەزمۇنى بۇيىچە ئايرىم قويۇلىدۇ. چوڭلار، ئاياللار، ياشلار، قىزلار، ئۆسمۈرلەر ئوقۇيدىغان كىتابلار ئايرىم بولىدۇ. ئۇنتۇرىھال، كەمبەغەل ئائىلىلەرنىڭمۇ ئۆزىگە لايىق كىتابلىرى بولىدۇ. كىتاب ئوقۇماسلىق، ئۆيدە كىتاب بولماسلىق مەدەنىيەتسىزلىكنىڭ بەلگىسى دەپ قارىلىدۇ.

1800- يىلى چارروسىيە ھۆكۈمىتى تاتارلارنىڭ نەشرىياتچىلىق ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىشىغا رۇخسەت قىلغاندىن كېيىن، مىخ باسما كىتابلار تاتار ئائىلىلىرىدىن ئورۇن ئالدى. يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك 1910- يىلى غۇلجىدا «مەكتەبى نۇر» قۇرۇلغاندا مەكتەپ قارمىقىدا «نۇر كۇتۇپخانىسى» مۇ قۇرۇلغان ئىدى. بۇ كۇتۇپخانىغا تاتار زىيالىيلىرى ۋە مەرىپەتپەرۋەر بايلىرى نەچچە مىڭ كىلومېتىر يىراقتىكى ئېدىل بويىدىن ئەتىۋارلاپ ئېلىپ كېلىپ ساقلىغان كىتابلىرىنى نۇر كۇتۇپخانىسىغا تەقدىم قىلدى. شۇنىڭ بىلەن غۇلجا شەھىرىدە تۇنجى قېتىم سىرتقا ئېچىۋېتىلگەن كۇتۇپخانا مەيدانغا كەلدى. كىتابلارغا كۇتۇپخانىڭ «غۇلجىدىكى مۇسۇلمانلارغا ئومۇم» دېگەن سۆز ئويۇلغان ئوتتۇرىسىغا «نۇر كىتابخانىسى» دېگەن سۆز چۇشۇرۇلگەن دۇگلەك تامغىسى بېسىلغان ئىدى. ھازىر غۇلجا شەھەرلىك كۇتۇپخانىدا ساقلىنىۋاتقان 321 دانە تاتار، ئەرەپ، پارىس تىلىدىكى قازان باسمىسىدىكى كىتاب بولۇپ، كۆپ قىسمىغا «نۇر كىتابخانىسى» دېگەن تامغا بېسىلغان. 19- ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ئېدىل بويىدا مەيدانغا كەلگەن جەدىدچىلىك ھەرىكىتى جەريانىدا تاتار نەشرىياتچىلىقى تېخىمۇ تەرەققىي قىلدى. ئىسلام دۇنياسىدا

بارلىققا كەلگەن «قۇرئان»، «ھەدىس»، ئىسلام پەلسەپىسى، تارىخ، جۇغراپىيە، لوگىكا، ئەرەپ، پارس تىلى ئوقۇشلۇقلىرى ۋە تۇركىي تىللىق مىللەتلەرنىڭ كۆپلىگەن ئەسەرلىرى قازان باسمىخانىلىرىدا نەشر قىلىندى. ياۋروپانىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت، تۇرلۇك تەبىئىي پەن، تېبابەت، پەن - تېخنىكا ماتېرىياللىرى تاتارلار تەرىپىدىن تەرجىمە قىلىنىپ نەشر قىلىندى. تاتارچە گېزىت - ژۇرناللار قازان، ئورۇنبورگ، ئۇفا، ئاستراخان، ئورالسكى، توبىلسك، تېرمىز، موسكۋا، سان پېتىربۇرگلاردا نەشر قىلىندى. مەسىلەن: «تاڭ»، «بايانۇل ھەق»، «ئەلئەسرىل جەدىت»، «تەرجىمان»، «ئەل ئىسلام»، «چاقماق»، شەرقىي روس»، «ئوقلار»، «شۇرا»، «ئورال» ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش كۆپلىگەن گېزىت - ژۇرناللار دۇنياغا كەلدى ھەمدە بىر قىسمى تاتارلارنىڭ ئىلى رايونىغا كېلىشى بىلەن تاتار ئائىلىلىرى، نۇر كىتابخانىسىدىن ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش جايلاردىن ئورۇن ئالدى. مانا مۇشۇنداق قازان باسمىسىدىكى كىتابلارنىڭ ئىلىغا كۆپلەپ كېلىشى بىلەن ئىسلام دۇنياسىنىڭ مەشھۇر دىنىي پەلسەپىۋى ئەسەرلىرىنىڭ مىخ باسما نۇسخىلىرى، ياۋروپانىڭ شۇ دەۋردىكى پەن - تېخنىكا، تېبابەتچىلىك ئەسەرلىرى ئىلىغا تارقالدى.

غۇلجىدا قۇرۇلغان تاتار مەكتىپى ۋە ئىلىدا قۇرۇلغان يېڭىچە (جەدىتچە) مەكتەپلەرنىڭ دەسلەپكى ئوقۇشلۇقلىرى قازاندا بېسىلغان مىخ باسما كىتابلار ئىدى. شۇ دەۋردە قازاندا بېسىلىپ ئىلىدا ئىشلىتىلگەن ئوقۇشلۇقلاردىن «مۇكەممەل ھېساب»، «تارىخ ئومۇمى»، «جۇغراپىيەئى ئومۇم»، «ئەرەپ تىلى گراممماتىكىسى»، «تارىخ ئەل خەلقەئى» غا ئوخشاش كىتابلار ھازىرقى كۇنده غۇلجا شەھەرلىك كۇتۇپخانىدا

ساقلانماقتا.

تاتار زىيالىيلىرى 19ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرى ۋە 20ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ياۋروپانىڭ ھازىرقى زامان ئىلغار مەدەنىيىتىنى، پەن ـ تېخنىكىسىنى شىنجاڭغا، بولۇپمۇ ئىلىغا تارقىتىشتا زور ھەسسە قوشتى.

مەن يۇقىرىدا ئىلى تاتارلىرىنىڭ مائارىپ ئىشلىرى ۋە قېرىنداش مىللەتلەرنىڭ مائارىپ ئىشلىرىغا قوشقان تۆھپىسى ئۈستىدە قىسقىچە توختىلىپ ئۆتتۈم. بۇ جەھەتتە ماتېرىيال تولۇق بولمىغانلىقتىن ۋاقىت، ئورۇن، ئادەم ئىسمى قاتارلىق جەھەتلەردە كەمچىلىكلار بولۇشى مۇمكىن. كەسىپداشلارنىڭ داۋاملىق تولۇقلىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

ئاپتورى: ئىلى ئوبلاستلىق مىللەت ـ دىن ئىشلىرى
كومىتېتى ئاز سانلىق مىللەتلەر قەدىمقى
ئەسەرلەر ئىشخانىسىدىن

زىيالىي ياشلارنىڭ يېزىلارغا يۈزلىنىشى توغرىسىدا

فۇپىڭنىڭ

بۇ ماقالە دۆلىتىمىزنىڭ يېزىلارغا چۈشۈپ ئىشلەشنى ئاساسلىق باشقۇرغۇچى ئورۇندا ئۇزاق مۇددەت ئىشلىگەن «ھايات ئارخىپ» دەپ ئاتالغان گۇ خوڭجاڭنىڭ تونۇشتۇرۇشىغا ئاساسەن يېزىلدى. زىيالىي ياشلارنىڭ يېزىلارغا چۈشۈشى توغرىسىدا ھەرخىل كۆزقاراش ساقلانغاچقا، بۇ ماقالىدە زىيالىي ياشلارنىڭ يېزىلارغا چۈشۈشىنىڭ باشلىنىشى ۋە ئاخىرلىشىشى توغرىسىدىلا تونۇشتۇرۇش ئېلىپ بېرىلدى.

ئىشقا ئورۇنلىشىش بېسىمىنى يېنىكلىتىپ يېزا ئىگىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش

1955ـ يىلىنىڭ بېشىدا دۆلىتىمىزنىڭ ئىشقا ئورۇنلىشىش بېسىمى كۈچىيىشكە باشلىدى. شۇ يىلى 1ـ بەش يىللىق پىلان ئوتتۇرىغا قويۇلغاندا 38 مىليون 680 مىڭ مو بوز يەر ئېچىش تەلەپ قىلىندى، بۇ ۋەزىپىنى ئورۇنلاش ئۈچۈن دېھقانلار ۋە بەزى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى دېھقانچىلىق مەيدانلىرىدىن باشقا، يەنە باشقا كۈچلەرنى تەشكىللەشكە توغرا كېلەتتى.

بۇ ۋەزىپە ئىتتىپاق مەركىزىي كومىتېتىغا تاپشۇرۇلغاندىن كېيىن، ئىتتىپاق مەركىزىي كومىتېتى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ «ياشلار شەھىرى» قۇرۇش تەجرىبىسىنى ئۆرنەك

قىلىپ تۇرۇپ ياشلار خالسانە بوز يەر ئېچىش ئەترىتىنى تەشكىللىدى.

ماۋزېدۇڭ 1ـ قېتىم چاقىرىق قىلدى

1955ـ يىلى 12ـ ئايدا، ماۋزېدۇڭ «جۇڭگو يېزىلىرىدىكى سوتسىيالىستىك يۇقىرى دولقۇن» دېگەن كىتابىدا «يېزا بىر كەڭ زېمىن، ئۇ يەرگە بېرىش چوڭ ئەھمىيەتكە ئىگە» دەپ كۆرسەتتى. بۇ رەئىس ماۋزېدۇڭنىڭ يېزىلارغا چۈشۈش ھەرىكىتىگە 1ـ قېتىم چاقىرىق قىلىشى بولۇپ، يېزىلارنىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن ئېيتىلغانىدى. ئۇ ۋاقىتتا يېزىلاردا ئىشلەپچىقىرىش ھەمكارلىق كوپېراتىپلىرى قۇرۇلغان بولۇپ، باشقۇرغۇچى، بوغالتىر، كاسسىر قاتارلىق خادىملارغا ھەقىقەتەن ئېھتىياجلىق ئىدى.

ماۋزېدۇڭنىڭ چاقىرىقى كۆپ يىللاردىن بۇيان يېزىلارغا چۈشۈشنىڭ يېتەكچى ئىدىيىسى بولۇپ كەلدى. ئارقىدىنلا 1956ـ يىلى يېزا ئىگىلىك تەرەققىيات تىزىسى تۈزۈلدى، لايىھىدە يېزىلارغا چۈشۈش مەسلىسى ئوتتۇرىغا قويۇلغان بولۇپ، ئۇ ۋاقىتتا «تۆت بېرىش» يەنى، يېزىلارغا بېرىش، شەھەر ئەتراپىغا بېرىش، بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونلىرىغا بېرىش، تاغلىق رايونلارغا بېرىش دەپ ئاتالدى.

لىۋ شاۋچى شەھەر ياشلىرىنىڭ يېزىلارغا بېرىشى ئىنتايىن زۆرۈر دەپ قارىدى

لىۋ شاۋچى 1957ـ يىلى 2ـ ئايدىن 5ـ ئايغىچە بېيجىڭ

ـ گۇاڭدۇڭ تۆمۈر يولى بويلىرىدىكى رايونلاردا تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ بىرنەچچە شەھەر ۋە كان رايونلىرىغا باردى. «خەلق گېزىتى» لىۋ شاۋچىنىڭ شۇ يىلى 3ـ ئاينىڭ 20ـ كۈنى چاڭشادا قىلغان سۆزىگە ئاساسەن «ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىغا قاتنىشىش مەسلىسى توغرىسىدا» دېگەن تېمىدا باش ماقالە ئېلان قىلىپ، شەھەر ياشلىرىنىڭ يېزىلارغا بېرىشىنىڭ زۆرۈرلۈكى توغرىسىدا توختالدى.

1962ـ يىلى مەملىكەت بويىچە پىلانلىق، تەشكىللىك، سىستېمىلىق يېزىلارغا چۈشۈش ھەرىكىتى باشلاندى ھەمدە دۆلەت پىلانىغا كىرگۈزۈلدى.

جۇئېنلەي يېزىلارغا چۈشۈش خىزمىتىگە 5 يىل رىياسەتچىلىك قىلدى

1962ـ يىلىدىن باشلاپ، جۇئېنلەي يېزىلارغا چۈشۈش خىزمىتىگە ئىزچىل رىياسەتچىلىك قىلدى ۋە خېلى كۆپ زېھنىي قۇۋۋىتىنى سەرىپ قىلدى. 1964ـ يىلى ۋە 1965ـ يىلى يېزا ئىگىلىكىنى ئاساسلىق باشقۇرۇشقا مەسئۇل بولغان، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دىن بۇرۇنقى 5 يىلدا گۇۋۇيۈەن زىيالىي ياشلارغا رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقلىقىنى ئۆتىگەن مۇئاۋىن زۇڭلى تەن جېنلىن مۇنداق دەيدۇ: يېزىلارغا چۈشۈشنىڭ زۆرۈرلۈكى ئوچ جەھەتتە ئىپادىلىنىدۇ، بىرىنچى، يېزىلارنى تەرەققىي قىلدۇرۇش، زامانىۋى يېزا ئىگىلىك بەرپا قىلىشتا كۆپلەپ بىلىم ئىگىلىرى كېرەك بولىدۇ؛ ئىككىنچى، يېزا ياشلىرىنى تۇراقلاشتۇرۇش؛

ئۇچىنچى، ئىشقا ئورۇنلىشىش ئۇچۇن يېڭى يول ئېچىش. بۇلارنى زۇڭلى جۇئېنلەي ئوتتۇرىغا قويغان.

پروگراممىلىق ھۆججەتنىڭ چىقىرىلىشى

1964- يىلى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزي كومىتېتى، گوۋۇيۈەن «شەھەر - بازار ياشلىرىنىڭ يېزا ئىگىلىك سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشىغا قاتنىشىش توغرىسىدىكى قارار» لايىھىسىدە يېزىلارغا چۈشۈش دېگەن نېمە؟ بۇ خىزمەت نېمە ئۈچۈن ئىشلەندى؟ نېمىلەرگە كاپالەتلىك قىلىنىدۇ؟ دېگەنگە ئوخشاش مەسىلىلەرگە سىستېمىلىق جاۋاب بېرىپ، يېزىلارغا چۈشۈش توغرىسىدىكى پروگراممىلىق ھۆججەت بولۇپ قالدى.

ماۋزېدۇڭنىڭ 2- قېتىملىق چاقىرىقى

1968- يىلى 12- ئاينىڭ 22- كۈنى «خەلق گېزىتى» رەئىس ماۋزېدۇڭنىڭ «زىيالىي ياشلار يېزىلارغا بېرىپ نامرات، تۆۋەن، ئوتتۇرا دېھقانلارنىڭ قايتا تەربىيىسىنى ئېلىشى بەكمۇ زۆرۈر، شەھەردىكى كادىرلار ۋە باشقىلارنى ئۆزلىرىنىڭ تولۇقسىز، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ، ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇۋاتقان بالىلىرىنى يېزىلارغا ئەۋەتىشكە قايىل قىلىشى كېرەك، يېزىلاردىكى يولداشلارمۇ ئۇلارنىڭ كېلىشىنى قارشى ئېلىشى كېرەك» دېگەن ئەڭ يېڭى يولىيورۇقنى ئېلان قىلدى. بۇ ماۋزېدۇڭنىڭ 2- قېتىملىق چاقىرىقى ئىدى.

شۇنىڭدىن كېيىن، مەملىكەت بويىچە زىيالىي ياشلارنىڭ يېزىلارغا چۈشۈش دولقۇنى كۆتۈرۈلدى. بۇنىڭ بىر ئارقا

كۆرۈنۈشى بار، ئۇ بولسىمۇ 1968- يىلى 11- ئاي بولۇپ، ئۇ ۋاقىتتا، 68- قارارلىق ئوقۇغۇچىلار ئوقۇش پۈتتۈرەي دەپ قالغان، ئۇنىڭ ئۈستىگە 1966-، 1967- يىلى پۈتتۈرگەن كۆپلىگەن ئوقۇغۇچىلار تېخىچە ئىشقا ئورۇنلاشمىغانىدى. مەركىزي كومىتېت بۇ ئوقۇغۇچىلارنى ئورۇنلاشتۇرۇش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش چىقىرىپ، ئۇنىڭدا: «چېگرا رايونلارغا، يېزىلارغا، كان - كارخانىلارغا، ئاساسىي قاتلامغا يۈزلىنىش» تىن ئىبارەت «تۆتكە يۈزلىنىش»نى ئوتتۇرىغا قويدى. رەئىس ماۋزېدۇڭ بۇ ئۇقتۇرۇشقا تەستىق سالغاندا: ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلارنمۇ ئىچىگە كىرگۈزۈشنى ئوتتۇرىغا قويدى. ھەرقايسى ئۆلكىلەردە ئىشخانىلار قۇرۇلدى.

يېزىلارغا چۈشۈشنىڭ دەسلەپكى مەقسىتى بۇرمىلاندى

يېزىلارغا چۈشۈشنىڭ چىقىش نۇقتىسى ئوخشىماي، يېزىلارغا چۈشۈشنىڭ مەقسىتى بۇرمىلاندى. كۆلەم جەھەتتە، 1969- يىلى 2 مىليون 600 مىڭ كىشى بولۇپ، ئەڭ كۆپ، ئەڭ يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلگەن يىل بولدى. خېلى كۆپلىگەن كىشى بۇ خىل سىياسىي دولقۇننىڭ تەسىرى بىلەن ماڭغان بولۇپ، چۈشمىسە بولمايتتى، چۈشسە شەرەپ بولاتتى، قايتا تەربىيە ئالاتتى.

كېيىن شەھەرلەردىكى زاۋۇتلارغا ئادەم كېرەك بولۇپ، يېزىلارغا بېرىپ ئىشچى قوبۇل قىلىشقا توغرا كەلدى، ئەسلى يېزىغا چۈشكەن ياشلار شەھەرگە قايتىشقا سەپەرۋەر قىلىندى. بۇنىڭ بىلەن يېزىلارغا چۈشۈش بىلەن ئىشچى قوبۇل قىلىپ

شەھەرگە قايتۇرۇش ئوتتۇرىسىدا زىددىيەت پەيدا بولدى.

يىلتىز تارتىشمۇ ياكى يىلتىزنى تارتىشمۇ

كېيىن يەنە ئوڭۇشسىزلىق يۈز بەردى. سەۋەب — سەنشىدىكى ئىككى ياش شۇ ۋاقىتتىكى مۇئاۋىن زۇڭلى ۋۇگۇيشيەنگە خەت يېزىپ، يېزىلارغا چۈشكەن ياشلارنىڭ ئىشچىلىققا قوبۇل قىلىنىپ قايتۇرۇپ كېلىنىشى يېزىغا چۈشكەن زىيالىي ياشلار قوشۇنىغا مۇقىمسىزلىق ئاملى ئېلىپ كېلىدىغانلىقىنى، ئۇلارنىڭ ئىشچىلىققا قوبۇل قىلىشقا قارشى تۇرىدىغانلىقىنى ئىنكاس قىلىدۇ. ۋۇگۇيشيەن خەتنى رەئىس ماۋزېدۇڭغا بېرىدۇ ھەمدە يەنە بىر پارچە خەت يېزىپ ئىشچىلىققا قوبۇل قىلىشنى «سەھنە چۈۋۈش»قا ئوخشىتىدۇ. رەئىس ماۋزېدۇڭ 1976- يىلى 2- ئاينىڭ 12- كۈنى سىياسىي بيۈروغا: «زىيالىي ياشلار مەسىلىسىنى مەخسۇس تەتقىق قىلىشقا توغرا كېلىدۇ، ئالدىن تەييارلىق قىلىپ ئاندىن بىراقلا ھەل قىلىش كېرەك» دەپ يوليورۇق بېرىدۇ.

شۇنىڭدىن باشلاپ يېزىلاردا يىلتىز تارتىش بىلەن يىلتىزنى تارتىش مەسىلىسى ئۇستىدە كۇرەش بولىدۇ. ئۇ ۋاقىتتا ئىككى لۇشيەن كۇرىشى دەرىجىسىگە كۆتۈرۈپ مۇزاكىرە ئېلىپ بېرىلغانلىقتىن، زىيالىي ياشلار خىزمىتى تېخىمۇ ئۇرەككەپلەشتى.

يېزىلارغا چۈشۈشنى تەكشەش ۋە ئاياغلاشتۇرۇش

ئەگەر 27 يىللىق يېزىلارغا چۈشۈشنى ئۇچ باسقۇچقا

بۆلسەك، ئۇنداقتا 1955- يىلىدىن 1961- يىلىغىچە بولغان ئارىلىقنى ئىزدىنىش باسقۇچى دېيىشكە بولىدۇ، مەقسەت — شەھەر - بازارلارنىڭ ئىشقا ئورۇنلىشىش مەسىلىسىنى ھەل قىلىش، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش. 1962- يىلىدىن 1965- يىلىغىچە بولغان ئارىلىقتا دۆلەت تەشكىللىك، بىر تۇتاش ئېلىپ بارغان بولۇپ، بۇ ئىككىنچى باسقۇچ ھېسابلىنىدۇ. پۈتۈن دۇنيا مىقياسىدا غايەت زور تەسىر قوزغىغان يېزىلارغا چۈشۈش ھەرىكىتى بولسا ئۈچىنچى باسقۇچ ھېسابلىنىدۇ. 1977- يىلى 8- ئايدا جۇڭگو كومپارتىيەسىنىڭ 11- قۇرۇلتىيى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ ئاياغلاشقانلىقىنى رەسمىي جاكارلىدى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» جەريانىدىكى 10 يىلدا مەملىكەت بويىچە 14 مىليون زىيالىي ياش يېزىلارغا چۈشتى.

1978- يىلى 3- ئايدا، دېڭ شياۋپىڭ خۇچياۋمۇ، دېڭ لىچۈنلەر بىلەن سۆھبەتلەشكەندە: قانداق قىلغاندا شەھەر-بازارلارغا تېخىمۇ كۆپ ئەمگەك كۈچى سىغدۇرۇش توغرىسىدا تەتقىق قىلىش كېرەك، ھازىر قىلىۋاتقان يېزىلارغا چۈشۈرۈش چارىسى ئۇزاق مۇددەتلىك چارە ئەمەس، دېھقانلار قارشى ئالمايدۇ. . . ئەمەلىيەتتە شەھەرلىكلەر يېزىلارغا چۈشسە دېھقانلارنىڭ نېنىنى تالاشقان بولىدۇ، دەيدۇ.

1978- يىلى 12- ئاينىڭ 10- كۈنى، 41 كۈنگە سوزۇلغان مەملىكەتلىك زىيالىي ياشلارنىڭ يېزىلارغا چۈشۈش خىزمىتى يىغىنى ئاياغلاشتى. «يىغىن خاتىرىسى» ۋە «گوۋۈيۈەننىڭ زىيالىي ياشلارنىڭ يېزىلارغا چۈشۈشكە ئائىت بىرنەچچە مەسىلە توغرىسىدىكى سىناق بەلگىلىمىسى» مەركىزىي كومىتېتنىڭ تەستىقلىشى بىلەن تارقىتىلدى. يىغىن — يېزىلارغا

چۇشمەيدىغان شارائىت پىشىپ يېتىلگۈچە يېزىلارغا چۇشۇش يەنىلا داۋاملىشىدۇ؛ دائىرىسىنى تەدرىجىي كېڭەيتىپ، ئورۇنلاشتۇرۇش شارائىتى بار شەھەرلەردە يېزىلارغا چۇشۇشكە قايتا سەپەرۋەرلىك قىلىنمايدۇ؛ يېزىلارغا چۇشۇش زۆرۈر بولغان يەرلەردە ئەترەتلەرگە بۆلمەي، شۇ يەرنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ زىيالىي ياشلار مەيدانى، زىيالىي ياشلار ئەترىتى تەسىس قىلسا بولىدۇ، بۇنىڭغا دۆلەت سىياسەت جەھەتتە ئېتىبار بېرىدۇ؛ ئەترەتلەرگە بۆلۈنگەن 960 مىڭ زىيالىي ياشلار مەسلىسىنى تەدرىجىي ھەل قىلىش، پىشقەدەم زىيالىي ياشلار مەسلىسىنى مۇددەت ئىچىدە ھەل قىلىش؛ شەھەر - بازارلاردا يېڭى ساھە، يېڭى كەسىپنى پائال ئېچىپ ئىشقا ئورۇنلىشىش يوللىرىنى كېڭەيتىش قاتارلىقلار ئوتتۇرىغا قويۇلدى.

1979- يىلىغا كەلگەندە مەملىكەت بويىچە 247 مىڭ كىشى يېزىلارغا چۇشتى، 1980- يىلىغا كەلگەندە ئون ئۆلكە، شەھەر يېزىلارغا چۇشۇشنى توختاتتى. 1981- يىلى خىزمەتنىڭ مۇھىم نۇقتىسى تارىختىن قېلىپ قالغان ئەترەتلەرگە بۆلۈنگەن 960 مىڭ زىيالىي ياشلارنىڭ مەسلىسىنى ھەل قىلىشقا قارىتىلدى.

1981- يىلىنىڭ ئاخىرىدا، گوۋۇيۈەن زىيالىي ياشلار ئىشخانىسى دۆلەتلىك ئەمگەك ئىدارىسىگە قوشۇۋېتىلدى. بۇنىڭ بىلەن 20 يىلدىن ئارتۇق داۋاملاشقان يېزىلارغا چۇشۇش ھەرىكىتى ئاياغلاشتى.

(شەنشى ئۆلكىلىك سىياسىي كېڭەش تارىخ ماتېرىياللىرى كومىتېتى تۈزگەن «تارىخ» ئايلىق ژۇرنىلىدىن ئېلىندى)

تۈرغۇن ئۆمەر تەرجىمىسى

顾　　问:赛尔杰
编委会主任:艾力肯·乌守尔·艾里
编委会委员:艾力肯·乌守尔·艾里
司马义·伊布音
阿里木·朱马什
艾合买提江·艾山
托合提·阿尤甫
迪拉热·哈米提
艾景顺
主　　审:艾力肯·吾守尔

主　　编:吐尔洪·吾买尔
责任编辑:居来提·阿布力米提
编　　辑:坎再　贾孜拉

新疆文史资料选辑(维吾尔文)(47)
政协新疆维吾尔自治区委员会文史资料和学习委员会编
乌鲁木齐市南湖北路63号　邮编:830063

乌鲁木齐市新协印务有限公司
乌鲁木齐市新华北路47号　邮编:830002

字数:180千字　开本:大32开　印张 11.75 印张
印数:1～1000
2005年10月印刷

新疆维吾尔自治区内部资料准印证(2005)年273号总第546号
(内部资料　免费交流)